JAVA,

Geographisch, Ethnologisch, Historisch.

JAVA,

GEOGRAPHISCH, ETHNOLOGISCH, HISTORISCH,

DOOR

PROF. P. J. VETH.

TWEEDE DRUK,

BEWERKT DOOR

JOH. F. SNELLEMAN EN J. F. NIERMEYER.

TWEEDE DEEL.

Nieuwe Geschiedenis.

HAARLEM.
DE ERVEN F. BOHN.
1898.

INHOUD.

EERSTE HOOFDSTUK.

De opstand van Troenå Djåjå.

Sultan Ageng werd opgevolgd door zijn tweeden zoon Pangéran Arjå Praboe Adi Mataram, onder den titel van Amangkoe-Rat. Zijn vader had hem de voorkeur geschonken boven zijn ouderen broeder, deels omdat de jongere uit doorluchtiger vrouw was geboren, deels omdat hij hem voor bekwamer hield [1]). De moeder van den nieuwen vorst was eene Tjeribonsche prinses, en de priestervorst van Tjeribon kwam hem te Mataram huldigen en schonk hem, het door de geestelijke hoofden van Giri gegeven voorbeeld volgende, op eigen gezag den titel van Sultan [2]). De nieuwe vorst vestigde zijn hof in den kraton van Plèrèd, die door zijn vader gesticht was; eerst in 1826, in den krijg met Dipå Negårå, werd deze kraton verwoest en thans zijn de overblijfselen daarvan nog te vinden.

Amangkoe-Rat, ofschoon eerst 26 jaren oud, was volleerd in alle ondeugden die den Javaanschen dwingeland kenmerken. Hij was een wellusteling en een wreedaard, en betoonde zich in den ganschen loop zijner regeering een der grootste monsters die ooit een troon hebben bezoedeld. Voor 't overige stond hij in geestkracht en staatsbeleid even ver beneden zijn vader, als Cornelis van der Lijn, de nieuwe Gouverneur-Generaal, in bekwaamheid onderdeed voor zijn voorganger Antonie van

---

[1]) Van Goens, in Bijdr. t. d. T. L. en Vk. v. N. I. IV. 364, 365

[2]) Hageman in T. v. I. T. L. en Vk. I. 175.

Diemen. Begeerig naar vrede met de Compagnie zond de Sultan een gezantschap naar Batavia, om de Hooge Regeering aan te sporen daartoe de eerste schrede te doen. Deze toonde zich dadelijk bereid den Arabischen priester en verdere gevangenen los te laten en de voor Mekka bestemde geschenken terug te geven, waarop ook de Nederlandsche gevangenen onmiddellijk de vrijheid herkregen. Daarop verschenen nieuwe gezanten te Batavia, die de voorwaarden kenbaar maakten waarop de Sultan gezind was vrede te sluiten. De Hooge Regeering, van haar vroeger standpunt afwijkende, onderwierp zich aan eenige bepalingen, die Amangkoe-Rat kon uitleggen als eene erkenning van zijn oppergezag, zooals het zenden van een jaarlijksch gezantschap, verbonden met een kennisgeving omtrent de te Batavia uit Europa aangekomen zeldzaamheden, en het overvoeren door de Compagnie's schepen van de zendelingen die de Sultan naar andere landen, b. v. naar Mekka, wilde laten overbrengen. Doch bij groote toegevendheid op deze punten van vorm, was zij voorzichtig ten opzichte van eischen die de materiëele belangen der Compagnie aan gevaar konden blootstellen. Zij vergunde aan des Sultans onderdanen slechts vrijen handel onder voorwaarde dat Ternate, Ambon en Banda daarvan zouden zijn uitgesloten, en dat hunne schepen die naar of langs Malakka voeren, van Nederlandsche passen zouden voorzien zijn; verder beloofde zij den Sultan slechts bijstand tegen zulke vijanden, die ook de vijanden der Compagnie waren. Nadat de vrede voorloopig geteekend was, zond de Hooge Regeering een plechtig gezantschap met rijke geschenken naar Mataram, en dit werd in den aanvang van 1647 door een nieuw gezantschap van den Sultan beantwoord, dat geschenken voor den Gouverneur-Generaal en de ratificatie der vredes-voorwaarden medegebracht. Daar, zooals wij zagen [1]), de Compagnie thans ook met Bantam in goede verstandhouding leefde, was, na bijna dertig jaren van onafgebroken krijg, het Nederlandsch gezag eindelijk in vrede te Batavia gevestigd.

---

[1]) I. 388, 394.

In de vredes-onderhandelingen van Mataram met de Compagnie had de rijksbestuurder Wirå Goenå een gewichtige rol gespeeld. Hij scheen destijds bij den Sultan in hooge gunst te staan, en werd met eerbewijzen en waardigheden overladen. Toch werd eene hartelijke verstandhouding tusschen den Vorst en zijn eersten dienaar door gruwelijke herinneringen onmogelijk gemaakt. In 1638 had de toen achttienjarige Pangéran eene der goendiks van den rijksbestuurder met geweld ontvoerd. Hij was daarop door Wirå Goenå bij zijn vader aangeklaagd, in de hoop dat deze zijn gunst aan zijn ouderen zoon Pangéran Alit zou toewenden en dezen tot opvolger bestemmen. Dit doel werd echter geheel gemist; de rijksbestuurder moest zelfs verwijtingen hooren, omdat hij de geroofde vrouw niet vrijwillig aan den erfprins had afgestaan. Evenwel moest ook de bevoorrechte zoon 's vaders ongenoegen ondervinden. Hij werd zelfs genoodzaakt de vrouw terug te zenden, die nu door Wirå Goenå in eene vlaag van ijverzucht met dolksteken om het leven gebracht, maar op last van den prins heimelijk begraven werd. Deze laatste wist de gunst van zijn vertoornden vader te herwinnen door zich langen tijd in boetedoening af te zonderen, totdat hij eindelijk aan het hof werd teruggeroepen en zich, op zijns vaders begeerte, schijnbaar met Wirå Goenå verzoende, dien hij zelfs na zijne troonsbeklimming nog grooter macht schonk, dan hij tijdens de regeering van zijn vader had bezeten. Echter droeg hij hem in het geheim een kwaad hart toe en zocht naar een gelegenheid om hem uit den weg te ruimen.

Deze verschaften hem in 1647 de gebeurtenissen in den Oosthoek. Wij hebben boven gezien [1]) dat Sultan Ageng in 1639 Balambangan had afgeloopen en ontvolkt; maar daar hij verzuimd had het in verdedigbaren staat te brengen, werd het eerlang weder door de Balineezen bezet. Amangkoe-Rat nam den schijn aan alsof hij zijn gezag in dit afgelegen gewest ernstig wilde handhaven, en rustte een leger uit dat hij

---

[1]) I. 389.

onder het bevel van Wirå Goenå stelde. De bevelhebber werd omgeven door geheime handlangers van den Vorst, en toen hij de hoofdplaats Banjoewangi bezet en de Balineezen verdreven, maar, wegens eene onder zijn krijgsvolk uitgebroken ziekte, niet tot op Bali vervolgd had, werd hij, onder voorwendsel dat hij den last zijns meesters niet naar behooren had uitgevoerd, overvallen en van kant gemaakt. De Sultan liet daarop in Mataram ook zijne gansche maagschap en al zijne aanhangers met hunne huisgezinnen ombrengen, wat, zooals onze berichtgever zegt, „aan vele duizenden onnoozele vrouwen en kinderen het leven gekost heeft" [1]).

Pangéran Alit, de broeder des Sultans, die in Wirå Goenå eenmaal een voorstander zijner aanspraken had gevonden, en steeds zijn vriend was gebleven, voedde thans ook ernstige beduchtheid voor zijn eigen leven. Met een der rijksgrooten, Arjå Singsingan, vormde hij eene samenzwering, waaraan ook vele Mohammedaansche priesters deelnamen, om den wreedaard in de renbaan van kant te maken. De Sultan, hiervan de lucht krijgende, beraadde zich met zijn oom Pangéran Poerbåjå, die hem smeekte zich niet met het bloed zijns broeders te bezoedelen. Maar schoon de Sultan zich bij eede verbond dezen te sparen, liet hij hem toch met zijne aanhangers gevangen nemen, en toen hij hem in zijne tegenwoordigheid had laten verschijnen, wierp hij hem het bloedend hoofd van Singsingan voor de voeten. Ofschoon nu Pangéran Alit gehoorzaamde aan het bevel om dat hoofd met zijn kris te misvormen, werd hij van de teekenen zijner waardigheid beroofd en als een kind tot zijn ouden leermeester gezonden, om zich beter omtrent zijn plicht te laten onderrichten. Diep gekrenkt maakte Alit kort daarna met een 50tal zijner aanhangers amok, en richtte onder de Madoereesche lijfwacht een vreeselijke slachting aan. Niemand durfde echter des Sultans broeder te lijf gaan, totdat Pangéran Poerbåjå zelf den Sultan verlof vroeg om aan de woedende Madoereezen de vrije hand te laten,

---

[1]) Van Goens, t. a. p., bl. 334.

waarop zij den Prins in een oogwenk met dolksteken doorboorden.

De Sultan veinsde over den dood zijns broeders zeer bedroefd te zijn. Hij liet zich het hoofd kaal scheren en bracht zich zelven, als een soort van zoenoffer, eene wonde aan den arm toe. In het geheim echter beraadde hij zich met eenige zijner rijksgrooten, om de priesters die de partij zijns broeders gekozen hadden. door een algemeenen moord te verdelgen, en toen op den bepaalden dag een kanonschot in den kraton het teeken tot den aanval had gegeven, werden zij allen met hunne huisgezinnen binnen een half uur tijds van kant gemaakt. Het aantal der slachtoffers wordt in onze berichten, waarschijnlijk toch zeer overdreven, op wel 5000 of 6000 begroot.

De oude Pangéran Poerbåjå was zeer verontwaardigd over deze gruwzame slachting, en vertoonde zich niet meer ten hove. De Sultan, hevig gebelgd en het misnoegen van zijn invloedrijken oom vreezende, belaagde nu ook zijn leven en liet al zijne gangen bespieden. Gelukkig wist de moeder van den Sultan eene verzoening tot stand te brengen. Door eene list bewerkte zij eene ontmoeting van den Sultan met zijn oom bij het graf van Sultan Ageng. Nadat zij haren zoon de belofte had afgevergd om zijn oom te sparen, werd deze laatste onverwacht in diens tegenwoordigheid gebracht, en, den Vorst door zijne lijfwacht omgeven ziende, zoodanig door vrees overmand, dat hij hem te voet viel en zijne toonen kuste. Deze vernedering gaf aan den trots des Sultans de vereischte genoegdoening. Pangéran Poerbåjå verscheen sedert weder ten hove, en werd zoodanig in gunst hersteld, dat de Sultan hem veroorloofde zich daar te vertoonen of zich verwijderd te houden naarmate het hem goed dacht, en hem zelfs nu en dan zijnerzijds met een bezoek vereerde. De Europeesche schrijver aan wien wij het zeer omstandig verhaal dezer gebeurtenissen verschuldigd zijn, besluit het niet ten onrechte met de woorden: „Uit dit verhaal kan men oordeelen, door wat wreede, harde en onverzettelijk haatdragende natuur

deze natie gedreven wordt, en hoe oppermachtig deze Soesoehoenan over zijn volk regeert, alsook hoe verraderlijk die menschen hun voorkomen door kunstig veinzen weten te verbergen" [1]).

Ofschoon ik later nog vele gruwzame bewijzen van des Sultans wreede geaardheid en teugellooze woede zal te vermelden hebben, schijnt hij, nadat, zooals beweerd wordt, meer dan 20,000 mannen, vrouwen en kinderen op zijn last waren van kant gemaakt, een tijd lang in meer kalmte verkeerd te hebben, in de overtuiging dat allen waren uit den weg geruimd die vijandige gezindheid jegens hem gekoesterd hadden; en daar hij het verbond met de Compagnie behoorlijk onderhield, wordt hij in de brieven der Gouverneurs-Generaal Van der Lijn en Reiniersz, die zich weinig bekommerden om hetgeen in Mataram voorviel, meermalen met eenigen lof vermeld. De gezantschappen, volgens de gesloten overeenkomst door de Hooge Regeering, doorgaans met rijke geschenken, naar Mataram gezonden, werden, van 1649 af [2]), herhaaldelijk toevertrouwd aan den Opperkoopman Rijklof van Goens, die zoo behendig met den Sultan wist om te gaan, dat hij steeds hooger in zijne gunst werd aangeschreven, en zelfs in 1652 de intrekking wist te verwerven van het verbod van den uitvoer van rijst uit de havens van Java, — een verbod dat Batavia met gebrek bedreigde. Van Goens wist met veel beleid den grilligen smaak van den Vorst te vleien, die de Europeanen vooral waardeerde, wanneer zij hem met de vertooning van wat vreemds wisten te vermaken. Nu eens bracht hij hem in goeden luim door de tonen van een „posetyff ofte orgeltjen", dan weder maakte hij hem aan 't lachen door de potsen en goocheltoeren van een paar soldaten, die misschien vroeger hunne kunsten op boeren-

---

[1]) Van Goens t. a. p. bl. 341. Met het verhaal van Van Goens, bl. 329—341, dat ik in de hoofdzaak gevolgd ben, verdienen Raffles, Java, II. 174, en Hageman in T. v. I. T. L. en Vk., I. bl. 175, 180 vv. vergeleken te worden.

[2]) Van der Lijn bij De Jonge, VI. 11.

kermissen vertoond hadden [1]), en „de lange kapitein," zooals Van Goens door de Javanen genoemd werd, wist het zoover te brengen, dat de Vorst zelfs eenmaal van zijn zetel opstond om zich naast hem te zetten, en dat hem gelijke eerbewijzen als aan den Pangéran-troonsopvolger werden toegekend.

De reisverhalen der gezanten naar Mataram zijn de eenige geschriften, die iets van de toestanden in het binnenland van Midden-Java gedurende de zeventiende eeuw mededeelen. De belangrijkste zijn die van Dr. De Haen (1622 en '23) [2]) en de reeds meermalen aangehaalde „reysbeschryving van Samârangh naar Matâram", waarin Van Goens zijne reisindrukken heeft samengevat [3]). Van minder beteekenis zijn de verhalen van Van Maseyck (1618) en Vos (1624), die beide van Demak uit, maar langs eenigszins verschillende routen, het land introkken; beide hebben de plaatsnamen zoo verhaspeld, dat het dikwijls onmogelijk is hen te volgen. Beter gaat dat bij De Haen en Van Goens. De laatste deelt mede dat „de groote populeuse hooftplaets Mataram 3 wegen heeft om uit deselve te vertrecken ende anders geen". Den weg van Demak rekent hij daarbij niet mede. In zijn tijd ging men van Semarang uit, dus wat oostelijker, „welcken wech als den gemackelyxten ende cortsten door de poort Tadie meest bewandelt ende ordinair bereyst wert". Verder noemt hij den weg uit 't oosten, uit Balambangan, met een zijtak van Grissee — van deze route bestaat geen nadere beschrijving — en de „seer moeyelycke" weg die uitkomt bij Tegal. Den laatsten volgde Dr. de Haen beide malen. Nu men in 't volledig bezit is der residentiekaarten, is het mogelijk vele der door beide reizigers genoemde, langs hunne routes gelegen plaatsen terug te vinden [4]).

---

[1]) Van Goens bij De Jonge, VI. 32.

[2]) De Jonge IV. 284 en V. 30.

[3]) Bijdr. t. d. T. L. en Vk. v. N. I. IV. 307.

[4]) Aan De Jonge was dit niet altijd mogelijk, ook omdat hij (zie IV. 300) Karta, de residentie van Sultan Ageng, die door Dr. De Haen bezocht werd (vgl. I. 320 noot, 363), voor dezelfde plaats houdt als Kartasoera, dat pas in 1680 gesticht werd, terwijl het er vijftig kilometers van verwijderd is. Karta

Van Tegal uit volgde men eerst de kustvlakte om pas in 't oosten der tegenwoordige residentie Pekalongan zuidwaarts te reizen en Kedoe te bereiken over de noordoostelijke ribben van den Sindoro, langs een zeer moeilijk begaanbaar voetpad. Die kustvlakte was toen nog niet één rijstveld als thans, maar bezat daartusschen uitgestrekte bosschen, terwijl in het bergland de bebouwde gedeelten al nagenoeg even uitgestrekt schijnen geweest te zijn als heden. Ongeveer waar nu de grens loopt tusschen den westelijken hoek van Semarang en Kedoe, was door den vorst van Mataram een grenswacht voor zijn eigenlijk gebied gesteld, „daer alle 't volck moste door passeeren, die van den Mataram ende andere omliggende vlecken naar den zeestrandt wilden, ende er vermochten geen peerden, koyen, buffels, noch vrouwen door te laten, sonder een brieffken te hebben van de plaets daer se die gecocht hadden". In het tegenwoordige Kedoe en Jogjakarta gekomen, staat De Haen versteld over de uitgestrektheid der rijstvelden — „soo verre wij konden oversien", heet het meermalen — en de talrijkheid der dorpen. Langs den weg heerschte groote levendigheid; talrijk waren de met koopwaren op de schouders beladen Javanen en door buffels getrokken karren met rijst en andere goederen. Ook toen nog werden, als in den Hindoetijd, olifanten als rijdieren voor aanzienlijke personen gebruikt.

De Haen beschrijft Karta [1]) als een zeer uitgestrekte en bevolkte, opene plaats, een half uur gaans verwijderd van den steilen westrand van het zuidergebergte. Buiten den reusachtigen kraton, die door een houten hekwerk in den vorm van een vierkant was afgesloten, bestond de stad, als nog heden ten dage de groote Javaansche plaatsen, uit een

---

is als de dessa Kerto, 7 K. M. z. o. van Jogjakarta op de residentiekaart te vinden. Zonderling is het, dat die kaart de namen Pasar gedé en Plèrèd mist (vgl. I. bl. 395), die op alle andere uitvoerige kaarten te vinden zijn.

[1]) Van Deventer (Gesch. I. 143) heeft De Haen's beschrijving van Karta samengesmolten met die van Plèrèd door Van Goens, zonder te bespeuren, dat beide wel hetzelfde kampong-conglomeraat, dus dezelfde hoofdplaats, maar niet denzelfden kraton daarin beschrijven.

menigte grootere en kleinere kampongs. Vierduizend stuks vee werden hier alle dagen geslacht en met de omliggende plaatsen samen konden, door het slaan op de gong aan de hoeken van Karta, in een halven dag tweehonderdduizend gewapenden verzameld worden.

Van Goens noemt den kraton van Amangkoe-Rat, nog geen paal ten noordoosten van dien van Ageng gelegen, nooit met den naam Plèrèd, maar steeds „Konings hoff". Hij bereikte hem van Semarang uit langs den rijweg, die nog heden de verbinding van die stad met het zuiden vormt: over Oengaran en Salatiga, door streken, naar het schijnt niet minder bevolkt dan nu. Hoezeer het gezag des Sultans zich hier gevoelen deed, blijkt uit de verplichting der bewoners van Oengaran om alle reizigers van aanzien, die zich naar den koning begeven, voedsel en huisvesting te verschaffen, „dat by deze menschen met groote slaeffse eerbiedigheyt zeer mildelyck wert geobserveert", hoewel het ontvangen van fooien hun op doodstraf verboden was. De grenswacht op dezen weg lag te „Selimbij [1]), de eerste poort ofte openingh van de provintie Matâram"; een groot dorp, met 1500 of 1600 huisgezinnen van landbouwers, en een militaire bezetting, die alle maanden verwisseld werd, „mogende sonder speciael licentbrieffken uit de Matâram niemant passeeren nae Samârangh".

Na een tiental kilometers berg en bosch overziet men nu de vlakte van de Solo, waar „zich 't land weder soo vermaeckelyck opdoet, dat 't selve een ingangh tot een aerds paradys verthoont"; onafzienbaar zijn de rijstvelden, ontelbaar de dorpen; de heuvels zijn met boomgaarden en aardvruchten beplant.

Waar de noordwestelijke uitlooper van het zuidergebergte de ribben van den Merapi nadert, lagen in de vlakte van Prambanan en Kalasan nog drie „poorten", die men passeeren moest om in Mataram door te dringen. Van Goens noemt ze

---

[1]) Hoogstwaarschijnlijk het Slembi Lawang en Slembi Tengaran der res.krt. (3 K. M. z. van Bojolali).

Tadie, Oupack en Caliadier; wij zullen wel niet mistasten door het eerste ter vereenzelvigen met de dessa Tadji, in Soerakarta een paar kilometers oostelijk van Prambanan aan den postweg gelegen [1]), het tweede met het veer over de rivier Oepak; het derde met het dorp Kali Adjir, een drietal kilometers zuidwestelijk van Kalasan, eveneens dicht aan den weg. In het eerste dorp lag een nog sterkere krijgsmacht dan in Selimbi en er werd een zeer nauw toezicht gehouden op de gaande en komende reizigers. Hier nam het landschap Mataram een aanvang, voor welks vruchtbaarheid Van Goens geen woorden genoeg vindt. Hij schat het aantal dorpen op drieduizend, in grootte afwisselend tusschen honderd en vijftienhonderd huisgezinnen. De gelijknamige hoofdstad rekent hij te beginnen bij Kali Adjir, vanwaar ze zich langs een eenigszins gekromden weg, die de hoofdrichting van noord naar zuid heeft, twee mijlen [2]) tot Plèrèd uitstrekt. Deze weg schijnt geheel bebouwd geweest te zijn en werd door tal van dwarswegen gekruist, die vooral naar 't westen ver doorliepen. Terwijl De Haen de hoofdplaats een open stad noemt, spreekt Van Goens van een zeer ouden, wel twee mijlen langen muur van gehouwen steenen zonder metselspecie, die haar aan de westzijde afsluit; hij was zes meter hoog, en onder drie, boven ruim twee meters dik, maar op vele plaatsen vervallen, zoodat hij niet meer als een schutsmuur beschouwd kon worden.

Het is te bejammeren, dat de afbeelding door Van Goens, naar hij meedeelt, van kraton en stad vervaardigd, ons niet is bewaard gebleven. Hij verhaalt, dat in den eersten geen enkel manspersoon den nacht mocht doorbrengen, den koning uitgezonderd. Het aantal vrouwen dat er sliep, schat hij op minstens tienduizend, gesteld onder vrouwelijke hoofden. Vierduizend daarvan waren handwerksters; drieduizend oude vrouwen hielden de wacht langs den muur en aan al de ingangen der gebouwen; evenveel bedienden de vier echte vrouwen

[1]) Vlak ten zuiden van de dessa Bedji (I. 170)

[2]) Dus vijftien kilometers; in werkelijkheid iets minder.

en een paar honderd bijwijven des konings. Evenals voor deze de schoonste vrouwen van het rijk werden uitgezocht, zoo ook voor zijn honderd dienstmaagden, die zich dagelijks in de wapenen, in dans, zang en spel oefenden en waarvan er hem steeds dertig vergezelden als hij uitging, twintig met pieken en geweren gewapend, tien als draagsters van allerlei voorwerpen.

In de heuvelachtige vlakte, die zich bezuiden den kraton zeewaarts uitstrekt, had Amangkoe-Rat uitgebreide diergaarden, waarin hij, iedere soort in zware houten heiningen besloten, duizenden herten, renosters (rhinocerossen?), wilde buffels en paarden hield. Binnen die perken, voor tijgers en slangen beveiligd, ging men ter jacht.

De goede verhouding tot den Sultan waarvan de eerste gezantschappen van Van Goens blijk geven, bleef niet lang ongestoord. Van Gendt, in 1653 door den Gouv.-Gen. Maetsuyker naar Mataram gezonden, werd niet met dezelfde onderscheiding ontvangen, en nauwelijks had hij het hof verlaten, of de uitvoer van rijst en hout uit de Javaansche havens werd op nieuw belemmerd. Zelfs Van Goens werd in 1654 eenigszins koel ontvangen, en ofschoon door zijn invloed die belemmeringen werden opgeheven, slaagde hij niet in het tweede doel zijner zending, om voor de Compagnie hulp van Mataram in haren strijd tegen Makasser te verwerven. De band des geloofs was te sterk om den Sultan te veroorloven ook daarin de Compagnie ter wille te zijn [1].

Intusschen was in 1651 de oude Sultan van Bantam gestorven, en zijn kleinzoon, die hem als mederegent had ter zijde gestaan, had alleen de regeering aanvaard. Deze vorst droeg den naam van Aboe'l-Fath Abdoe'l-fattâh, maar wordt gewoonlijk Sultan Ageng Tirtajasa genoemd. Hij betoonde zich een ijveraar voor het geloof, een bitter vijand der Compagnie en een vorst van veel bekwaamheid en geestkracht, die zich de moeilijkheden waarin de Hooge Regeering in de

---

[1]) Van Goens bij De Jonge, VI. 52.

eerste jaren van zijn bestuur verkeerde, meesterlijk wist ten nutte te maken om den handel van Bantam ten koste van dien van Batavia tot een hoogen graad van bloei te brengen. Nauwelijks had hij het bestuur alleen in handen gekregen, of hij liet de oude strooptochten tegen Batavia, zoo te land als te water, hervatten; en ofschoon hij in 1655 den vrede op de voorwaarde van 1645 vernieuwde, bleef het stelen en moorden voortduren, en kwamen noch de geroofde lijfeigenen, wier uitlevering was toegezegd, noch het beloofde gezantschap opdagen. In 1656 werden twee Compagnie's schepen in de nabijheid van Bantam afgeloopen, de suikerplantages ten westen der Tji Angké door Bantamsche benden vernield, en een brief van den Gouverneur-Generaal aan den Sultan met smaad afgewezen, zoodat ook de in Bantam gevestigde vertegenwoordigers der Compagnie zich niet langer veilig achtten en, met medeweten van het opperbestuur, de stad in den nacht ontvluchtten. De Sultan schijnt echter bij zijne vijandelijkheden tegen de Nederlanders wat al te veel op den steun der Engelschen, of op de vrees die zij de Nederlandsche Compagnie inboezemden, gerekend te hebben. De Hooge Regeering, het misnoegen der Engelschen trotseerende, liet de haven van Bantam zoo gestreng blokkeeren, dat de Sultan zich genoodzaakt vond haar in het laatst van 1657 herhaaldelijk om het herstel van den vrede te verzoeken. Nu volgden lange onderhandelingen, waarbij vooral het specerij-monopolie der Compagnie, waarvan zij ook om den wille des vredes geen duimbreed wilde afwijken, het groote struikelblok vormde. Daar de Sultan van Bantam den eisch om vrijelijk met Ambon te handelen, niet wilde laten varen, werden de vijandelijkheden van beide kanten hervat, en de haven van Bantam op nieuw door de schepen der Compagnie gesloten; doch men durfde den toegang niet weigeren aan het smaldeel van den Engelschman John Edwards, die zelfs een brief met zich bracht van de Bewindhebbers der Ned. O. I. Compagnie, waarin zij, op last der Staten-Generaal, aan de Indische Regeering het onderhouden van vrede en bondgenootschap met de Engelsche

republiek gelastten. Edwards, die de opdracht had het personeel der Engelsche faktorie te Bantam te veranderen, opende het uitzicht op eene betere verstandhouding met zijne landgenooten, als de tegenwoordige president dier faktorie zou verwijderd zijn, en deed het aanbod om als bemiddelaar tusschen Bantam en de Hooge Regeering te Batavia op te treden. Doch dit alles bleken ijdele woorden te zijn: het nieuwe personeel was even vijandig als het vroegere, en de Indische Regeering maakte van het aanbod tot bemiddeling van den Pangéran van Djambi gebruik, om in Juni 1659 met Bantam een vrede te sluiten, waarbij zij zich, schoon het monopolie der vaart op Ambon handhavende, onderscheidene belangrijke concessiën liet welgevallen, om geen andere reden dan de vrees dat het vaderland met de Engelschen over de blokkade van Bantam in moeilijkheden geraken zou. De Sultan van Bantam, wien de weifelende houding van Maetsuyker en de inblazingen der Engelschen overmoedig maakten, liet, toen hij eenmaal zijne haven van de blokkade bevrijd had, alle voorwaarden van het verdrag die hem niet aanstonden, eenvoudig onuitgevoerd. Wel werd de verhouding iets beter door een nadere overeenkomst in Mei 1664 aangegaan; maar terwijl de handel der Compagnie, ten gevolge van haren de welvaart moordende monopolie-geest kwijnde, kreeg die van Bantam een gewicht als hij wellicht nog nooit had bezeten. Onder den naam en met de passen van hun Sultan, en gesteund door de Engelschen en Denen, onderhielden de Bantammers een druk verkeer met Perzië, Hindostan en Arabië, en, door tusschenkomst der Chineezen, ook met Achter-Indië, Manilla, China en Japan.

Intusschen had de grillige Sultan, of, zooals men hem gewoonlijk noemt, Soesoehoenan van Mataram, kort na het laatste gezantschap van Van Goens, eensklaps weder eene andere houding aangenomen. De gezanten die hij beloofd had naar Batavia te zenden, verschenen niet, en alle uitvoer uit de havens van Java werd op nieuw, nu niet alleen aan de Compagnie, maar ook aan alle natiën, Aziatische zoowel als Europeesche, ontzegd, niettegenstaande er overvloed van rijst in

Mataram aanwezig was. Kieft, in 1655 als gezant der Compagnie naar Mataram gezonden, werd niet eens tot den Vorst toegelaten, en moest zich met een gehoor bij de vier Strandgouverneurs, de regenten van Djoewana, Djapara, Demak en Semarang, tevreden stellen. Van hen vernam hij dat de Sultan op de Compagnie ontevreden was, omdat zij heulde met zijne vijanden en het contract met Bantam had vernieuwd, en dat hij zich bezighield met eene geheele administratieve reorganisatie van zijn rijk, en geen uitvoer van koopmanschap door wien ook kon gedoogen, zoolang deze niet was tot stand gebracht. Desniettemin stelde de wispelturige dwingeland in den aanvang van 1657 den uitvoer van rijst uit eigen beweging weder vrij, maar ook later werd te dien opzichte met onbegrijpelijke veranderlijkheid van inzicht gehandeld. In 1660 werden de havens weder een tijdlang gesloten en zelfs, op last der Strandgouverneurs, de loge der Compagnie te Djapara afgebroken; maar na weinige maanden slechts werd de uitvoer op nieuw vergund en de loge herbouwd. De Hooge Regeering had na de zending van Kieft hare huldebewijzen door jaarlijksche gezantschappen teruggehouden, totdat de Sultan haar in 1667 door den Regent van Djapara liet weten, dat hij weder Hollanders voor zich wenschte te zien. Het lag geheel in den geest van Maetsuykers angstvallige politiek, aan zulk een verzoek bereidwillig te voldoen. In 1667 werd Wagenaer gezonden en wel ontvangen; daar echter de vorst te kennen gaf, dat hem een gezant aangenaam zou zijn die zich beter in het Javaansch of Maleisch kon uitdrukken, werd in het volgende jaar eene nieuwe zending aan Verspreet opgedragen. Deze gezant werd nu met buitengewone eerbewijzen ontvangen; maar toen in 1669 het gezantschap achterwege bleef, werden onverwachts de havens op nieuw gesloten, en eerst weder geopend toen De Jongh met een aanzienlijk geschenk de hofreis aanvaard had, die hij echter, wegens onlusten in Mataram uitgebroken, niet verder dan tot Semarang kon volbrengen.

Werd de politiek van Amangkoe-Rat door zijne luimen ge-

regeerd, erger was het dat zijne woeste opwellingen van toorn zoo gevaarlijk waren, dat niemand in zijne omgeving een oogenblik van zijn leven zeker was. In 1659 werd weder een vreeselijk moordtooneel door hem aangericht. Amangkoe-Rat had nog bij het leven zijns vaders de dochter van zijns ooms zoon, den regent van Soerabaja, gehuwd en bij haar vijf zonen verwekt, waarvan een tot troonsopvolger werd bestemd. Deze laatste had liefde opgevat voor eene Soerabajasche schoone, die, onder het opzicht van een ouden mantri, voor den harem van Amangkoe-Rat zelven werd opgevoed. Toen nu de kroonprins, door de tusschenkomst van zijn grootvader, die den mantri met rijke geschenken omkocht, heimelijk de hand van dit meisje verworven had, kende de woede van Amangkoe-Rat geene palen. Hij liet den regent van Soerabaja met vrouw, kinderen en kleinkinderen van kant maken en verbande zijn zoon van het hof, na hem eerst gedwongen te hebben, de vrouw die hij gehuwd had, in zijne tegenwoordigheid met eigen hand te doorsteken [1]).

Deze moord was het voorspel van eene menigte andere; ieder wien de vaak redelooze verdenking des Sultans trof, werd zonder eenig onderzoek opgeofferd. Zoowel de regent van Semarang als die van Pati werden op zijn last van kant gemaakt, en toen in 1667 eene zijner vrouwen stierf, die hij bijzonder begunstigd had, liet hij, om getuigenis van zijne smart af te leggen, honderd andere vrouwen den hongerdood sterven; terwijl hij daarna door het gansche land schoone vrouwen zoeken en tot zich brengen liet, om te zien of hij ook eene kon vinden die op de overledene geleek. Doch er is geen einde aan de wandaden en buitensporigheden die aan

---

[1]) Zie Raffles, Java, II. 175; Crawfurd II. 335; Hagemam Handleiding I. 132, en T. v. I. T. L. en Vk. I. 178. In ieder van deze verhalen zijn de omstandigheden eenigszins verschillend. De Pangéran van Soerabaja, schoon door Raffles en Hageman Pangéran Pĕkih genaamd, kan, dunkt mij, onmogelijk dezelfde zijn, die deel I, bl. 351 en 380 is vermeld. Het jaar waarin de moord plaats had, en waaromtrent Hageman in groote onzekerheid verkeerde, leert men kennen uit den brief van Maetsuyker bij De Jonge, VI. 81.

dit monster worden toegeschreven. Nog één staaltje moge genoeg zijn. De regent van Djapara, die zich lang aan vreeselijke knevelarij had schuldig gemaakt, had zich weten staande te houden door den invloed zijner dochter, die hij den Sultan als bijzit gegeven had. Eindelijk viel hij in ongenade, omdat hij de van hem gevorderde schatting niet kon opbrengen, en werd hij ontzet en van zijn goederen beroofd. Doch in 1672 liet de Sultan hem voor zich komen, schonk hem zijne titels en goederen terug en verhief hem zelfs tot regent van Madioen. De nieuw benoemde waande zich op het toppunt der vorstelijke gunst, maar des namiddags werd hij weder voor den Soesoehoenan geroepen, die spottenderwijze uitriep: „De Toemenggoeng van Madioen is toch een groot man!" en onmiddellijk daarop aan zijn gevolg den last gaf hem te krissen, terwijl nog dienzelfden avond de lijken van zijn gansche maagschap, zelfs de bijzit van den Soesoehoenan niet uitgezonderd, de rivier afdreven.

Maar was het hoogste genot voor dezen dwingeland zijne onderdanen te kwellen en hun bloed te zien vloeien, wij kunnen nauwelijks twijfelen dat wij daarin de symptomen hebben te erkennen dier afgrijselijkste aller ziekten, waaraan men den naam van „keizerswaanzin" heeft gegeven, wanneer wij hem ook het gebod zien uitvaardigen, dat ieder zijner onderdanen twee vrouwen moest onderhouden, van welke steeds eene tot zijne beschikking zou blijven, of wanneer wij hem de slachting zijner hovelingen zien afwisselen met het botvieren aan eene hartstochtelijke liefhebberij voor hanengevechten en vlieger-oplaten, om hem eindelijk te zien vervallen tot een graad van stompzinnigheid, waarin hij, terwijl zijn rijk hem als onder de voeten wegzonk, in zijn uitgebreiden kraton ronddoolde als hoeder van eenige geiten. Dat zulk eene regeering, in weerwil der onverschilligheid van den kleinen man, aan verdrukking gewoon, zich bittere vijanden gemaakt en de kiemen van misnoegen en verzet rijkelijk gestrooid had, kan men gemakkelijk bevroeden. Er was slechts eene vermetele hand noodig, die de lont in de opgehoopte brandstof

wierp, om ze in lichte laaie te doen opgaan. Die hand behoorde aan Troenå Djåjå.

Wie Troenå Djåjå was, is niet gemakkelijk te zeggen. Zijn eigen voorgeven omtrent zijne afkomst was zeker niet in allen deele juist. Wij herinneren ons, dat Sultan Ageng den eenig overgeblevenen prins van het Madoereesche vorstengeslacht onder den titel van Tjakra-ning-Rat te Sampang tot regent over Madoera had aangesteld. Deze prins huwde met Ratoe Iboe, dochter van den Pangéran van Giri, en Troenå Djåjå beweerde dat zijn vader, Raden Demang Malåjå, uit dit huwelijk gesproten was. Het schijnt echter dat die vader in waarheid door Tjakra-ning-Rat bij een goendik was verwekt [1]). Hoe het zij, Troenå Djåjå bracht zijne jeugd door in den kraton van den Sultan van Mataram. Zijn grootvader was door Pangéran Alit, den broeder van Amangkoe-Rat, toen deze in den kraton amok maakte [2]), met de kris doorstoken en als regent van Madoera opgevolgd door zijn tweeden echten zoon, dien men met de namen Tjakra-ning-Rat II en Pangéran Sampang genoemd vindt. Het schijnt dat de eerzuchtige Troenå Djåjå aanvankelijk er slechts naar streefde om zich in de plaats van zijn oom in het bestuur van Madoera te dringen. Eerst toen de omstandigheden zijne aanspraken begunstigden, stelde zich zijne heerschzucht een hooger doel; verbitterd door een moordaanslag waarin de Soesoehoenan en Tjakra-ning-Rat de hand hadden maakte hij, als afstammeling van de Brå Widjåjå's van Madjapahit [3]), aanspraak op de opperheerschappij van geheel Java. Weldra vond hij steun bij den oudsten zoon des Sultans, genaamd Pangéran Adipati Anom; maar op het gerucht der samenzwering werd deze verbannen. Toen hij spoedig daarna Troenå Djåjå's plannen doorzag, scheidde hij zich van dezen af.

---

[1]) Zoo ook de Madoereesche babad, vert. door Palmer v. d. Broek, T. v. I. T. L. en Vk. XX. 258, 260.

[2]) Ald. bl. 259.

[3]) Zie boven, I. 303, en vooral het rapport van den Moor Piero bij De Jonge VII. 92, 93.

Bij de afwezigheid van Tjakra-ning-Rat, die steeds in Mataram vertoefde, vond Troenå Djåjå het niet moeilijk zijne aanspraken door de bevolking van Madoera erkend te zien en zich onder den titel van Panembahan in het gezag daarover te handhaven. De hulp van Makassaarsche benden, die ten gevolge der door Speelman met de wapenen bevochten bevrediging van Celebes in 1669 naar Java waren uitgeweken, stelde hem weldra in staat ook andere gewesten aan het rijk van Mataram te ontweldigen.

De Makassaarsche zwervelingen, na een tijd lang de kusten van den Archipel door hunne strooptochten en rooverijen verontrust te hebben, kwamen in den loop van 1671 allen met hunne vaartuigen naar Bantam stevenen. Hunne hoofden werden door den Sultan aanvankelijk met veel opmerkzaamheid behandeld en uitgenoodigd aan de feestelijkheden ten hove deel te nemen. Doch de goede verstandhouding bleef niet lang bewaard. De ontrouw eener schoone Makassaarsche, die de Sultan tot vrouw had genomen; het geweld door dien vorst gepleegd aan de zestienjarige nicht van een Makassaarsch hoofd, die hij als goendik naar zijn paleis liet brengen; de roofzuchtige geaardheid der Makassaren, die het vooral op de slaven der Bantammers gemunt hadden; de moord eindelijk binnen Bantam aan den zoon van Kraëng Montemarano, het machtigste der Makassaarsche hoofden, gepleegd [1]); — dat alles werkte samen om de aanvankelijk goede verstandhouding in verbittering te doen overgaan. In 1673 verlieten eerst Montemarano en later allengs de andere hoofden Bantam in zoo vijandige stemming, dat het uitbarsten van een oorlog tusschen Makassaren en Bantammers gewacht werd. Zoo althans deden zich de zaken voor aan de Nederlandsche regeering te Batavia. Later kreeg men reden om zich af te vragen, of niet de geheele vijandschap slechts voorgewend was geweest en had moeten dienen tot bedekking van plannen waarbij het op de Compagnie en haren bondgenoot, den vorst van

[1]) Maetsuyker bij De Jonge, VI. 125, 128.

Mataram, gemunt was. Moeilijk is het voor ons den weg te vinden in de kronkelpaden der inlandsche politiek, die door hare verfijnde veinzerij het geslepenste Machiavellisme te schande maakt.

De Makassaren, naar Oost-Java de wijk nemende, kenmerkten er hun verblijf door rooven en branden. Met omstreeks 70 vaartuigen kruisten zij om den oosthoek van Madoera, en onder aanvoering van den vermetelen Kraëng Galĕsoeng richtten zij sedert November 1675 hunne aanvallen tegen verschillende kustplaatsen, legden achtereenvolgens Pasoeroean en het naburige Gembong [1]), Padjarakan, Gronggang, Grissee en Djaratan en eindelijk ook Soerabaja in de asch, en verspreidden zulk een schrik, dat de strandbewoners op vele plaatsen naar het binnenland vluchtten en de mare der aangerichte verwoestingen tot Mataram doordrong. Te Domong [2]) tegenover Besoeki, aan de oostzijde der riviermond gelegen, hadden de Makassaren zich versterkt en hun hoofdkwartier gevestigd.

Deze aanvallen op het Mataramsche gebied waren het uitvloeisel der samenspanning van Kraëng Galĕsoeng met Troenå Djåjå, waarvan weldra ook het huwelijk van den Makassaarschen edelman met eene dochter van den Madoereeschen prins openlijk getuigenis gaf. Als derde bondgenoot sloot zich ook de priestervorst van Giri bij hen aan. Volgens de Grisseesche kronieken had Amangkoe-Rat den Panembahan Mas Witånå, die in 1638 Panembahan Ageng [3]) te Giri was opgevolgd,

[1]) De betrekking tusschen Pasoeroean en Gembong is eene soortgelijke als die tusschen Grissee en Djaratan: Valentijn onderscheidt uitdrukkelijk tusschen Gembong en Pasoeroean (VI. 1. 50, 51 en op zijne kaart); maar thans heeft Gembong zijn afzonderlijk bestaan verloren en wordt de naam door de inlanders dikwijls aan Pasoeroean gegeven. De rivier van Pasoeroean heet nog Kali Gembong.

[2]) Thans heet op de residentie-kaart de wijk van Besoeki aan die zijde van de rivier Demong. Bij De Jonge, VI. 203 wordt Demong genoemd tusschen Massoeky (Besoeki) en Katta (Ketah); Paladingam aldaar is Mlandingan. Vgl. ook Valentijn IV. 1. 51 en zijne kaart.

[3]) Zie I. 380.

omdat hij in de voorvaderlijke vijandschap tegen het Mataramsche huis volhardde en op het geestelijk oppergezag bleef aanspraak maken, in 1660 door een zijner rijksgrooten doen vermoorden. Daarna had hij een afzonderlijken regent voor Grissee benoemd en het heiligdom te Giri [1], dat hij om den wille des volks moest blijven ontzien, gesteld onder zekeren Poespå Itå, met den titel van Pangéran [2]). De politiek door de vorsten van Mataram ten opzichte van Giri-Grissee gevolgd, schijnt veel overeenkomst gehad te hebben met die van de Compagnie ten opzichte van Mataram zelf. Het was eene politiek van langzame ondermijning, ook door verdeeling van gezag, eene politiek tevens welke de hoofden, die een verminderde waardigheid uit de handen van den opgedrongen meester als een weldaad ontvangen moesten, zelden tot dankbaarheid stemde. Poespå Itå was door banden des bloeds verbonden zoowel met het oude Girische vorstenhuis, welks van ouds aan Mataram vijandige politiek hij voortzette, als met Troenå Djåjå, wiens aanspraken hij heimelijk steunde, ofschoon hij zijne ware gezindheid langen tijd wist te bedekken.

Maar ook in Bantam zou Troenå Djåjå welhaast krachtigen steun vinden. De gelegenheid om aan Mataram afbreuk te doen en de Compagnie te weerstreven was voor den Sultan van Bantam veel te schoon, om er niet zelfs zijne veete tegen de Makassaren aan op te offeren, terwijl tevens ook zijn, hetzij dan echte of slechts door de staatkunde voorgeschreven geloofsijver hem ééne lijn deed trekken met Troenå Djåjå, die mede zich als een vurig strijder voor den Islam wilde doen doorgaan.

In het Mataramsche rijk was het op het tijdstip toen de opstand uitbrak, allertreurigst gesteld. De vorstelijke familie zelve leefde in de schromelijkste oneenigheid. Niet minder dan vier van des Soesoehoenans zonen betwistten elkander de opvolging tot zijn troon: Pangéran Adipati Anom, oud

---

[1]) Zie I. 236.

[2]) Wiselius in T. v. I. T. L en Vk. XXIII.

35 jaar, van moederszijde gesproten uit het huis der Soerabajasche regenten; Pangéran Mertå Sånå, oud 30 à 32 jaar, verwekt bij eene Demaksche Njai; Pangéran Poeger, oud 30, en Pangéran Singå Sari, oud 27 jaar, beide gesproten uit eene Balambangansche vrouw van geringe afkomst. Wel had de Soesoehoenan vroeger zijn oudsten zoon tot opvolger bestemd, maar later gaf hij nu eens aan dezen dan aan genen der genoemde prinsen de voorkeur, en zijne wankelbaarheid gaf rijkelijk voedsel aan allerlei kuiperijen en hofkabalen. Bovendien kon de gruwzame gestrengheid van den Soesoehoenan niet uitwerken, dat hij door zijne ambtenaren trouw werd gediend. Van de schatten die de knevelarij der landvoogden en grooten aan de arme bevolking wist te ontfutselen, kwam slechts weinig in de schatkist des Soesoehoenans terecht; en de vrees en wrok, door zijne euveldaden gevoed, brachten te weeg dat hij onder regenten, dorpshoofden en priesters veel meer geheime vijanden dan oprechte aanhangers had.

In den aanvang van 1676 ontving de Hooge Regeering te Batavia van haren resident te Djapara bericht van de verwoestingen door de Makassaren in Oost-Java aangericht. Daar zij reeds gedurende het vorige jaar den rijsttoevoer aan Batavia hadden afgesneden, besloot de Regeering hen als vijanden te behandelen en zond kapitein Holsteyn met 300 man naar Oost-Java, met last om de Makassaren zooveel mogelijk afbreuk te doen. De listige Pangéran van Giri had intusschen overal het gerucht weten te verspreiden, dat de Hollanders voornemens waren met de Makassaren, wier rooverijen alom schrik hadden ingeboezemd, tegen de Javanen gemeene zaak te maken. Het gevolg was dat kapitein Holsteyn bij de inlanders tegenwerking in plaats van ondersteuning vond, en dat hij te vergeefs op de levering aandrong van de kleine, weinig diepgaande vaartuigen, die hij voor den strijd tegen de Makassaren vooral behoefde. Bovendien liet het beleid van dezen officier veel te wenschen over. Hij liet zich diets maken, dat de vloot die Troenå Djåjå in de bocht van Sotja op

Madoera verzamelde, om zijne troepen naar de kust van Java over te brengen, bestemd was om de landen van den Soesoehoenan te beschermen, en verzuimde daarom de gunstige gelegenheid om haar te vernielen; en in plaats van de Makassaren aan te tasten, knoopte hij met hunne hoofden onderhandelingen aan, die tot niets leidden dan dat de Javanen versterkt werden in de meening, dat de Hollanders met hunne vijanden heulden.

Inmiddels had de Soesoehoenan een groot leger uitgerust, dat onder bevel van Kjai Pandji naar Banggil op marsch was. De Nederlandsche en de Javaansche bevelhebber hadden een samenkomst te Gembong, waarin bepaald werd dat men zich bij Domong zou vereenigen. Ook de Javaansche vlootvoogd Wirå Troenå begaf zich met een honderdtal oorlogsprauwen derwaarts. Tegen den raad van kapitein Holsteyn deed hij, met meer dapperheid dan beleid, een aanval op de versperringen der Makassaren, maar, slecht door de zijnen ondersteund, werd hij afgeslagen en verloor het leven. Kjai Pandji, die kort daarna een aanval op Domong beproefde, door het vuur van de schepen der Compagnie ondersteund, bleek evenmin tegen een woedenden uitval der Makassaren bestand, en slaagde er niet in zijne als kaf uiteenstuivende troepen te herzamelen. Op de schepen der Compagnie heerschte gebrek, ziekte en moedeloosheid, en terwijl de bevelhebber nogmaals den weg der onderhandeling met de Makassaren poogde in te slaan, wist Kraëng Galĕsoeng hem met 80 vaartuigen te ontkomen, waarna hij zijne macht op Madoera met die van Troenå Djåjå vereenigde. Een nieuwe Mataramsche vloot werd, tijdens de onderhandelingen, geheel verslagen bij de rivier van Kraksaän in Probolinggo.

Te Batavia was intusschen op nieuw een corps van 300 man uitgerust, wier aanvoerder, de majoor Poleman, in Augustus 1676 voor Domong het opperbevel van kapitein Holsteyn overnam. Onder het bestuur van dezen bekwamen officier werd met vrij wat meer beleid en nadruk gehandeld. Hij veroverde de versterkingen te Domong en al de verschansingen van

Besoeki tot Mlandingan door de Makassaren opgeworpen, vernielde al hunne vaartuigen, en noodzaakte hen eene toevlucht te zoeken in het gebergte van het binnenland. Het zou nu de taak van de scharen des Soesoehoenans geweest zijn, ook hun overschot te vernietigen. Werkelijk kwam een nieuw leger, op wel 60.000 man begroot, onder bevel van Pangéran Adipati Anom, tegen de vijanden van Mataram oprukken. Maar de bewegingen dier massa waren even traag als ordeloos en lieten aan de Makassaren tijd om zich te hereenigen en aan Troenå Djåjå en Kraëng Galĕsoeng om hunne scharen naar Java over te voeren. De verwijfde prins, door de vereenigde macht der Madoereezen en Makassaren, die toch niet meer dan 12.000 man sterk was, onverwachts aangevallen, leed eene verpletterende nederlaag. Zijn oom Pangéran Poerbåjå en vele andere hoofden sneuvelden, zijne scharen verstrooiden zich, hijzelf vluchtte naar Lasem en het rijk van Mataram scheen op den rand van den ondergang gebracht. Wat wonder dat de prins, die reeds lang op slechten voet met zijn vader geleefd had, na zulk eene schandelijke nederlaag opnieuw van verraad werd verdacht, ofschoon in waarheid zijne kuiperijen nooit iets anders dan het zeker vooruitzicht op het bezit van den betwisten troon schijnen bedoeld te hebben.

Door deze nederlaag waren alle door Poleman behaalde voordeelen als met éénen slag vernietigd. De geheele kust van Oost-Java met Demak en Semarang viel in handen van den Madoereeschen prins en zijne bondgenooten, terwijl het Nederlandsch fort te Djapara alleen door de koelbloedigheid van den resident behouden bleef. Praboe Madoeretnå, zooals Troenå Djåjå zich naar zijne hofplaats Madoeretnå [1]) liet

[1]) Zie Valentijn IV, 1. 45, en het zesde bestek van zijne kaart van Java. Die schrijver noemt Madoeretna de grootste en voornaamste stad van het eiland Madoera en zegt dat zij gelegen was tusschen het Westerstrand en Balega, op 3 mijlen afstands van het eerste en $2^1/_2$ mijl van het laatste. Een weinig ten zuidwesten van Madoeretna lag Tondjong, dat door een gegraven vaart met het bekende Kamal verbonden was. — De res.-krt. heeft een Tondjoeng oostelijk van Bangkalan; van Madoeretna is op de tegenwoordige kaarten

noemen, schreef zelfs een brief aan de Hooge Regeering te Batavia, waarin hij haar verzocht om ondersteuning met geschut en ammunitie en om handhaving van het bezit der plaatsen die hem van ouds behoorden, terwijl hij te gelijk in alle richtingen boden uitzond om de bevolking tot erkenning van zijn gezag over te halen.

De Regeering te Batavia, herhaaldelijk door boden van Wångså Dipå, den Javaanschen regent van Djapara, aangemaand, om zich, volgens de bepalingen van het traktaat van 1646, met den Soesoehoenan tegen den gemeenschappelijken vijand te vereenigen, kon zich niet langer ontveinzen, dat het gewicht der gebeurtenissen een krachtig ingrijpen vorderde. Zij besloot op den 5den Dec. 1676 reeds dadelijk eene versterking van 200 man naar Djapara te zenden, en zoo spoedig mogelijk eene grootere macht onder een aanzienlijk hoofd te laten volgen. De keuze viel op den Raad van Indië Cornelis Speelman, die zijn naam door zijne schitterende zege over de Makassaren had gevreesd gemaakt. Den 29sten December vertrok hij van Batavia met 5 schepen en 4 sloepen, bemand met 300 Europeesche en 400 inlandsche soldaten, zoodat hij, na zich met de reeds te Djapara aanwezige troepen vereenigd te hebben, 1200 man onder zijne bevelen had. Het was hoog tijd voor krachtige maatregelen. De boden van Troenå Djåjå, die de bevolking overal opruiden, waren reeds tot Tjeribon, ja tot Krawang doorgedrongen, en de gezindheid van Bantam om met hem gemeene zaak te maken, kwam telkens duidelijker aan het licht.

Aan Speelman kleefde niets van dien geest van voorzichtigheid, die destijds de Regeering te Batavia in zoo hooge mate onderscheidde. Hij was een man van snel en doortastend handelen, en het ontging niet aan zijn scherpzienden blik,

---

geen spoor te vinden. Evenmin wordt het, voor zoover bekend, in de babads vermeld. Prof. Vreede deelt ons zijn gissing mede, dat Madoeretna een verhaspeling kan zijn van Madoera + retna, welk laatste juweel beteekent, zoodat het misschien een bijnaam van de hofplaats was (als kota inten, juweelstad, van Jakatra enz.) of de naam van den kraton.

dat het gehate en in zich zelf verdeelde huis van Mataram zich zonder de hulp der Compagnie niet kon staande houden, en dus nu het oogenblik gekomen was om den Soesoehoenan voorwaarden af te dwingen, waardoor de mededinging van andere natiën in de havens van Java voor goed geweerd en de herhaalde, voor de belangen der Compagnie zoo gevaarlijke sluiting dier havens voor den uitvoer in het vervolg voorkomen zou worden. Te Batavia koesterde men nog altijd van de macht van den Soesoehoenan overdreven begrippen; Speelman zag spoedig in, dat hij geheel van de genade der Compagnie afhankelijk was.

Op zijne reize naar Semarang en Djapara vond Speelman gelegenheid Tegal in zijne trouw aan den Soesoehoenan te bevestigen en tevens zich door een bode te vergewissen van de gezindheid van Tjeribon. Over de duistere geschiedenis van dit gewest begint omstreeks dezen tijd eenig licht op te gaan. Het vreemdst in die geschiedenis zijn de aanspraken die Bantam op de suprematie daarover maakte, terwijl veeleer de oude overleveringen voor Bantams afhankelijkheid van Tjeribon schijnen te pleiten [1]). Doch in die overleveringen is stellig de waarheid met vele verdichtselen vermengd. In 1678 verklaarde de Rijksbestuurder van Bantam aan den gezant der Hooge Regeering, dat Tjeribon oorspronkelijk tot Demak had behoord [2]) en door aanhuwelijking aan Bantam gekomen was, maar dat het gezag door Mataram in dat gewest uitgeoefend alleen op list en geweld berustte [3]). Hoe dit zij, het is ons herhaaldelijk gebleken, dat de Pangérans van Tjeribon werkelijk aan Mataram onderworpen waren [4]). Ook blijkt het dat zij verplicht werden met velen hunner grooten aan het hof van Mataram te vertoeven, als een soort van gijzelaars

---

[1]) I. 284.

[2]) Ik houd dit voor juist, maar het geldt evenzeer van Bantam zelf (zie I. 286, 298), en juist daarom verklaart het niets.

[3]) De Jonge VII, CXVIII noot; Speelman bij De Jonge, VII. 74.

[4]) I. 312, 321; II. 1.

voor de trouw der bevolking [1]), terwijl hun gebied in hun afwezen door een regent of gemachtigde van den Soesoehoenan bestuurd werd. Inmiddels was in of omstreeks 1662 [2]) de reeds geringe macht der vorsten nog versnipperd door eene zonderlinge regeling van het bestuur, die sedert in Tjeribon werd in stand gehouden. Panembahan Giri Laja, naar men meent de tweede van dien naam, bepaalde bij uiterste wilsbeschikking, dat zijne beide zonen Mertâ Widjâjâ en Karta Widjâjâ te zamen het bewind zouden voeren, en dat aan een derden broeder, Wângsâ Kartâ, duizend huisgezinnen als apanage zouden worden toegekend. Men noemde sedert den oudsten der beide vorsten Radja Sjamsoe'd-dîn (Zon van den godsdienst) of Radja Sĕpoeh (de oude), den tweeden Radja Kamaroe'd-dîn (Maan van den godsdienst) of Radja Anom (de jonge). Hoe deze vorsten in 1677 den titel van Sultan erlangden, die ook door al hunne opvolgers gevoerd is, zal ons later blijken [3]).

De regent van Tjeribon gaf zonder omwegen aan Speelman te kennen, dat de Compagnie, zoo zij den Soesoehoenan helpen wilde, niet moest dralen. Hij verklaarde daarbij tevens, dat hij en de bevolking liever aan Troenâ Djâjâ, die hun vrijdom van velerlei lasten had toegezegd, dan aan den Soesoehoenan wilden gehoorzamen; maar dat de Sultan van Bantam zich reeds tegen de inmenging van Troenâ Djâjâ in de zaken van Tjeribon verzet had, omdat hijzelf op dat gebied aanspraak maakte [4]).

Speelman was aanvankelijk voornemens naar Semarang te gaan om in persoon met Troenâ Djâjâ te onderhandelen, maar tijdingen van Djapara riepen hem derwaarts. De Soesoehoenan

[1]) Speelman bij De Jonge, VII. 74; Hageman in T. v. I. T. L. en Vk. I. 175, Handleiding I. 161.

[2]) Dit jaartal noemt Hageman, Handleiding, I. 168, 280, T. v. I. T. L. en Vk. I. 174, noot, 198, en verbetert daarmede zijne vroegere opgave in Ind. Arch. III. 16, waar hij deze gebeurtenis in 1554 gesteld had.

[3]) Vgl. I. 321.

[4]) Speelman bij De Jonge, VII. 74.

had Wångså Dipå gemachtigd om eene nieuwe overeenkomst met de Compagnie te sluiten. Bij dit contract werd eerst dat van 1646 bevestigd, terwijl voorts de Compagnie zich verbond den Soesoehoenan hulp en bescherming te verleenen tegen zijne vijanden. Zij zou Djapara van garnizoen voorzien en de vijanden van Mataram in alle havens aantasten, maar de Soesoehoenan zou de kosten dragen, vastgesteld op 250,000 realen en 3000 lasten rijst, in drie jaarlijksche termijnen te voldoen. Mocht de krijgstocht langer duren dan tot Juli 1677, dan zou de Soesoehoenan maandelijks nog 20,000 realen uitkeeren. Verder bedong de Compagnie geheele tolvrijheid voor den invoer in alle plaatsen van Java, vergunning om daar overal faktorieën te stichten, en eene jaarlijksche levering van 4000 lasten rijst tegen marktprijs. Eene bijzondere vermelding verdient nog art. 3 van dit contract. In 1652 was Van Goens met den Soesoehoenan overeengekomen dat de rivier van Krawang of Tji Taroem de grens tusschen het gebied der Compagnie en dat van Mataram zou uitmaken [1]). Thans werd die grens nauwkeuriger omschreven in deze woorden, „dat de Javanen bewesten de rivier van Krawang tot aan de Zuidzee onder gehoorzaamheid der Compagnie zouden staan," terwijl Speelman tevens verzocht, dat die grens mocht worden uitgebreid tot aan de rivier van Pamanoekan, eveneens gerekend dwars over het eiland tot aan de Zuidzee, „aangezien dit gewest den Soesoehoenan toch geen nut aanbracht." De Compagnie zou dus in het bezit gekomen zijn der geheele tegenwoordige residentie Krawang, waarvan de toestand haar zorg voor de veiligheid harer grenzen inboezemde [2]). Ook zou het grootste gedeelte der Preanger-regentschappen onder hare jurisdictie zijn gebracht; maar hoe weinig waarde destijds aan die schaars bevolkte en grootendeels woeste gewesten gehecht werd, blijkt vooral daaruit, dat in het nieuwe contract aan de woorden: „bewesten de rivier van Krawang", de bepaling

[1]) Reyniersz bij De Jonge, VI. 31.
[2]) Zie I. 392.

tot aan de Zuidzee, ofschoon in de overeenkomst met Van Goens niet voorkomende, als eene eenvoudige verduidelijking werd toegevoegd, en ook geen bijzonder bezwaar tegen de doortrekking van de naar de Pamanoekan verlegde grens tot aan het Zuiderstrand scheen verwacht te worden [1]).

Den 4den Maart 1677 zond Speelman den resident van Djapara Couper naar Mataram, om de bekrachtiging van dit voorloopig contract te erlangen, en tevens voor hem volmacht van den Soesoehoenan te vragen, om als zijn gemachtigde met Troenå Djåjå te onderhandelen. Hij had inmiddels reeds den 20sten Januari aan dezen prins een bode gezonden, om hem uit te noodigen hetzij in persoon te Djapara te komen of een gemachtigde ter onderhandeling derwaarts te zenden. Doch Troenå Djåjå wees alle voorstellen van dien aard hooghartig af, hield vol dat hij de naaste was tot het rijk van Mataram, en verklaarde liever te willen sterven dan in eenige schikking met den Soesoehoenan te treden. Tevens vernam echter de bode, dat het verbond in het vorige jaar tusschen Troenå Djåjå en de Makassaren gesloten, door onderlinge twisten was verbroken. Kraëng Galĕsoeng had de dochter van Troenå Djåjå, die hij ten huwelijk had erlangd, naar haars vaders oordeel niet behandeld met al den eerbied aan hare hooge geboorte verschuldigd. Bloedige gevechten en de moord van eenige Makassaarsche grooten waren het gevolg geweest van deze twisten, die daarmede eindigden dat de Makassaren zich wreekten door vele kustplaatsen op Madoera te verwoesten, waarna zij naar Java's Oosthoek overstaken, ook daar vele geweldenarijen pleegden en zich in de omstreken van Pasoeroean nestelden.

Intusschen keerde Couper den 25sten Maart van Mataram terug. Hij hing een treurig tafereel op van den ellendigen staat waartoe de Soesoehoenan vervallen was, en van de radeloosheid, de verdeeldheid en den onderlingen naijver zijner vier zonen, aan wie het landsbestuur was overgelaten. Ook had een der

[1]) Zie het nieuwe contract onder de stukken bij De Jonge, VII. 79.

grooten, Raden Kadjoran genaamd, die eene dochter aan Troenå Djåjå had uitgehuwelijkt en reeds sedert lang er naar gestreefd had om zich door fanatieken geloofsijver en voorgewende teekenen van hooger bijstand een aanhang in Mataram te verschaffen, eindelijk het masker afgeworpen en zich met een talrijk gevolg naar de grens van Kediri teruggetrokken.

Te midden der te Mataram heerschende verwarring had Couper echter eene soort van ratificatie der door Speelman ontworpen overeenkomst van den Soesoehoenan en zijne zonen weten te verwerven. Alleen het verzoek tot uitbreiding der grenzen van het gebied der Compagnie was bepaald afgeslagen. Erger was het door Couper medegebracht bericht, dat de schatkist van den Soesoehoenan zeer slecht voorzien was en de Compagnie de groote sommen die de expeditie eischte, geheel zou moeten voorschieten.

Reeds den 27sten Maart vertrok Speelman van Semarang, om Troenå Djåjå in Oost-Java aan te tasten; maar hoe meer hij met den stand van zaken bekend werd, te minder gevoelde hij lust om den strijd te aanvaarden. En toch moest het ten laatste daartoe komen; want Troenå Djåjå, vertrouwend op den bijstand hem door Bantam beloofd, wees elke poging tot onderhandeling af. De Soesoehoenan, zoo verklaarde hij, onder het binnenzwelgen van eenige glazen brandewijn, had nooit den Sultanstitel uit Mekka ontvangen, wat alleen zijn gezag had kunnen wettigen. Niet gunstiger was de uitwerking van een manifest, waarbij Speelman de bescherming der Compagnie toezeide aan alle Javanen die zich aan den Soesoehoenan zouden onderwerpen. Eerst toen alle andere middelen waren uitgeput, en Troenå Djåjå, een gewoon middel der Javaansche krijgskunst te baat nemende, de rivier van Soerabaja had doen opstoppen, om Speelmans aan haren mond gelegerde troepen door gebrek aan drinkwater te verdrijven, nam de Nederlandsche bevelhebber de toevlucht tot wapengeweld. Maar nu handelde hij ook met grooten nadruk. Den 12den Mei viel, na een hardnekkig gevecht van twee uren, Troenå Djåjå's voornaamste benting in zijn handen. Dit besliste den

val van Soerabaja en de scharen van den muiter stoven uiteen. Doch Troenå Djåjå zelf ontsnapte en nam de wijk naar Kediri, waar hij zich met Raden Kadjoran vereenigde, die inmiddels den titel van Panembahan Råmå had aangenomen. Speelman, wiens door ziekte en afmatting verzwakt leger uit Mataram noch geld, noch rijst, noch versterking ontving, was buiten staat om hem derwaarts te vervolgen, en maakte van de gedwongen rust slechts gebruik, eerst tot vergeefsche pogingen om zich met den Pangéran van Giri te verstaan, ofschoon deze nog steeds veinsde in zijne trouw aan den Soesoehoenan te volharden, later tot een even vruchteloos streven om, door tusschenkomst eener aanzienlijke vrouw, wier echtgenoot op last van Troenå Djåjå vermoord en wier dochter door hem verkracht was, de hoofden van Madoera tot afval van den muiter te bewegen.

Het was een groot ongeluk voor de wapenen der Compagnie, dat Speelman, toen hij zich weder in staat vond om aanvallender wijze te werk te gaan, zich genoopt vond, — alvorens Troenå Djåjå te achtervolgen en op Mataram aan te trekken, ten einde den Soesoehoenan in zijn benarden toestand bij te staan, — diens gezag op Madoera te gaan herstellen, uit vrees dat de opstandelingen de Nederlandsche loge te Grissee zouden aanvallen. De krijg op Madoera werd met niet veel voorspoed gevoerd. Arisbåjå werd, wel is waar, zonder moeite veroverd, maar toen Speelman vandaar dwars door het eiland naar Kamal wilde oprukken, om Koeanjar [1]) te straffen voor den moord aan de bemanning van een Compagnie's schip gepleegd, moest hij, wegens den ellendigen toestand der wegen,

[1]) Speelman bij De Jonge, VII. 125, noemt deze plaats Coanjer; bij Valentijn IV. 1. 45, gelijk ook op de kaart in het VIIde deel van de Jonge, heet zij Qaanjer; op de Etappe-kaart van Havenga staat Koewanjar, op de kaart van Stemfoort en Ten Siethoff Kwanjar en Kebanjar, op de res.-krt. Kebanjar. De plaats schijnt thans van minder gewicht dan vroeger, maar het kenschetst den aard onzer geographische kennis van Madoera, dat wij naar den waren vorm van den naam eener in de geschiedenis zoo bekende plaats nog moeten raden.

zijne troepen te Sotja weder inschepen, en hoewel de aanslag op Koeanjar, niettegenstaande zich wel 5000 Madoereezen langs de kust verschanst hadden, volkomen gelukte en de geheele plaats verwoest werd, ging met dat alles veel kostbare tijd verloren, zonder dat men het eigenlijke doel der expeditie nader kwam. Inmiddels werden de tijdingen omtrent den staat van zaken in Mataram ontvangen steeds verontrustender; zij meldden niets minder dan dat Mataram gevallen, de Soesoehoenan gevlucht en op de vlucht gestorven, de rijkssieraden, de olifanten en de vrouwen van den harem naar Kediri weggevoerd waren, en dat Troenå Djåjå gereed stond zich met een aanzienlijke macht op Soerabaja te werpen. En te gelijk met deze berichten ontving Speelman van de regeering te Batavia het strikte bevel om geen enkelen Compagnie's soldaat aan een tocht in de binnenlanden van Java te wagen, daar men Bantam niet vertrouwde en zich op het Maleische schiereiland onrustige bewegingen hadden vertoond. Men kan begrijpen hoe de voortvarende Speelman bij zulke bevelen tegenover zulke tijdingen te moede was. Hij spoedde zich naar Soerabaja, liet daar de regenten den eed van trouw aan den Soesoehoenan hernieuwen, en daar hij er geen bezetting kon achterlaten, deed hij de door Troenå Djåjå opgeworpen versterking slechten, opdat er zich geen vijanden in zouden nestelen. En terwijl hij zich gereed maakte om naar Djapara te vertrekken, ten einde daar maatregelen tot herstel van het Mataramsche rijk te beramen, zond hij boden met brieven aan Kraëng Galësoeng en aan Troenå Djåjå: aan eerstgenoemden, die van vijandschap jegens den Madoereeschen prins blaakte, om hem door beloften van vergiffenis en belooning tot de partij van den Soesoehoenan over te halen; aan laatstgemelden hoofdzakelijk met het doel, om aangaande zijne verblijfplaats, macht en hulpmiddelen zekere berichten in te winnen. Kraëng Galësoeng antwoordde, dat de Makassaren slechts geringe lieden waren en vreesden zich met de zaken der groote heeren te moeien. Het antwoord door Troenå Djåjå aan een zijner dienaren in de

pen gegeven en zonder zegel of onderteekening verzonden, verklaarde zeer hooghartig, dat hij tot het uiterste voor het ware geloof tegen de kafirs zou strijden; dat bovendien nu het oogenblik gekomen was om aan Madoera wraak te verschaffen voor hetgeen het vroeger van Sultan Ageng van Mataram had moeten lijden [1]), en dat hij de Compagnie niet vreesde, die wel is waar van niets dan rechtvaardigheid en billijkheid sprak, maar inderdaad slechts op geldelijk voordeel bedacht was.

Den 18den Augustus stevende eindelijk Speelman naar Djapara, nadat hij Couper namens den Soesoehoenan als bevelhebber van Soerabaja en een smaldeel lichte vaartuigen in straat Madoera had aangesteld. Merkwaardig is de instructie die Speelman aan Couper achterliet, en waarin hij hem gelastte voor de heffing der aan den Soesoehoenan toekomende inkomsten getrouwelijk zorg te dragen en te waken dat niemand eenige overlast leed en voor de Compagnie niets dan tegen betaling verlangd werd. Wij leeren uit die instructie met nauwkeurigheid de belastingen kennen, die in Soerabaja ten behoeve van den Soesoehoenan werden geheven. Die belastingen bestonden in rechten op den uitvoer van rijst en andere handelswaren, van de Mohammedaansche kooplieden door de sjahbandârs, van de Europeesche door Chineesche pachters geheven; in hoofdgelden, oorspronkelijk ten bedrage van ¼ reaal 's jaars [2]), maar dikwijls tot hooger bedrag, van iederen bezitter van rijstvelden gevorderd; en eindelijk in eene heffing van de pasars. Ofschoon de opbrengsten veel hooger waren, kwam van een en ander, onder de gunstigste omstandigheden, niet meer dan ruim 6000 realen in de schatkist des Soesoehoenans terecht. Grissee met Djaratan bracht door dezelfde middelen, het hoofdgeld uitgezonderd (want er waren hier geen rijstvelden), nog geen 1400 realen aan den Soesoehoenan op. Giri was een vrij gebied, waarvan alleen de Pangéran de inkom-

[1]) Zie I. 366.

[2]) De waarde van een reaal bedroeg ongeveer *f* 2,50.

sten hief. Speelman gaf echter ten slotte voorzichtiglijk te kennen, dat hij de erlangde inlichtingen nog niet in allen deele vertrouwde [1]). Brengt men met deze opgaven in verband wat Speelman in een latere memorie omtrent de opbrengsten van het regentschap Semarang mededeelt, dan wordt men niet geneigd zich van de financiëele hulpmiddelen des Soesoehoenans een groote voorstelling te vormen. Het gezamenlijk bedrag van de tollen en hoofdgelden in dat gewest wordt daar op niet meer dan ruim 7000 rijksdaalders geschat, waarvan niet meer dan 2000 's jaars aan den Soesoehoenan werden uitbetaald. Een deel der bevolking van het landschap Ambarawa, dat bij voorkomende gelegenheid met eenige persoonlijke diensten ten behoeve van den Soesoehoenan belast werd, was van de betaling van het hoofdgeld vrijgesteld [2]).

Maar het wordt tijd dat wij omzien naar hetgeen inmiddels in Mataram had plaats gehad. De hulp der Compagnie was voor den Soesoehoenan meer schadelijk dan voordeelig geweest, dewijl zij aan zijne vijanden het middel had verschaft om den opstand als een krijg voor het ware geloof te doen voorkomen en den Soesoehoenan als een bondgenoot der kafirs in verdenking te brengen. Talrijke vijandelijke benden vertoonden zich in den omtrek der hoofdstad, terwijl Semarang, Koedoes, Pati, Demak, achtereenvolgens in handen der opstandelingen geraakten.

Ofschoon naar Javaansche gewoonte alle veerkracht en beleid aan de handelingen des vijands ontbrak, steeg aan het hof de radeloosheid ten top. Vele grooten kozen de zijde der opstandelingen, en de zonen van den Soesoehoenan, waarvan nu deze dan gene met het opperbevel was bekleed, werden telkens verslagen en op de vlucht gedreven en zochten ten laatste een goed heenkomen, zoodat de oude, versufte vorst schier alleen in den kraton overbleef. Eerst zocht hij een toe-

[1]) Speelman bij De Jonge, VII. 141 vv.

[2]) Speelman bij De Jonge, VII. 200 vv. In plaats van Ambarawa staat bij De Jonge Limbraauwa; doch de opnoeming der dorpen van dat landschap maakt de verbetering van dezen onbekenden naam zoo goed als zeker.

vlucht op de graven zijner vaderen te Imågiri; vandaar vlood hij naar Djågåbåjå, waarheen de Pangérans Poeger en Singå Sari geweken waren, die, slechts voor eigen veiligheid bezorgd, hun vader uit hun bijzijn verdreven. Na vier dagen zwervens vond hij zijn oudsten zoon, Pangéran Adipati Anom, te Nampoedadi in Bagĕlèn. Dezen verklaarde hij thans in tegenwoordigheid van eenige mantri's tot zijn opvolger, hij stelde hem ter hand wat hij nog van de rijkssieraden had kunnen medevoeren, en daarop werd de deerniswaardige tocht door vader en zoon voortgezet, om hulp bij de Hollanders te gaan zoeken. Maar de vermoeienis bleek te zwaar voor den afgeleefden grijsaard. Hij lag eenigen tijd ziek te Banjoemas, maar door den angst voortgedreven hervatte hij na drie dagen den zwerftocht, vaak over ongebaande wegen. Te Adjibarang zijn einde voelende naderen, riep hij zijn zoon tot zich, dien hij nogmaals vermaande in alles den raad van Speelman te volgen en geheel Java aan hem op te dragen. Maar ook hier liet de vrees den vluchtenden geen rust: de uitgeputte despoot sleepte zich nog voort tot Wånåjåså, vandaar vervoerde men twee dagen ver zijn lijk in de richting van Tegal en begroef het op eene plaats, Tegal Aroem of Tegal Wangi [1]) geheeten, aan welke hij ook den naam van Soesoehoenan Tegal Aroem ontleent, waarbij hij gewoonlijk na zijn dood wordt genoemd. Hier ligt zijn eenvoudig graf onder de schaduw van hoog geboomte, en de man die bij zijn leven als het grootste monster werd gevreesd, is er na zijn dood het voorwerp van eerbiedige hulde van duizenden bedevaartgangers, die wierook en bloemen komen offeren op zijne als heilig beschouwde rustplaats [2]).

Inmiddels hadden de opstandelingen, onder Mangkoe Joedå, een der veldoversten van Troenå Djåjå, van de ontruimde stad Mataram bezit genomen, haar, met uitzondering van

---

[1]) Beide namen beteekenen geurig veld, en de inlandsche overlevering zegt dat de Soesoehoenon gelast had zijn lijk zoolang rond te voeren, tot men het op een geurig veld kon begraven.

[2]) Zie Van Hoëvell, Reis, I. 85

den kraton, de moskee en de woningen van de grooten die de zijde van den Madoereeschen prins gekozen hadden, in de asch gelegd, en de vrouwen van den harem, de paarden, de olifanten, de schatkisten en de rijkssieraden, waaronder de kroon van Madjapahit en het vermaarde kanon Satomi, dat naar der Javanen begrippen door een mythisch wezen bezield is, naar Kediri overgebracht en aan Troenå Djåjå aangeboden.

Pangéran Adipati Anom, nu Soesoehoenan Amangkoe-Rat II, vervolgde na zijns vaders begrafenis de reis naar Tegal. De inlandsche berichten zeggen, dat hij alle hoop om als vorst erkend te worden had laten varen en den regent van Tegal, Mertå Låjå, die aanbood een leger voor hem te verzamelen en te trachten hem zonder hulp der Europeanen op den troon te plaatsen, slechts verzocht een schip voor hem te doen gereed maken, om ter bedevaart naar Mekka te gaan. Hij zou zich echter tot eenig uitstel hebben laten bewegen, en terwijl hij zich te Banjoemas aan boetedoening en vrome overpeinzing overgaf, een visioen hebben gehad, dat hem een heerlijke toekomst voorspelde [1]), waarna hij naar Tegal terugkeerde en met open armen door Mertå Låjå, die hem voor zijn plan gewonnen achtte, ontvangen werd. Speelman, den 29sten Augustus te Djapara aankomende, was zeer teleurgesteld, toen hij vernam dat de nieuwe Soesoehoenan, in plaats van, zooals hij gehoopt had, hem daar te komen opwachten om over het herstel van het vervallen rijk te beraadslagen, zich te Tegal was blijven ophouden, den tijd verbeuzelende met zijne vrouwen. Overigens liet hij zich destijds geheel door de inblazingen van Mertå Låjå besturen. De plannen van dien regent waren, zooals later bleek, gebouwd op het uitzicht dat Bantam zich door den afstand van Tjeribon tot een geheime samenspanning zou laten bewegen, terwijl hij zich vleide voor zich zelven Tegal als een onafhankelijk gebied te verwerven. Dit plan, dat voor de Compagnie

[1]) Hageman in T. v. I. T. L. en Vk. II. 34.

uiterst gevaarlijk had kunnen worden, werd gelukkig voor het oogenblik verijdeld door het ontwijkend en zelfs onvriendelijk antwoord door den Sultan van Bantam op de voorstellen van den Soesoehoenan gegeven. Het schijnt dat die vorst wel het voornemen had uit de bestaande troebelen voor zichzelven voordeel te zoeken, maar dat het hem nog niet duidelijk was langs welken weg hij dit doel het best zou bereiken. En was het antwoord van Bantam niet gunstig, nog erger was wat den nieuwen Soesoehoenan, op het bericht dat hij de regeering aanvaard had, van zijn broeder Pangéran Poeger, die zich in Bagĕlḕn ophield, wedervoer. De brief bleef onbeantwoord, maar mondeling liet Poeger hem weten, dat hijzelf de waardigheid van Soesoehoenan bekleedde. En voegt men hier nu bij dat ook Pangéran Mertå Sånå zich den titel van Soesoehoenan had aangematigd, dan zal men erkennen dat Speelman geen ongelijk had toen hij van de „bekommerlijke successie" des nieuwen Soesoehoenans gewaagde. Inderdaad schoot hem niet anders over dan zich in de armen der Compagnie te werpen, en tegen Mertå Låjå's raad zag men hem dan ook eindelijk op den 19den September te Djapara verschijnen. Twee dagen later kwam Speelman daar terug van een tocht waarop het hem gelukt was Semarang, Koedoes en Pati met geringe moeite onder de gehoorzaamheid van den Soesoehoenan terug te brengen. Hij ontving dezen vorst bij zich aan boord met zooveel plechtigheid als de omstandigheden toelieten, en wist hem zooveel vertrouwen in te boezemen, dat hij het verlangen uitdrukte, ook de twee vrouwen en vier goendiks die hij te Pekalongan had achtergelaten, te gaan afhalen, waartoe Speelman hem de beschikking over een jacht gaf. De Soesoehoenan was uiterst bezorgd om zijne „donkergele koninginnen en staatsjuffers", zooals Speelman ze noemde, aan de nieuwsgierige blikken der Europeanen te onttrekken en stond er op ze zonder geleide in den avond naar zijn hof te brengen.

Inmiddels had Speelman den 26sten September den resident van Djapara met boden van den Soesoehoenan naar Bagĕlèn

gezonden, ten einde de Pangérans Poeger, Singâ Sari en Mertâ Sânâ te noodigen naar Djapara te komen, om dáár over de belangen van het rijk te raadplegen en eene schikking te beramen die aan allen zooveel mogelijk genoegdoening verschafte. Terwijl hij niet zonder spanning het antwoord der broeders verbeidde, ontving hij van den Soesoehoenan een plechtig gezantschap, om het verzoek over te brengen dat zijn Vader, de Admiraal, hem, hetzij in der minne of door geweld, eenige verlichting zou verschaffen in de kwaal die hem verteerde, met de betuiging dat er niets was dat hij niet in ruil daarvoor aan de Compagnie zou willen afstaan. Men kan zich voorstellen met welke minachting voor zijn beschermeling Speelman vervuld werd, toen hij vernam dat het hier het bezit van eene vrouw gold, eene dochter van Pangéran Blitar, waarop de Soesoehoenan lang was verliefd geweest, maar die aan zijn broeder Singâ Sari ten huwelijk was gegeven. Deze, in die vrouw geen behagen vindende, had zich van haar gescheiden, maar ook toen had de overleden Soesoehoenan hare verbintenis met zijn zoon niet willen gedoogen [1]). Bij de verwoesting van Mataram was zij met de andere vrouwen naar Kediri gevoerd en Troenâ Djâjâ had haar eerst in zijn vrouwentimmer opgenomen en later aan den oudsten der Tjeribonsche Pangérans geschonken, die, na hun langdurig gedwongen verblijf aan het Mataramsche hof, nu door den Madoereeschen prins, in overleg zoo het schijnt met den Sultan van Bantam, naar hun land waren

[1]) Volgens De Jonge, VII. XXX, omdat het huwelijk met een broedersvrouw door den Islam wordt verboden. Doch hiervan wordt niets gezegd in den brief van Speelman, ald. bl. 159, en 't kan ook niet juist zijn, daar het recht van den Islam zwangerschap in de zijlinie, na ontbinding van den echt waaruit ze ontstond, nooit als hinderpaal voor een huwelijk beschouwt, en zelfs het huwelijk van een man met de zuster der vrouw waarvan hij zich gescheiden heeft, veroorlooft. En zoo zien wij ook bij De Jonge, VII. 315, dat Sultan Hadji van Bantam huwt met de verstooten vrouw van zijn broeder Pangéran Poerbaja. Daarom verdient opmerking wat wij bij De Jonge, VII. 210, in een brief van den Sultan van Bantam lezen, „dat Ratoe Blitar niet naar behooren van Pangéran Singâ Sari gescheiden was".

teruggezonden. Ratoe Blitar was in het gevolg van den Pangéran naar het Westen getogen en de Soesoehoenan, die, zooals hij zeide, wegens het gemis zijner beminde dag noch nacht rust had en eten noch drinken kon, verlangde van Speelman niets minder dan dat hij het voorwerp zijner begeerte goed- of kwaadschiks voor hem uit Tjeribon zou laten weghalen.

Natuurlijk was Speelman over het dwaze voorstel verontwaardigd; zijn bits weigerend antwoord bleef echter zonder uitwerking op den Soesoehoenan, die nu zelf eenige grooten naar Tjeribon zond, om de begeerde prinses van den Pangéran te verzoeken. Maar een nieuwe teleurstelling wachtte hem. Sultan Ageng van Bantam had, waarschijnlijk krachtens geheime overeenkomst met Troenâ Djâjâ, besloten van de in het Mataramsche rijk heerschende verwarring gebruik te maken, om zijne aanspraken op Tjeribon te doen gelden. Hij had agenten gezonden om het land in zijn naam in bescherming te nemen, het daar voorhanden geschut weg te voeren en de drie Pangérans, die ook al onderling in twist waren geraakt, tot beslechting hunner geschillen naar Bantam over te brengen [1]); en de Ratoe Blitar was in het gevolg dezer prinsen medegereisd. De Pangérans, in het begin van October 1677 te Bantam gekomen, waren door Sultan Ageng met veel plechtigheid ontvangen en met den titel van Sultan begiftigd. De oudste hunner zou twee witte, de tweede twee roode en de jongste twee groene pajoengs voeren [2]). Maar met al die eerbewijzen werden zij van nu af door Bantam, gelijk vroeger door Mataram, als vazallen en zelfs als gijzelaars behandeld, totdat, gelijk wij nader zien zullen, de Compagnie

---

[1]) Speelman bij De Jonge, VII. 160. Zie ook De Jonge zelven, ald. bl. XXX, XXXI, XXXIX en CXIX, op welke plaatsen die schrijver zich echter niet volkomen gelijk blijft. Eene geheel afwijkende voorstelling van de wegvoering der Tjeribonsche Pangérans naar Bantam vindt men bij Hageman, T. v. I. T. L. en Vk. II. 45, maar zij geeft slechts een bewijs te meer, hoe weinig men op de inlandsche verhalen kan staat maken.

[2]) Zie de stukken bij De Jonge, VII. 317. Vgl. boven. I. 321 en II. 26.

in 1680 tusschenbeide trad. Toen nu de Soesoehoenan vernomen had dat de Ratoe Blitar zich te Bantam bevond, zond hij ook derwaarts twee gezanten, in schijn om het Tjeribonsche geschut terug te vorderen, maar in werkelijkheid om zijn dolende prinses te verkrijgen. Het schriftelijk antwoord van den Bantamschen Sultan gaf hem echter weinig troost en toonde slechts diepe verachting voor een vorst die met de ongeloovigen heulde en de wetten van den Islam met voeten trad. Weinig was toen te voorzien dat politieke belangen den ouden Sultan ten slotte nog nopen zouden, zelf de Ratoe Blitar in de armen van haren minnaar te voeren.

Terwijl de vorst van Mataram zich door zijne aan allen teugel ontwassen neigingen tot de dwaaste buitensporigheden verleiden liet, had Speelman zich met al de kracht van zijn geest aan de regeling der staatszaken gewijd. Het antwoord van Pangéran Poeger en zijne broeders waarin zij voorgaven het oppergezag van Amangkoe-Rat te erkennen en de heerschende stemming in Midden-Java gaven hem de hoop dat, zoo thans de Soesoehoenan zich in zijne hofplaats vertoonde, zijn gezag zonder verderen tegenstand zou erkend worden. Maar eene krijgsmacht der Compagnie moest hem daarheen vergezellen, opdat de eer van die herstelling aan haar zou verblijven en de Soesoehoenan levendig zou gevoelen dat hij ze alleen aan haar was verplicht. Ook wenschte Speelman van de gelegenheid gebruik te maken die de verlegenheid en zwakheid van den Soesoehoenan hem boden, om voor de Compagnie soliede voordeelen te verwerven, die haar niet gemakkelijk meer zouden ontweldigd worden. Bij eene akte of verklaring, den 19den October 1677 door den Soesoehoenan geteekend, verwierf hij niet slechts de bevestiging van de overeenkomst den 25sten Februari te voren met Soesoehoenan Tegal Aroem gesloten, maar erlangde hij, tot zekerheid der terugbetaling van de door de Compagnie voorgeschoten oorlogskosten, die reeds tot 310,000 realen gestegen waren en elke maand met 20,000 realen aangroeiden, dat alle zeehavens van het noorderstrand, van Krawang tot aan Java's uiter-

sten oosthoek, aan de Compagnie in pand zouden gegeven worden, totdat uit hare inkomsten de geheele schuld zou gekweten zijn en zulks in dier voege, dat zij tot aan de geheele vereffening, met al hare inkomsten en producten, het eigendom zouden zijn der Compagnie en door den Soesoehoenan slechts als een leen en precario zouden bezeten worden. Eene tweede akte van dezelfde dagteekening schonk bovendien aan de Compagnie de reeds vroeger verlangde uitbreiding der grenzen van haar gebied tot aan de rivier van Pamanoekan en eene lijn van deze dwars over het land tot aan de Zuidzee getrokken, alsmede het monopolie van den invoer en verkoop van Indische en Perzische doeken en kleedjes in alle havens van des Soesoehoenans gebied [1]). Het bestuur der strandgewesten waarin de aan de Compagnie in pand gegeven steden gelegen waren werd daarna, in overleg met Speelman, in dier voege geregeld, dat zij in twee landvoogdijen, eene oostelijke en eene westelijke, werden verdeeld, met de rivier Tangoel Angin [2]) als grensscheiding. Mertâ Lâjâ, de regent van Tegal, en Mertâ Poerâ (vroeger Wângsâ Dipâ), de regent van Djapara, werden als Groot-Gouverneurs over deze afdeelingen aangesteld, en van laatstgenoemden verwierf Speelman nog op 15 Januari 1678, met toestemming van zijn Souverein, den afstand aan de Compagnie „voor altijd, onverbrekelijk en onveranderlijk" van het gebied over de stad Semarang en alle landen en dorpen daartoe behoorende [3]). Eindelijk verleende op denzelfden datum de Soesoehoenan ook nog een octrooi aan de Compagnie, waarbij aan haar, met uitsluiting van alle anderen, de verkoop en levering werd verzekerd van alle suiker in de landen van Djapara, Demak, Grobogan, Pati, Djewana en Koedoes geteeld.

---

[1]) Zie de stukken bij De Jonge, VII. 163.

[2]) Speelman bij De Jonge, VII. 175, noemt de rivier Toedoenang, waarmede bedoeld is de Tedoenan, een naam voor den benedenloop der Tangoel-Angin.

[3]) Dit gebied wordt beschreven door Speelman bij De Jonge VII. 199—207, met toespeling op deze opdracht, die overigens slechts in het historisch verhaal, bl. XXXV, wordt vermeld.

De Regeering te Batavia was volstrekt niet ingenomen met het groot spel door den Opperbevelhebber gespeeld. Zij zag in hetgeen hij verworven had meer bezwaren dan voordeelen en achtte de herstelling van den Soesoehoenan eene te zware taak voor hare krachten, te meer daar zij voorzag dat zij zich daardoor ook weder een oorlog met het toenmaals zoo machtige Bantam zou op den hals halen, waartoe het thans, bij den voortdurenden oorlogstoestand in Europa, allerminst komen mocht. Het was mede uit dien hoofde dat zij hem gelastte vóór half November met het expeditiecorps te Batavia terug te keeren. Speelman — Bantam's macht te gering tellend — gevoelde zich gekrenkt en wilde het opperbevel nederleggen. De toestand van Java was, meende hij, van dien aard dat de Soesoehoenan niets zonder de Compagnie vermocht, dat het lot van het Mataramsche rijk alleen in hare hand lag, dat zij door de regeling der verwarde zaken zich een blijvend overwicht kon verwerven; maar daartoe was eenige opoffering en veel tijd noodig. Het slot der onderhandeling was dat Speelman dringend verzocht werd, zich met de leiding van den oorlog te blijven belasten. Omtrent de naar zijne meening te zwaartillende beschouwingen uit Batavia schrijft Speelman niet onvermakelijk: „dat in die brieven zooveel zwarigheden aan elkander geschakeld werden gevonden, dat daaraan schier niets scheen te ontbreken, dan het nedervallen van den hemel, om het geheele menschelijk geslacht te versmoren".

Inderdaad hadden gedurende de lange weifeling der Regeering de zaken van den Soesoehoenan weder een ongunstige wending genomen. Terwijl Speelman zich door gebrek aan middelen had genoodzaakt gezien, het plan om eene afdeeling troepen naar Mataram te doen oprukken, tot gelegener tijd uit te stellen, had Pangéran Poeger met zijne volgelingen bezit genomen van hetgeen nog van den kraton te Mataram door de naar Kediri teruggekeerde opstandelingen gespaard was, en had zich daar tot Soesoehoenan laten uitroepen. Gezanten van Amangkoe-Rat had hij thans met onheusch

bescheid teruggezonden, en aan Speelman had hij doen weten dat hij het contract van zijn vader met de Compagnie zou onderhouden, maar dan ook verwachtte dat deze den eenen broeder niet ten koste van den anderen verheffen zou. Erger nog was het bericht van de vorderingen opnieuw door Troenå Djåjå gemaakt. De hoofden door Speelman te Soerabaja gesteld, hadden zich zonder slag of stoot aan zijne benden overgegeven. Grissee, Giri, Sidajoe, Toeban waren in de macht der opstandelingen teruggekeerd; ook Pati, Djewana, Koedoes, Grobogan waren opnieuw door hen bezet, en zelfs Rembang werd door hen bedreigd. De Soesoehoenan, die slechts aan zijn vermaak dacht, moest van Speelman bittere verwijten hooren over zijne werkeloosheid en de onbekwaamheid der personen aan wie hij zijn vertrouwen geschonken had. De Admiraal betuigde dat de Compagnie het moede was om altijd te herstellen wat door de zorgeloosheid van den Vorst en zijne dienaren werd bedorven, en verklaarde geen enkel man meer te hunnen behoeve te zullen uitzenden, zoo zij niet zelve de handen uit de mouw staken.

Deze woorden bleven niet geheel zonder uitwerking. De beide Groot-Gouverneurs Mertå Poerå en Mertå Låjå toonden zich bereid om tegen den vijand op te rukken. De eerste verliet Djapara aan het hoofd eener Javaansche krijgsmacht den 19den November 1677; hij had gezworen dat hij, zoo hij geslagen werd, niet levend zou terugkeeren, en gaf werkelijk bewijzen van moed en trouw. In korten tijd herwon hij Koedoes, Pati en Djewana, en de pogingen van Raden Kadjoran om hem tot afval te bewegen, beantwoordde hij door diens zendelingen te laten van kant maken. Inmiddels was ook Mertå Låjå te veld getogen, terwijl een derde Javaansche afdeeling, aangevoerd door Toemenggoeng Soerånåtå, het vijandelijk leger dat bij Grobogan stond, in het oog hield. Aan ieder dezer korpsen had Speelman een detachement Compagnie's troepen toegevoegd, en zij hadden in last zich te Djepon [1])

[1]) Speelman bij De Jonge, VII. 183, schrijft Djepan, en het is niet geheel duidelijk welke plaats hij daarmede bedoelt. Men zou aan Djapan, zooals oudtijds

te vereenigen, vanwaar Speelman, als de regentijd voorbij en hij door versche troepen versterkt zou zijn, een aanval hetzij op Kediri, hetzij op Mataram wilde ondernemen. Werkelijk werd Djepon bezet en tegelijk kwam van den Oosthoek de verblijdende tijding dat de vijandelijkheden tusschen de Makassaren en Madoereezen, een tijd lang geschorst ten gevolge van den dood der vrouw die tot den twist aanleiding had gegeven [1]), opnieuw en feller dan ooit waren uitgebroken, omdat Kraëng Galĕsoeng zijn schoonvader verdacht hield van aan zijne dochter en haar kind, welk laatste, aan het Makassaarsche hoofd teruggegeven, ook kort daarna gestorven was, vergift te hebben toegediend [2]). Die oneenigheden hadden het Couper gemakkelijk gemaakt Soerabaja voor den Soesoehoenan te heroveren, en hadden Troenå Djåjå genoodzaakt zich weder binnen Kediri terug te trekken.

Maar het was Speelman niet voorbehouden de grootsche taak die hij aanvaard had, zelf tot een goed einde te brengen. Juist terwijl alles zich ten goede scheen te keeren, ontving hij den 18den December van de Hooge Regeering, die meende dat alles gedaan was waartoe zij zich bij contract verbonden had, den uitdrukkelijken last, om ten spoedigste naar Batavia op te komen. Natuurlijk moest reeds dit bevel alleen verlammend werken, maar bovendien werd Speelman zoo ernstig ongesteld, dat hij noch aan het opontbod gevolg geven, noch zich met de gewone veerkracht aan de belangen der Compagnie wijden kon [3]). Juist op dat tijdstip nu hadden de verraderlijke handelingen van Mertå Låjå veel van de behaalde voordeelen weder doen verloren gaan. Teleurgesteld in zijne pogingen om den Soesoehoenan van het bondgenootschap met de Hollanders af te trekken, had hij zich tot

---

het tegenwoordige Mådjåkĕrtå genoemd werd, of aan Djipang (zie boven, I. 301) kunnen denken, maar in den samenhang des verhaals past het best Djepon, thans eene districtshoofdplaats, bijna vier palen ten O. van Blora.

1) Zie II. 28.

2) Speelman bij De Jonge, VII. 169, 181.

3) Speelman bij De Jonge, VII. 184, 185, 186.

bereiking zijner oogmerken in het geheim met Raden Kadjoran en Bantam verbonden, en terwijl de Compagnie's troepen onder kapitein Renesse nog bij Blora stonden om de achterhoede te dekken, zijn kortzichtigen ambtgenoot Mertå Poerå overreed om Djepon weder te verlaten, dat onmiddellijk door de bij Grobogan gelegerde opstandelingen, vereenigd met de macht van Pangéran Poeger, bezet werd. Daar echter de aanwezigheid der Hollandsche troepen Mertå Låjå belette zich, gelijk hij wenschte, met de in Semarang gedrongen vijanden te vereenigen, was hij genoodzaakt zijne dubbelzinnige rol nog een tijd lang vol te houden en te zamen met Mertå Poerå naar Djapara terug te keeren. Hij wist zelfs van den niets kwaads vermoedenden Soesoehoenan verlof te erlangen om naar Semarang te gaan, maar had de onvoorzichtigheid zich vooraf aan Mertå Poerå te ontdekken. Toen het hem niet gelukte de trouw van den ouden man aan het wankelen te brengen, begreep hij dat het tijd was zich uit de voeten te maken, en weigerde hij, onder voorwendsel van ongesteldheid, voor den Soesoehoenan te verschijnen. Deze, hem daartoe alsnog op minnelijke wijze willende overhalen, zond eenige zijner voornaamste dienaren tot hem, bij wie zich ook Mertå Poerå voegde, maar zij werden door den aanhang van Mertå Låjå met een amok ontvangen, waarbij verscheiden mantri's zwaar gekwetst werden en de oude Mertå Poerå het leven verloor. Echter behielden in dien onverwachten strijd de boden van den Soesoehoenan ten laatste de overhand: het gelukte hun Mertå Låjå zelven te grijpen, wien dadelijk het hoofd van den romp werd gescheiden [1]).

Toen deze gebeurtenis plaats greep, was, omstreeks 14 dagen te voren, den 4den Januari 1678, de Gouverneur-Generaal Maetsuyker overleden. Volgens de beschikkingen van het Opperbestuur in Nederland moest nu Rijklof van Goens als Gouverneur-Generaal, Speelman als Directeur-Generaal van

---

[1]) Speelman bij De Jonge, VII. 184—189. Vgl. ook hier het inlandsch verhaal bij Hageman, in T. v. I. T. L. en Vk. II. 37.

den handel optreden. Bij besluit van Gouv.-Gen. en Raden van 18 Januari werd den Admiraal gelast zijne nieuwe betrekking te Batavia te komen aanvaarden en het bevel over leger en vloot aan kapitein De St. Martin over te dragen. Speelman, eerst door voortdurende ongesteldheid, later door weerzin om van het tooneel zijner werkzaamheid te scheiden teruggehouden, kwam eerst na herhaalde vermaningen in het laatst van Maart schoorvoetend naar Batavia, eene belangrijke memorie over den stand der zaken en het bestuur der voor de Compagnie verworven gewesten tot onderrichting van zijn opvolger achterlatende.

De terugroeping van Speelman oefende op de zaken van den Soesoehoenan een ongunstigen invloed; De St. Martin begreep zeer goed dat er met de geringe middelen te zijner beschikking niets te doen viel, en wenschte natuurlijk alle verantwoordelijkheid van zich te schuiven, waarom hij er op aandrong dat het opperbeleid der zaken zou worden opgedragen aan een persoon van hoogeren rang en grooter aanzien. Doch de Hooge Regeering bleef aanvankelijk doof voor de steeds ongunstiger berichten die over den voortgang der opstandelingen en zelfs over de wankelende trouw der grooten te Djapara zelf inkwamen. Langzamerhand echter schijnt de invloed van Speelman, die op 23 April te Batavia aankwam, te zijn toegenomen en daarbij voegde zich die van den nieuwen gouverneur-generaal, die steeds de krachtige bestrijding van Bantam's macht had voorgestaan en thans door een zending van den koopman Van Dijk, waarover wij in een volgend hoofdstuk uitvoeriger zullen spreken, op de hoogte was gekomen van de groote plannen van den Sultan van dat rijk, die Mataram verdeeld en van de Compagnie vervreemd wenschte te zien, waartoe hij de broeders van den Soesoehoenan tegen dezen opzette. Waarschijnlijk zal nog een derde persoon een stoot tot krachtiger optreden in oostelijk Java gegeven hebben en wel de oud-Gouverneur van Ambon, Antonie Hurdt, die last kreeg op zijne terugreis uit de Molukken te Djapara aan land te gaan en zich daar gedurende een paar maanden met de

leiding der zaken te belasten, om aan den Soesoehoenan, zoo het heette, het bewijs te geven dat zijne belangen niet uit het oog werden verloren. Ten slotte deed het plotseling overlijden van twee der kroonpretendenten, de Pangérans Mertå Sånå en Singå Sari, die aan eene destijds heerschende dysenterie bezweken, een verzoening verwachten tusschen de beide overblijvenden, den Soesoehoenan en Pangéran Poeger. Hurdt werd nu naar Batavia opontboden, en na zijne aankomst, den 5den Juli 1678, werd eene buitengewone vergadering van Gouverneur-Generaal en Raden gehouden, waarin eindelijk besloten werd alles te doen wat de beschikbare middelen toelieten om Troenå Djåjå en de andere rebellen te verdrijven en uit te roeien en Soesoehoenan Amangkoe-Rat op den troon zijner vaderen te herstellen. Om aan dit plan gevolg te kunnen geven, zonder Batavia te zeer te ontblooten, — want men verwachtte het uitbreken van openbare vijandelijkheden met Bantam, dat Troenå Djåjå sedert lang met schepen en wapenen ondersteund en de broeders des Soesoehoenans tegen den bondgenoot der Compagnie opgezet had, — werd tevens besloten het aanbod te aanvaarden van den ridderlijken prins van Soppeng en trouwen bondgenoot der Nederlanders, Aroe Palakka, om met eene schaar van Boegineezen van Celebes naar Java over te komen, ten einde in den strijd tegen de verstoorders der rust van dit eiland behulpzaam te zijn.

Maar de dreigende stand van zaken liet niet toe de komst der Boegineesche hulpbenden af te wachten. Men besloot dus de reeds op Oost-Java aanwezige macht van 600 Europeesche en 300 inlandsche soldaten al dadelijk met 1400 man, waaronder nogmaals 600 Europeanen, te versterken. Hurdt werd onder den titel van Superintendent met het opperbevel dezer expeditie belast. Onder hem werd De St. Martin tot kommandeur aangesteld. Speelman zou de leiders der expeditie met raad en inlichtingen dienen.

Den 27sten Juli 1678 verliet Hurdt Batavia; onder het opzeilen naar Djapara kreeg hij bericht dat een leger van 20,000

man, door Troenå Djåjå afgezonden, tegen Demak en Grobogan in aantocht was. IJlings liet Hurdt een korps van 332 Europeesche soldaten, onder bevel van kapitein Tak, te Demak aan land zetten. Tak snelde de zwakke bezetting van Grobogan te hulp en kwam juist in tijds om den aanval der vijanden te helpen keeren, die met groot verlies werden afgeslagen en verstrooid. Nadat dus het oogenblikkelijk dreigend gevaar was afgekeerd, werd eindelijk besloten naar de binnenlanden op te rukken en Troenå Djåjå in Kediri zelf aan te tasten. De maatregelen voor deze expeditie, de eerste groote poging der Compagnie om in de nog zoo weinig bekende binnenlanden van Java door te dringen, werden door Hurdt met de grootste zorg beraamd. In onderhandelingen die inmiddels, van Djapara uit, met de Makassaren in Oost-Java waren gevoerd, vond hij aanleiding om zijn Secretaris Bastinq tot Kraëng Galĕsoeng te zenden, ten einde hem amnestie aan te bieden en hem te bewegen zich met de Compagnie tegen Troenå Djåjå te vereenigen.

Den 5den September 1678 van Djapara opgerukt, bereikte Hurdt met het hoofdkorps na drie dagen Godong [1]), waar hij inspectie hield over zijn leger en samentrof met den Soesoehoenan, wiens troepen meer door talrijkheid dan goede uitrusting uitblonken. „Het Javaansche leger," schreef Hurdt in zijn dagregister, „bezit weinig schietgeweer, maar veel standaarden, vlaggen en wimpels" [2]). Hier ontving Hurdt ook vredelievende betuigingen van Pangéran Poeger, die echter, zooals later bleek, slechts moesten dienen om hem te misleiden. De Soesoehoenan wist ze op hare waarde te schatten, want, bekend met de Javaansche gebruiken, zag hij een zeker bewijs van zijns broeders volhardend streven naar de heerschappij in zijne afzondering in een grot nabij het zuiderstrand, om zich door bidden en vasten de gunst des

[1]) Hurdt bij De Jonge, VII. 220, schrijft Gogodon, doch de ligging van Godong in het regentschap Demak, 13 palen van Poerwodadi, past zoo volkomen, dat ik niet twijfelen kan of deze plaats is bedoeld.

[2]) Hurdt bij De Jonge, t. a. p.

hemels te verwerven [1]). Van den bekenden Dipå Negårå, het hoofd van den opstand in 1825, wordt in de inlandsche berichten iets dergelijks verhaald [2]).

Na een uiterst bezwaarlijken marsch door het gebergte werd de toen gelijk nu geheel met sawahs bedekte vlakte der Solo bereikt. Den 22sten September kwam men aan te Grompol, thans nog een dorp bij Masaran op den weg van Soerakarta naar Sragen [3]). Hier vereenigde zich Hurdt met den rechtervleugel onder kapitein Tak. Deze had kort te voren ten zuiden van Grompol eene vijandelijke bende op de vlucht gedreven; overigens stiet men in die streken op weinig vijanden en vernam men dat de hoofdmacht der opstandelingen zich bij Djågårågå in Madioen had verzameld. In een krijgsraad werd nu de vraag overwogen, of men naar Mataram zou oprukken en den Soesoehoenan op den troon herstellen, dan wel eerst Troenå Djåjå in Kediri zou aantasten. De Soesoehoenan was van meening dat in het eerste geval zijn broeder naar Bagĕlèn vluchten, daar zijne aanhangers verzamelen en zich met Troenå Djåjå vereenigen zou, maar dat als men den laatsten verdelgd had, de rust in Mataram vanzelf zou hersteld zijn. Deze zienswijze behield ten slotte de overhand. De hoofdmacht sloeg den 27sten September den weg langs den noordelijken voet van den Lawoe in, om door Madioen naar Kediri op te rukken, terwijl Tak, dien berg aan de zuidzijde omtrekkende, Kadoewang en Pånårågå van vijanden zuiveren en zich daarna in Madioen met Hurdt hereenigen zou. Een deel van het hoofdleger, onder kapitein Westdorp, deed van de noordelijke route af een zuidwaartsche beweging naar Djågårågå, de tegen de noordhelling van den Lawoe gelegen hoofdplaats van het gelijknamige landschap [4]); men vond het

[1]) Hurdt bij De Jonge, t. a. p.

[2]) Zie „Verhaal van den oorsprong en het begin van den opstand van Dipå Negårå", in Bijdr. t. d. I. T. L. en Vk. N. V. III. 147.

[3]) Ook de rivier door Hurdt, bij De Jonge, VII. 224, vermeld, ofschoon op onze gewone kaarten niet te vinden, wordt op de residentiekaart van Soerakarta niet gemist.

[4]) Dat de hoofdmacht zelve langs Djågårågå trok (De Jonge VIII. bl. LXX,

vijandelijk kamp ontruimd met achterlating van grooten voorraad leeftocht. De zendelingen die Hurdt naar Mataram gezonden had om Pangéran Poeger, ten einde hem op de proef te stellen, tot het zenden van hulptroepen tegen Troenå Djåjå uit te noodigen, kwamen inmiddels bij het leger terug met de tijding dat Poeger zijn volk gewapend had om de Hollanders, zoo zij naar Mataram kwamen, te wederstaan, èn het gerucht verspreid werd dat Amangkoe-Rat overleden was en de Hollanders de rol van Soesoehoenan door een zoon van admiraal Speelman lieten vervullen [1]).

Den 5den October bereikte Hurdt Kadjang aan de rivier van Madioen, en Tak, die den vijand in verschillende ontmoetingen voor zich uit had gedreven, hereenigde zich hier met de hoofdmacht, de regenten van Kadoewang en Pånårågå met zich voerende, die hunne onderwerping aan den Soesoehoenan kwamen aanbieden. Den volgenden dag werd de rivier overgetrokken, maar nu begonnen eerst recht de bezwaren van den tocht. De troepen, uitgeput, door vijanden omringd en door de zorgeloosheid der Javaansche bevelhebbers aan honger en dorst prijsgegeven, werden slechts gered door den welgelukten aanval van kapitein Altmeyer op een vijandelijke bende, die, op niet meer dan een half uur afstands van het leger van Hurdt, bij Toengloer in Berbek op den oever der Kali Widas verschanst lag.

Van Deventer, Gesch., 254) is onwaarschijnlijk te achten. De door De Jonge uitgegeven uittreksels uit het dagregister en de brief- en resolutieboeken van Hurdt zijn niet zeer duidelijk, wat met meer dagboeken van veldtochten het geval is. De door Hurdt genoemde plaatsen en rivieren kunnen dikwijls niet worden terechtgebracht. Wel echter de rivier Brak (De Jonge VII. 226), op de res.-krt. Brag. Hurdt meldt, dat hij kwam in lage, moerassige rijstvelden, door de rivier Brak in 't dorp Kapo, aan den voet van den berg Lawoe. De route ging dus langs den bergvoet; Hurdt noemt dan ook het land, waar hij doortrok, effen, wat hij, zuidelijker over de ribben van den Lawoe trekkende, niet gezegd zou hebben. Bovendien teekent de bij het dagboek gevoegde gelijktijdige kaart (De Jonge, VII. bij bl. 257) Djägärågä niet aan, maar ten z. van de hoofdroute.

[1]) Hurdt bij De Jonge, VII. 227; vgl. ald. Van Goens, bl. 52, en Couper, bl. 312.

Nadat het leger twee dagen in den pagger te Toengloer uitgerust en zich ververscht had, brak Hurdt op naar Patjeh en vandaar, onder gedurige gevechten (want men was hier te midden van den vijand), naar Singkal, anderhalf uur benoorden Kediri aan de Brantas. Terwijl Hurdt hier zijn hoofdkwartier opsloeg, deed de Madoereesche ruiterij plotseling „als dolle menschen met hangende haren" een aanval op de verstrooide Javanen, die slechts met moeite werd afgeslagen. De geheele legermacht werd nu boven Singkal samengetrokken, maar het vijandelijke vuur maakte de plaats onhoudbaar, en aan doorwaden der sterk gezwollen rivier, om het op den anderen oever liggende Kediri te bereiken, was op dit punt niet te denken. Volgens de meening der Javanen zou dit echter mogelijk zijn een mijl stroomopwaarts bij Toekon [1]), maar daar lag eene aanzienlijke macht bepaggerd. De dappere kapitein Westdorp werd den 14den October het slachtoffer zijner vermetele poging om den overmachtigen vijand vandaar te verdrijven. Bij zijn val sloegen de Javanen op de vlucht; hun bevelhebber Soerånåtå had gezorgd zich niet aan gevaar bloot te stellen. Tak redde het overschot van Westdorps brigade, maar men vond zich nu aan alle zijden door vijanden omringd en de rivier over te steken was onmogelijk. De versterking, juist op dat tijdstip aangebracht door de kapiteins Renesse en Muller, die met den linkervleugel den weg over Rembang genomen hadden, was voor het oogenblik van weinig waarde, daar de troepen door vermoeienis en ontbering waren uitgeput. Er bleef niets anders over dan zich te Singkal te versterken en de gedurige aanvallen der Madoereesche lanciers zoo goed mogelijk af te slaan; maar de toestand werd eindelijk zoo onhoudbaar, dat men de noodzakelijkheid inzag om, het kostte wat het wilde, de positie des vijands te Toekon te forceeren. Den 24sten October gelukte het aan kapitein Renesse den vijand over de rivier te jagen,

---

[1]) Toekon lag ongeveer ter plaatse waar nu Mådjåråtå gevonden wordt. Het is een raadsel, waarom laatstgenoemde naam op de res.-krt. ontbreekt.

zijn legerplaats te verbranden en een goeden voorraad leeftocht te Singkal binnen te brengen. De opperbevelhebber van Troenå Djåjå was in den strijd gesneuveld.

Inmiddels had de invloed van Bantam de aanvankelijk geslaagde pogingen van Bastincq bij Kraëng Galĕsoeng doen mislukken en eene nieuwe verzoening tusschen den Makassaar en Troenå Djåjå bewerkt. Bastincq, zijne pogingen verijdeld ziende, had ruim duizend man, maar met slechts 14 Europeanen daaronder, bijeengebracht, om proviand en ammunitie aan het leger van Hurdt toe te voeren, maar was bij den opmarsch naar Singkal door aanvallen van den vijand en verraad van de zijnen in het grootste gevaar gebracht. Echter slaagde kapitein Tak den 3den November in de poging om hem met zijne ruiters te ontzetten en bracht hij het konvooi binnen Singkal.

Men had zich middelerwijl overtuigd dat het ook te Toekon niet mogelijk was met de voorhanden hulpmiddelen de rivier over te steken; maar daar de nood drong, beproefde men het in den nacht tusschen den 10den en 11den November te Singkal met vier vaartuigen, door scheepstimmerlieden van Demak opzettelijk daarvoor uitgerust. Wel moest wegens de lafhartigheid der Javanen en het omslaan van twee der vaartuigen ook deze poging worden opgegeven; doch Hurdt liet zich niet ontmoedigen. Hij liet nieuwe en betere vaartuigen maken en eene batterij opwerpen om den overtocht te dekken, en den 16den November werd het stoute bedrijf andermaal ondernomen en eindelijk onder ongeloofelijke moeilijkheden volvoerd. Kapitein Tak en de Balinees Djaja Lalana gaven een voorbeeld van stoutmoedigheid dat ditmaal ook de Javanen aanvuurde, tenzij wellicht de door hen betoonde heldhaftigheid is toe te schrijven aan het slaan op een heilige gong, die de Soesoehoenan op zijne vlucht uit Mataram had medegevoerd [1]). Hoe het zij, de overtocht werd geforceerd, de batterijen des vijands werden veroverd, elf stukken geschut buit gemaakt, en het leger der

[1]) Hurdt bij De Jonge, VII. 242.

Compagnie verschanste zich op den anderen oever. Twee dagen later werden de troepen bij eene groote verkenning met Troenå Djåjå zelven slaags; maar zelfs de heilige standaard uit Mekka kon zijne scharen niet voor de nederlaag behoeden. In allerijl moest hij zich binnen Kediri terugtrekken. Gelijktijdig begon reeds de afval zijner verbondenen: de zonen van den priestervorst van Giri kwamen met 500 Javanen het leger van Hurdt versterken en brachten de tijding dat Toeban en Sidajoe weder de zijde des Soesoehoenans hadden gekozen.

Hurdt bracht nu ook zijn hoofdkwartier naar den rechteroever over en bestemde den 25sten November tot een algemeenen aanval. Terwijl St. Martin en Tak aan de noordwestzijde stormenderhand binnen de stad geraakten, gelukte het aan de troepen van Hurdt, onder een hagelbui van kogels, werpspiesen en steenen, en terwijl eene vijandelijke batterij door haar eigen kruid in de lucht vloog, den vijand aan de noordoostzijde uit zijne werken te verjagen en de poort binnen te dringen. Maar nu werd eerst op de aloen-aloen en daarna binnen den kraton de strijd met dezelfde volharding voortgezet. De verwarring was onbeschrijfelijk; zelfs kwam eene der vrouwen van Troenå Djåjå, terwijl zij in haar draagstoel werd weggevoerd, door een musketschot om het leven. Maar Troenå Djåjå zelf wist door een in den laatsten muur gebroken gat te ontkomen, terwijl de Javanen die in last hadden daar buiten de vluchtenden op te vangen, de handen te vol hadden met rooven en plunderen, om te bemerken dat de kostbaarste buit hun ontsnapte. De oude koninklijke kroon van Madjapahit kwam echter met andere kostbare rijkssieraden ongeschonden in handen van Tak.

Terwijl de strijd voor en binnen Kediri woedde, had zich de Soesoehoenan voorzichtig in Singkal schuil gehouden. Eerst den volgenden dag kwam hij in de veroverde stad, en zoodra hij vernomen had dat de rijkssieraden behouden waren, verzocht hij dat die hem mochten worden teruggegeven. Dit had op Zondag den 27sten November, na het houden eener dankpredikatie voor de behaalde overwinning, ten aanzien der in

parade opgestelde troepen met groote plechtigheid plaats. De Opperbevelhebber bood zelf de kroon aan den Soesoehoenan aan, die zich haar, onder het losbranden van kanon en musketten, op het hoofd zette. De zwakhoofdige vorst was opgetogen en besefte niet dat het ontvangen der kroon uit de handen van een Nederlandsch bevelhebber het duidelijkst teeken was dat de trotsche vorsten van Mataram zelven hun meester gevonden hadden.

Nog een ander geluk viel omstreeks dezen tijd den Soesoehoenan ten deel, een geluk dat hem niet minder dan het bezit der kroon van Madjapahit verrukte. Hij was namelijk in het bezit der lang begeerde Ratoe Blitar geraakt, en scheen, zooals Hurdt het uitdrukt, thans geen noemenswaardige bekommernissen meer op het hart en het toppunt zijner wenschen bereikt te hebben [1]). De Sultan van Bantam had haar eindelijk uit eigen beweging aan den Soesoehoenan gezonden, met den geheimen last, zooals later bleek, om zijne Hollandsche vrienden bij hem verdacht te maken, hem te verwijten dat hij zich aan hen verkocht had, hem voor te spiegelen dat zoo hij de kafirs den rug toe wilde keeren hij van Bantam alles, ook de erlanging van den Sultanstitel uit Mekka, te hopen, in het tegenovergestelde geval alles te vreezen had.

Inmiddels had de Hooge Regeering te Batavia, wel onderricht van de groote bezwaren waarmede Hurdt een tijd lang voor Kediri te kampen had, maar niet van zijne eindelijke zegepraal, besloten een corps van ruim 300 Europeesche soldaten onder majoor Poleman naar Soerabaja te zenden, om den verwachten aftocht van Hurdt te dekken. Maar toen Poleman ter bestemder plaatse aan land ging, vernam hij dat de zaak der Compagnie gered was, en eenige dagen later had hij eene samenkomst met Hurdt, die den 17den December, ziek en afgemat, te Soerabaja aankwam.

De versterking was evenwel ten hoogste welkom, want er bleven nog vele vijanden te bestrijden, en schier het geheele

---

[1]) Hurdt bij De Jonge, VII. 253.

leger, dat ongeloofelijke vermoeienissen had doorstaan, deelde in de uitgeputheid van den Opperbevelhebber. Den 4den Januari 1679 keerde het overige van het leger, onder St. Martin, te Soerabaja terug, vergezeld van den Soesoehoenan, die vooraf het bestuur te Kediri geregeld en er eene bezetting achtergelaten had. Kort daarna kwam ook een groot deel van Aroe Palakka's Boegineezen, aangevoerd door kapitein Holsteyn, te Soerabaja aan. Hijzelf had zich, na te Djapara aan land te zijn gegaan, naar Batavia begeven, om met de Hooge Regeering in overleg te treden.

Zoo werd allengs weder eene aanzienlijke macht bijeengebracht, en terwijl Hurdt naar Batavia terugkeerde, het opperbevel den 22sten Februari aan Poleman overgedragen. Voor zijn vertrek had Hurdt nog een langdurig onderhoud met den Soesoehoenan, in welks loop hij ook het geheim der zending van Ratoe Blitar te weten kwam en den vorst eene duchtige strafpredikatie hield over zijne plichten als regent en als bondgenoot der Compagnie. Amangkoe-Rat was natuurlijk mild in de schoonste beloften, maar vergat ze weldra onder de verraderlijke liefkozingen van zijne schoone prinses.

Aanhoudende regens, veelvuldige ziekten en de traagheid der Javanen in het leveren van transportmiddelen hielden Poleman maanden lang werkeloos. Dien tijd hadden zich de Makassaren onder Kraëng Galĕsoeng, die zich in de lage en moerassige streken van Banggil verschanst hadden, ten nutte gemaakt om zich met den gevluchten Troenå Djåjå in verbinding te stellen en schatting te heffen van de omliggende gewesten. Terwijl de Soesoehoenan rustig en onverschillig te Soerabaja achterbleef, trok Poleman den 8sten Juni zuidwaarts, om de paggers der Makassaren aan te tasten. De vijand verdedigde zich met wanhopigen moed, en ofschoon hij achtereenvolgens uit verschillende stellingen verdreven werd, moest men deze voordeelen koopen door den dood van vele dappere officieren en manschappen en van den getrouwen Balineeschen Toemenggoeng Djaja Lalana. Nog bleven de Makassaren in hunne laatste en sterkste stelling bij Ka-

par [1]) stand houden, toen Poleman zelf door heete koortsen werd aangetast, waarvan hij spoedig het slachtoffer werd. Kapitein Van Vliet, die hem in het bevel opvolgde, trachtte door onderhandelingen met de Makassaren tijd te winnen, in afwachting van versterking.

De Hooge Regeering had Aroe Palakka, uit vrees voor het uitbreken van den oorlog met Bantam, nog altijd te Batavia opgehouden. De ongunstige berichten van Oost-Java maakten eindelijk een einde aan hare weifeling, en den 15den Juli verliet eene aanzienlijke versterking de reede van Batavia, waarbij zich ook die Soppengsche prins met een talrijk gevolg van Boegineesche vorsten en grooten bevond. Aan het hoofd stond de ons reeds bekende Couper, die, in het laatst van Augustus in het hoofdkwartier van Van Vliet gekomen, het opperbevel van hem overnam, en nadat alle pogingen tot onderhandelingen met Kraëng Galësoeng op zijne trouweloosheid waren afgesprongen, eindelijk den 8sten September tot den aanval op Kapar besloot. De plaats werd vijf weken lang onder gedurige gevechten belegerd en eindelijk den 21sten October met groot verlies van menschenlevens stormenderhand genomen. Aroe Palakka was overal de eerste in den strijd; de Soesoehoenan en zijne mantri's gedroegen zich alsof hij hun niet aanging.

Couper splitste thans zijne macht in drie afdeelingen, om Troenå Djåjå op te zoeken, die met het overschot zijner aanhangers ergens in het hoogland van Ngantang, noordoostelijk van den Keloet, moest verscholen liggen. Te Batoe ontving hij de onderwerping van het grootste deel der Makassaren, die hij onder konvooi naar Batavia opzond. De overigen hadden zich bij Troenå Djåjå gevoegd. Deze werd kort daarna ontdekt in een schier onneembare stelling, die echter na dapperen weerstand werd veroverd, doch aan den hoofdmuite-

---

[1]) Het Keper onzer tegenwoordige kaarten, een weinig ten w. van Porong. Valentijns kaart is hier zeer onjuist, vooral in de plaatsing van Bangil. De reeds genoemde kaart van het oorlogsterrein (De Jonge, VII, bij bl. 256) plaatst Kapar goed, benoorden de K. Porong, niet als Valentijn ten z. er van.

ling gelukte het andermaal te ontsnappen. Door zware stortregens, ziekte en gebrek werd Couper genoodzaakt de verdere vervolging te staken. Maar nu nam de Soesoehoenan de zaak in handen en gelastte den Amboneeschen kapitein Jonker, die hem als kommandant zijner lijfwacht was toegevoegd, met drie compagnieën zijner landslieden Troenå Djåjå te gaan vatten, die naar een schier ongenaakbare bergspits ten noorden van den Keloet was gevlucht. Jonker bezette nu alle daarheen leidende paden, zoodat Troenå Djåjå, wien elke uitweg was afgesneden, zich eindelijk den 27sten December 1679 op genade of ongenade aan hem overgaf. Couper wilde Troenå Djåjå voor een krijgsraad brengen; doch de Soesoehoenan kon het verlangen niet weerstaan zich in het gezicht van zijn gevallen vijand te verlustigen. Hij liet hem voor zich komen en hield zich eerst alsof hij hem vergiffenis schenken en zelfs weder tot regent van Madoera verheffen wilde. Doch toen hij hem den 2den Januari 1680 andermaal voor zich had ontboden, duwde hij hem plotseling met eigen hand de kris in het lijf, waarna hij door de dolksteken der aanwezige mantri's werd afgemaakt [1]). Zoo betoonde zich Amangkoe-Rat II, die zijn vader in zijne uitspattingen niets toegaf, ook in zijne bloeddorstige wraakzucht Tegal Wangi's waardigen zoon.

Nadat ook het overschot der Makassaren vervolgd, achterhaald en over de kling gejaagd was, keerde Aroe Palakka in Februari naar zijn rijk terug, vol schaamte over zijne plunderzieke volgelingen, die het vrij wat moeite kostte Java weder te doen verlaten. Intusschen bleef op Madoera nog altijd onrust heerschen, die vooral door den Pangéran van Giri werd aangestookt. De listige priestervorst had heimelijk al de vijanden van Amangkoe-Rat opgeruid en ondersteund, maar nooit het masker openlijk afgeworpen; zelfs hadden, gelijk wij zagen, zijne zonen openlijk tegen Troenå Djåjå partij genomen, toen

[1]) Couper bij De Jonge, VII. 295. Vgl. het sterk gekleurde inlandsch verhaal bij Crawfurd, II, 349. Jonker heet daar ten onrechte „een Hollandsch officier", en van de aanwezigheid van Hollandsche officieren bij den moord spreekt Couper even weinig als van het verslinden van het hart.

voor dezen de krijgskans keerde. De Soesoehoenan bedacht een list om hunnen vader te noodzaken kleur te bekennen. Onder voorgeven dat hij met zijne vrouwen een speelreisje naar Kamal op Madoera wilde doen, liet hij plotseling den steven naar Grissee wenden en daar den Pangéran van Giri bij zich ontbieden, om hem over het herstel des vredes met Pangéran Poeger te raadplegen. De priestervorst, zooals te verwachten was, weigerde ook na het derde opontbod te komen, en verklaarde dat, zoo de Soesoehoenan hem dwingen wilde, hij met de zijnen zich zou weten te verweren. De Soesoehoenan kon hem nu van openlijke miskenning zijner souvereine rechten aanklagen, en toen de zendelingen van Couper niet beter te Giri geslaagd waren, verwierf hij ook tegen dezen vijand, in wien men een aanstoker van nieuwe onlusten vreesde, den bijstand van de krijgsmacht der Compagnie. De priestervorst wist de zijnen door eenige bijgeloovige plechtigheden en de belofte van den bijstand der djins tot wanhopigen weerstand te bezielen, maar viel, na zwaar in den strijd gewond te zijn, ten slotte in handen van den meedoogenloozen overwinnaar, die hem met schier alle leden van zijn geslacht, gezamenlijk ten getale van vijf en twintig, liet van kant maken.

Eindelijk was dus het huis van Mataram gewroken op de priestervorsten van Giri, die nooit zijn gezag hadden willen erkennen. Toch waagde ook nu de Soesoehoenan het niet aan de priesterheerschappij geheel een einde te maken. Een zoon van des gesneuvelden Pangérans broeder werd, met den titel van Mas Giri, tot bewaker der heiligdommen aangesteld, maar twee andere grooten werden hem als djoeroe koentji (sleutelbewaarders) toegevoegd, en voor het onderhoud dezer gezamenlijke hoofden werden slechts 200 huisgezinnen aangewezen, terwijl de overige bevolking van Giri onder het bestuur van Grissee werd gebracht. De beroemde heilige kris van Giri, die grootheid en macht aan haren bezitter verzekert, nam de Soesoehoenan mede om ze onder de rijkssieraden te bewaren; vele jaren later door een zijner nazaten

teruggezonden, wordt zij thans weder te Giri vertoond [1]).

Intusschen was reeds in September 1679 ook Raden Kadjoran, met zijne zuster, twee zonen en een handvol getrouwen, na dapperen weerstand in handen gevallen van kapitein Sloot, dien Couper van Semarang uit met een kleine troepenafdeeling post had doen vatten te Wånåkertå, ter plaatse waar later Kartasoera werd gebouwd. Met meedoogenlooze strengheid had Sloot, als had hij bij de Mataramsche vorsten ter school gegaan, den Raden met al zijne volgelingen ter dood verwezen, en het vonnis, toen de Javaansche soldaten dit weigerden, door een Boegineesche radja laten voltrekken.

Bij Pangéran Poeger meende men na den dood van Troenå Djåjå en de nederlaag der Makassaren meer neiging tot onderwerping aan zijn broeder te bespeuren. Maar deze laatste vertrouwde Poeger volstrekt niet. Of dit wantrouwen gegrond was, valt moeilijk uit te maken [2]); het is niet zeker of Poeger schuld had aan de velerlei pogingen, aangewend om de bevolking tegen den Soesoehoenan en de Compagnie op te ruien. Onder deze verdient vooral een geschrift vermelding, dat tot in het leger van Amangkoe-Rat werd rondgestrooid en waarin, met treffende beeldspraak, de Hollanders vergeleken werden met landbouwers, die, een bosch voor de paditeelt kappende, één boom in het midden lieten staan, om in zijne schaduw te kunnen arbeiden, maar met het plan om dien, als zij de schaduw niet meer behoefden, evenals de andere uit den weg te ruimen [3]). Couper begon bevreesd te worden dat deze inblazingen ten slotte ook op den Soesoehoenan indruk zouden maken, en begreep daarom dat het dringend noodzakelijk was, dien vorst, hetzij met of zonder geweld, ten spoedigste te Mataram op den troon te plaatsen. Geweld bleek noodig; nu Poeger werd aangevallen verzette hij zich. Den 18den November 1680

[1]) Couper bij De Jonge, VII. 297 vv.; Van Hoëvell, Reis, I. 160

[2]) Van Deventer (I. 286) trekt sterk voor Poeger partij; men krijgt echter uit de stukken den indruk, dat hij hem bij persoonlijke kennismaking waarschijnlijk niet zou zijn medegevallen.

[3]) Couper bij De Jonge, VII. 308.

werd, na hevige gevechten, de hofplaats veroverd en bezet. De Soesoehoenan, voor de poort gekomen, hief met al zijne mantri's de handen ten hemel, terwijl de Opperpriester een dankgebed uitsprak. De stad en kraton verkeerden in een staat van treurig verval. De huizen waren bouwvallig, de vijvers begroeid, de tuinen in wildernissen veranderd. Maar reeds was, naar der Javanen gewoonte om de plaatsen waar hun het ongeluk getroffen heeft, als van slechte voorbeduiding te ontwijken, tot het bouwen eener nieuwe hoofdstad besloten en de keuze daarvoor gevestigd op het reeds vermelde Wânâkertâ, zeven palen ten westen van het tegenwoordige Soerakarta gelegen, en bij deze gelegenheid tot Kartasoera [1]) herdoopt.

Intusschen was Pangéran Poeger naar Bagelen gevlucht, waar hij zijne verstrooide aanhangers herzamelde en zich met het overschot der bende van Kadjoran versterkte. Eene epidemische ziekte, die de troepen van Couper en van den Soesoehoenan vreeselijk teisterde en hen dwong naar Wânâkertâ de wijk te nemen, vanwaar Couper in Maart 1681 zelf naar Semarang opbrak, gaf aan de opstandelingen den tijd om zich opnieuw te versterken en te organiseeren. Zekere Namroed, van Bali afkomstig, maar met de zuster van eene der vrouwen van Poeger gehuwd, voerde eene afzonderlijke bende aan, waarmede hij echter Pangéran Poeger ter zijde stond.

In Augustus 1681 waagde Poeger het met 10,000 man naar Mataram terug te keeren, dat reeds grootendeels verlaten was en waar hij zich weder in den ouden kraton vestigde. Vervolgens rukte hij op naar de nieuwe hoofdstad, en zou den Soesoehoenan ongetwijfeld vandaar verjaagd hebben, indien niet eene Hollandschė afdeeling, uit Wates [2]) toegesneld, den voortgang der opstandelingen gestuit had.

---

[1]) Wellicht om, als goed voorteeken, een naam van gelijke beteekenis te hebben als Djajakarta (Jakatra), dat als Batavia zoo groot geworden was (Djaja = Soera). Vgl. Brandes in T. v. I. T. L. en Vk. XXXVII, 425 en 429. De Javaan voegt aan den naam der stad ook den eeretitel adi-ning-rat, d.i. de eerste of schoonste der wereld, toe.

[2]) Waar dat Wates gelegen was, kan ik niet bepalen. De naam, die grens, grensscheiding beteekent, is aan tal van plaatsen op Java gemeen.

Doch met verbazende snelheid verscheen nu ook weder Couper met versche troepen op het tooneel, drong Poeger terug naar het zuiderstrand van Bagelen en bracht hem, nabij de oevers van de Bogowonto, eene beslissende nederlaag toe. Den 18den November kwam Poeger bij Couper in onderwerping. Onder bedekking van Nederlandsche soldaten werd hij met zijne vrouwen en mantri's naar Kartasoera gevoerd, waar hij zich met zijn broeder den Soesoehoenan verzoende.

Nu bleef echter nog één gevaarlijke partijganger over. Namroed versterkte zich in eene plaats aan de Kelawèn, een zijtak van de Serajoe in Banjoemas, te midden van een moeras gelegen. Naar deze versterking liet hij zich met den weidschen naam van Sultan Missier noemen. Hier werd in December 1681 de hardnekkigste en bloedigste strijd van dezen ganschen oorlog gestreden. Namroed kwam bij de bestorming der veste met meer dan 2000 der zijnen om het leven en Couper voerde 1500 gevangen met zich naar Kartasoera.

Het vervolgen en uiteendrijven van zwervende benden bleef ook nu nog eenige inspanning vorderen, en zelfs bij zijn vertrek naar Batavia liet Couper te Kartasoera een Hollandsche lijfwacht ter bescherming van den Soesoehoenan achter. In het laatst van 1682 keerde de kommandeur naar Oost-Java terug, om de uitvoering der voor de Compagnie gunstige bepalingen in haar contract met den Soesoehoenan in werking te brengen en te verzekeren. Het bestuur van het nieuw verworven grondgebied tusschen de Tji Taroem en Tji Pamanoekan was reeds eenige maanden te voren geregeld.

TWEEDE HOOFDSTUK.

Bantam en Tjeribon aan de Compagnie onderworpen.

De Compagnie, schijnbaar nog de dienares van den Soesoehoenan, was inderdaad reeds zijne meesteres geworden. Na nog twee jaren was zij het evenzeer van Bantam. Wij hebben reeds opgemerkt, dat de handelsbloei van Bantam dien van

Batavia te dezen tijde ernstig bedreigde [1]). De Europeesche mededingers der Compagnie spanden al hunne krachten in om dit laatste steunpunt voor hunnen handel in den Archipel te behouden en vonden daarin bij den sultan en den adel van Bantam belangrijken steun [2]). Sultan Ageng had in den strijd tegen de Compagnie veel bekwaamheid ten toon gespreid en haar eindelooze moeilijkheden berokkend; maar de familietwisten die ook hier het vorstelijk huis verscheurden, gaven haar welhaast eene gelegenheid om zich te wreken en ook Bantam voor haar monopolie te doen bukken. Doch tot recht verstand dier gebeurtenis is het onvermijdelijk dat wij eenige jaren terugtreden.

Den 16den Februari 1671 was, onder het slaan der gongs, op de aloen-aloen van Bantam en door de gansche stad afgekondigd, dat de kroonprins of Pangéran ratoe uit Mekka met den titel van Sultan Aboe'n-Natsr Abdoe'l-Kahhâr was vereerd en door ieder als zoodanig moest geëerbiedigd worden [3]). Men heeft hier niet aan een eigenlijken troonsafstand van Sultan Ageng te denken. De gewoonte van het Bantamsche rijk bracht mede dat de bestemde troonsopvolger, als de regeerende vorst eenige meerdere rust verlangde, tot mederegent aangenomen en met het dagelijksch bestuur belast werd [4]). De oude vorst hield zich sedert veelal op in zijne nieuwe hofplaats Tirtajasa, door een Nederlandschen renegaat aangelegd en op Europeesche wijze ingericht, waar hij zich met jagen en visschen vermaakte. Hij had zich daar sedert eenigen tijd met belangrijke werken bezig gehouden. Een kanaal werd gegraven dat de rivier van Pontang met de rivier van Tanara of Tji Doerian verbond, en aan de beide oevers van dit kanaal verrees allengs de nieuwe stad, die weldra eene der voornaamste plaatsen des rijks kon genoemd worden [5]). Opmerking verdient het dat de Sultan voor de uitvoering dezer

---

[1]) Bl. 13.
[2]) Van Deventer, I. 245.
[3]) Caeff bij De Jonge, VI. 207 v.
[4]) Vgl. I. 388—9, II. 11.
[5]) Valentijn IV. 1. 6.

werken velen liet opvatten die aan het gebruik van opium en tabak waren overgegeven, tegen welke naar streng Mohammedaansche begrippen onreine gewoonten hij zware straffen bedreigd had [1]). Voor westersche neigingen scheen deze geloofsijver geen beletsel. Ageng was omringd door Europeesche kooplieden en politieke agenten, vooral Franschen en Engelschen; van den gang der gebeurtenissen in Europa stelde hij zich geregeld op de hoogte. Nog verder ging de jonge sultan, ondanks zijn nog grootere vroomheid; hij ontbood geschut en andere krijgsbehoeften uit Engelsche fabrieken en meubelen uit Holland, ja hij volgde de Europeesche etiquette; bij vergaderingen met de rijksraden en met vreemde gezanten zat men op stoelen aan met kleeden bedekte tafels. Hij nam vooral Nederlanders in zijn dienst en ging vertrouwelijk met hen om.

Er was nauwelijks een maand na de huldiging van den jongen sultan verloopen, toen zich reeds de sporen van oneenigheid tusschen hem en zijn vader vertoonden. De oude vorst had vele handelsschepen voor eigen rekening in de vaart, en de zoon streefde er naar om ook in de daarmede behaalde winsten te deelen, en wekte bij zijn vader het vermoeden op, dat hij zich alléén van het gezag wilde meester maken. De oude Sultan liet zich dus weder krachtiger gelden, en de zoon, hetzij werkelijk van de staatszaken afkeerig geworden, hetzij dit alleen voorwendende om te beter zijn bedoelingen te bereiken, trok zich uit het bestuur terug, gaf zich aan vrome oefeningen over en trachtte in ijver voor den Islam zijn vader nog te overtreffen. Hij gelastte alle mannen en vrouwen van zijn gevolg de Javaansche met de Arabische kleeding te verwisselen en ondernam in 1674 de bedevaart naar Mekka; hij bezocht ook Turkije en keerde in Februari 1676 met een Engelsch schip terug. Ofschoon Sultan Ageng, door zijn rijksbestuurder opgestookt, er reeds ernstig aan gedacht had, een jongeren zoon, Pangéran Poerbaja geheeten,

---

[1]) Caeff bij De Jonge, VI. 210, 215.

die met eene dochter van den rijksbestuurder gehuwd was, tot de opvolging te bestemmen, schijnt hij echter door de geestdrift waarmede de jonge vorst, van nu af gemeenlijk Sultan Hadji genoemd, bij zijne terugkomst werd ontvangen, genoopt te zijn hem in zijne waardigheid te herstellen [1]). Hij gaf dus het bestuur ter hoofdplaats weder aan den jongen Sultan over, en trok zich opnieuw terug naar Tirtajasa, waar hij zich bezig hield met het smeden van plannen om het rijk van Mataram door ondersteuning zijner vijanden te helpen verbrokkelen, Tjeribon, Krawang en Soemedang voor Bantam te veroveren, en de Compagnie zoodanig te omklemmen, dat haar toestand op Java onhoudbaar werd. Zijne politiek ten opzichte der Tjeribonsche vorsten werd reeds boven geschetst [2]). Kort nadat hij ze onder vele eerbewijzingen in zijne macht had weten te krijgen, werd hij de aanstoker van samenrottingen en ongeregeldheden in het Krawangsche, die echter de Compagnie meer voor- dan nadeelig waren, omdat zij den Pangéran van Soemedang noopten het door haar begeerde gebied van de Tji Taroem tot aan de grenzen van Tjeribon onder hare bescherming te stellen. De ongeregeldheden werden daarop door kapitein Muller gemakkelijk onderdrukt, en ofschoon, na zijn terugtocht, de Bantammers zich met een aanzienlijke macht voor den mond der Tji Taroem verzamelden, zond de Hooge Regeering in Januari 1678 eene nieuwe expeditie uit, met last om te Tandjoeng Poera, op de Mataramsche zijde der Tji Taroem, eene veldschans op te werpen en die tot beveiliging der grenzen bezet te houden. Tevens werd de koopman Jakob van Dijk naar Bantam gezonden, zoo het heette om aan de Sultans den overgang van het bestuur aan den nieuwen Gouverneur-Generaal Rijklof van Goens aan te zeggen, maar inderdaad om zich van de inzichten en hulpmiddelen dier vorsten te vergewissen. Kort na deze zending trad de Regeering te Batavia in briefwisseling met

---

[1]) Caeff bij De Jonge, VI. 208, 211, 215, 219, VII. 316.

[2]) Zie bl. 38.

Sultan Hadji door tusschenkomst van den resident te Bantam Caeff. De jonge sultan toonde zich meer en meer vijandig aan de Franschen en hunne agenten in Bantam, die bij zijn vader hoog in gunst stonden; tengevolge van den oorlog van hun land met het onze helde hij nog meer naar de Nederlanders over.

Door de oprichting der schans te Tandjoeng Poera en de op last der Regeering in de Jakatrasche bovenlanden kruisende patrouilles in zijne plannen gedwarsboomd, besloot Sultan Ageng van de Tjeribonsche vorsten gebruik te maken om moeilijkheden aan de Compagnie te berokkenen. Hij liet hen naar hun land terugkeeren, met last om op Krawang en Soemedang, als van ouds onder Tjeribon behoorende, aanspraak te maken, en een leger bijeen te brengen om aan die aanspraken kracht bij te zetten. Die vorsten lieten zich echter door de bedreigingen der Regeering te Batavia vervaard maken. Sultan Sepoeh wendde ten minste voor dat hij gaarne een contract met de Compagnie wilde sluiten, indien zij aan hem alleen het bestuur van Tjeribon wilde verzekeren, ofschoon hij te gelijkertijd van alles wat er voorviel aan Sultan Ageng bericht gaf. Deze liet nu Caeff, in tegenwoordigheid der Engelsche, Fransche en Deensche residenten, te Tirtajasa voor zich roepen, en verklaarde hem dat elke daad van vijandschap tegen Tjeribon als eene oorlogsverklaring aan Bantam zou worden opgevat. Maar een openbaren oorlog met Bantam wenschte de Bataviasche regeering, die pas tot de expeditie naar Oost-Java onder Hurdt had besloten, te vermijden, vooral ook om den oorlog in Europa. Er werd dus vooreerst niets verder gedaan, dan dat Van Dijk andermaal naar Bantam werd gezonden, om in het openbaar de handelingen der Compagnie te verdedigen, en in het geheim bij Sultan Hadji achterdocht en wantrouwen omtrent zijns vaders bedoelingen met betrekking tot de troonopvolging op te wekken en hem den bijstand der Compagnie, zoodra hij dien noodig had, te beloven. Onder de merkwaardige bijzonderheden die Van Dijk bij deze gelegenheid te weten kwam, mag wel in de eerste plaats vermeld worden, dat Sultan Ageng, door tusschenkomst van den Engelschen

resident Payne, een lang beklagschrift over de handelingen der Hollanders aan den koning van Groot-Brittanje had gericht [1]).

Intusschen gingen de Bantammers voort, zonder openbare oorlogsverklaring, aan de Compagnie en haren bondgenoot den Soesoehoenan van Mataram in het gebied tusschen Tjeribon en de Tji Taroem zooveel mogelijk afbreuk te doen; en Couper, wien, gedurende zijn te Batavia doorgebrachten verloftijd, de taak werd opgedragen die gewesten van vijanden te zuiveren en desnoods de Bantammers tot in het Tjeribonsche gebied te vervolgen, kon, bij gebrek van genoegzame macht, weinig uitrichten. Terwijl men genoodzaakt was alle krachten in te spannen, om aan Hurdt, die vóór Kediri in het dreigendst gevaar verkeerde, eenige versterking te zenden, vernam men eerst dat het land aan de Tji Lingsi, op geringen afstand van Batavia, door de Bantammers was afgeloopen, en kort daarna dat Soemedang door de Bantammers bezet en de regent uit zijne landvoogdij verdreven was. Men begon voor de hoofdstad zelve te vreezen en bracht haar in aller ijl in staat van tegenweer. De strooperijen der Bantammers werden tot schier onder de muren van Batavia voortgezet; de schans te Tandjong Poera en eene andere, onder den naam van „Bantamsche bril" door Couper op de Tjeribonsche grens opgeworpen, werden aanhoudend bedreigd, zoodat de bezettingen ze niet konden verlaten; en aan den handel der Compagnie werd door Bantamsche zeeroovers vaak gevoelige schade toegebracht. Bij de Hooge Regeering was de verbittering jegens Bantam ten top gestegen en de vernedering van dat rijk vast besloten, toen de tijding van Troenå Djåjå's val haar de belofte gaf, dat ook de middelen daartoe haar niet lang meer zouden ontbreken. Maar toch lieten de Bantammers, met het oog op den strijd dien de Compagnie nog tegen Kraëng Galĕsoeng te voeren had en waarvoor thans ook Aroe Palakka, dien men wegens het gemis van voldoend garnizoen zoolang te Batavia

[1]) Van Dijk bij De Jonge, VII. 332.

had opgehouden, eindelijk naar Oost-Java was geroepen, de hoop op de zege nog geenszins varen. Zelfs werden omstreeks het begin van 1680 hunne aanslagen menigvuldiger en vermeteler dan ooit, zoodat de Compagnie blijde was de hulp te kunnen erlangen van eene bende Makassaren, aangevoerd door den onttroonden koning van Goa, Kraëng Besi, die onder de bevelen van kapitein Michielsz gesteld, goede diensten bewees.

De tijding van de zegepraal der Compagnie over Kraëng Galĕsoeng verspreidde groote verslagenheid in Bantam en deed de vredes-partij onder Sultan Hadji zegevieren. Deze zond in Maart drie aanzienlijke Bantammers naar Batavia om hernieuwing der oude contracten te vragen, doch daar zij geene volmacht van den ouden Sultan met zich brachten, werden zij beleefdelijk teruggezonden. Maar in het begin van Mei kon hij een tweede gezantschap zenden, onder leiding van een nieuwen rijksbestuurder; hij was er inmiddels in geslaagd zijne vijanden, de hoofden der oorlogspartij, uit het bestuur te verwijderen, ja hij liet zelfs mededeelen dat zijn vader afstand van de regeering gedaan had. Of dit laatste bericht juist dan wel of de twijfel, die men te dien opzichte te Batavia koesterde, gegrond was, valt niet stellig uit te maken; zeker is het, dat een Nederlandsch gezantschap, in de volgende maand naar Bantam gezonden, vandaar berichtte, dat alle belangrijke zaken nog door den ouden koning werden bestuurd [1]). Had Sultan Hadji den troonsafstand zijns vaders voorgewend om zijn gezanten thans beter te doen ontvangen, dan bereikte hij zijn doel en daarmede den hoog noodigen steun tegen de wel verslagen, maar nog niet ontwapende oorlogspartij.

De onderhandelingen over den vrede, met het Bantamsche gezantschap geopend en door het Nederlandsche voortgezet, slaagden niet. Sultan Hadji hield ten stelligste vol dat de twee door de Compagnie vooropgestelde eischen, de uitle-

---

[1]) Van Deventer, I. 299, noot.

vering van alle overloopers, ook van hen die tot den Islam waren overgegaan, en de vergoeding van alle schade door Bantammers in de laatste jaren aan Batavia berokkend [1]), beslist met de voorschriften van den Islam in strijd waren. De Compagnie wilde van geen toegeven hooren, te minder waar hare gezanten te Bantam als hun indruk meldden, dat de vriendschap met de Compagnie wel als steun door den koning gewenscht werd, maar dat hij zich niet door een verdrag de handen wenschte te binden, zelfs niet als men op de bedoelde punten zou toegeven. Van Goens, van zijn kant, was te zeer overtuigd van de noodzakelijkheid Bantam zooveel mogelijk afbreuk te doen, dan dat hij veel moeite voor een bestendigen vrede over had. Het belang van den jongen Sultan was een waarborg voor vijandelijkheden van zijne zijde en men kon dus gerust een afwachtende houding aannemen [2]).

Inmiddels was Tjeribon geheel onder de macht der Compagnie geraakt. In het begin van 1680 was de stad Pekalongan, behoorende tot het gebied dat de Compagnie van den Soesoehoenan in pand hield, door de scheepsmacht van Sultan Ageng overvallen en verbrand. De vorsten van Tjeribon hadden lijdelijk toegezien dat het geschut, door de Bantammers medegevoerd, in hunne hoofdstad was aan land gebracht, en zich daardoor het misnoegen der Hooge Regeering op den hals gehaald. Zij stelde hun den eisch om de Bantamsche roovers met hunnen buit òf aan de Compagnie uit te leveren, òf althans buiten hun gebied te zetten, onder bedreiging dat anders de krijgsmacht der Compagnie de grenzen van Tjeribon niet langer ontzien, maar zelve de roovers verdrijven zou. De gezanten werden niet bij de prinsen toegelaten, maar Sultan

[1]) De verwerping van den eisch tot schadevergoeding berustte op de bewering, dat, daar geen verdrag met ongeloovigen langer dan tien jaren geldig is, van 1669 af (het laatst verdrag was in 1659 gesloten) een wettige oorlogstoestand tusschen Bantam en de Compagnie had bestaan. Zie Zeeman en Ockersz bij De Jonge, VII. 355, en vgl. boven, I. 394 en II. 13.

[2]) Van Deventer, I. 306-7.

Sepoeh liet hun ondershands door zijn sjahbandâr verklaren, dat hij bereid was zich onder bescherming der Compagnie te stellen, indien zij hem als eenigen heerscher in Tjeribon wilde erkennen. Doch met dit antwoord was de Regeering niet gediend; aan kapitein Michielsz werd versterking gezonden en zonder slag of stoot werd de stad Tjeribon door hem bezet, terwijl de Bantammers, die de prinsen in bedwang hadden gehouden, zich uit de voeten maakten. Michielsz bleef, getrouw aan zijn last, volstandig weigeren om met Sultan Sepoeh alleen in onderhandeling te treden en liet ook de beide andere broeders oproepen. Allen verklaarden nu zich onder bescherming der Compagnie te willen stellen, mits deze hen dan ook werkelijk tegen de aanvallen van Bantam beveiligde, en toen daartoe de noodige maatregelen genomen waren, kwamen al spoedig gezanten van de drie prinsen te Batavia aan. De onderhandelingen werden zeer lang gerekt, daar de regeling der onderlinge belangen van de prinsen allerlei moeilijkheden opleverde. Van den nieuw verkregen Sultanstitel, onbestaanbaar met de gevorderde erkenning van het oppergezag des Soesoehoenans, moesten zij, zeer tegen hun zin, weder afstand doen; maar ofschoon de Regeering zich in officiëele stukken van het gebruik daarvan onthield, schijnt men oogluikend te hebben toegelaten, dat zij zich bij voortduring zoo lieten noemen. Het aandeel der broeders in de algemeene inkomsten des rijks werd zoo vastgesteld, dat de oudste 5/12, de tweede 4/12, de jongste 3/12 daarvan zou genieten. Na deze voorafgaande schikkingen werd eindelijk, den 4den Januari 1681, door Van Dijk, als Commissaris, namens de Compagnie een verdrag van vriendschap en bondgenootschap met de Tjeribonsche prinsen aangegaan, waarvan de voorname strekking was, dat zij werden opgenomen in het in 1677 met den Soesoehoenan gesloten verdrag, en dat hun met dezen hunnen suzerein gelijke bescherming beloofd werd. Boven en behalve het monopolie van den invoer en verkoop van kleeden en opium, werd ook het recht van den invoer van peper uitsluitend aan de Compagnie voorbehouden en haar de

voorkeur voor den uitvoer van rijst en houtwerken toegekend, gelijk zij ook het aan alle andere mogendheden buiten hare toestemming ontzegde recht voor zich bedong, om eene versterkte loge in Tjeribon te bouwen. Hiermede was thans geheel Java òf onder het rechtstreeksch beheer òf onder den invloed en het monopoliestelsel der Compagnie gebracht, Bantam alleen nog uitgezonderd. Maar ook dit zou spoedig volgen [1]).

De onderhandelingen waren in Augustus 1680 afgebroken en de zaken in statu quo gelaten, maar Sultan Hadji gevoelde geen neiging om den oorlogstoestand te vernieuwen. Zijne gezindheid bleef vriendschappelijk; van weerszijden werden beleefdheden gewisseld, en toen Speelman den 25sten November als opvolger van den afgetreden Gouverneur-Generaal was ingehuldigd, kwamen binnen 14 dagen gezanten van Sultan Hadji te Batavia om hem te begroeten en geluk te wenschen. Maar de oude Sultan Ageng had inmiddels niet stil gezeten. Met groote bekwaamheid had hij in zijne afzondering te Tirtajasa zijne partij gereorganiseerd, en de vele Makassaren en Maleiers die, sedert het rooven op het grondgebied van Batavia door Sultan Hadji verboden was, niets meer te doen hadden gevonden, tot zijnen dienst weten over te halen. Eerst in de Lampongsche distrikten op Sumatra, waarheen vele aanhangers van den ouden Sultan gebannen waren, maar achtervolgens ook in Pontang, Tanara, Tjiringin, Tjarita en tot aan de boorden van de rivier van Tangeran, die destijds nog de grenzen tusschen Bantam en het gebied der Compagnie uitmaakte [2]), braken onlusten uit en werd het gezag van Sultan Hadji miskend. Van alle zijden zag zich die vorst in zijne hoofdplaats door afvallige gewesten omklemd, en toen hij tot herstel van zijn gezag twee legerkorpsen naar Pontang en Tanara uitzond, liepen de bevelhebbers met het grootste gedeelte van hun volk tot den ouden Sultan over. Kort daarop,

---

[1]) Zie het contract met Tjeribon onder de stukken bij De Jonge, VII. 372.
[2]) Speelman bij De Jonge, VII. 69, Valentijn IV. 1. 6.

in den nacht tusschen den 26sten en 27sten Februari 1682, brak in Bantam op verschillende plaatsen tegelijk een hevige brand uit, en te midden der daardoor ontstane verwarring drongen de aanhangers van Sultan Ageng in de stad, maakten zich van haar meester en sloegen het beleg om het kasteel Soerasowan [1]), waarin Sultan Hadji zijn verblijf had gevestigd. De toestand van dien vorst scheen hopeloos; alleen aan de tegenwoordigheid van geest van den bekenden avonturier Jacob de Roy [2]), een om zijn bankroet uit Batavia gevluchten bakker, die vroeger bij de Compagnie's troepen gediend had, had hij zijne redding te danken. Deze wist aan Sultan Hadji en zijne weinige getrouwen moed in te spreken en nam het bevel in het kasteel op zich, dat hij heldhaftig verdedigde, totdat van Batavia de hulp kwam opdagen, die de Sultan op zijn raad door tusschenkomst van den resident Caeff van den Gouverneur-Generaal had doen vragen, met de belofte dat hij dan aan de Compagnie, met uitsluiting van alle andere personen en natiën, octrooi voor den ganschen handel zou verleenen [3]).

Speelman, ook nog door een briefje van de eerste vrouw des Sultans tot het zenden van spoedigen bijstand aangespoord, liet reeds den 6den Maart twee schepen met eene bende krijgsvolk onder bevel van De St. Martin naar Bantam vertrekken. Deze wist echter niets uit te richten: in plaats van onmiddellijk te landen, liet hij Sultan Ageng tijd, al zijne troepen om het kasteel samen te trekken; op zijn aanbod tot bemid-

---

[1]) In de stukken van dezen tijd wordt „het kasteel Soeroesoeang" dikwijls vermeld, b. v. bij De Jonge, VII, 384. De naam staat ongetwijfeld in verband met den titel van Dipati Soerasowan, soms aan den grondlegger der Bantamsche dynastie gegeven (zie boven I. 286). Misschien werd reeds diens hofplaats zoo genoemd. Het nieuwe kasteel werd echter eerst in 1680 en '81 gebouwd, ingericht naar de eischen der Europeesche vestingbouwkunde (Van Deventer, I. 308).

[2]) Zie b. v. over hem de noot van De Jonge, VII. CLXVI; Van Kampen, Nederlanders buiten Europa, II. 290; mijn „Borneo's Westerafdeeling," Inl. XL.

[3]) Van Deventer, I. 311.

deling verwaardigde deze zich niet een antwoord te geven, en toen hij daarna volgens strikte bevelen uit Batavia de landing beproefde, werd zij door de gesteldheid van den grond en het vuur der batterijen van Sultan Ageng verijdeld. Hij zond daarop kapitein Sloot en den resident Caeff naar Batavia om versterking te vragen De uitgelezen manschappen, die de spoedig toegezonden hulpbende uitmaakten, werden onder de bevelen van een der bekwaamste officieren in dienst der Compagnie, den kommandeur Tak, gesteld. In overleg met De St. Martin werd eene betere landingsplaats gezocht en bij Kapatian, eene thans niet weer te vinden plaats, ontdekt. Onvoorziens en onbemerkt door den vijand werd hier den 7den April, vóór den dageraad, de landingsdivisie aan wal geworpen, en de verwoede aanvallen der Bantammers konden niet verhinderen, dat zij, tot onuitsprekelijke vreugde van den jongen Sultan, over de valbrug het kasteel Soerasowan binnenrukte. Later op den dag werd de onmiddellijke omtrek van het kasteel zonder veel moeite van vijanden gezuiverd.

Inmiddels had de Hooge Regeering den 12den Maart een ander legerkorps onder bevel van kapitein Hartsinck gezonden om de versterkingen aan te tasten die Sultan Ageng op den linkeroever der rivier van Tangeran had opgericht. De positie des vijands bleek echter zoo sterk, dat het de onzen eerst in Mei met groote moeite gelukte de meeste dezer versterkingen te vernielen en pas eenige weken later Tangeran zelve te bezetten. Het leger was toen dermate uitgeput, dat Hartsinck het raadzaam achtte zich daar te versterken in afwachting van den verderen loop der zaken binnen Bantam [1]). Sultan Hadji, slechts zinnende op wraak tegen allen die zijn vader hadden bijgestaan, was een willig werktuig in handen der Compagnie om alle Europeanen, Engelschen, Denen, Franschen en Portugeezen uit Bantam te verdrijven; en de Hooge Regeering had zelfs alle moeite hem terug te houden van gewelddadige

---

[1]) Van Deventer, I. 317.

handelingen jegens hare mededingers, wier verwijdering wel is waar een harer dierste wenschen was, maar die zij om goede reden schroomde meer dan noodig was te verbitteren. Zij toonde zich zelfs bijzonder bereidwillig om aan de uitgezette mededingers hulp te verleenen, maar kon, in weerwil van dat alles, het verwijt niet ontgaan, dat de handelingen van Sultan Ageng aan hare inblazingen waren toe te schrijven, noch het Opperbestuur in het moederland vrijwaren voor de klachten en protesten die nog lang daarna tegen de uitbreiding van het monopolie der Compagnie tot Bantam werden ingebracht. Een groot voordeel was het, dat de Nederlanders er in slaagden de in Bantam gevestigde Chineezen, rijke en ervaren kooplieden, te bewegen naar Batavia te verhuizen. Zij brachten er den handel op Achter-Indië, de Philippijnen, China en Japan over.

Sultan Ageng had middelerwijl den strijd niet opgegeven [1]. Weldra sloten zijne troepen Bantam aan de landzijde opnieuw en volkomen in. Zij omringden hunne versterkingen met vergiftigde voetangels en lieten groote hoopen rottende planten de rivier afdrijven om het water der stad ondrinkbaar te maken. Nadat uit Batavia versterkingen ontvangen waren, onder welke zich de compagnieën Ambonneezen van den dapperen Ambonschen kapitein Jonker bevonden, werd den 20sten Mei een tocht ondernomen naar het vijandelijk hoofdkwartier te Margasana [2]. In een verwoeden tweedaagschen strijd, waarin vele der inlandsche aanvoerders sneuvelden, werden de troepen van Sultan Ageng volkomen verslagen en uiteengejaagd.

Ook het hoofddoel van de inmenging der Compagnie in de

---

[1]) De volgende episode uit den strijd, die De Jonge niet vermeldt, is het eerst door Van Deventer uit gedrukte en ongedrukte bronnen beschreven (Gesch. I. 318; vgl. ook Van der Chijs, Kapitein Jonker in Tijdschr. v. I. T. L. en Vk. XXX. 69v.). Hetzelfde geldt van het edict van 22 Augustus (t. a. p., I. 320).

[2]) Een dorp, drie kwartier gaans ten zuidwesten van het tegenwoordige Bantam gelegen; het is te vinden op de topographische kaart van Bantam 1:20000, blad T. V.

zaken van Bantam werd spoedig bereikt. Reeds den 22sten Augustus 1682 vaardigde de Sultan een edict uit, waarbij hij „voor altoos en onwederroepelijk" aan de Compagnie den alleenhandel in zijn geheele rijk verleende; „dewijl ik mij verplicht en genegen vind voor zoo groote weldaad van broederlijke getrouwe hulp, al vooraf te geven een teeken en blijk van erkentenisse, totdat ik een vast, een onverbrekelijk verbond met de Nederlandsche Oost-Indische Compagnie zal gemaakt en gesloten hebben".

In het oostelijk deel des rijks, tusschen de rivieren van Pontang en Tangeran, hield Sultan Ageng nog stand, terwijl hij de naburige wateren door zwermen van rooversprauwen onveilig maakte. Het duurde tot October eer de Regeering te Batavia de middelen kon bijeenbrengen om hem in zijn hoofdkwartier Tirtajasa aan te tasten. Toen de landing onzer troepen den 26sten December onder ongeloofelijke bezwaren gelukt was, en kapitein Jonker zich verschanst had op een punt dat hem meester maakte van den op Tirtajasa uitloopenden dijk, liep Sultan Ageng groot gevaar van te worden ingesloten. Hartsinck had namelijk den 2den December, na hardnekkigen tegenstand, ook Kadamongan, de voornaamste sterkte des vijands aan de rivier van Tangeran veroverd en geslecht [1]). Daarna was hij het gebied van Sultan Ageng verder binnengerukt. Deze, begrijpende dat alles verloren was, gaf bevel dat men zijne versterkte lustplaats, in den nacht van 28 op 29 December 1682, door buskruit in de lucht zou doen vliegen [2]), en nam met zijn geliefden zoon Pangeran Poerbaja, dien hij in plaats van Sultan Hadji op den troon had willen stellen, de wijk eerst naar Lebak en vandaar verder zuidwaarts in het gebergte. Door zijn oudsten zoon meedoogenloos vervolgd en ten laatste door allen verlaten, gaf hij zich eindelijk in 1683 over. Alleen aan de tusschenkomst der Nederlandsche

---

[1]) Zij lag hooger de rivier op dan Tangeran, ter plaatse waar thans nog het dorp Kadamongan ligt.

[2]) Bij die gelegenheid verdween de plaats Tirtajasa voorgoed.

bevelhebbers had hij toen het behoud van zijn leven te danken. Sedert sleet hij eerst nog een tijd lang te Bantam, maar later te Batavia, zijne dagen in gevangenschap, tot de dood hem in 1692 van zijn lijden verloste.

Het tractaat met Sultan Hadji, in het edict van 1682 in uitzicht gesteld, werd niet meer door Speelman onderteekend, die den 11den Januari 1684 overleed, maar door zijn opvolger den Gouv.-Gen. Camphuis. Het werd gesloten den 17den April en den 28sten daaraanvolgende bekrachtigd. Op de punten die bij de onderhandeling van 1680 vooral tot moeilijkheden hadden aanleiding gegeven, betoonde de Regeering zich nu zeer rekkelijk. Van alle aanspraken op Tjeribon deed de Sultan van Bantam afstand. In 't algemeen was het tractaat slechts de gewijzigde hernieuwing van dat van 1659. Maar de hoofdzaak was vervat in twee daaraan toegevoegde verklaringen. Bij de eerste betuigde de Sultan voor de verleende hulp 600,000 rijksdaalders aan de Compagnie schuldig te zijn, en verleende hij haar het monopolie van den uitvoer van peper en den invoer van kleedjes in het geheele rijk van Bantam en zijne Sumatrasche bezittingen. Bij de tweede verbond zich de Compagnie den Sultan en zijne opvolgers nooit om deze schuld aan te spreken, zoolang zij in het ongestoord genot der haar verleende voorrechten zou gelaten worden [1].

DERDE HOOFDSTUK.

De opstand van Soerapati en de eerste Javaansche successie-oorlog.

De gebeurtenissen in de vorige hoofdstukken verhaald vormen het groote keerpunt in Java's geschiedenis. De rijken van Mataram en Bantam, afhankelijk geworden van de Compagnie,

[1] Zie het traktaat met Bantam en de daarbij gewisselde stukken bij De Jonge, VII. 384 vv.

worden van nu af trapsgewijze verzwakt en den ondergang tegemoet gevoerd. Er is niet veel te betreuren in den val der heerschappij van willekeurige tirannen, die het bloed hunner onderdanen als water deden stroomen en voor wier vuige begeerten de vrouwen en dochters van edelen noch geringen veilig waren; maar men zou wenschen, te midden van het aan verdrukking en verdeeldheid prijsgegeven Java, de Europeesche beschaving te zien optreden in een edeler vorm dan in dien van een schraapzuchtig handelslichaam, dat, door de meest bekrompen inzichten bestuurd, de toekomst van land en volk aan dadelijk voordeel opofferde, door zijne kortzichtige inhaligheid zich zelf den val bereidde en zich in Indië vaak door het uitschot der zonen van het Vaderland liet vertegenwoordigen. Er is echter ééne gedachte die ons met die treurige geschiedenis eenigszins verzoent. Ook in het slechtste tijdperk van het bestuur der Compagnie had de Javaan bij zijne verandering van meesters niet verloren, en zij werd voor hem de overgang tot een toestand, die zeker nog plaats laat voor den wensch naar velerlei verbetering, maar waarin zijne belangen eene behartiging vinden, waarvan de vroegere geschiedenis nergens een spoor vertoont.

Na den val van Sultan Ageng bleef zijn jongere zoon Pangéran Poerbaja met een aantal aanhangers in de woeste Preanger-landen rondzwerven en Speelman zag zich genoodzaakt kleine patrouilles uit te zenden om hen op te sporen en te vatten. Eene dezer patrouilles, onder kapitein Ruys, stiet bij Tjikalong, thans eene districts-hoofdplaats in Tjiandjoer nabij de Krawangsche grens op eene bende uit Batavia weggeloopen slaven, een samenraapsel uit alle volken van den Archipel, levende van roof en zich schuilhoudende in ontoegankelijke spelonken. Het meest gevreesde hoofd dezer roovers was een weggeloopen slaaf, vroeger Oentoeng geheeten, maar die zich thans Soerapati liet noemen, een man van ondernemende geaardheid en niet geringe bekwaamheden, volgens sommige berichten een Baliër, volgens een ander een Makassaar. De gansche bende liet zich door fraaie beloften van

Ruys overhalen om in dienst der Compagnie te treden, ofschoon die officier aan dezen hoop „overgegeven schelmen", zooals hij hen noemde, geen beter lot toedacht, dan hen van kant te maken zoodra de gelegenheid gunstig zou zijn [1]. Doch bij de vervolging der Bantamsche zwervelingen bewees Soerapati zulke uitnemende diensten, dat Ruys hem eerlang den rang van luitenant toekende. Reeds had de Makassaarsche priester Sjeikh Joesoep, de ziel van het verzet, zich nabij de Zuidkust overgegeven, toen Pangéran Poerbaja in December 1683, naar Batavia bericht zond, dat ook hij bereid was zich voor de Compagnie te vernederen. Ruys had reeds Soerapati met den Regent van Soekapoera en den Demang van Timbanganten naar Tjikalong afgevaardigd om met den Pangéran over zijne onderwerping te onderhandelen, toen de Hooge Regeering harerzijds den vaandrig Kuffeler met een pardonbrief voor den Pangéran naar Tjikalong zond, tevens met last om Soerapati te bevelen zich dadelijk naar Batavia te begeven. Even ongezind om zich in de hoofdstad te vertoonen, als om zich de onderhandeling uit de hand te laten nemen, riep deze de beslissing van kapitein Ruys in, die, ofschoon zelf naijverig op de gewichtige rol aan Kuffeler opgedragen, echter Soerapati krenkte door hem te gelasten aan den luitenant Van Happel te gehoorzamen, dien hij in allerijl mede naar Tjikalong afvaardigde.

Te midden dezer spanning had de samenkomst van Pangéran Poerbaja met Kuffeler plaats. De Bantansche prins las den pardonbrief en toonde zich bereid in zijn lot te berusten, toen Kuffeler de dwaasheid beging hem met al zijne volgelingen de kris af te eischen, wat voor den Javaan eene diepe vernedering is. De Pangéran beklaagde zich in gematigde woorden over de grievende behandeling die een ondergeschikt officier zich veroorloofde tegen een prins, die toch door de Compagnie in genade was aangenomen. Kuffeler werd ruw; Soeparati, reeds in verbitterde stemming en verontwaar-

[1]) Ruys bij De Jonge, VIII. 165.

digd over de aanmatiging van den vaandrig, trad tusschenbeide; de afgifte van de kris werd tot den volgenden dag uitgesteld, maar Kuffeler voer hevig uit tegen de tusschenkomst van den gewezen slaaf. In den nacht verdwenen zoowel Poerbaja als Soerapati in alle stilte uit Tjikalong en kort daarna werd Kuffeler met zijne soldaten plotseling door de bende van den laatsten aangevallen. Met verlies van twintig man ontkwam hij met moeite naar de schans te Tandjoeng Poera. Dat Soerapati uit eigen aandrift en niet in samenspanning met Pangéran Poerbaja gehandeld had, bewees deze laatste, toen hij zich twaalf dagen later vrijwillig kwam overgeven. Soerapati zwierf nu met zijne bende in de omstreken van Galoenggoeng [1]) rond, en bleef doof voor de aanmaningen van Van Happel om zich te onderwerpen, ofschoon hem vergiffenis werd toegezegd. De Hooge Regeering had destijds alle reden om te vreezen, dat de uitzetting der Engelschen uit Bantam den aanval eener Britsche scheepsmacht op Batavia ten gevolge zou hebben, en de zorg voor eigen behoud verhinderde haar troepen tot vervolging van den muiteling beschikbaar te stellen. Toen het onweder voorbij was gedreven, werd het opvatten van Soerapati aan de krachtige hand van Couper toevertrouwd; maar ofschoon deze ervaren officier hem een groot verlies toebracht, kon hij niet beletten dat Soerapati ontsnapte en te Kartasoera bij den Soesoehoenan een veilige schuilplaats vond.

---

[1]) Eene dessa Galoenggoeng vindt men op de kaart van Junghuhn tusschen Mangoendjaja (Manondjaja) en Pasir Pandjang. Op andere kaarten wordt Pasir Pandjang alleen als de naam van het landschap, waarvan Mangoendjaja de hoofdplaats is, aangetroffen en Galoenggoeng in 't geheel niet. In den tijd waarvan wij hier spreken, was Galoenggoeng of Sindangkasih (welke laatste naam nog overig is in die eener onderafdeeling ten N. O. van Mangoendjaja; zie de kaart der Oosterhelft van de Preanger in den Atlas van Van Carnbee en Versteeg), een landschap onder het bestuur van eeu Demang, ondergeschikt aan den Toemenggoeng van Parakan Moentjang. Deze Demang had, volgens inlandsche berichten, partij gekozen voor Soerapati en werd daarom door Couper opgevat. Zie Holle in T. v. I. T. L. en Vk. XVII. 331, 332; vgl. De Jonge, VII. 371, waar onder „Goelongon" klaarblijkelijk dit Galoenggoeng is te verstaan.

Aan Couper was nog een andere gewichtige last opgedragen: de regeling van het bestuur in de Preanger-regentschappen. Hij hield te Tjeribon eene samenkomst met de regenten dier gewesten, bepaalde het aantal huisgezinnen waarover ieder hunner bewind zou voeren, en gelastte hun, met vermijding van alle inbreuk op elkanders gebied, hunne volkeren volgens de oude wetten en gebruiken te besturen en geen bevelen uit te voeren tenzij die gegeven werden vanwege of althans met voorkennis van de Compagnie. Ook moesten zij zich verbinden, voor zooveel de belangen van den landbouw zouden toelaten, houtkappers aan de Compagnie te leveren, en voorts alle zwervelingen of oproermakers op te vatten of te verdrijven. De hoofden aan welke deze instructiën gegeven werden, waren de Pangéran van Soemedang, die zich in 1677 onder bescherming der Compagnie had gesteld [1]; de Demang van Timbanganten, dien de commissaris Van Dijk in 1681 tot regent van Bandong had verheven [2]; de Toemenggoeng van Soekapoera; de Toemenggoeng van Galoenggoeng en Parakan Moentjang [3], en de Kjahi's van Imba Negara en Koeasèn [4]. De dagteekening dezer instructiën is

---

[1]) Zie boven bl. .

[2]) Van Dijk bij De Jonge, VII. 371.

[3]) Parakan Moentjang ligt in het tegenwoordig Soemedangsche distrikt Tandjoeng Sari, Galoenggoeng in het Soekapoerasche distrikt Pasir Pandjang. De genoemde distrikten zijn thans van elkander gescheiden door vijf andere, waarvan Tjitjalengka en Tjikemboelan tot Bandong, Wanaradja tot Limbangan, Indihiang en Tasik Malaja tot Soemedang behooren. Het regentschap waarvan hier sprake is, heeft zich waarschijnlijk over al deze distrikten en nog enkele aangrenzende uitgestrekt, en men kan hieruit nagaan hoe groote veranderingen de verdeeling der Preanger-landen moet ondergaan hebben.

[4]) Hun gebied is te zoeken deels in het tegenwoordige Tjeribonsche regentschap Galoe (De Jonge, VII. 372), deels in de landstreken van Soekapoera die tusschen Galoe en de Zuidzee liggen. Vgl. de kaart van Valentijn. Merkwaardig het dat Valentijn op zijne kaart de volgende (in den tekst bl. 22 herhaalde) aanteekening stelt: „Het landschap Priangan wert geregeert door de ses opperhoofden of regenten van Samondang, Bandongpar, Kanontjang, Soekapoera, Impanagara en Cawasseert." Men heeft wel eenige moeite om in deze misspelde en verkeerd afgebroken namen Soemedang, Bandong, Parakan Moentjang, Soekapoera, Imba Negara en Koeasèn te herkennen.

15 November 1684 [1]). Werd toen nog door de Compagnie het gezag des Soesoehoenans naast het hare erkend, in 1686 werd aan alle Preanger-hoofden uitdrukkelijk gelast uitsluitend aan haar te gehoorzamen, schatting te betalen of diensten te bewijzen [2]).

Men is verbaasd reeds in 1686 de Compagnie den meester te zien spelen in de oostelijke deelen der Preanger-regentschappen, als ware de Tji Tandoewi, en niet de rivier van Pamanoekan met eene lijn vandaar dwars over het eiland tot aan de Zuidzee getrokken, tot grens aan haar gebied gesteld [3]). Eerst bij het traktaat van 1705 is het geheel der Preanger-landen door den Soesoehoenan aan de Compagnie afgestaan. Zij schijnt dus, gebruik makende van de door den regent van Soemedang gevraagde bescherming en de onkunde en onverschilligheid van den Soesoehoenan omtrent deze hem weinig of niets opbrengende gewesten, reeds 20 jaren vroeger aan die woorden „tot aan de Zuidzee", eene verklaring gegeven te hebben, die op de bepalingen van 1705 vooruitliep.

Middelerwijl lieten in Oost-Java de zaken nog veel te wenschen over. De Soesoehoenan liet niets omtrent afdoening zijner schulden vernemen, was ontevreden dat de vorsten van Tjeribon hem geen hulde betoonden, scheen veel lust te hebben om Ambarawa, dat een deel van het in 1677 aan den Compagnie afgestane gebied van Semarang uitmaakte, weder aan zich te trekken, en verleende, opgestookt door zijn rijksbestuurder en zijne voedstermoeder, eene schuilplaats aan vele nog op Java vertoevende Makassaren en andere vreemde zwervelingen. Ook de toestand van Balambangan en oostelijk Madoera vorderde ernstig de aandacht der Regeering. Eerstgenoemd gewest, door de benden van Sultan Ageng en Tegal Wangi meer geplunderd en gebrandschat dan onderwor-

---

1) Couper bij De Jonge, VIII. 166. Vgl. de inlandsche berichten in T. v. I. T. L. en Vk. VI. 255, XVII. 332.

2) De Jonge, VIII. bl. XLVII. Van Deventer, II. 19.

3) Vgl. bl. 27 en 40.

pen [1]), was in 1648 onder den invloed van Bali teruggekeerd. Men zegt dat het rijk zich toen weder uitstrekte over Banjoewangi, Panaroekan, Besoeki en Probolinggo, en dat het beschouwd werd als een wingewest van Mengoewi op Bali, welks vorst het onder drie zijner zonen als zijne stedehouders had verdeeld, die te Kali Poetih, Banjoewangi en Radjakwesi gezeteld waren. Menak Djeboelan, een jongere zoon van het hoofd van Banjoewangi, vestigde zich te Panaroekan, en had een zoon, Menak Soendjang geheeten, die voor een man van volmaakte schoonheid doorging. De Dewa Ageng van Klongkong liet hem aan zijn hof ontbieden en bood hem zijne dochter aan. De prins, reeds verloofd met eene dochter van den Dipati van Soerabaja, keerde, onder voorwendsel van zijn vader te willen raadplegen, naar Java terug en huwde kort daarop de Soerabajasche prinses. Dewa Ageng zond een legermacht naar Panaroekan om den jongen prins op te vorderen. Zijn bevelhebber, afgewezen en verslagen, werd bij zijn terugkeer tot den giftbeker veroordeeld, terwijl de teleurgestelde prinses zich doorstak. Een tweede sterker leger van Klongkong vond Panaroekan door Menak Djeboelan verlaten, die naar de Zuidkust was geweken en zich te Poeger gevestigd had. De Balineezen trokken terug, na Panaroekan in de asch te hebben gelegd. Te Banjoewangi regeerde inmiddels Menak Pati, Djeboelans oudere broeder, gedurende een lange reeks van jaren, terwijl wij van de vorsten van Kali Poetih en en Radjakwesi niets meer vernemen.

Dit alles is ontleend aan inlandsche geschiedverhalen [2]), die wij aan geene meer geloofwaardige getuigenissen kunnen toetsen. Eerst ter gelegenheid der zending van den Opperkoopman Van Vliet naar Oost-Java in 1685 wordt in de Nederlandsche berichten weder van Balambangan gewag gemaakt. Er wordt daar gesproken over een ouden vorst, Tawang Aloen genaamd, die den titel van Soesoehoenan voerde en drie zonen

[1]) Zie I. 389 en boven, bl. 3.

[2]) Bij Hageman, Handleiding I. 165.

tot mederegenten had [1]). In de inlandsche berichten wordt dezelfde naam Tawang Aloen gegeven aan den vorst, die in 1638 door Sultan Ageng uit Balambangan verdreven werd [2]) en het is zeer wel mogelijk, dat wij hier dan ook met denzelfden persoon te doen hebben, daar van hem gezegd wordt dat hij in 1691 op hoogen leeftijd stierf. Zijn andere naam, Menak Pati, is zeker een verhaspeling van den naam Menak, dien hij als zijne vijf voorgangers zal gedragen hebben, en den titel adipati [3]). De oude vorst wilde noch met den Soesoehoenan, noch met de Compagnie iets te doen hebben en de zending van Van Vliet bleef dus hier zonder gunstig gevolg; maar hij was gelukkiger op Madoera, waarheen wij thans den blik moeten richten.

Nadat Troenå Djåjå was omgekomen en een nieuwe opstand op Madoera, door den Maleier Intje Kandoer verwekt, in 1680 door Couper onderdrukt was, werd door den Soesoehoenan, in overleg met de Compagnie, eene organisatie van het bestuur van dat eiland beproefd, volgens welke het in vier districten gesplitst en opnieuw onder het algemeen gezag van Tjakra-ning-Rat, bekend bij den titel van Pangéran Sampang, zou gesteld worden. Men had echter slechts de westelijke helft van het eiland, of de landschappen Arisbåjå, Baléga en Sampang, tot de erkenning van Tjakra-ning-Rat's gezag kunnen brengen; de oostelijke helft, uit Pamekasan, Soemenep en de Soemenepsche eilanden bestaande, was trouw gebleven aan Matjan Woeloe, die door Troenå Djåjå over Madoera gesteld was, en deze schrandere prins was wijs genoeg geweest zich bijtijds aan den Soesoehoenan en de Compagnie te onderwerpen. Dientengevolge had hij, onder den naam van Joedå Negårå, het bewind over oostelijk Madoera behouden en zich zelfs door zijn verstandig en rechtvaardig bestuur de liefde der bevolking en het vertrouwen der Compagnie

---

[1]) Van Vliet bij De Jonge, VIII. XXVII.

[2]) Hageman t. a. p. 164.

[3]) Zie de twee geslachtslijsten bij Brandes in Tijdschr. v. I. T. L. en Vk. XXXVII. 330; vgl. ook boven, I. 253.

verworven. Maar nu was deze vorst gestorven zonder een zoon na te laten; op zijn sterfbed had hij het bestuur aan zijne vier schoonzoons opgedragen, maar het werd hun betwist door een broeder van Matjan Woeloe, Pring Wangså genaamd, die tot dusver als een heilige had geleefd, maar nu de wapenen opvatte om de opvolging aan den nog minderjarigen Radèn Soedermå, een zoon zijns oudsten broeders, te verzekeren. Tegelijk trachtte nu Tjakra-ning-Rat van de door die twisten ontstane verwarring gebruik te maken om zijn gezag ook in Oost-Madoera te vestigen. De tusschenkomst van Van Vliet noodzaakte hem echter van zijne aanspraken af te zien. Voorloopig bleef, ten gevolge van Van Vliet's bemiddeling, het bestuur over Soemenep aan de beide oudste, dat van Pamekasan aan de twee andere schoonzoons opgedragen; maar Radèn Soedermå, die de meeste rechten op de opvolging had, zou de regeering over het geheele gebied van zijn overleden oom aanvaarden, wanneer hij de meerderjarigheid bereikt had [1]).

Tot zoover had Van Vliet zijne commissie volvoerd, toen hij werd opgeroepen om Tak, bij zijne zending als Commissaris der Hooge Regeering, naar Kartasoera te vergezellen. De Compagnie had tot dusver, onder het slordig beheer van Speelman, van haar bemoeiingen in oostelijk Java weinig vruchten geplukt. De door den Soesoehoenan verleende octrooien waren of niet of hoogst gebrekkig in werking gesteld; zijne schulden onafgedaan, ja bijna alle contracten onbekrachtigd gebleven; de grensscheidingen van het nieuw verworven gebied waren niet vastgesteld. Reeds in 1684 was de opperkoopman Cops naar Mataram gezonden om de zaken met den Soesoehoenan te regelen, maar zonder eenige vrucht, daar die vorst, begeerig om tijd te winnen, alle onderhandeling tot de hem tevens aangekondigde komst van een Commissaris had verschoven. Sedert waren de zaken er niet beter op geworden, vooral ten gevolge der door den Soesoehoenan aan

---

[1]) Van Vliet bij De Jonge, VIII. XXVIII v.

Soerapati verleende bescherming. In April 1685 had de kapitein-luitenant Grevink, kommandant der Europeesche lijfwacht van den Soesoehoenan, op eene audiëntie bij dien vorst op hoogen toon den dood of de uitlevering van Soerapati en zijne medeplichtigen geëischt; de Soesoehoenan had daarop met ongewone plechtigheid geantwoord, dat zijn gegeven woord hem verbood de hand van Soerapati af te trekken en dat hij zou trachten voor hem en de zijnen amnestie van de Compagnie te verwerven. Door de onvoorzichtigheid van Grevink was nu Soerapati omtrent de gezindheden der Compagnie, maar evenzeer de Compagnie omtrent de gezindheden des Soesoehoenans gewaarschuwd.

De zending van Tak omvatte ook de regeling der zaken van Tjeribon, waar de drie broeders alweder met elkander in twist waren, en eene inspectie van de verschillende kantoren der Compagnie in Oost-Java. Den 3den November 1685 van Batavia vertrokken, legde hij eerst de onderlinge geschillen der Tjeribonsche Pangérans zoo goed mogelijk bij. Daar de oudste, aan het gebruik van opium verslaafd, tot den diepsten graad van lichaamszwakte was afgedaald, en de jongste in zijn verstand was gekrenkt, was alleen met Pangéran Anom iets uit te richten. Met veel moeite haalde Tak hem over om met hem naar Kartasoera te gaan, waarschijnlijk ten einde hem te doen getuigen, dat de macht der Compagnie in Tjeribon volkomen erkend werd; Tak had den last mede den Soesoehoenan over te halen van zijne aanspraken op Tjeribon geheel af te zien.

Den 20sten December vertrok Tak naar Semarang, vanwaar hij kapitein Leeman met twee compagnieën soldaten tot begeleiding van de pakgoederen en geschenken vooruit naar Kartasoera zond. De komst dezer voorwacht verwekte ter hoofdplaats groote onrust en spanning en deed bij de Javaansche hoofden het plan tot eene samenzwering tegen de Nederlanders rijpen. De rijksbestuurder deed in overleg met Pangéran Sampang en diens schoonzoon Djajengrânâ, regent van Soerabaja, beide destijds te Kartasoera vertoevende, aan Tak

het heimelijk aanbod om nog vóór zijne komst Soerapati en zijn aanhang van Baliërs en Makassaren, aan wie de wacht bij een der ingangen van den kraton was toevertrouwd, te omsingelen en af te maken. Tak nam het aanbod aan en tienduizend Javanen en Madoereezen, onder aanvoering van Pangéran Sampang omsingelden Soerapati en zijn troep. Juist op het oogenblik dat Tak te Kartasoera zijn intrede deed, kwam deze geheele macht hem vluchtend tegemoet, voorgevende door Soerapati, wiens mannen toch stellig zeer in de minderheid waren, te zijn verslagen [1]. Onmiddellijk zond Tak Van Vliet tot den Soesoehoenan om hem aan te zeggen dat de Compagnie zich niet liet bespotten en de dadelijke uitlevering van Soerapati eischte; Van Vliet vond den Soesoehoenan echter niet in den kraton; onder voorwendsel van Soerapatie na te zetten, had de voor Tak bevreesde vorst zich verwijderd. Van Vliet liet hem echter ijlings terugbrengen en Tak zond eenige mannen onder Grevink om het oog op hem te houden. Misleid door een valsch bericht van den regent van Djapara, toog Tak zelf met drie compagnieën uit om Soerapati ten oosten der stad te zoeken. Het hevig schieten en het inslaan der vlammen aan de zijde van den kraton riep hem wel is waar spoedig van dezen ijdelen tocht terug; maar bij zijne wederkomst vond hij de moskee in brand, Grevink met zijne soldaten doodgeslagen en Soerapati in den kraton genesteld.

Tak aarzelde geen oogenblik om Soerapati aan te tasten, wien geen uitweg uit den omsingelden kraton scheen opengebleven en die bovendien door brand daarbinnen in 't nauw werd gebracht, maar hij stiet op wanhopigen wederstand en moest bovendien een deel zijner manschappen afzenden om den pagger der Compagnie te beschermen en zich een wijkplaats open te houden, daar op de goede gezindheid der Javanen niet veel staat scheen te maken; dit detachement was

[1] Deze voorstelling van de samenzwering, door Van Deventer (II. 11) gegeven, is veel meer overeenkomstig de oorspronkelijke stukken (Valentijn IV, hfdst. VI en De Jonge VIII, nr. XXIX en XXX) en ook veel aannemelijker dan die van De Jonge (VIII, bl. XXXVI).

echter nog niet ver verwijderd, toen het reeds moest worden teruggeroepen. Onder het schreeuwen van „amok, amok!" deed Soerapati tot viermaal toe, door troepen van den Soesoehoenan gesteund, een woedenden uitval en brak eindelijk door. Eenige benden Javanen en Madoereezen, wier aanvoerders den schijn bewaarden de zijde der Compagnie te houden, begonnen te wijken en brachten ook de gelederen der Nederlanders in wanorde. Er ontstond eene vreeselijke verwarring, nog vermeerderd door den rook der brandende huizen, die het uitzicht belemmerde. Weldra zocht alles een goed heenkomen; Tak zelf vond, terwijl hij te paard wilde stijgen, een roemloozen dood [1]), en met hem Van Vliet en ruim 70 Nederlanders. Kapitein Leeman verzamelde de 250 overigen in den pagger en dreigde den Soesoehoenan, dien hij terecht van althans lijdelijke deelneming aan het verraad verdacht hield, met de wraak der Compagnie, zonder naar de verontschuldigingen te willen hooren die Pangéran Sampang hem uit naam van den vorst kwam aanbieden. Terwijl Soerapati met zijn aanhang in zuidoostelijke richting voorttoog, bleef Leeman ruim zes weken lang met het zwakke garnizoen in de Nederlandsche sterkte — hij had in den pagger ijlings een steenen redoute aangelegd — opgesloten. De Soesoehoenan bezocht de versterking herhaaldelijk, maar werd steeds met het grootste wantrouwen ontvangen. Ten laatste gelukte het Leeman den 20sten Maart 1686 ongemoeid en door den Tjeribonschen prins vergezeld naar Djapara af te trekken, waarheen hij het lijk van Tak medevoerde [2]). Inmiddels had de

[1]) Een zonderlinge lezing over Taks einde geeft de Babad Kartåsoerå. Tak zou met Soerapati op voorstel van den Soesoehoenan een tweegevecht gehouden hebben, maar toen hij scheen te winnen door Pangéran Poeger met een heiligen piek van achteren zijn doorstoken. De beschadiging van dien piek, die nog te Jogjåkartå aanwezig is, zou door Taks maliënkolder veroorzaakt zijn. Vlg. Groneman, De Garĕbĕgs te Ngajogyåkartå, 's Grav. 1895. bl. 58.

[2]) Onjuist is natuurlijk Van Deventers mededeeling (II. 15), dat Leeman eerst na verloop van eenige maanden last ontving naar de kust te komen; 8 Februari had de overval plaats en den 18en kwam het eerste bericht er van te Batavia.

Hooge Regeering, nadat zij van het gebeurde te Kartasoera kennis had bekomen, de noodige maatregelen getroffen om de beklemde bezetting in veiligheid naar het strand te doen afkomen en de verspreide kantoren te beschermen. Zij voelde zich echter te zwak om van het gebeurde wraak te nemen, daar zij nu niet met en voor, maar tegen den Soesoehoenan zou te strijden hebben en het uit de sporen van gisting, die zich weldra overal vertoonden, haar duidelijk bleek, dat zij op de bevolking niet rekenen kon en de geloovigen nog steeds met denzelfden afkeer van de kafirs bezield waren. Strooibriefjes, die in geheimzinnige taal tot verzet aanspoorden, werden in Tjeribon en zelfs te Batavia verspreid. Een Tjeribonsch districtshoofd deed een aanslag op den resident, maar werd als amokmaker gedood. In Bantam werd door de overgebleven aanhangers van Sultan Ageng eene samenzwering gesmeed om de Hollanders te vermoorden, maar de bezetting werd nog tijdig door Sultan Hadji gewaarschuwd.

Dat bij de gebeurtenissen die aan Tak het leven kostten, verraad was gepleegd, stond bij de Hooge Regeering vast; doch moeilijk was het te bepalen in hoever de zwakke en verwijfde Soesoehoenan zelf daaraan schuldig was. Toen het echter bleek dat de Soesoehoenan reeds te Kartasoera gepoogd had, Pangéran Anom van Tjeribon door schitterende beloften van de Hollanders af te trekken; toen reeds vóór den aanslag op Tak geschreven brieven van dien vorst aan een zeeschuimer, die zich onder den titel van Jang di Pertoean Menangkabau als een voorvechter van het ware geloof voordeed en een groote, snelzeilende vloot verzameld had, te Tegal onderschept werden; toen was het in allen gevalle duidelijk dat hij onder den invloed der vijanden van de Compagnie was geraakt. Wel zond hij in December 1686, en nogmaals in Juni 1689, gezanten naar Batavia om zijne onschuld te betuigen, maar, daar zij van geene volmacht tot afdoening der hangende zaken voorzien waren, nam de Hooge Regeering tegenover hen een teruggetrokken houding aan, die te Kartasoera als onheilspellend beschouwd werd.

Nog vóór het einde van 1686 was de vloot van den voorgewenden Jang di Pertoean, die de Bantamsche bezittingen op Sumatra en zelfs de hoofdstad van Bantam bedreigde, door den kommandeur De Ronde, met hulp van de Bantammers, aangetast en verslagen. Het werd tijd, want de zeeroover had behalve met den Soesoehoenan reeds betrekkingen aangeknoopt met den Sultan van Atjeh en met vorsten op Borneo en Sumatra's oostkust en de bevolking zag in hem een profeet, die de ongeloovigen verdrijven zou.

Ofschoon de grensregeling van het door den Soesoehoenan aan de Compagnie afgestane gebied en de regeling der verhouding van Tjeribon tot de Compagnie en Mataram, omtrent welke punten aan Tak uitvoerige instructiën gegeven waren, door zijn dood en de daardoor ontstane spanning tusschen Batavia en Mataram waren achterwege gebleven, liet de Hooge Regeering zich daardoor niet terughouden om haar gezag in deze gewesten op een vasten voet te brengen. Aan de hoofden van al het land tusschen de Tji Taroem en Tji Pamanoekan werd bekend gemaakt, dat hun gebied door het verdrag van 1677 in vollen eigendom aan de Compagnie was gekomen, dat het aan allen die niet onder hare jurisdictie wenschten te leven, vrij zou staan binnen zekeren termijn het land te verlaten, doch dat allen die bleven alleen de Compagnie als hun wettigen Souverein te beschouwen en hare wetten en bevelen te volgen hadden. Den hoofden werd gelast naar Batavia op te komen en volledige registers van de bevolking onder hunne bevelen staande over te leggen, met het doel om de gevestigde ingezetenen van de zwervende benden te kunnen onderscheiden. Dezelfde maatregel werd ook op het oude Jakatrasche gebied toegepast [1]). Naar Tjeribon werd de opperkoopman De Hartog als Commissaris afgevaardigd. De twisten tusschen de drie broeders waren daar met vernieuwde woede uitgebarsten en Pangéran Sepoeh had de trouw van zijn broeder Pangéran Anom door velerlei beschul-

---

[1]) Zie de stukken bij De Jonge, VIII. 217.

digingen bij de Regeering in verdenking gebracht. Het zorgvuldig onderzoek van De Hartog bracht de volkomen onschuld van dien Prins aan het licht en werd in 1688 gevolgd door eene nieuwe regeling der verhouding tusschen de drie vorsten, die wederom verklaarden van den Sultanstitel afstand te doen en in het vervolg allen dien van Panembahan te zullen voeren, en zich verbonden bij nieuw opkomende geschillen de tusschenkomst van den resident der Compagnie te Tjeribon in te roepen.

Uit de Preanger-regentschappen wist de Compagnie niet onbelangrijke inkomsten te trekken. Het is het stelsel der contingenten en verplichte leverantiën, later de hoofdbron van de inkomsten der Compagnie op Java, dat wij hier voor 't eerst op verschillende hoofden zien toegepast [1]). Een order van den gouverneur-generaal Van Outhoorn van 1698 noemt als door de Preanger-hoofden te leveren producten inlandsche garens — volgens een aan hen vertoond model —, peper, indigo, was, vogelnesten, kardamom en pareloesters, de laatste uit de Segara Anakan, stelt de prijzen daarvan vast en bedreigt nalatige hoofden met straf. Al de Preanger-lieden — zoo leest men verder woordelijk — zijn onderdanen der Compagnie en mogen niet met elkander twisten noch elkander land afnemen, tenzij op bevel van den gouverneur-generaal! [2])

Ook de bekrachtiging of wijziging door den Soesoehoenan van de door Van Vliet op oostelijk Madoera getroffen schikkingen was door den dood van Tak achterwege gebleven en de oneenigheden waren ook daar met nieuwe woede uitgebroken. Een der door Van Vliet voorloopig over Soemenep gestelde regenten was gestorven. De andere voerde nu het bestuur over het geheele landschap, maar dit werd hem door den aanhang van Raden Soedermå betwist. In October 1686

---

[1]) Vroeger, in 1677, had de Soesoehoenan zich reeds verplicht tot levering van rijst (zie hiervoor, bl. 27), gelijk de Sultan van Bantam in 1686 tot verkoop van alle peper in zijne landen aan de Compagnie tegen een vasten, lagen prijs. Vlg. G. C. Klerk de Reus, Geschichtlicher Ueberblick, 214.

[2]) Holle in Bijdr. t. d. I. T. L. en Vk. XVII. 360.

kwamen beide pretendenten met groot gevolg te Batavia om hunne aanspraken door de Hooge Regeering te doen beslissen. Deze handhaafde den regent in het voorloopig bewind, totdat Raden Soedermå de meerderjarigheid zou bereikt hebben, en gelastte dezen laatsten inmiddels tot voltooiing zijner opvoeding te Batavia te blijven. De regent keerde zeer voldaan naar Soemenep terug en Raden Soedermå scheen zich te onderwerpen. Maar in 1689 wikkelde hij zich in de samenzwering van Jonker, ontsnapte naar Madoera en trachtte den regeerenden prins uit Soemenep te verdrijven. Soedermå leed de nederlaag en vluchtte, door allen verlaten, naar Soerabaja, vanwaar hij als gevangene naar Batavia werd teruggevoerd. Sedert werd ook op oostelijk Madoera het oppergezag der Compagnie door jaarlijksche geschenken en bezendingen feitelijk gehuldigd.

Met Sultan Hadji van Bantam leefde de Compagnie in de beste verstandhouding. Haar peper-monopolie werd, ook in de bezittingen van Bantam op Sumatra, waar de Engelschen wederom trachtten daaraan afbreuk te doen, door in onderling overleg getroffen maatregelen zoo goed mogelijk gehandhaafd. Doch ook van deze zijde werd de vrede op nieuw bedreigd door het plotseling overlijden van Sultan Hadji op 12 October 1687. Die vorst had op zijn sterfbed zijn oudsten zoon, den Pangéran Ratoe, onder de leiding van den rijksbestuurder Dipa-ning-Rat tot zijn opvolger aangewezen, maar er was alle reden om te vreezen dat sommige hoofden voor de andere zonen van den overleden vorst partij zouden trekken en dat de aanhang van den ouden Sultan Ageng en van Pangéran Poerbaja, die nog te Batavia leefden, in het troebele water zou trachten te visschen. Eene commissie uit de Hooge Regeering, den 17den October naar Bantam gezonden, wist echter met zooveel nadruk en beleid te handelen, dat de nieuwe vorst reeds den 24sten November door al de Bantamsche en daartoe ontboden Lampongsche hoofden, onder den titel en naam van Sultan Aboe'l-Fadhl Mohammed Jachja [1]), werd

[1]) Ik schrijf de Arabische namen dezer vorsten overal naar de gewone wijze

erkend en gehuldigd, en kort daarna de traktaten, in 1684 met zijn vader gesloten, bekrachtigde en op nieuw bezwoer [1]). Evenwel bleek het spoedig dat de vrees voor nieuwe beroerten niet geheel ongegrond was. Aan Dipa-ning-Rat werd door velen de voet zoozeer dwars gezet, dat hij zijn ambt moede werd en door de Hooge Regeering slechts met veel moeite werd bewogen om het te blijven waarnemen. En toen de jeugdige Sultan den 24sten Augustus 1690 aan een kwijnende ziekte bezweek, zonder iets omtrent zijn opvolger bepaald te hebben, trachtten de ontevredenen de opvolging van Pangéran Dipati, den tweeden zoon van Sultan Hadji, door te drijven, in de hoop hem als werktuig te gebruiken om Dipa-ning-Rat ten val te brengen. Werkelijk werd de Rijksbestuurder gevangen genomen en toen hij kort daarna, niet zonder vermoeden van gepleegd geweld, gestorven was, werden zijne goederen verbeurd verklaard. Men zag daarin te Batavia reeds een voorbode van de zegepraal der aan de Compagnie vijandige en met de Engelschen heulende partij; doch de Regeering wist met veel beleid het verloren terrein te herwinnnen. Kort nadat Pangéran Dipati, onder den naam van Sultan Aboe'l-Mahasin Mohammed Zeinoe'l-'abedîn, den troon had bestegen, bekrachtigde ook hij zonder voorbehoud de contracten door zijn vader met de Compagnie gesloten en koos hij een rijksbestuurder die haar niet ongenegen was, terwijl tot verderen waarborg tegen alle gevaar de bezetting der Compagnie te Bantam tot 560 man werd opgevoerd [2]).

Ter bevordering van rust en welvaart in de Bataviasche ommelanden werden onder de gouverneurs-generaal Camphuys en Van Outhoorn verschillende maatregelen genomen. Men legde nieuwe wegen aan en voltooide een reeds vroeger begonnen kanaal tusschen de rivier van Tangeran en de Tji

van transscriptie van het Arabisch, niet naar de uitspraak der bevolking van Insulinde, vooreerst omdat deze zich niet gelijk blijft, ten tweede omdat zij de namen tot onkenbaarheid toe misvormt.

[1]) Camphuys bij De Jonge, VII. 50 v.

[2]) Camphuys en Van Outhoorn bij de Jonge, VIII. 73, 78.

Angké. De rijst- en suikervelden besloegen steeds grooter uitgestrektheid. De bevolking der ommelanden telde zeer verschillende elementen; naast Maleiers, Soendaneezen en Javanen vond men de Balineezen en Bimaneezen, Makassaren en Boegineezen, Ambonners en Boetonners. De regeering achtte het gewenscht voor de rust dat de bewoners eener kampong niet uit verschillende natiën bestonden en getroostte zich belangrijke aankoopen van grond om den inlanders met dat doel tot verhuizing te bewegen. Door de onhandige wijze waarop aan dezen maatregel een begin van uitvoering werd gegeven — verder is het waarschijnlijk nooit gekomen — geraakte de regeering op gespannen voet met den dapperen Ambonschen kapitein Jonker, die in de oorlogen tegen Troenå Djåjå en Sultan Ageng van Bantam zulke uitstekende diensten had bewezen In de nabijheid van Batavia op een landgoed aan de Maroenda [1]) wonende, had hij grooten invloed op de omliggende, uit verschillende bestanddeelen bestaande bevolking verworven.

Die gespannen verhouding verergerde zeer door toedoen van den raad van Indië, De St. Martin, wiens wanbeleid in den Bantamschen oorlog indertijd door Jonker aan de gouverneur-generaal Speelman was medegedeeld. De haatdragende De St. Martin deed Jonker niet alleen een grove beleediging aan [2]), maar wist zelfs te bewerken dat geloof geslagen werd aan losse geruchten volgens welke Jonker een aanslag op Batavia in den zin had [3]). Jonker werd door troepen onder den kommandeur Sloot aangevallen en liet na een korte verdediging het leven. In hem viel een getrouw en bekwaam inlander aan wraakzucht en leugen ten offer.

Wij moeten thans tot Soerapati terugkeeren, die zich na

---

[1]) Een riviertje, dat beoosten Tandjong Priok in zee loopt; het heet op de residentie-kaart Kali Blentjong. Nog heden heet Jonker's landgoed Padjonkeran (Van der Chijs in T. v. I. T. L. en Vk. XXVIII. 386). Jonker woonde dus niet te Toegoe, een dorp dat wat westelijker, aan het riviertje Tjakong ligt (I. 27).

[2]) Valentijn IV. I. 319.

[3]) Hoe onzinnig zulk een plan zou geweest zijn is helder aangetoond door Van der Chijs in Tijdschr. v. I. T. L. en Vk. XXX, 170.

zijn vlucht uit Kartasoera in Pasoeroean had genesteld. Hier verzamelde hij een steeds aangroeiend getal van gevluchte slaven en vagebonden van allerlei natiën om zich en wist, als een andere Spartacus, uit den woesten hoop een schaar van helden te vormen en met de gebrekkigste middelen een rijk te stichten, dat zich ten laatste langs de Zuidzee van Pånårågå tot Poeger [1]) en noordwaarts tot Banggil uitstrekte en de Compagnie zoowel als den Soesoehoenan trotseerde. Te Batavia hield men zich steeds overtuigd dat de Soesoehoenan met Soerapati samenspande, en beschouwde men alle aanzoeken van den vorst van Mataram om gezamenlijk tegen den slavenhoofdman te velde te trekken, als pogingen om de troepen der Compagnie naar het binnenland te lokken en het aan Tak gepleegde verraad te herhalen. Die overtuiging werd zelfs niet geschokt toen het bleek dat de rijksbestuurder Sindå Redjå, wiens leger men te Batavia geloofde dat slechts in schijn tot bestrijding van Soerapati, maar inderdaad tot overrompeling van Semarang was uitgerust, werkelijk naar Pasoeroean was op marsch gegaan, maar, niet opgewassen tegen de geoefende soldaten van Soerapati, een geduchte nederlaag had geleden. Men achtte misschien zulk een Javaanschen tyran in staat om desnoods aan het behoud van den schijn, door zijne politiek gevorderd, een geheel leger op te offeren. Echter ging de argwaan der Hooge Regeering in dit geval te ver. De zwakke Soesoehoenan had waarschijnlijk geen vast plan, maar was een speelbal der partijen; de rijksbestuurder Sindå Redjå en de Pangéran van Sampang meenden het, zij het dan ook in hun eigen belang, eerlijk met het Gouvernement en gaven daarvan het bewijs, toen zij het heimelijk tegen de plannen van Adipati Anom, den oudsten zoon des Soesoehoenans, waarschuwden. De groote vriend van Soerapati was de genoemde prins, die reeds lang met vlammende oogen op den troon van zijn afgeleefden vader had gestaard en hoopte

[1]) Valentijn's kaart noemt als de onder Soerapati staande landschappen Pånärågä, Loedäjä en Poeger. Loedäjä is nog de naam van het zuidoostelijk district van Kediri.

met de hulp van den Balinees zich op den troon van Mataram te plaatsen en de Hollanders van Java te verjagen.

Intusschen werd de Compagnie in 1691 ook van eene andere zijde tot hulp tegen Soerapati aangezocht. De oude Soesoehoenan van Balambangan, die veel van zijn gevaarlijken nabuur te lijden had, zond nu zelf een gezantschap tot de Regeering te Batavia, van welke hij zes jaren vroeger nog niets had willen weten [1]. Zijn aanbod werd gretig aangenomen en een afgevaardigde naar Balambangan gezonden, maar de onderhandeling liep weldra te niet door den dood van den ouden vorst, naar Javaansche wijze gevolgd door een krijg over de opvolging tusschen de drie zonen die hij naliet. Eerst plaatste zich de oudste zoon op den troon maar daar hij de Compagnie niet genegen was, hielp deze den tweeden zoon aan de regeering, op de belofte dat hij Soerapati te Pasoeroean of Banggil zou aantasten. Dit plan was echter nog niet uitgevoerd toen deze prins van kant gemaakt en de jongste zoon op den troon geplaatst werd. Dadelijk werd nu alle betrekking met de Compagnie weder afgesneden en met Soerapati eene overeenkomst getroffen over de grenzen van zijn en Balambangans gebied. Eindelijk werd ook de jongste prins in 1697 door een der regenten van Bali weder uit het rijk gezet en van nu af kon Balambangan, door een Balischen Goesti bestuurd, schier als een wingewest van Bali beschouwd worden [2]; door het huwelijk van den Goesti met de dochter van Soerapati kwam het geheel onder invloed van den laatsten.

Eene groote reden van mistrouwen tegen den Soesoehoenan was daarin gelegen, dat hij, bij al zijne aanzoeken om hulp tegen Soerapati, nooit repte van afdoening zijner schuld of ernstige pogingen aanwendde om tot regeling der hangende quaestiën te geraken. In October 1697 echter kwam eindelijk een talrijk gezantschap naar Batavia om over de schuld in onderhandeling te treden. De Gouverneur-Generaal Van Outhoorn liet daarvan eene zeer nauwkeurige rekening opmaken, waarbij eenige reeds betaalde kleine sommen en de inkomsten

---

[1]) Zie bl. 81.

[2]) Van Outhoorn bij De Jonge, VIII. 68, 75, 79, 83, enz.

uit Semarang verkregen zorgvuldig van het bedrag werden afgetrokken. De gezanten zullen er niet veel anders van begrepen hebben, dan dat de Compagnie naar hare rekening, behalve 3000 kojans rijst, 1,200,000 rijksdaalders voor oploopende schuld en kosten van het tot 1686 te Kartasoera aangehouden garnizoen, en nog een restant van 165,071 rijksdaalders voor de oorlogskosten te vorderen had. De brief aan den Soesoehoenan namens de Hooge Regeering bij deze rekening gevoegd, hield hem ernstig zijn zondenregister voor en wees hem aan hoezeer zijne daden steeds in strijd waren geweest met zijne beloften en verbintenissen.

Het eindcijfer der rekening wekte te Kartasoera groote ontsteltenis; na eenig beraad werd echter eene regeling voorgesteld, die vrij bevredigend was, behalve dat van de hoofdzaak, de 1,200,000 rijksdaalders, met geen woord werd gerept. De Compagnie nam aan wat zij krijgen kon en was zelfs niet ongeneigd hare verdere vorderingen, op den voet van de overeenkomst met Bantam van 1684 [1]), alleen als een middel te gebruiken om haar monopolie te verzekeren. De Soesoehoenan en zijn rijksbestuurder waren niet onhandelbaar, maar ongelukkig bleek dat de afgeleefde vorst allen invloed had verloren. Adipati Anom had reeds maatregelen genomen om zich, met toestemming der rijksgrooten, in de plaats zijns vaders te stellen, maar velen, ofschoon zij hem niet openlijk durfden weêrstreven, achtten hem geheel ongeschikt voor de regeering, zoowel om zijne woeste geaardheid en verachting der adat, als omdat hij kreupel was [2]). Sommigen hadden voor de opvolging het oog op den jongsten zoon van Adipati Anom gevestigd. Maar vooral meende men dat Pangéran Poeger, de broeder des Soesoehoenans, die hem vroeger zoolang weerstaan had, ook nu weder heerschzuchtige plannen koesterde

---

[1]) Zie bl. 74.

[2]) Het recht van den Islam kent allerlei bepalingen omtrent moreele en lichamelijke gebreken die aan de aanvaarding of het behoud der souvereiniteit in den weg staan; maar over de meeste bestaat groot verschil van gevoelen. Mawerdi, ed. Enger, p. 25. vv.

en òf den troon aan Adipati Anom betwisten òf zich althans van een deel des rijks meester maken zou. Zoo was de stand van zaken, toen in 1703 eerst de rijksbestuurder stierf en, eenige maanden later, den 3den November, Soesoehoenan Amangkoe-Rat overleed, na op zijn sterfbed Adipati Anom als zijn opvolger te hebben aangewezen. Ook deze vorst voerde den naam Amangkoe-Rat, maar wordt gewoonlijk Mangkoe-Rat Mas of Soenan Mas genoemd. Den 3den December gaf hij bij een een brief te Batavia van zijne troonsbeklimming kennis, maar zonder van eenige bekrachtiging der contracten of regeling der hangende quaestiën te gewagen. Er bestond bij de Hooge Regeering weinig geneigdheid om de regeering in handen te laten van den bondgenoot van Soerapati en den bitteren vijand der Compagnie; en welhaast bleek het dat ook te Kartasoera het verzet tegen den nieuwen vorst reeds was uitgebroken.

Aan Soenan Mas kleefden in hooge mate de erfelijke smetten van zijn huis: bloeddorst en wulpschheid. Nog bij het leven van zijn vader had hij eene zijner vrouwen, de dochter van zijn oom Poeger, verstooten. De prinses troostte zich door een minnehandel met zekeren Soekrå, een zoon van den rijksbestuurder [1]) en een jongeling van groote schoonheid. Toen dit ontdekt werd ontstak de Soesoehoenan in woede. Pangéran Poeger, om zijns broeders toorn van zich en de zijnen af te wenden, gelastte zijne eigen zonen hunne zuster te worgen. Soekrå onderging op de last van den Soesoehoenan dezelfde straf, nadat men hem door verraderlijke beloften van vergiffenis in handen had gekregen. Dit was echter Soenan Mas niet genoeg Dadelijk na zijne troonsbeklimming liet hij de geheele maagschap van Soekrå, wien hij zijne welgemaaktheid benijd had, wreedaardig van kant maken [2]). Valentijn voegt hier nog andere trekken bij : hij zegt dat geen Javaan die eene schoone vrouw of iets anders had dat de be-

---

[1]) Volgens Hageman, Handleiding I. 170, was hij slechts de pleegzoon van den rijksbestuurder, maar een zoon van de Ratoe Klinting Koening, zuster des Soesoehoenans, bij Troenå Djåjå.

[2]) Crawfurd II. 351; Hagemen t. a. p.

geerlijkheid van Soenan Mas opwekte, van zijn leven zeker was, en dat hij zich in het midden van zijn hof een steenen huisje liet maken, vanwaar hij zich verlustigde in het schouwspel van naakte vrouwen, die hij in grooten getale met tijgers liet vechten [1]). Het is goed zich zulke voorbeelden te herinneren, opdat men beseffe, hoe groote zegen, ook bij velerlei misgrepen en tekortkomingen, het Europeesch bestuur voor den Javaan is.

De haat waaraan deze gruwelijke handelingen Soenan Mas blootstelden, beloofde aan hen die naar zijne kroon stonden, gemakkelijke bevrediging hunner heerschzucht. Twee zonen van Poeger, die het lijk van den overleden Soesoehoenan naar de vorstelijke begraafplaats Imågiri gevolgd waren, keerden vandaar niet naar Kartasoera terug, maar weken naar Bagelèn, waar zij een opstand verwekten; Mataram en Banjoemas sloten zich daarbij aan en in al deze gewesten werd Pangéran Poeger tot Soesoehoenan uitgeroepen. De oudste der prinsen Raden Soerjå Koesoemå werd evenwel door de troepen van Soenan Mas verslagen en door list gevangen gemaakt. De prins boette zijn aanslag met het leven, zijn vader en verdere familie moesten zich onderwerpen aan de vernederende straf van het „kabetèk", dat is aan een arrest binnen eene met betèk (in open ruiten gevlochten bamboe) omtuinde ruimte [2]), waarin de opgeslotene het voorwerp is van openbaren spot. Diep gekrenkt en voor nog erger beducht nam Poeger heimelijk de vlucht uit Kartasoera en kwam zich den 12den Maart 1704, te Semarang, onder de bescherming der Compagnie stellen. Hij volgde daarin den raad en werd gesteund door de hulp van eenige tot zijn aanhang behoorende

---

[1]) Valentijn IV. I. 146. Zoo ook Hageman t. a. p.

[2]) Van Outhoorn en Sax bij De Jonge, VIII. 101; Van Hoorn ald. 103. In het hist. verhaal, bl. LXVIII, laat De Jonge den gevangen genomen zoon, en niet den vader, in het „getralied hok" opsluiten; doch dit schijnt een vergissing. Zie Hageman, Handl. I. 170 en Meinsma, Gesch. d. Ned. Bezitt. I. 112, welke laatste er uitdrukkelijk bij voegt, dat Koesoema om het leven werd gebracht.

hoofdmantri's, waaronder de Regent van Sampang, Tjakra-ning-Rat en diens schoonzoon Djajeng-Rånå, regent van Soerabaja, de voornaamsten waren. Soenan Mas trachtte door boden tot de gezaghebbers te Djapara en Semarang en door een gezantschap aan de Hooge Regeering de uitlevering van Pangéran Poeger te verwerven, maar vond overal doove ooren. Een veel gunstiger onthaal vonden de brieven die Poeger naar Batavia zond, om zijne erkenning als wettig vorst en de hulp der Compagnie tot vestiging van zijn gezag te erlangen. De Regeering zag zeer wel in dat van Soenan Mas weinig voor haar te hopen was, maar dat zij daarentegen, door hare bescherming aan Poeger te verleenen, alles wat zij wenschte zou kunnen verwerven; en toen nu Tjakra-ning-Rat en vele der voornaamste strandhoofden en andere hoofden zich bij Poeger kwamen voegen en zijn aanhang dagelijks wies, besloot zij aan zijne beden het oor te leenen [1]). Den 6den Juli 1704 werd hiervan aan Pangéran Poeger, in tegenwoordigheid van de regenten van Sampang en Djapara, door kapitein Bitter van Rheede plechtig kennis gegeven. Poeger aanvaardde die verklaring met betuiging van diepe onderdanigheid en onbegrensde dankbaarheid, en werd onmiddellijk daarop door zijne voornaamste aanhangers, onder den naam van Soesoehoenan Pakoe Boewånå, gehuldigd.

De oorlog die nu uitbrak is bij onze geschiedschrijvers onder den naam van „eerste Javaansche successie-oorlog" bekend. Volkomen juist is dit niet, daar ook na den dood van Tagal Aroem een krijg over de opvolging was gevoerd, die echter meer als een episode in het groote drama van Troenå Djåjå's opstand beschouwd wordt. Om verwarring te vermijden, zal het best zijn het gevestigd gebruik te volgen.

Te vergeefs trachtte Soenan Mas zijn oom in handen te krijgen door den bevelhebber der Compagnie te Semarang een som van tweehonderdduizend rijksdaalders te bieden. Beter gevolg hadden de beloften en bedreigingen die hij tot de strand-

---

[1]) Van Hoorn bij De Jonge, VIII. 104.

regenten en hunne onderdanen richtte; behalve in Semarang, Djapara en Rembang, waar de macht der Compagnie zich 't meest gevoelen deed, begon de bevolking overal weder in hare gezindheid te wankelen; de troepen van Soenan Mas vertoonden zich reeds in de buurt van Demak, Semarang en Tegal.

Het duurde geruimen tijd eer de Compagnie handelend kon optreden; want Batavia was niet van voldoende strijdkrachten voorzien, en er moest dus aanvulling uit het moederland worden afgewacht. Ook Pakoe Boewânâ's uitrustingen schoten verre te kort bij de voorstelling die hij van zijne hulpmiddelen gegeven had, en slechts met veel moeite werd een eenigszins voldoend getal Javaansche soldaten en koeli's bijeengebracht. Wel werd den 7den October 1704 de landdrost van Batavia Michiel Ram als opperhoofd en commissaris naar Java's oostkust gezonden, en gelukte het hem, vooral door de hulp van Tjakra-ning-Rat van Sampang, de stranden van Tegal tot Soerabaja aan Pakoe Boewânâ te onderwerpen, maar het duurde tot den 4den Juli van het volgende jaar eer meer beslissende maatregelen konden genomen worden. Op dien dag vertrok de Raad van Indië Herman de Wilde van Batavia om het bevel te aanvaarden over eene macht die uit 4 schepen, 1833 Europeanen en 2016 man geregelde inlandsche troepen met de noodige artillerie bestond en bestemd was om, in vereeniging met het leger van Pakoe Boewânâ, dien vorst te Kartasoera op den troon te plaatsen.

Toen Soenan Mas met de toebereidselen der Compagnie en den afval veler regenten bekend werd, begon hij zeer bevreesd te worden en even kruipend als hij zich vroeger fier had betoond, zond hij thans gezanten tot De Wilde met brieven waarin hij de buitensporigste beloften deed, mits de Compagnie hem slechts als Soesoehoenan erkende en zijn oom Poeger naar Kartasoera opzond. Zij werden beantwoord met eene missive, waarin hij werd uitgenoodigd zich aan Pakoe Boewânâ, als den door de Compagnie erkende Soesoehoenan, te onderwerpen, en hadden verder geen ander gevolg, dan dat ook deze Vorst zich uitputte in aanbiedingen aan de Compa-

gnie, zoodat De Wilde zelf verklaren moest, dat hij meer bood dan hij ooit zou kunnen goedmaken. Gelukkig was de onderhandeling toevertrouwd aan een man van gematigde denkwijze, die het beginsel beleed, dat men, om vrede met onderworpen natiën te behouden, hun geen zwaardere lasten moet opleggen dan zij in redelijkheid dragen kunnen [1]. De grond begon inmiddels meer en meer aan Soenan Mas te ontzinken. Zelfs zijne gezanten keerden met verraad in 't hart naar Kartasoera terug; zij hadden zich, tegen de toezegging van behoud van leven en rang, in 't geheim aan Pakoe Boewånå onderworpen.

Met dat al verwachtte men ernstigen tegenstand; men was onderricht dat Soenan Mas een leger van 40,000 man in het veld had. Maar de bevelhebber die bij Oengaran had postgevat, liep bij de nadering onzer troepen tot Pakoe Boewånå over en de hoofdmacht, die bij Salatiga lag, sloeg ijlings op de vlucht. Den 11den September 1705 trok De Wilde zonder slag of stoot Kartasoera binnen en zoodra eenige orde in den kraton was teruggekeerd, werd Pakoe Boewånå ook in de hoofdstad als Soesoehoenan gehuldigd. Dadelijk daarna opende De Wilde de onderhandelingen over een nieuw traktaat, zooals hem bij zijne instructie was voorgeschreven, en reeds den 5den October kon het bezegeld en geteekend worden. De Compagnie verkreeg door deze overeenkomst, behalve de bekrachtiging van alles wat haar bij de verdragen van 1646 en 1677 was toegekend, de uitbreiding van haar gebied tot aan eene lijn die, aanvangende aan den mond der Tji Donan, langs de oostzijde der Segara Anakan tot aan de Tji Bĕrĕm en vervolgens naar de dessa Madoera aan de Tji Tandoewi liep, en vandaar ongeveer de grens van de tegenwoordige residentie Tjeribon volgde tot aan den mond der Tji Losari [2]. Hiermede was niet slechts het gansche gebied der

[1]) De Wilde bij De Jonge, VIII. 246.

[2]) Bijna alle in de „Acte van Limitscheydinge" (De Jonge, VIII, 284) genoemde plaats-, berg- en riviernamen zijn op de residentie-kaarten terug te vinden.

Preanger Regentschappen aan de Compagnie overgelaten, maar ook het geheele rijk van Tjeribon, welks vorsten, ontheven van de souvereiniteit van Mataram, erkende vazallen der Compagnie werden. Gelijke overlating aan de bescherming van dit lichaam had ook plaats met betrekking tot de landen van Soemenep en Pamekasan, die de oostelijke helft van het eiland Madoera uitmaken, terwijl de grenzen van het reeds lang aan de Compagnie overgegeven landschap Semarang eene nieuwe regeling ondergingen. De overige bepalingen strekten tot bevestiging en uitbreiding der reeds vroeger aan de Compagnie verleende monopoliën en vrijheden, en tot wering van vreemde oosterlingen uit Java, tenzij de Regeering in hun verblijf toestemde. Daarentegen werden alle schulden, vroeger of in den laatsten veldtocht door Mataram jegens de Compagnie aangegaan, kwijtgescholden voor zoolang de Soesoehoenan de contracten getrouwelijk zou naleven, behoudens alleen eene jaarlijksche levering aan de Compagnie van 800 kojans rijst gedurende 25 jaren [1]). Acht dagen na het sluiten dezer overeenkomst trok De Wilde naar Semarang terug, alleen eene bezetting van 200 man, met drie officieren, tot bescherming van den Soesoehoenan te Kartasoera achterlatende.

Wij moeten thans zien wat inmiddels in oostelijk Madoera en Tjeribon was voorgevallen. Radèn Soedermå, in 1702 andermaal van Batavia gevlucht, had opnieuw beproefd zijn oom, den regent, uit Soemenep en Pamekasan te verdrijven. Dit was hem wel niet gelukt, maar toen kort daarna die regent overleden en door zijn schoonzoon opgevolgd was, wendde Soedermå met zijn aanhang nieuwe pogingen aan om in het gebied van zijn grootvader hersteld te worden. De Regeering te Batavia bracht eerst een soort van wapenstilstand tusschen de beide pretendenten tot stand en reikte daarop, in April 1705, aan den nieuwen regent eene acte van aanstelling uit. Maar nauwelijks was dit geschied of ook de regent stierf. Nu

---

[1]) Zie het contract bij De Jonge, VIII. 261.

stonden weder twee partijen tegenover elkander, waarvan de éêne den minderjarigen zoon van den regent, onder voogdij zijner moeder de Raden Ajoe, tot opvolger verlangde, de andere de aanspraken van Radèn Soedermå op nieuw met aandrang deed gelden. Deze laatste greep een vreemd middel aan om zijne partij te versterken: hij trad met de Raden Ajoe in het huwelijk. Maar hij had daarbij buiten de Compagnie gerekend. Zoodra deze met den afstand van Soemenep en Pamekasan door den Soesoehoenan gewapend was, zond zij den koopman Van der Horst naar Madoera, met last om den minderjarigen Tjakra Negårå, onder voogdij van zijn grootvader, tot regent aan te stellen, de Raden Ajoe van de voogdijschap te ontzetten en Soedermå als een vijand der Compagnie te behandelen.

In Tjeribon was sedert 1688 niets voorgevallen dat vermelding verdient, toen in 1697 de oudste der Prinsen, Panembahan Sepoeh, overleed, twee zonen nalatende over wier opvolging hooggaande twisten ontstonden, waarbij de oudste door zijne ooms, de jongste door zijne moeder werd ondersteund. De Hooge Regeering ontbood de Tjeribonsche vorsten naar Batavia en bracht, na veel gehaspel, den 4den Augustus 1699 eene nieuwe regeling tot stand, waarbij de tweede der prinsen de plaats van den overleden vorst, de derde de plaats van den tweeden, de beide zonen van Panembahan Sepoeh gezamenlijk de plaats van den derden innamen, en 600 hoofden van huisgezinnen aan het onmiddellijk gebied der Compagnie werden toegevoegd. Maar deze regeling werd reeds in 1702 op nieuw verstoord door den dood van hem die thans den rang van Panembahan Sepoeh bekleedde. Het duurde tot 1704 eer de successie op nieuw kon geregeld worden. De eenig overgeblevene der drie broeders trad nu als eerste in rang op, de beide zonen van den oudsten broeder erlangden gezamenlijk den tweeden, de zoon van den tweeden broeder volgde als derde in rang. Deze beslissing, in 1705 door een expres-commissaris ten uitvoer belegd, gaf spoedig weder tot nieuwe geschillen aanleiding, die reeds in 1708 tot een nieuw verdrag

leidden, waaruit blijkt op hoe zonderlinge wijze de Compagnie, in overleg met de inlandsche hoofden, met de bevolking solde. Aan den eersten vorst waren in 1705 extra toegewezen „sestien hondert huysgesinnen, te weten agt honderd van de volkeren van Sultan Sepoe en agt hondert gelyke dito uit die van Canoman, ... ten eynde als de oudste prins van Cheribon met meerder fatsoen na syn staat zoude subsisteren," maar die lieden waren „als ongewoon onder 's Panembahans bestier te sorteeren, successive weggevlucht en ook eenige by hare vorige meesters teruggekeerd." Thans werd bepaald, dat de Panembahan van de eerste 800 geheel zou afzien en van de andere voor de helft, waartegen hem 600 huisgezinnen uit het aangrenzend deel der Preanger Regentschappen als schadevergoeding werden toegekend! [1])

Ook in de Preanger Regentschappen waren, nadat het bestuur in 1684 voorloopig door Couper geregeld was, nieuwe onlusten uitgebroken. Een zekere priester, van Giri afkomstig, Raden Perwata Sari genaamd, had in 1703 de oproervaan opgestoken en was, schoon herhaaldelijk geslagen, telkens ontsnapt. Eindelijk was hij naar Bagelen geweken, waar hij in 1707 op last van den Soesoehoenan werd opgevat, waarna hij te Kartasoera werd ter dood gebracht. Maar inmiddels had de Soesoehoenan, bij het verdrag van 1705, het geheele gebied der Preanger definitief aan de Compagnie afgestaan. Die gewesten hadden veel onder de langdurige woelingen geleden, waarom de Hooge Regeering in 1706 het besluit nam, de Preanger volken te stellen onder een bekwaam, wakker en aanzienlijk hoofd, om ze uit naam van hun Heer, de Compagnie, naar de Javaansche wijze en regelen te besturen. De keuze daarvoor viel op Arja Widjaja, ook genoemd Arja Tjeribon, den jongsten der beide broeders die nu gezamenlijk de plaats van Panembahan Anom van Tjeribon innamen. In hoofdzaak werden hem bij het bestuur de volgende regelen gesteld. De verschillende regenten zouden ieder hun land in

[1]) De Jonge, VIII. 322.

rust bezitten, zonder op elkanders gebied inbreuk te maken. Alle roovers en vijanden der Compagnie zouden opgevat en naar Tjeribon gebracht worden. De rijstbouw zou zooveel mogelijk worden bevorderd. De katoenen garens, indigo en peper, in de Preanger landen geteeld, zouden jaarlijks tegen vaste prijzen en contante betaling aan de Compagnie geleverd worden. De hoofden zouden de bevolking tot planten aanzetten, in dier voege dat b.v. ieder manspersoon een kati indigo zou leveren. Dienaars der Compagnie zouden aan Arja Tjeribon worden toegevoegd, om te waken dat het loon niet aan de bevolking werd onthouden. De Preanger volken zouden namens de Compagnie volgens de Javaansche wetten met rechtvaardigheid bestuurd worden. Ook de regenten waren aan de jurisdictie van Pangéran Tjeribon onderworpen, doch zouden van de hun opgelegde straffen appel hebben bij de Hooge Regeering [1]. In deze regeling is geen spoor te vinden van de souvereine rechten die, volgens eene bewering welke zich in 1870 bij de voorgestelde opheffing van het zoogenaamde Preanger-stelsel liet gelden, door de Compagnie aan de regenten van de Preanger zouden zijn toegekend. Pangéran Arja Tjeribon werd met eene nauwkeurige afbakening der grenzen tusschen de landen van den Compagnie en van den Soesoehoenan belast, en bracht deze belangrijke taak, in overleg met gecommitteerden van den Soesoehoenan, reeds den 12den Juli 1706 tot afdoening, waarna hij de daarvan opgemaakte akte met een zeer belangrijk rapport bij de Hooge Regeering indiende [2].

De Compagnie was nu op Java reeds bijna alvermogend geworden; slechts Soerapati bleef haar weerstreven. Onder den naam van Raden Adipati Wirå Negårå regeerde hij te Pasoeroean als onafhankelijk vorst en alle vijanden der Compagnie vonden bij hem eene toevlucht. Toen Kartasoera door de troepen van De Wilde bezet werd, had Soenan Mas intijds het hazenpad gekozen en, aan de vervolging der hem

---

[1] Zie het besluit bij De Jonge, VIII. 272.

[2] Zie deze stukken bij De Jonge, VIII. 281. Vgl. boven bl. 99, noot 2.

nagezonden ruiterij ontsnapt, bij Soerapati een schuilplaats gevonden. De Gouverneur-Generaal Van Hoorn wenschte aan dien toestand een einde te maken en toen hem aan de éene zijde bleek dat de invloedrijkste Javaansche grooten, ofschoon zij uit eigenbelang de partij van Pakoe Boewånå omhelsd hadden, toch den dood niet verlangden van den vorst dien zij, daar hij door zijn vader tot opvolger was aangewezen, volgens Mohammedaansche begrippen als hun wettigen souverein moesten beschouwen [1]), en hij aan andere zijde het bericht ontving dat Soenan Mas onder de aanmatiging van Soerapati gebukt ging en verzoening met de Compagnie verlangde, liet hij hem heimelijk in zijne woonplaats Kediri een pardonbrief aanbieden en hem beloven dat, zoo hij Pakoe Boewånå slechts als souverein erkende, hij als een Javaansch prins zou behandeld en zelfs met het gezag over een aantal huisgezinnen zou bekleed worden. De onderhandelingen hadden echter niet den gewenschten uitslag, zoodat tot een tweeden veldtocht tegen Soerapati en Soenan Mas beiden besloten werd. Het beleid over dezen veldtocht werd opgedragen aan den majoor Govert Knol, die zich daarop in Juni 1706 naar Kartasoera begaf, om met den Soesoehoenan over zijn aandeel in het voeren van den krijg te raadplegen.

Nadat kapitein De Roode met een deel des legers den 3den September 1706 van de rivier Tedoenan naar Kediri was opgerukt, trok Knol den 9den uit Soerabaja naar de oevers van de Kali Porong, vergezeld door de scharen van Tjakra-ning-Rat, regent van Sampang, en Djajeng-Rana, regent van Soerabaja. De vijand lag aan de overzijde der rivier bepaggerd, maar kon niet verhinderen dat Knol vijf bruggen liet slaan, door eene batterij gedekt de rivier overtrok en zonder veel strijd de vijandelijke werken bezette. Maar ten gevolge van den uitputtenden arbeid en de moerassige gesteldheid van den bodem werden de troepen door hevige ziekten aangetast, terwijl welhaast ook de mondkost begon te ontbreken. Reeds toen

---

[1]) Mawerdi, ed. Enger, 6, 12.

werd de Dipati van Soerabaja, wiens troepen veel onwil aan den dag legden, verdacht gehouden van het leger met voorbedachten rade aan deze moeilijkheden te hebben blootgesteld. Knol, om aan den invloed der miasmen te ontkomen, verhaastte zijn opmarsch en liet een aantal Javanen, onder bedekking van eenige compagnieën inlandsche soldaten, vooruit trekken om een weg door het woud te kappen. Deze voorwacht werd in een gevecht met den vijand gewikkeld en spoedig zeer in het nauw gebracht; kapitein De Bevere, met een aanzienlijke macht opgerukt om haar te ontzetten, liet zich op ongunstig terrein tot een strijd met de troepen van Soerapati verlokken, waardoor een gevoelig verlies werd geleden. De Javaansche koeli's waren zoo bevreesd geworden, dat zij niet waren voort te krijgen, waardoor 12 dagen verloren gingen met het afleggen van den geringen afstand van Dermå tot aan de vijandelijke werken te Banggil. Den 16den October werd de storm gewaagd op deze verschansingen, waarvoor Soerapati met veel bekwaamheid van het terrein had gebruik gemaakt en die hij met groote dapperheid verdedigde. Aan de zijde der Compagnie streden de Javanen, inzonderheid de troepen van den Dipati van Soerabaja, slechts in schijn; doch de Europeesche troepen deden voortreffelijk hun plicht, en de bommen en handgranaten richtten in de gelederen des vijands vreeselijke verwoestingen aan. Na een uur strijds bleef Knol overwinnaar en joeg den vijand uit zijne stelling. Nu meende hij dat de weg naar Pasoeroean voor hem open lag; doch wederom bleek het dat hij door de Javanen omtrent de gesteldheid van het terrein was misleid. De Dipati van Soerabaja durfde nu zijne verraderlijke rol niet langer volhouden en maakte zich met zijn geheele leger uit de voeten, onder voorwendsel dat hij zijn gebied tegen een inval des vijands moest gaan verdedigen Door gebrek aan koeli's en hevige regens was Knol, zeer tegen zijn zin, genoodzaakt naar Soerabaja terug te keeren. Ook kapitein De Roode had het, eveneens wegens het verraad der Javanen, bij zijn marsch naar Kediri niet verder kunnen brengen dan tot

Kertå Sånå. De veldtocht van 1706 scheen mislukt. Toch was inderdaad een groot voordeel bevochten. Soerapati was bij de bestorming van Banggil gewond en overleed kort daarna te Pasoeroean aan de gevolgen.

Hiermede was echter de strijd niet geëindigd. Soerapati liet drie zonen na; Soenan Mas erkende den oudsten als zijns vaders opvolger in het gebied van Soerabaja en kende ook aan de overigen titels en gronden toe. De Hooge Regeering begreep dat de waardigheid en veiligheid der Compagnie de geheele onderdrukking van den opstand vorderde. Tevens werd aan Knol gelast zich van den Dipati van Soerabaja meester te maken en hem tot nader bevel te Semarang gevangen te houden; maar hij durfde dit bevel niet uitvoeren, want de Dipati kwam nooit dan onder sterk geleide in de vesting der Compagnie. Met de gedachte om nader met hem af te rekenen, zoodra de gelegenheid gunstig zou zijn, trachtte men hem door geveinsde vriendschapsbetuigingen in slaap te wiegen, opdat hij zich niet met de zonen van Soerapati zou vereenigen. Overigens werd Knol met eene zending naar Kartasoera tot regeling der zaken met den Soesoehoenan belast, terwijl het bevel over het leger op nieuw aan De Wilde werd toevertrouwd. In de keizerlijke hofplaats heerschte veel ontevredenheid over het bestuur van den Soesoehoenan, die zich geheel door zijne Ratoe liet leiden en wiens zonen zich aan allerlei buitensporigheden schuldig maakten. Het kostte veel tijd en moeite eer met den zwakken vorst eenige maatregelen tot voorbereiding van den nieuwen veldtocht getroffen waren.

Terwijl Knol zich te Kartasoera met onderhandelen bezig hield, deden de scharen van Soerapati's zonen, aangevoerd door zekeren Sjeikh Abdoe'llah, een inval in het Soerabajasche gebied, dat zij te vuur en te zwaard verwoestten, terwijl de sterkte der Compagnie ter hoofdplaats slechts door de groote waakzaamheid van kapitein Sergeant voor overrompeling bewaard bleef. Tjakra-ning-Rat, die oud en ziek was, bleef werkeloos, evenals zijn schoonzoon de Dipati van Soerabaja. Intusschen pleit de inval op het grondgebied van dezen laatsten

toch geenszins voor de hem toegeschreven verstandhouding met Soerapati. De onpartijdige geschiedschrijver moet huiverig zijn omtrent de schuld van dien regent uitspraak te doen en zich afvragen of niet veel meer een samenloop van ongelukkige omstandigheden dan werkelijk verraad hem aan de achterdocht van Knol heeft blootgesteld. Zeker is het althans dat hij in den veldtocht van 1707 getrouw zijn plicht deed, wat toen echter door hen die hem bleven verdenken, slechts aan wraak over de verwoesting van zijn land werd toegeschreven [1]).

Bedoelde veldtocht, eerst in Juli van dat jaar, onder de leiding van De Wilde als eersten en van Knol als tweeden bevelhebber, uit Kartasoera aangevangen, leidde spoedig tot een afdoend resultaat. Bij de komst der troepen te Kediri was Soenan Mas reeds gevlucht, zoodat de plaats zonder slag of stoot bezet werd. Nu rukte men in noordoostelijke richting voort tot Wiråsåbå [2]), om vandaar het Ardjoenå-gebergte ten noorden om te trekken. Verder oostwaarts marcheerende ontmoette men den 15den September den vijand in eene sterke stelling te Tjarat [3]), bezuiden het ons reeds bekende Kapar [4]) aan de overzijde der Kali Porong gelegen, waar de noordoostelijke ribben van den Penanggoengan de moerassen langs de rivier dicht naderen, een uitstekend gekozen stelling dus bij den toegang tot Pasoeroean, maar dreef hem na een strijd van twee uren vooral door het hevig kanonvuur op de vlucht. Inmiddels hadden zich ook de van Soerabaja opgerukte troepen onder kapitein Sergeant met de hoofdmacht vereenigd. De gezamenlijke macht dreef den vijand voor zich uit, bracht hem op den 28sten September eerst bij Wangkal — op den noordelijksten uitlooper van den Tenger gelegen — en ver-

---

[1]) De Wilde bij De Jonge, VIII. 305. Vgl. Van Deventer, II. 45.

[2]) De hoofdplaats van het distrikt Mådjå Agoeng, regentschap Mådjåkertå, thans Ngoemplak of ook Mådjå Agoeng geheeten.

[3]) De plaats komt op de residentie-kaart van Pasoeroean voor. Vlg. met Van Hoorn en De Wilde bij De Jonge, VIII. 133 en 304, het bericht van Valentijn, IV. I. 194. Valentijn verzelde het leger op dezen tocht als veldprediker.

[4]) Zie bl. 55.

volgens, na fellen strijd, op de vlakte van Sangiri de nederlaag toe en bezette den volgenden dag Pasoeroean, terwijl het overschot van Soerapati's scharen in de richting van Malang ontvluchtte [1]).

De Wilde regelde nu namens den Soesoehoenan het bestuur in Pasoeroean. Hij verdeelde het in twee districten en stelde die onder de beide zonen van den voormaligen, door Soerapati verdreven regent. Door den Dipati van Soerabaja liet hij de regenten van Djapan (Mådjåkertå), Wiråsåbå (Mådjå Agoeng), Kediri, Madioen en omliggende gewesten aanmanen om zich aan Pakoe Boewånå te onderwerpen en Soenan Mas, die in het Malangsche omzwierf, tot den dood toe te vervolgen. Voorts liet hij, tot waarborging der rust in Pasoeroean, drie versterkingen, eene te Kali Anjar en twee nabij de hoofdplaats, aan de rivier en aan het strand, oprichten en met voldoende macht bezetten. Stuitend is de onedele wraak die Soerapati tot in zijn graf vervolgde. De Wilde liet zijn gebeente opgraven, tot asch verbranden en deze in zee strooien.

Middelerwijl hadden ook op Madoera gewichtige gebeurtenissen plaats gegrepen. Van der Horst was er niet in geslaagd om Raden Soedermå in handen te krijgen; integendeel was het dezen gelukt, na met Soerapati's zonen in verbond te zijn getreden, zich werkelijk van een deel van het betwiste gebied meester te maken. In Juli 1707 zond De Wilde Van der Horst andermaal naar Madoera; de hem gegeven instructie is nog niet gevonden, maar uit een brief van De Wilde aan de Regeering te Batavia blijkt nagenoeg zeker, dat hij Van der Horst verlof had gegeven alle middelen in 't werk te stellen om aan Soedermå's gezag een eind te maken [2]); tot die middelen behoorden sluipmoord en omkooping. Soedermå werd door zijn eigen mantri's gedood en gelijktijdig ondergingen een zijner bloedverwanten en een medestander te Soerabaja hetzelfde lot.

Tjakra-ning-Rat, de regent van Sampang, had zich inmid-

[1]) Valentijn, IV. I. 195, 196.

[2]) De Jonge, VIII. 304.

dels de troebelen van den successie-oorlog ten nutte gemaakt om zijn gezag en invloed gedurig uit de breiden. Aan den zwakken Pakoe Boewånå had hij allerlei gunsten afgeperst. Onder den titel van Panembahan tot groot-gouverneur der oostelijke strandgewesten benoemd, had hij als een onafhankelijk vorst geregeerd en met olifanten en vorstelijke gongs een grooten staat gevoerd. Den regent van Grissee had hij verjaagd, dien van Sidajoe naar Toeban verplaatst, zich de inkomsten hunner gewesten toegeëigend, zijn kleinzoon tot regent van Pati aangesteld, en zijn invloed versterkt door op verschillende plaatsen van Java koloniën van Madoereezen te vestigen. Maar den 4den Augustus 1707 was deze prins in hoogen ouderdom overleden en De Wilde kreeg daardoor de gelegenheid om zonder tegenstand de uitgebreide gewesten waarover hij zich het gezag had aangematigd, tot gehoorzaamheid aan den Soesoehoenan, en dus middellijk aan de Compagnie, terug te brengen. Het bewind over westelijk Madoera werd tusschen een zoon en twee kleinzonen van den overleden vorst verdeeld; de eerste kreeg echter het grootste deel, met den titel van Pangéran Tjakra-ning-Rat, dien ook zijn vader gevoerd had. De Madoereesche regent van Pati werd ontslagen en alle Madoereezen werden genoodzaakt Java te ontruimen, met verbod om er ooit terug te keeren. De regenten van Grissee en Sidajoe werden in hunne waardigheid. hersteld; in Djapan, Toeban, Lasem, Djoewana werden vertrouwde Javanen met het gewestelijk gezag belast. Voorts werd bepaald dat de betrekkingen van groot-gouverneur der Ooster- en Westerstranden in het vervolg niet meer door den Soesoehoenan zouden vervuld worden, tenzij in overleg met den Gouverneur-Generaal [1]). Al deze beschikkingen werden door den Soesoehoenan goedgekeurd, die bovendien nog toestemde in eene ampliatie van het in 1705 gesloten tractaat, waarbij de Compagnie, door nieuwe pogingen der Engelschen tot het drijven van handel met Java verontrust, inzonderheid tegenover

---

[1]) De Wilde bij De Jonge, VIII. 309 vv.

de Europeesche natiën nog betere waarborging van haar volstrekt monopolie erlangde [1]. Deze onderhandelingen met den Soesoehoenan werden door De Wilde gevoerd, terwijl hij door de vermoeienissen van den veldtocht zoodanig ziek en uitgeput was, dat hij niet verder dan Semarang kon reizen en ten laatste met den derwaarts afgekomen Soesoehoenan slechts door tusschenkomst van gemachtigden kon spreken. Den 31sten October waren de onderhandelingen ten einde gebracht, den 8sten November kwam De Wilde te Batavia terug, den 14den overleed hij [2].

Aan Knol werd thans de taak weder opgedragen om den oorlog ten einde te brengen door Soenan Mas en Soerapati's zonen door list of geweld tot onderwerping te nopen. Na eerst in Februari 1708 het reeds vermelde contract tusschen de Tjeribonsche prinsen tot regeling hunner altijd even verwarde aangelegenheden te hebben tot stand gebracht, begaf hij zich naar Soerakarta, waar hij van 11 tot 17 April met den Soesoehoenan dagelijksche conferentiën had. Die vorst was reeds afgeweken van eene zijner aan De Wilde gedane toezeggingen. Hij had nieuwe gouverneurs van de oostelijke en westelijke strandgewesten benoemd, onder een opper-gouverneur wiens gezag zich over het geheel dier gewesten uitstrekte; hij had, wat erger was, den gehaten en verdachten Dipati van Soerabaja, wiens val bij de Compagnie besloten was, ofschoon zij hem met geveinsde vriendschap bleef behandelen, met het bestuur der oostelijke gewesten belast; en hij verklaarde aldus gehandeld te hebben, omdat hij de bedoelingen van De Wilde zoo begrepen had. Knol berustte in het voldongen feit en bracht verder hoofdzakelijk slechts de toebereidselen tot den nieuwen veldtocht ter sprake. Daarna begaf hij zich naar Soerabaja, waar hij, alvorens de veldtocht werd geopend, den 13den Juli verrast werd door de komst van drie gezanten van Soenan Mas, die, nadat hij reeds vroeger verklaard had dat hij zich wel voor de Compagnie, maar niet voor Pakoe Boe-

[1] De Wilde t. a. p. 315 v. De acte van ampliatie komt voor bl. 317.

[2] Valentijn, IV. I. 197.

wånå wilde vernederen, thans zijne onvoorwaardelijke onderwerping liet aanbieden. Knol ging hem daarop te gemoet tot op de grens van Soerabaja met Djapan, verwelkomde en omarmde hem beleefd en minzaam [1]), en bracht, zonder stellige beloften te doen, hem in den waan dat de Compagnie alsnog zou gestand doen aan hetgeen zij hem in haren pardonbrief van het vorige jaar had aangeboden. Werkelijk had zij Knol bij hare geheime instructie van 8 Februari 1708 gemachtigd, de aanbieding van dien pardonbrief, zoo hij dit in het belang der Compagnie achtte, te herhalen. Zoodra echter Soenan Mas onder goed geleide in Batavia was aangekomen namen Gouverneur en Raden met eenparige stemmen het besluit hem te verwijderen. Zoo werd de oudste zoon van Amangkoe-Rat, die volgens het recht van den Islam de wettige troonsopvolger was, opdat hij niet de oorzaak van nieuwe beroeringen zou worden, onder de eerbewijzen aan een Javaansch vorst verschuldigd, met vrouwen en kinderen naar boord van een schip geleid om daarmede naar Ceilon te worden gebracht, waar hij het overschot zijner dagen in ballingschap zou slijten. Geen wonder dat deze handelingen aan Sultan Zeinoe'l-Abedîn van Bantam groote bekommering inboezemden en hij de gelegenheid zocht om in een mondgesprek met den Gouverneur-Generaal Van Hoorn van hemzelven de verzekering te erlangen, dat aan Bantam niet zou overkomen wat aan Mataram was geschied en de erfopvolging, zooals die door hem zou worden bepaald, niet door tusschenkomst der Compagnie zou verstoord worden. Het mondgesprek had plaats, de verklaring werd gegeven, maar nog was de Sultan niet gerust vóórdat hij daarvan de schriftelijke bevestiging had gekregen door eene acte van garantie omtrent de opvolging van den door hem aangewezen zoon, die werkelijk den 9den October 1708 werd verleend [2]).

In dien tusschentijd was door de troepen van Knol en den

---

[1]) Dit zijn zijne eigen woorden bij De Jonge, VIII. 330.

[2]) Stukken bij De Jonge, VIII. 350.

Soesoehoenan een laatste veldtocht ondernomen tegen de zonen en overige aanhangers van Soerapati, die zich nog in de bergstreken van Malang schuil hielden. Herhaaldelijk werden zij verslagen en verstrooid en één van Soerapati's zonen werd zelfs zwaar gekwetst, maar het zwellen der rivieren door de zware regens noodzaakte Knol de vervolging op te geven, eer het doel volkomen was bereikt. Men meende nu wel dat het geringe overschot weinig te duchten was en door gebrek zou genoopt worden uiteen te gaan; maar wij zullen zien, dat de zonen van Soerapati, in Balambangan een schuilplaats vindende, reeds in 1712 de oorzaak werden van nieuwe beroeringen.

De rust van Java was nu hersteld, zij moest ook worden bevestigd. Daartoe werd vooral de verwijdering van al die vreemde woelgeesten, Makassaren, Boegineezen, Balineezen en anderen, noodig geacht, die de beroeringen op Java het meest hadden gevoed Vooral gaf een zekere Goesti Bedoeloe aanstoot, een Balineesch hoofd, die met zijn talrijken aanhang onder bescherming van den Dipati van Soerabaja te Sidåkari — thans Sidoardjå — gevestigd was. De Hooge Regeering had reeds herhaaldelijk op zijne verwijdering aangedrongen. De Dipati had aan den tegen hem bestaanden wrevel nieuw voedsel gegeven, door voor alle aanmaningen daartoe strekdende het oor te sluiten,

In den aanvang van 1709 zou te Kartasoera eene groote conferentie van alle regenten op Java en Madoera gehouden worden, waarin de Soesoehoenan, in overleg met den kommandeur Knol, het binnenlandsch bestuur zou regelen en aan ieder regent zou voorschrijven wat van de producten van zijn gewest aan de Compagnie moest opgebracht of tegen betaling geleverd worden. Het stelsel der verplichte leverantiën werd nu dus ook op het groote rijk van Mataram toegepast; daartoe was reeds een begin gemaakt in de artikelen 8 en 10 van het traktaat van 1705, die eene verplichte levering van rijst aan de Compagnie, overeenkomstig hare behoeften en tegen den marktprijs, van de strandgouverneurs, en eene jaarlijksche opbrengst van 800 kojans rijst aan hetzelfde lichaam van de

Soesoehoenan vorderden; in de groote uitbreiding die er nu aan gegeven werd, moet het waarschijnlijk beschouwd worden als strekkende tot vergoeding der nog na het verdrag van 1705 door de Compagnie ten behoeve van den Soesoehoenan gedane uitgaven.

Ook de Dipati van Soerabaja werd bij die conferentie ontboden en trok naar Kartasoera met een gevolg van niet minder dan 1100 personen. Knol verscheen daar vóór den 16den Januari 1709. Hij overhandigde aan den Soesoehoenan de door Soenan Mas uitgeleverde rijkssieraden; hij verwierf van dien vorst de bevestiging van het pardon, dat hij voorloopig had verleend aan de hoofden die in onderwerping gekomen waren; hij haalde hem over een aantal binnenlandsche districten los te maken van hun vroegere onderhoorigheid aan de strandregenten en tot zelfstandige regentschappen, rechtstreeks aan den Soesoehoenan onderworpen, te verklaren, om daardoor de macht dier hoofden te besnoeien, die de Compagnie het meest moest wenschen onder den duim te houden; eindelijk bracht hij de quaestie van de uitzetting der vreemdelingen te berde en wist naar aanleiding daarvan bij Pakoe Boewânâ zooveel argwaan omtrent de bedoelingen van den Dipati van Soerabaja te verwekken, dat die vorst de noodzakelijkheid erkende om den overmoedigen regent de vlerken te korten.

De Dipati verscheen te Kartasoera den 7den Februari. Hij onderwierp zich, schoon met grooten weerzin, aan de harde vorderingen die hem gesteld werden: de verwijdering van Goesti Bedoeloe, de afstand van het gezag over Wirâsâbâ en Djapan en van de aanspraken zijner broeders op dat over Sidajoe en Djipang; maar toch, hij onderwierp zich. Doch Knol was hiermede niet tevreden; hij ging voort door allerlei aantijgingen den Soesoehoenan tegen zijn machtigen vazal op te zetten, en toen deze de onvoorzichtigheid had van zich met bitterheid over de gevorderde contingenten, als verderfelijk voor de welvaart der Javanen, uit te laten, was bij den edelen vertegenwoordiger der Compagnie zijn ondergang besloten. Den 25sten Februari kwam de Dipati met zijne broeders

Knol in zijne woning bezoeken en werd hij vriendelijk onthaald. Denzelfden dag werd aan Knol in stilte bericht, dat de Soesoehoenan alles had voorbereid voor de uitvoering van wat tusschen hen besloten was. Den 26sten kwam de Dipati op uitnoodiging des Soesoehoenans in den kraton tot bijwoning van een tijgergevecht, toen hij plotseling door de hofdienaren werd aangevallen en met vele wonden werd afgemaakt. Men weet thans met zekerheid dat Knol in deze schandelijke zaak de machtiging niet is te buiten gegaan, die hem door de Hooge Regeering in zijne geheime instructie was verleend [1]).

De groote macht, die het Soerabajasche regentenhuis sedert de dagen van Pandji Wirjå Kråmå had bezeten, was met den aan Djajeng-Rånå gepleegden moord voor altijd gebroken. De Compagnie, die er steeds naar streefde om door verdeeling te heerschen, had ook hier haar doel bereikt. Wel werd, volgens de Javaansche gewoonte, die ook een politieke stelregel van de Compagnie was geworden, ook hier de ongenade waarin de regent van Soerabaja vervallen was, niet in die mate tot de leden van zijn huis uitgestrekt, dat hun alle gezag werd ontnomen [2]); maar zij moesten zich met een zeer verminderde en versnipperde macht vergenoegen. Djajeng-Rånå liet vier broeders na, waarvan twee, onder de namen van Arjå Djåjå Poespitå en Wirå Di-redjå, gezamenlijk het bestuur kregen over het regentschap Soerabaja, dat van toen af een tijd lang twee regenten behield, wier rangverschil, als bij de Tjeribonsche prinsen, door de woorden Kasepoeh-

[1]) De Jonge, VIII. XCIX, CIX v. Wie Crawfurd, II. 356, en Raffles, II. 218, wil raadplegen, zal daar inlandsche verhalen van deze gebeurtenis vinden, die toonen dat de schuld der Compagnie aan den moord van den Dipati bij de Javanen geen geheim was, gelijk zij trouwens ook gemakkelijk is af te leiden uit hetgeen Valentijn IV. 1. 200 en 203 verhaalt. Jammer dat de Dipati in de nu bekende *ware* geschiedenis niet zulk een edele figuur is als in de Javaansche overlevering, en dat de houding der Compagnie wel minder ruw blijkt, maar des te meer verraderlijk.

[2]) Vgl. II. 20.

an en Kanoman [1]) werd aangeduid. Een derde broeder werd of bleef regent van Lamongan. De overige regentschappen waarover de Dipati van Soerabaja een soort van oppergezag geoefend had, kregen zelfstandige, slechts aan den Soesoehoenan ondergeschikte regenten en de waardigheid van Groot-Gouverneur werd niet weder vervuld. Met wrok in het hart namen de broeders aan wat hun geboden werd en weldra verbonden zij zich met de zonen van Soerapati, loerend op een gelegenheid om den dood van den Dipati te wreken.

Terwijl vroeger de vazallen van het Mataramsche rijk in rang en gezag even verschillend waren als de hertogen, graven en baronnen van het feodale Europa, werd nu, onder den invloed van Knol, het geheele rijk in 43 wel in omvang en gewicht zeer ongelijke, maar alle van elkander onafhankelijke, en dus in zeker opzicht met elkander gelijkstaande regentschappen verdeeld, en voor ieder van deze werd het bedrag der contingenten vastgesteld en werden de artikelen aangewezen, die zij verplicht waren aan de Compagnie te leveren. Zoo moesten b. v. de westelijke strandregentschappen, negen in getal, gezamelijk 178 kojans [2]) rijst en omstreeks 3400 rijksdaalders en de elf oostelijke regentschappen een nagenoeg gelijk bedrag opbrengen. De verplichte leveringen bestonden voornamelijk in katoenen garens, buffelhuiden, katjang, sapanhout, waarbij voor sommige regentschappen peper, indigo, suiker en salpeter kwamen [3]). Tak had op den veldtocht naar Kediri in 1678 welige katoen- en indigovelden in de binnenlanden van Java opgemerkt en de Hooge Regeering opmerkzaam gemaakt op deze producten, waarvan sedert ook in haar eigen gebied, in de Ommelanden van Batavia, Krawang, de Preanger-regentschappen en Tjeribon, de cultuur werd aangemoedigd. Het uitsluitend recht tot het opkoopen van suiker in Djapara en omliggende regentschap-

---

[1]) Van sepoeh, *oud*, en anom, *jong*. Zie II. 26 en 101. Vgl. Hageman, Handleiding I. 182.

[2]) Een kojan rijst weegt 27 à 30 pikols.

[3]) Stukken bij De Jonge, VIII. 356 vv.

pen had de Compagnie reeds in 1678 verworven [1]. Hierbij kwam de peper van Bantam en de suiker in de Ommelanden van Batavia in aanzienlijke hoeveelheden door Chineezen geteeld en geleverd. Maar ook de cultuur, die voor Java de gewichtigste van alle zou worden, ontstond in dit tijdvak. Adriaan van Ommen, Kommandeur van Malabar, had in 1696 de eerste koffieplantjes naar Java gezonden. Sedert waren in vele particuliere tuinen proeven met de nieuwe plant genomen; in 1706 zond de Gouverneur-Generaal Van Hoorn de eerste koffieboonen naar het moederland en in 1712 werd de eerste partij Java-koffie, ten bedrage van 894 ponden, in Nederland aan de markt gebracht. Na dien tijd werd de koffiecultuur door de bemoeiïngen van de Gouverneurs-Generaal Van Riebeek en Zwaardecroon, vooral in de Jakatrasche bovenlanden, de Preanger-regentschappen en Tjeribon zeer aangemoedigd en uitgebreid; maar in het gebied van Mataram vond zij alleen eenige belangstelling bij den regent van Batang in Pekalongan, terwijl overal elders de pogingen om haar in te voeren op de onverschilligheid van volk en hoofden afstuitten [2].

Ongelukkig brachten al deze cultures voor de bevolking van Java geen welvaart aan. De Compagnie verlangde geen productie, die haar zou genoodzaakt hebben zich met kleine winsten te vergenoegen; haar streven was altijd duur te verkoopen en de productie te beperken binnen de grenzen, die met buitensporige winsten bestaanbaar waren. Vandaar dat zij, zoodra eenige cultuur die grenzen dreigde te overschrijden, haar door inkorting der betaling en soms door uitroeiing van het overtollige gewas beperkte. Daarbij werden door hare uitsluitende contracten de inlandsche handel en scheepvaart geheel onderdrukt, zoodat de Javanen, die vroeger on-

[1] II. 40.

[2] Wij danken onze kennis van den oorsprong der koffiecultuur op Java, die door vele andere schrijvers ten onrechte eerst onder het bestuur van Zwaardecroon (1718 — 1725) wordt gesteld, geheel aan Leupe. Zie de stukken door hem medegedeeld in Bijdr. t. d. T. L. en Vk. v. N. I. N. V. II. 53, T. v. N. I. 1870. I. 1. Vgl. ook De Jonge, VIII. CXXXIV vv.

der de zeevarende natiën van het Oosten eene eervolle plaats hadden ingenomen, allengs geheel aan deze winstgevende bedrijven werden ontwend en allen ondernemingsgeest verloren. Wij zien thans gemakkelijk in, dat een stelsel dat de Javanen arm hield, de Compagnie niet rijk kon maken. De Regeering in Indië toonde meermalen dit ook te begrijpen, maar vond steeds doove ooren bij de Bewindhebbers in het moederland, die met onverklaarbare hardnekkigheid vasthielden aan een stelsel, waaronder de handel der Compagnie wegkwijnde en dat hen, om den schijn van welvaart te bewaren, noodzaakte schulden op schulden te stapelen.

Van dien Javaanschen ondernemingsgeest, die vroeger ook op verovering en kolonisatie in overzeesche gewesten gericht was, vinden wij in dit tijdvak nog een laatste spoor in de uitbreiding van het gezag van Bantam over Landak en Soekadana op Borneo's Westkust. Kort na de troonsbestijging van Zeinoe'l-Abedîn zond de Pangéran van Landak gezanten naar Bantam, waarbij hij aanbood de suprematie van dien Sultan te erkennen, wanneer hij hem hulp wilde verleenen om zich te wreken op den vorst van Soekadana, die zijne hoofdstad had verwoest. De inlandsche overlevering van Borneo knoopt dit feit — ik durf niet bepalen met hoeveel grond — vast aan een strijd om den beroemden, maar nog altijd door velen voor fabelachtig gehouden diamant, die, naar men zegt, nog in het bezit van den Sultan van Matan is. Hoe dit zij — want het is hier de plaats niet om ons in de legenden van Borneo te verdiepen — zooveel is zeker dat de Sultan van Bantam zich door het vleiend aanbod liet verlokken en de medewerking der Compagnie inriep, zonder wier vergunning en bijstand hij niets vermocht. De Compagnie, begeerig om hare oude betrekkingen met Borneo's Westkust te herstellen en ook vandaar hare Engelsche mededingers te verdrijven, besloot de zaak zoozeer in eigen handen te nemen, dat de Sultan van Bantam niet veel meer had te doen dan er zijn naam aan te leenen. In 1699 werd Soekadana door een scheepsmacht der Compagnie, waarbij zich 75 pentjalangs — groote handelsvaartuigen — van

Bantam voegden, aangevallen en veroverd. De Sultan vluchtte naar Kota Waringin. Het bestuur werd aan Pangéran Agong, een broederszoon van den vorst, als vazal van Bantam met den titel van Panembahan opgedragen. Landak kreeg een vreemden opperheer zonder zijn toestand te verbeteren. De Compagnie liet aan Bantam het oppergezag over beide gewesten tegen betaling harer onkosten en de gewone toekenning van het recht op uitsluitenden handel. Het gelukte echter weldra aan den Sultan van Soekadana met Boegineesche hulp zijn rijk te heroveren en den nieuwen Panembahan te verjagen, die, naar Bantam geweken, geen bijstand, maar ten minste voor zich en de zijnen te Anjer een veilige schuilplaats vond. De suprematie van Bantam over Landak bleef in naam tot 1778 bestaan [1]).

Doch het wordt tijd, dat wij tot Mataram terugkeeren. Veel rust heeft Pakoe Boewânâ op den troon, waarop hij door de Compagnie geplaatst was, niet genoten, wat ons trouwens niet kan verwonderen, wanneer wij zien op welke wijze deze goedvond haar gezag te handhaven. Toen een aantal bewoners van Balambangan zich in 1709 in Panaroekan en Domong vestigden, kreeg de kommandant van Pasoeroean, kapitein Boreel, last hen te tuchtigen. Zij vluchtten naar Pradjahan, maar werden achtervolgd en geen van het dertigtal mannen ontkwam den dood; hunne achtergelaten vrouwen en kinderen werden medegevoerd, opdat „zich geen nieuw geboefte op nieuw in het Malangsche gebied zou komen te nestelen.” [2])

Telkens deden zich in het rijk des Soesoehoenans zoogenaamde kramans voor, oproermakers die voorgaven van den hemel gezonden te zijn om den bondgenoot der Hollanders ten val te brengen, en zelfs de afgrijselijke wijze waarop zij met naaldeprikken werden doodgemarteld, kon de zucht tot navolging van hun voorbeeld niet beteugelen. Deze aanhoudende gisting leidde in 1713 tot een openlijk verzet van den

[1]) Zie mijn Borneo's Wester-afdeeling I. 233 vv. Vgl. ook Hageman, Handleiding I. 160.

[2]) Van Deventer, II. 84.

regent van Winongan [1]) tegen den Soesoehoenan; deze regent was gehuwd met eene dochter van het hoofd van Balambangan en werd door zijn schoonvader ondersteund. Vele lieden van Balambangan waagden het nu zich op verschillende plaatsen in den Oosthoek te vestigen. De opstandelingen nestelden zich weder in de lage landen omtrent Banggil, versterkten zich bij Tjarat en weerden den aanval af van het leger, dat de Soesoehoenan onder bevel van zijn Rijksbestuurder op hen afzond. Die vorst vestigde nu natuurlijk zijne hoop weer op zijne bondgenooten en zond den Rijksbestuurder als gezant naar Batavia om raad en hulp te vragen. Maar dit gezantschap had ook nog een ander doel. De Soesoehoenan wenschte door de waarborging der Compagnie de opvolging te verzekeren aan zijn vierden zoon Pangéran Praboe Mangkoe-Negårå; want het hof werd weder door de gewone kuiperijen van verschillende pretendenten in spanning gehouden. In dit opzicht verkreeg de Soesoehoenan zijn wensch, wat evenwel het uitbreken van een nieuwe successie-oorlog na zijn overlijden niet kon verhinderen; maar de Hooge Regeering had weinig lust om zich opnieuw in een krijg te steken en zocht tijd te winnen. Doordat een burgeroorlog op Bali de versterkingen voor de opstandelingen deed uitblijven, gelukte het in het laatst van 1714 aan de troepen des Soesoehoenans hen zonder onze hulp naar Balambangan terug te dringen.

Minder gemakkelijk zou een ander verzet gedempt worden; in hetzelfde jaar vernam men dat de beide regenten van Soerabaja en de regent van Sampang op Madoera met Soerapati's zonen samenspanden en de jaarlijksche hofreis naar Kartasoera, waartoe hen de Javaansche gewoonten verplichtten, te volbrengen weigerden. Door de Hooge Regeering tot onderwerping vermaand, gaven zij niet onduidelijk te kennen dat zij vreesden voor dergelijk lot, als den Dipati van Soerabaja getroffen had. Met elk jaar werd de spanning grooter en nam

---

[1]) Winongan is thans een district van het regentschap Pasoeroean, met Winongan-lor tot hoofdplaats.

het getal der ontevredenen toe. In 1716 begon de Regeering in te zien, dat een krachtig ingrijpen van hare zijde op den duur niet zou kunnen vermeden worden, en in Juli kwam werkelijk een talrijk gezantschap van Pakoe Boewânå te Batavia om haar namens dien vorst mede te deelen, dat hij besloten had de regenten van Soerabaja en Sampang te straffen en te vervangen, en om haren raad en medewerking tot de uitvoering van dat besluit in te roepen. De Regeering kon niet ontkennen dat het verzoek in overeenstemming met de contracten luidde, maar zij was slecht van schepen en manschappen voorzien, had steeds, wanneer het op oorlog aankwam, bij de Bewindhebbers meer weerzin dan steun gevonden, en haar hoofd de Gouverneur-Generaal Van Swol, was, zooals Valentijn zegt, geen oorlogsman [1]). Zij bood dus aanvankelijk slechts hare bemiddeling aan, en zond te dien einde Gobius naar Kartasoera. Doch inmiddels wierpen de oproerige hoofden het masker af, verwoestten Grissee, Sidajoe en Toeban, sloten de Nederlandsche bezetting te Soerabaja in het fort op, zochten hulp in Balambangan en op Bali, trachtten Bantam mede in den opstand te wikkelen, maakten de zee onveilig, stremden den afvoer van rijst naar Batavia, en bedreigden de regenten van Soemenep en Pamekasan, die als vazallen der Compagnie over Oost-Madoera bewind voerden. Het was nu niet mogelijk voor de Compagnie zich langer van een werkzaam aandeel aan den krijg te onthouden. Zij haastte zich dus Gobius met eenig krijgsvolk over zee naar Soerabaja te zenden. Terwijl zijne legermacht werd ingescheept vernam men dat Tjakra-ning-Rat van Sampang, ongeduldig om den krijg tegen Oost-Madoera te beginnen, de komst der hem beloofde Balineesche hulpbenden niet had afgewacht, maar bij de poging om zijne vijanden te overrompelen jammerlijk had schipbreuk geleden, dewijl ook de hoofden van

[1]) De Jonge, VIII. CXLI, is over deze gebeurtenis bijzonder kort. Ik heb zijne mededeelingen zoo goed mogelijk aangevuld uit Valentijn, IV. I. 205—208, en Hageman, Handleiding, I. 183, 185. Vgl. ook Van Deventer, II. 86—87.

Sampang, onder aanvoering van zijn broeder Soerå Di-ning-Rat, partij tegen hem gekozen hadden. De geslagen prins, na zich met vrouwen en kinderen in eenige visschersvaartuigen geborgen te hebben, kwam zich weldra, om niet in handen zijner verbitterde vijanden te vallen, vrijwillig overgeven aan kapitein De Chavonnes, tweeden bevelhebber der expeditie, die met het schip Oegstgeest reeds in de Straat van Madoera was gekomen en daar geankerd lag. De Chavonnes ontving hem wel en liet hem en zijn zoon, ofschoon hij hen onder het toezicht van een schildwacht stelde, de kris behouden; maar toen kort daarop Soerå Di-ning-Rat, onbewust van de plaats waar zijn broeder zich ophield, mede aan boord van de Oegstgeest verscheen, om met den Nederlandschen bevelhebber over het herstel van een geregeld bestuur op Madoera te onderhandelen, had niet zoo ras Tjakra-ning-Rat's zoon, die op het halfdek was gezeten, hem opgemerkt, of hij grijpt, onder den plotselingen indruk dat hij en zijn vader door de Nederlanders aan hunne vervolgers zullen worden overgeleverd, naar zijn kris, roept amok en brengt aan een der officieren eene wonde toe, maar wordt zelf gedood. Tjakra-ning-Rat, het gerucht vernemende, stormt uit de kajuit naar buiten, doodt den schildwacht die hem wil tegenhouden, en ontmoet op den scheepstrap den ongelukkigen De Chavonnes. Handgemeen geworden storten zij te zamen zwaar gewond naar beneden en geven beiden na weinige uren den geest. Doch deze gebeurtenis, hoe noodlottig ook, besliste tevens den krijg op Madoera, daar Soerå Di-ning-Rat, door de Compagnie en den Soesoehoenan in de plaats zijns broeders gesteld, het bestuur over West-Madoera onder den naam van Tjakra-ning-Rat den vierden aanvaardde en dadelijk bereid was mede tegen de rebellen partij te trekken [1]).

Gobius zette nu den tocht voort, ging aan land, verjoeg

[1]) Gobius bij De Jonge, IX. 10. Valentijn IV. 1. 208, 209 geeft een geheel verkeerde voorstelling van de rol van Tjakra-ning-Rat's broeder bij deze gebeurtenis. Vgl. nog het inlandsch verhaal in de Madoereesche babad, T. v. I. T. L. en Vk. XX. 269.

den vijand uit Ampel [1]), maar werd bij een uitval uit het fort van Soerabaja teruggeslagen. Hij besloot nu met verdere krijgsbedrijven te wachten tot het groote leger des Soesoehoenans, dat uit Kartasoera aanrukte, zou zijn aangekomen. Doch eer zich dat leger met de troepen der Compagnie vereenigen kon, werd het geslagen en droop weder naar Soerakarta af. De Regeering, weinig over Gobius voldaan, stelde hem Bergman [2]) ter zijde, die er in slaagde in October 1718 de opstandelingen en hunne Balineesche bondgenooten uit Soerabaja te verdrijven en het sedert lang belegerde Pasoeroean te ontzetten, maar bij het vervolgen der vijandelijke troepen tweemaal een gevoelig verlies leed, nog zeer verzwaard door de verwoestingen die koortsen en andere ziekten onder zijne scharen aanrichtten. De versterkingen der Compagnie te Soerabaja en Pasoeroean waren dan ook de eenige punten in oostelijk Java waarop de Soesoehoenan kon rekenen. Terwijl de Balineezen op Madoera huishielden, werd Kartasoera zelve bedreigd door de ontevreden regenten van Kediri, Madioen en Pânârâgâ, versterkt door troepen uit Balambangan en Bali. De sterke macht, die de Compagnie in de hoofdstad bezat, zal veel tot haar behoud hebben bijgedragen.

Inmiddels waren aan het hof te Kartasoera, in weerwil van de in 1712 geregelde troonsopvolging, de kuiperijen der prinsen die elkander des Soesoehoenans gunst betwistten, weder in vollen gang. De zeventigjarige en geheel versufte vorst liet zich als een riet heen en weer slingeren, en het baatte niet veel dat de Regeering Gobius naar Kartasoera zond om hem van raad te dienen en haren kandidaat te handhaven,

---

[1]) Gobius bij De Jonge, IX. 16. Ampel is thans in het noordelijk deel van de stad Soerabaja begrepen. Vgl. I. 284.

[2]) Bergman (zie b. v. Zwaardecroon bij De Jonge, IX. 19, 23, 26, 27, enz.) is de ware naam van den persoon dien Hageman, Handleiding I. 186, Brinkman noemt, welken naam hij misschien bij gissing had opgemaakt uit de Javaansche schrijfwijze „Brikman”, waarmede ook Palmer van den Broek in zijne vertaling der Madoereesche babad, T. v. I. T. L. en Vk. XX. 368, geen raad wist.

want deze wist zelf zoo weinig het roer in handen te houden, dat hij zonder verlof de hofplaats verliet, om met den aan het hoofd van het leger naar Soerabaja getogen Rijksbestuurder te raadplegen, die zelf den erkenden troonsopvolger vijandig en de partij van zijn broeder Pangéran Poerbåjå toegedaan was [1]). Te midden dier verwarringen overleed Pakoe Boewånå, den 22sten Februari 1719. Onder bescherming van de dienaren en de pas versterkte bezetting der Compagnie aanvaardde haar kandidaat, de veertigjarige Pangéran Praboe, zonder tegenstand de regeering. Hij nam den naam aan van Amangkoe-Rat, dien vóór hem Tegal Wangi en diens opvolger, alsmede de van den troon gestooten Soenan Mas gedragen hadden [2]); maar wordt gewoonlijk Soenan Praboe geheeten, bij welken naam, tot vermijding van verwarring, hij ook hier in het vervolg zal genoemd worden.

De nieuwe Soesoehoenan trachtte zijne mededingers door geschenken en eertitels te verzoenen; maar zijne pogingen bleken ijdel. Twee oudere, uit goendiks geboren broeders des Soesoehoenans, Dipå Negårå en Dipå Såntå, waren reeds bij het leven van Pakoe Boewånå tot de rebellen overgeloopen [3]). Nu verlieten ook zijne twee wettige broeders, de Pangérans Poerbåjå en Blitar, alsmede zijn oom Arjå Mataram

[1]) Zwaardecroon bij De Jonge, IX. 37.

[2]) Zie II. 1, 35, 95. Evenwel noemen de geschiedschrijvers den in 1719 opgetreden vorst gewoonlijk Amangkoe-Rat II. Het is begrijpelijk, dat zij Soenan Mas niet mederekenen, maar ook zoo doende blijft hij Amangkoe-Rat III Nu is het waar, dat men Tegal Wangi veelal Mangkoe-Rat noemt; maar dat verandert niets aan de zaak, daar men dien voorslag *a* naar willekeur bijvoegen of weglaten kan.

[3]) Zwaardecroon bij De Jonge, IX. 20, 23, 38, 46. Op de eerste plaats leest men, dat Dipå Negårå „synen vader heeft verraden en is overgelopen tot de vyanden en rebellen, hetwelk den ouden Vorst bysonder heeft gealarmeert"; daarentegen verhalen de babads, dat de Soesoehoenan Dipå Negårå had gezonden naar Djåjå Poespitå, een der opgestane regenten van Soerabaja, met een brief waarin hij hun beiden het bestuur over de landen beoosten den Lawoe afstond. Brandes (T. v. I. T. L. en Vk, XXXII. 370.) wijst er op, dat dit verhaal van een tijdgenoot afkomstig is; maar klinkt het verhaal van Zwaardecroon niet waarschijnlijker?

het hof en voerden zelfs den zoon des vorsten, Mangkoe Negårå, met zich. Een groot deel van Java was nu weder in rep en roer, en de hoop die men tegen het einde van 1718 een oogenblik te Batavia gekoesterd had, dat men er in slagen zou den opstand rondom Soerabaja te onderdrukken was op nieuw in rook vervlogen. Dipå Såntå werd wel is waar gevat en op last van Soenan Praboe geworgd, maar den 25sten Juni 1719 deden de Pangérans Poerbåjå en Blitar een woedenden aanval op den kraton te Kartasoera, met het plan om zich van den persoon des Soesoehoenans meester te maken. Alleen door de dapperheid der Nederlandsche bezetting, die de aanvallers met groot verlies afsloeg, werd Soenan Praboe gered, die nu natuurlijk, door den nood gedwongen, zich geheel in de armen van de Compagnie wierp. Deze maakte van de gelegenheid gebruik om hare vesting te Kartasoera zoo in te richten en te versterken, dat zij de hofplaats geheel in bedwang hield [1]).

Om de uitgeweken prinsen had zich een groote aanhang verzameld; zoowel Mataram en Banjoemas als Djapara en 't Semarangsche wisten zij tot een opstand over te halen. Maar gelukkig voor Soenan Praboe werden zijne vijanden door hun onderlinge tweedracht verzwakt. Op den hoogsten rang plaatste zich Dipå Negårå, die volgens de Javaansche babads, behalve den titel Panembahan, ook den naam van Eroe Tjakra aannam, den naam van den Javaanschen Messias, die vrede op aarde komt brengen en de voorbode is van een honderdjarig rijk, een nieuwe gulden eeuw, de herleving van den gouden, ouden tijd. Een eeuw later zou zijn bekende naamgenoot eveneens doen [2]). Arjå Mataram liet zich Soesoehoenan Panoetoep noemen, ook Blitar maakte op den titel van Soesoehoenan aanspraak en Poerbåjå nam dien van Panembahan aan [3]). Eene geheele scheiding tusschen den oom en de neven was daarvan het gevolg. Ook de rebellen in den Oosthoek bleven op zich zelven

[1]) Zwaardecroon bij De Jonge, IX. 48.
[2]) Brandes in T. v. I. T. L. en Vk. XXXII. 369 en 405.
[3]) Zwaardecroon bij De Jonge, IX. 49.

staan, waardoor het mogelijk werd hen in Augustus 1719 uit onderscheidene sterkten te verdrijven. Arjå Mataram zag zich welhaast door den nood gedwongen zich met vrouwen en kinderen aan de onzen over te geven. Op den eisch van den Soesoehoenan werd hij aan dezen uitgeleverd en met zes zonen en twee schoonzoons geworgd [1]).

Tegen het einde van 1719 werd het opperbevel weder aan den grijzen Bergman opgedragen, die in het volgende jaar, in vereeniging met de troepen des Soesoehoenans, aan Blitar en Poerbåjå gevoelige slagen toebracht. Die Pangérans vluchtten nu oostwaarts naar Djipang en Madioen, maar werden ook derwaarts vervolgd door twee legerkorpsen, waarvan het eene, hoofdzakelijk uit Compagnie's troepen bestaande, onder Bergman zelven zich over zee van Semarang naar Grissee begaf; het andere, onder Van Spree en den Adipati Mangkoe-Prådjå, bevelhebber van het leger des Soesoehoenans, over land oostwaarts trok. In Djipang vereenigden zich de beide korpsen om gezamelijk den vijand aan te tasten, dien zij uit zijne voornaamste sterkten verdreven, maar de vlucht niet konden beletten naar het Malangsche gebergte, waar Blitar, Poerbåjå en Dipå Negårå bij de zonen van Soerapati een schuilplaats vonden [2]). Het doel van den volgenden veldtocht, dien van 1721, werd nu den vijand in dit gebergte in te sluiten en door gebrek tot de overgave te dwingen. Maar in de volvoering van het plan werd veel tegenspoed ondervonden, die deels aan de traagheid en den onwil der Javaansche troepen, deels aan het uitbreken van ziekten in het leger te wijten was. In September besloot men, wegens den naderenden regenmoeson, de vervolging te staken en de kantonnementen aan het strand te betrekken. Maar ook de vijand leed aan uitputting en Pangéran Blitar werd zelf daarvan het slachtoffer en verloste door zijn dood den vorst van Mataram van diens

[1]) Zwaardecroon bij De Jonge, IX. 66. Is de wreede terechtstelling van 9 rebellen te Kartasoera, die Valentijn IV. I. 209 beschrijft, soms eene opgesierde voorstelling van dit feit?

[2]) Zwaardecroon bij De Jonge, IX. 67 v.

gevaarlijksten vijand; Djåjå Poespitå, die de schranderste der Soerabajasche opstandelingen genoemd wordt, was reeds in 't vorige jaar overleden [1]).

Nu bleven hoofdzakelijk nog Poerbåjå en de zonen van Soerapati te bestrijden over, die van tijd tot tijd uit het Malangsche het aangrenzende gebied door strooptochten verontrustten. In 1722 zond de Compagnie versche troepen, maar men deed niet veel meer dan den vijand in het oog houden, die zijn aanhang voortdurend zag verminderen. Hij was thans naar Loemadjang in Probolinggo geweken en leed daar gebrek in een gebied, dat de Compagnie reeds sinds jaren zooveel mogelijk ontvolkt had, als beste waarborg voor de rust [2]). Zoo werden de hoofden van het verzet genoopt in te gaan op de voorslagen tot overgave, die de Nederlanders hen door bemiddeling van een Javaan lieten doen [3]). In 1723 had die overgave plaats; de voornaamste gevangenen waren Pangéran Poerbåjå, Mangkoe Negårå, de zoon des Soesoehoenans, en Dipå Negårå, diens halve broeder, alsmede twee zonen en twee kleinzonen van Soerapati en de Soerabajasche prinsen, met hunne vrouwen en kinderen, samen 44 personen [4]).

Toen de Hooge Regeering in Mei 1723 bericht ontving, dat de oorlog geëindigd was, bepaalde zij, dat den 10den Juli een dank- en bededag zou gehouden worden. Een dergelijke feestviering had ook den 22sten April des vorigen jaars plaats gehad, omdat toen de hoofdstad van Ned. Indië zelve aan een zeer groot gevaar was ontsnapt; ik bedoel aan de samenzwering van Pieter Erberveld, die in het laatst van 1721 ontdekt werd en op Nieuwjaarsdag tot uitbarsting had moeten komen. Erberveld was een mesties, uit een Duitschen vader en eene Javaansche moeder geboren, en bezitter van een aanzienlijk vermogen. Met de hulp van een Javaan, Karta Drija geheeten had hij zich een grooten aanhang weten te verschaffen,

---

[1]) Zwaardecroon bij De Jonge, IX. 68, 72.

[2]) Van Deventer, II. 83, 93.

[3]) Meinsma in Bijdr. tot de T. L. en Vk. 4e Vg. IV. 566.

[4]) De Jonge IX. XII; Zwaardecroon aldaar, 82.

waartoe een aantal Mohammedaansche priesters behoorden en die door sommigen op wel 17000 man wordt begroot, en had hij onder de eedgenooten djimats of talismans uitgedeeld, die hun onkwetsbaarheid verzekerden. Men meent dat de samenzwering uitgebreide vertakkingen had in het binnenland en zelfs met de opstandelingen in Malang in betrekking stond. Het plan was alle Europeanen te Batavia van kant te helpen, waarna Erberveld zich, onder den naam van Toewan Goesti, aan het hoofd der stad zou plaatsen, terwijl Karta Drija, met den titel van Raden, het gezag over de Ommelanden zou voeren. Den 28sten December werd de Gouverneur-Generaal Zwaardecroon, zooals sommigen beweren door tusschenkomst van den Sultan van Bantam, van het dreigend gevaar onderricht. De aanleggers werden gevangen genomen en ten getale van 49 personen op de gruwzaamste wijze ter dood gebracht. Het huis van Erberveld werd gesloopt en op de plaats werd een gedenksteen opgericht, met een opschrift in het Nederduitsch en Javaansch, dat het bouwen en planten op die plek voor alle volgende tijden verbood [1]).

Den 19den Juli 1723 verschenen de gevangen opstandelingen te Batavia, waar zij in verzekerde bewaring gehouden werden, tot, volgens de beslissing der Hooge Regeering, Ceilon aan de prinsen van Soerabaja en de familie-leden van Soerapati, de Kaap de Goede Hoop aan Dipå Negårå als verbanningsoord werden aangewezen; de eersten werden „als eene partye van de slegtste soort aanstonds na dat eyland geëxpedieert.” Mangkoe Negårå was reeds vroeger aan zijn vader teruggezonden, onder voorwaarde dat hem geen leed zou geschieden. Pangéran Poerbåjå, wien ongetwijfeld te Kartasoera een gruwzaam lot zou gewacht hebben, ontving genade van

[1]) Men leest bij vele schrijvers van een opschrift in verschillende of ook bepaaldelijk in vijf talen. Maar Valentijn, IV. I. 210, spreekt slechts van Nederduitsch en Javaansch, en dat is ongetwijfeld alleen juist. In D. XIX van het T. v. I. T. L. en Vk. is op bl. 270 de Nederduitsche en Javaansche tekst van het nog aanwezige opschrift en op bl. 579 een fac-simile van de Javaansche inscriptie medegedeeld.

de Compagnie, met aanwijzing van een landgoed nabij Tangeran, waar hij in vrede mocht zaaien en maaien. De dus beëindigde krijg is in de geschiedenis onder den naam van „tweede Javaansche successie-oorlog” bekend [1]; kleinere gevechten met de jongste vier zonen van Soerapati hadden ook nog in de volgende jaren plaats.

Soenan Praboe had niet lang genot van de in zijn rijk herstelde rust. Hij stierf den 20sten April 1727, nadat hij met goedkeuring der Hooge Regeering een zijner jongere zonen als zijn opvolger had aangewezen [2]. Deze ongelukkige prins, wiens leven een aaneenschakeling van rampen was, had bij zijns vaders dood eerst den ouderdom van zestien jaren bereikt. Hij werd onder den naam van Pakoe Boewånå II tot Soesoehoenan uitgeroepen, maar geplaatst onder de voogdij van zijne moeder, eene doorslepene en heerschzuchtige vrouw, en van den rijksbestuurder Danoe Redjå, die verdacht wordt den vorigen Soesoehoenan door vergif om het leven gebracht te hebben. Het Hof werd, zooals te verwachten was, nu weder het tooneel van allerhande kuiperijen en kabalen, en Pakoe Boewånå werd in deze oefenschool een meester in de kunst der veinzerij. Ofschoon de Ratoe en de Rijksbestuurder elkander haatten, spanden zij samen tot verderf van allen, die hun in den weg stonden. Een enkel voorbeeld moge volstaan. Mangkoe Negårå, des Soesoehoenans halve broeder, werd van een minnehandel met eene van 's vorsten vrouwen beschuldigd. Het feit was onbewezen en later bleek zijne onschuld. Desniettemin werd de ongelukkige vrouw, die men in de verzonnen geschiedenis had gemengd, door verworging van het leven beroofd en Mangkoe Negårå werd naar Ceilon gebannen, waartoe de Hooge Regeering hare medewerking verleende, omdat

---

[1] Valentijn, wiens geschiedverhaal hier een einde neemt, deelt omtrent dezen krijg IV. I. 209 211 v. slechts enkele onsamenhangende bijzonderheden mede, hem door zijne Indische vrienden overgebriefd, en Hageman schijnt buiten hem slechts inlandsche bronnen gebruikt te hebben Eerst De Jonge heeft in zijn IXde deel de ware toedracht van zaken aan het licht gebracht.

[2] De Haan bij De Jonge, IX. 112.

zij alleen daardoor hem aan een wissen dood onttrekken kon [1]).

De Soesoehoenan werd eindelijk het juk van zijn rijksbestuurder moede, maar te vreesachtig om hem openlijk te weerstreven, zette hij met zijne gunstelingen een kabaal op touw om Danoe Redjå ten val te brengen. De intrige was wel een jaar lang op de meest bedekte wijze voortgesponnen, toen eindelijk de rijksbestuurder in 1733 listiglijk naar Semarang werd afgevaardigd, om den gevolmachtigden gezant der Compagnie Coyet te gaan begroeten. De gezant, die in het geheim was, nam den staatsdienaar des Soesoehoenans gevangen, eer hij op tegenstand bedacht was. Hij werd van zijne waardigheden vervallen verklaard en naar Batavia gezonden, waarna hij het getal der op Ceilon levende ballingen ging vermeerderen [2]). Enkele jaren later, in 1737, werden vier prinsen, zonen van den in ballingschap overleden Soenan Mas [3]), met vrouwen, kinderen en volgelingen, in 't geheel tweehonderd personen, van Ceilon naar Kartasoera teruggebracht; dit geschiedde op verzoek van den Soesoehoenan zelven, met het doel de poesaka of erfstukken uit het huis van Mataram, door hen medegenomen, terug te erlangen [4]).

De Nederlandsche invloed aan het Hof wies door al deze den Soesoehoenan bewezen diensten met den dag, maar de Hooge Regeering liet haren beschermeling den steun dien zij hem verleende duur betalen. Den 8sten November 1733, weinige maanden na den val van Danoe Redjå, werd een nieuw contract met den vorst gesloten, dat vooral moest dienen tot regeling der schulden, die de Compagnie wederom tot een aanzienlijk bedrag, zoo wegens de in den krijg tegen Soerapati's zonen en in den tweeden successie-oorlog verleende hulp, als voor de achterstallige soldij van het door haar te Kartasoera onderhouden garnizoen en de achterwege gebleven opbrengst

---

[1]) De Haan bij De Jonge, IX. 128.

[2]) Van Cloon bij De Jonge, IX. 196, 207.

[3]) II, 111.

[4]) Bijdr. t. d. T. L en Vk. v. N. I. 4e Vr. IV. 563. Valckenier bij De Jonge, IX. 273.

van rijst, te vorderen had. De Regeering volgde echter ook nu weder den regel van zich in de hoofdzaak met verplichte leveringen en maatregelen tot handhaving van haar monopolie te vergenoegen en daarentegen hare geldelijke vorderingen grootendeels te laten slapen. Gedurende 50 jaren zou de Soesoehoenan jaarlijks 1000 kojans rijst te Batavia opbrengen en alleen bij misgewas zou geld in betaling daarvoor worden aangenomen. Voor het onderhoud der forten te Semarang en Djapara zou hij de noodige houtwerken vrij leveren, terwijl voor de verdere houtleveringen en voor de levering van peper en katoenen garens vaste, natuurlijk zeer matige, prijzen betaald zouden worden. De koffiecultuur, die naar de meening der Bewindhebbers reeds te grooten omvang begon te krijgen, — waarom ook de Gouv.-Gen. De Haan, om hen te believen, ofschoon hij er den vloek der inlanders door op zich laadde, in 1726 de prijzen aan de Javaansche hoofden voor de koffie te voldoen, tot op een derde verminderd had [1]) — zou door den Soesoehoenan in zijne staten verboden worden, terwijl hij zich verbond de reeds bestaande aanplantingen te doen uitroeien. Overigens zouden alleen de achterstallige gelden voor het onderhoud van het garnizoen te Kartasoera worden ingevorderd en wel door een jaarlijksche betaling van 10,000 Spaansche matten gedurende 22 jaar, terwijl in het vervolg bij voortduring 1300 rijksdaalders in de maand voor dat onderhoud zouden worden uitgekeerd [2]).

Sultan Aboe'l-Mahasin van Bantam [3]) leefde gedurende zijne zeldzaam lange regeering (1690—1733) steeds in vrij goede verstandhouding met de Compagnie. In 1723 was ook hier het Hof het tooneel geweest van allerlei kuiperijen, totdat plotseling de vermoedelijke troonsopvolger, voor wiens rechten de Sultan in 1708 zoo bezorgd was geweest [4]), door een

[1]) Du Bois, Vies des Gouv.-Gen. 301. Droom van den opstand te Batavia, 116. Zie de resolutie bij De Jonge, IX. 110.

[2]) Zie het contract bij De Jonge, IX. 235.

[3]) II, 90.

[4]) II, 111.

amokmaker was vermoord. De troonsopvolging was nog niet geregeld toen de Sultan in 1730 door een beroerte werd overvallen. Tegen verwachting hersteld, haastte hij zich nu eene nieuwe regeling tot stand te brengen, die in 1731 bij contract met de Compagnie bevestigd werd. Bij dat contract werd aan vreemde Oosterlingen de handel op Bantam en aan de Bantammers de handel op Oost-Java toegestaan, altijd met uitzondering der artikelen in het monopolie der Compagnie begrepen; doch tegenover deze milde bepalingen verwierf de Compagnie den afstand van het eiland Pandjang, den sleutel der Bantam-baai, en nieuwe waarborgen voor haren peperhandel. Toen de Sultan twee jaren later overleed, werd hij door zijn als opvolger aangewezen tweeden zoon, Aboe'l-Fath Mohammed Sjifâ Zeinoe'l-Arifîn, zoo het schijnt zonder eenigen tegenstand vervangen. Bij die gelegenheid werd, als naar gewoonte, eene nieuwe overeenkomst met dezen aangegaan, die echter hoofdzakelijk slechts bekrachtiging der oude bepalingen beoogde; maar in September 1738 werden, na de beslechting door de als scheidsrechter ingeroepen Compagnie van een sedert lang tusschen Palembang en Bantam hangend geschil over het bezit van een deel der Lampong-landen, eenige bepalingen daaraan toegevoegd die aan de Compagnie het recht schonken, in het door hare beslissing aan Bantam toegewezen district Toelang Bawang een fort op te richten, ten einde zich de levering der daar gekweekte peper te verzekeren [1]. In het geheel schijnt bij al deze overeenkomsten eene hoofdbedoeling der Compagnie geweest te zijn, de ook

[1]) De contracten van 1731 en 1733 vindt men bij De Jonge, IX. 182 en 241; dat van 1738 wordt bij hem vermeld IX. 285. Vgl. Meinsma, I. 128 en Valckenier bij De Jonge, IX. 276. De Sultan heet bij De Jonge, IX. 241, Safai Djainoel-Arifin, IX. 276, Sifar Zeinoel-Arifin en X. 125, Sifa Dzainoel-Arifin; bij Millies. Recherches sur les monnaies, 50, Sifah Zeino'l-Arifin; bij Hageman, Handl. I. 213 en T. v. I. T. L. en Vk. IX. 81 en bij Roorda v. Eysinga, L. en Vk. III. 2. 308, Schafazinoe'l-Arifin. Sjifâ is waarschijnlijk de juiste vorm, niet Sjafeï; het eerste is een gewone Arabische persoonsnaam, 't laatste niet. Djainoe voor Zeinoe laat zich verklaren uit de inlandsche uitspraak van *z* als *dj*.

voor haren handel schadelijke knevelarijen en bedriegerijen te beteugelen, waaraan zich Bantamsche vorsten bij de levering der peper door hunne onderdanen schuldig maakten [1].

Omtrent Tjeribon vernemen wij in dit tijdvak weinig, dan dat in 1715, en wederom in 1733, ten gevolge van den dood van den oudsten vorst, Panembahan Sepoeh, eene opschuiving der titels en rangen plaats had, zooals wij die ook in 1699 en 1704 opmerkten [2]. De nadere bijzonderheden dier regeling zijn mij niet bekend en kunnen ons ook tamelijk onverschillig zijn, maar in 1752 vond men zich door de bezwaren van deze wijze van opvolging genoopt een nieuw stelsel in te voeren, waarbij de gewone erfopvolging van vader op zoon voor elk der vorsten, steeds echter onder goedkeuring der Compagnie, in de plaats der opschuiving werd gesteld. Tevens werden toen bepalingen gemaakt omtrent de wijze waarop, bij overlijden van een der vorsten zonder mannelijk oir, zijn aandeel in de regeering en in de inkomsten onder de anderen zou verdeeld worden. Iedere vorst bleef overigens in het genot der opbrengsten van de hem toegekende tjatjah's [3]) en van een vast aandeel in de opbrengst der pachten, terwijl de levering van alle artikelen van uitvoer aan de Compagnie nader omschreven werd [4]).

Reeds in 1729 was aan de prinsen der beide oudste takken weder vergund den sultanstitel te voeren [5]. Sedert heetten de zonen van Sepoeh sultan Sepoeh en sultan Tjeribon, dien van Anom sultan Anom; de vierde vorst moest zich met den titel van Panembahan Tjeribon vergenoegen.

---

[1]) Van Cloon bij De Jonge, IX. 232.

[2]) II, 101.

[3]) Het veelvuldig vooral in oudere stukken voorkomende woord tjatjah kan men vertalen met eenheid; er wordt weerbaar, gezeten man mede bedoeld en bij uitbreiding diens huisgezin.

[4]) De Jonge, X. 189; vgl. XI. 42.

[5]) Durven bij De Jonge, IX. 152. Vgl. boven, bl. 38, 66, 88, 101.

VIERDE HOOFDSTUK.

De opstand der Chineezen. De verbrokkeling van het rijk van Mataram. De groote Bantamsche opstand.

Wij moeten tot het jaar 1740 terugtreden, gebrandmerkt door de afschuwelijkste gebeurtenis die de jaarboeken van het bestuur der Compagnie op Java ontsiert. Het geheele tijdvak sedert het herstel van den vrede in 1723 verloopen, behoort lang niet tot hare glansrijkste perioden, en zoo die jaren arm waren in belangrijke gebeurtenissen, de zaden van misnoegen en toekomende ellende werden in rijken overvloed uitgestrooid. Na de aftreding van Zwaardecroon in 1725 volgden eene reeks van zwakke of althans tot wering der misbruiken onvermogende regenten elkander op in de betrekking van Gouverneur-Generaal, en terwijl zij soms zelven het voorbeeld gaven van traagheid, inhaligheid en zedeloosheid, greep het verderf steeds verder om zich en schenen alle gevoelens van plicht en eer schier geheel uit de harten der dienaren van de Compagnie geweken. De afpersingen en knevelarijen, die de ambtenaren zich veroorloofden, drukten misschien het zwaarst op een deel der bevolking, dat tot nog toe boven alle andere ingezetenen bevoorrecht en vertroeteld was. Sedert de stichting van Batavia waren de nijvere Chineezen in steeds toenemend aantal derwaarts gelokt. Zij leefden er volgens eigen zeden en gebruiken, onder hoofden hunner eigen natie, en hadden zich door buigzaamheid en naarstigheid in het algemeen tot grooten invloed en welstand weten te verheffen. De Chinees werd een goed ingezeten en onderdaan geacht en meer met de Europeanen dan met de inlanders gelijk gesteld [1]). Valentijn zegt dat te zijnen tijde het aantal der Chineezen in en om Batavia door sommigen op wel 100,000 geschat werd. Zeker is het, dus gaat hij voort, dat hunne huizen in en vooral bui-

---

[1]) „Batavia's beroerte." HS. aangehaald door Van Hoëvell, „Batavia in 1740", in T. v. N. I. III. I. 456.

ten de stad met volk opgepropt zijn, en dat zij ook overal in de stad de beste plaatsen bewonen. En als hij er ten slotte bijvoegt, dat hem dit dikwijls voor onheil had doen vreezen, dan heeft de uitkomst maar al te zeer getoond, dat zijne vrees niet ongegrond is geweest [1]).

Ook over andere streken van Java waren de Chineezen in grooten getale verspreid en ook daar waren velen tot rijkdom en invloed gekomen. Ze zijn terecht de suikerlords van het eind der 17e en de eerste helft der 18e eeuw genoemd [2]). Zoowel in de Ommelanden van Batavia als in Tjeribon en in de strandgewesten van het rijk van Mataram waren zij de bezitters der plantages en der molens, waarop zij eigen landslieden lieten arbeiden. In de laatste streken waren zij bovendien de pachters der belastingen. Grooten invloed bezaten ze over de lagere Javaansche hoofden. Ook over de binnenlanden van Mataram hadden ze zich uitgebreid en dreven er, in vereeniging met hunne landgenooten aan de kust, sluikhandel in de waren, die aan de Compagnie geleverd moesten worden. Zoo hadden de Chineezen een macht verkregen, die voor de Compagnie gevaarlijk worden kon en dan ook met schrik door haar werd gadegeslagen. Reeds had zij de bepaling gemaakt dat niet meer dan honderd Chineezen per schip op Java mochten worden aangebracht; een bepaling die echter op aandrang der suikerlords telkenmale werd overschreden. Een groot aantal Chineezen maakte als landloopers de stad Batavia en omstreken onveilig.

Onder het bestuur van Diederik Durven, die van 1729 tot 1732, toen hij ter verantwoording naar Nederland geroepen werd, de waardigheid van opperlandvoogd bekleedde, schijnt voornamelijk de grond tot het misnoegen der Chineezen gelegd te zijn. Hijzelf wordt ons in de berichten van tijdgenooten, waarschijnlijk echter niet zonder overdrijving, met een zwarte kool geteekend. Doch moeilijk schijnt het te kunnen geloo-

[1]) Valentijn, IV. I. 250.

[2]) Van Deventer, II. 103.

chend worden, dat van de, misschien noodige, maar zeker zeer strenge politiemaatregelen om tegen te groote toeneming en onrustige woelingen der Chineezen te waken, onder zijn bestuur door ondergeschikte ambtenaren op de schandelijkste wijze misbruik is gemaakt om zichzelven te verrijken en dat de door hunne knevelarijen tot den bedelstaf gebrachte ongelukkigen, wanneer zij zich, door gebrek genoopt, aan eens anders eigendom vergrepen, met de gruwzaamste wreedheid gestraft werden. Men leest dat zij in sommige gevallen aan palen gespietst en aan hun lot overgelaten werden, tot de dood zich hunner ontfermde [1]).

De billijke verbittering der menigte werd een gevaarlijk wapen in de hand van eerzuchtige hoofden, die bovendien hunne meesters haatten, omdat zij zich de hun in het openbaar bewezen gunst in het geheim door groote geldsommen lieten betalen. Men beweert dat reeds in 1734 een luitenant der Chineezen Ni-Lo-Ko het voornemen had opgevat de Europeanen te verdelgen en de heerschappij der Chineezen in plaats der hunne op Java te vestigen; en dat hij, zelf in de uitvoering verhinderd, op zijn sterfbed zijn zoon Ni-Hoe-Kong liet zweren, dat hij dit plan zou ten uitvoer leggen [2]). Zeker is het dat er groote spanning en wederzijdsche verdenking bestonden, toen in 1737 Valckenier als Gouverneur-Generaal optrad, en dat zij niet weinig werden vermeerderd, toen den 25sten Juli 1740 de Hooge Regeering, op voorstel van Van Imhoff, het besluit nam de Chineezen die zonder behoorlijk middel van bestaan waren en in stad en ommelanden roof en diefstal pleegden, te doen opvatten en in de boeien werpen [3]). Onder de Chineezen verbreidde zich het gerucht, dat de op-

[1]) „Droom van den opstand te Batavia", 122—129 (N°. V in de bekende „Verzameling van verscheide echte stukken concerneerende den opstand der Chineezen"). Vgl. het zeer bezadigd oordeel van De Jonge over deze berichten, IX. bl. XLVII—L.

[2]) Du Bois, 309.

[3]) Zie De Jonge, IX. 323. Vgl. Krabbe, Overzicht der crimineele procednres enz , in T. v. N. I. VIII. D. III. 19, 20.

gepakten aan boord van schepen werden gebracht, zoo het heette om als kaneelschillers naar Ceilon te worden vervoerd maar inderdaad met het oogmerk om ze in zee te verdrinken. En daar werkelijk het besluit tot vele geweldenarijen en afpersingen aanleiding gaf, beangstigden de Chineezen zich zoozeer, dat zij in grooten getale uit de stad vluchtten en zich in de Ommelanden met hunne daar reeds rondzwervende of op de suikermolens arbeidende landgenooten vereenigden. Er hadden nu welhaast groote samenrottingen plaats; de Ommelanden werden afgeloopen; geheime verstandhouding werd met de in Batavia achtergeblevenen aangeknoopt, en aan het hoofd van den opstand plaatste zich zekere Tai-Wan-Soei, die door velen voor een zoon van den in 1735 gestorven Keizer Joeng-Tsjing gehouden werd, en van wien men geloofde dat hij uit China gebannen was, omdat hij aanspraak had gemaakt op den troon, door zijn broeder Khiën-Loeng bestegen [1]).

De Hooge Regeering, den 25sten September door drie luitenants der Chineezen gewaarschuwd om op hare hoede te zijn, zond versterkingen naar de posten te Meester Cornelis en Bekassi en vaardigde den 5den October de Raden van Indië Van Imhoff en Van Aerden, onder bedekking eener afdeeling troepen, als Commissarissen naar Tanah-Abang af, om te trachten langs den minnelijken weg de Chineezen tot reden te brengen. Daar aangekomen zonden zij twee vertrouwde Chineezen naar het kamp der muitelingen, voorzien van een brief, door de eigen hoofden dier natie in de stad geteekend, waarin zij tot onderwerping vermaand werden. Het hooghartig antwoord, als 't ware eene akte van beschuldiging tegen

---

[1]) „Nader bericht wegens het schrikkelijk oproer op Batavia", bl. 5. De schrijver, wien Du Bois, bl. 309, 310, op den voet volgt, noemt Tai-Wan-Soei „een basterd van den vader des tegenwoordigen Keizers". Ook Khiën-Loeng was de zoon van een bijwijf; Joeng-Tsjing had één echten zoon, die hem evenwel niet opvolgde. In „Kort relaas van de rebellie der Chineezen" (N°. 1 der „Verzameling echte stukken"), bl. 21, wordt Tai-Wan-Soei slechts voorgesteld als een voortvluchtige Mandarijn, die tegen den Keizer in opstand was gekomen. Zoo ook Van Hoëvell, t. a. p. bl. 497.

de Hollanders, bevatte het verzoek om de loslating aller gevangen Chineezen van hen te eischen en uitnoodiging om, in vereeniging met de opstandelingen, hen overal aan te tasten en te vervolgen [1]).

Er bleef nu geen ander middel over dan de gevaarlijke muiterij met geweld te onderdrukken. Den 8sten October werden de Chineezen van Tanah-Abang verjaagd, maar tegelijk vernam men dat zich de opstand over den geheelen omtrek van Batavia had uitgebreid; dat de post de Kwal, aan den oostelijken mond der Tjidani tegenover het eiland Onrust, door hen was afgeloopen; dat zij een detachement, tot versterking der schans Tangeran afgezonden, hadden aangevallen en voor de helft in de pan gehakt; dat zij de Compagnie's troepen te Bekassi verslagen en tot den laatsten man over de kling gejaagd hadden; dat aan de Maroenda, te Tandjong Priok en op vele andere plaatsen de woningen in brand gestoken en geplunderd en de gruwzaamste wreedheden aan de Europeanen gepleegd waren In de stad stegen de angst en het wantrouwen tegen de Chineezen ten top, vooral toen eene huiszoeking bij hun kapitein Ni-Hoe-Kong, die steeds had voorgewend niets van de samenzwering te weten, eene aanzienlijke hoeveelheid wapenen en ammunitie aan het licht bracht. Men riep nu de schutterij op, wapende de matrozen, de pennisten — lagere ambtenaren — en ambachtslieden in dienst der Compagnie, en de leden der Regeering vereenigden zich in commissiën, om tot de bewaring der orde en de verdediging der stad zooveel mogelijk mede te werken.

Een aanval, nog in den avond van den 8sten op de buitenwerken der stad ondernomen, was wel is waar zegevierend afgeslagen, maar de volgende dag, die, naar men meende,

---

[1]) Van Hoëvell, t. a. p. 470; De Jonge, IX. 335. In „Nader bericht" enz., bl. 5, wordt ten onrechte gezegd, dat de brief onderschept was; van dezen brief bestaan twee vertalingen (zie De Jonge IX. 335 en 336), waarvan de tweede gematigder is dan de eerste; er is in de zitting van den Raad van Indië van 4 Nov. 1740 een debat geweest over de vraag, of de eerste vertaling te goeder trouw was. Zie De Jonge, IX. bl. LXX.

voor de uitbarsting der samenzwering binnen Batavia bepaald was, werd met klimmende spanning te gemoet gezien. In den morgen van dien dag deed Valckenier in den Raad van Indië het voorstel, om veiligheidshalve alle Chineezen uit de stad te drijven. Echter behield de meer gematigde zienswijze van Van Imhoff de overhand, ten gevolge waarvan, ofschoon tegen den zin van den Gouverneur-Generaal, eene algemeene proclamatie werd uitgevaardigd om de Europeanen tot kalmte en de Chineezen tot rust te vermanen, maar tevens de huiszoekingen tot opsporing van verborgen wapenen en andere verdachte zaken werden voortgezet, opdat men zou leeren de wel- van de kwalijkgezinden te onderscheiden, en de laatsten zou in boeien sluiten, terwijl men de eersten ongemoeid liet.

Het in deze vergadering genomen besluit miste echter geheel het beoogde gevolg; want kort nadat zij was uiteengegaan greep eene der gruwelijkste uitbarstingen van volkswoede plaats waarvan de geschiedenis gewaagt. Van alle zijden snelt het gepeupel, met matrozen en soldaten vermengd, naar de Chineesche wijk, plundert en rooft en maakt allen van kant die tot de Chineesche natie behooren, zonder onderscheid van sekse of leeftijd. Op verschillende punten der stad breken welhaast de vlammen uit [1]), en overal hollen de teugellooze

[1]) Volgens de meeste berichten hebben de opgejaagde en opgesloten Chineezen zelve den brand in hunne huizen gestoken. Dat de brand zou begonnen zijn vóór den moord en dat de verbolgenheid over of de verwarring bij den eersten tot het doodslaan zou geleid hebben, is onzeker. Aldus wordt de zaak voorgesteld in het „Omstandig en allernaeuwkeurigst verhaal van den oorsprong, begin, voortgang en gelukkige ontdekkinge van het vervloekt en schelms verraadt, enz." (Utrecht z. j., bl. 11). Dubois heeft dit gevolgd (bl. 314); Van Hoëvell bl. 484, De Jonge IX, bl. LXII, en Van Deventer, II. 112 stellen de zaak eveneens zoo voor. Of Van Hoëvell hieromtrent iets gevonden heeft in het Dagregister van het kastcel te Batavia blijkt niet; de brief van Valckenier aan Heeren Zeventien (De Jonge, IX. 305) kan tot de voorstelling mede aanleiding geven, maar is wellicht niet geheel betrouwbaar. Daarentegen vindt men niets van een brand in den morgen vermeld in de Verzameling van echte stukken en evenmin in de andere door ons geraadpleegde pamfletten der rijksbibliotheken in Den Haag en Leiden; ook niet in twee afschriften van pamfletten, te vinden in een uitgebreide verzameling stukken betreffende de O.-I. C. in de

benden der moordenaars door de straten, die door stroomen bloeds worden geverfd. Drie dagen lang is de stad met hare voorsteden het tooneel van gruwelen, die slechts in de ijselijkheden van de Siciliaansche vesper en den Bartholomeusnacht hun evenbeeld vinden. Toen den 12den October de hevigste volkswoede had uitgeraasd, waren meer dan 600 huizen van Chineezen een prooi der vlammen geworden en bedekten 10000 lijken de straten en pleinen en buitenwijken der stad. Onder dit cijfer zijn medegerekend de slachtoffers van een aanval der muiters buiten de stad op de Diestpoort en de Waterplaats bij de Kruidmolens, die in den nacht tusschen den 9den en 10den October de algemeene ontsteltenis en verwarring nog kwam vermeerderen, maar door de daar geplaatste posten kloekmoedig werd afgeweerd; evenzoo de Chineesche gevangenen, die op last van den Gouverneur-Generaal en eenige Raden op den 10den October door de dienaren der Compagnie werden omgebracht en de zieken en gewonden, die op gelijk bevel uit de hospitalen gejaagd werden en op de straat hetzelfde lot ondergingen [1]).

Het moorden en plunderen hield nog eenige dagen aan; zoo groot waren de woede en verbittering, dat de Hooge Regeering den 13den aan de inlanders een premie uitloofde van twee dukaten voor ieder Chineesch hoofd dat buiten de stad zou zijn afgehouwen en aan den Gecommitteerde voor

bibliotheek van het Rotterdamsch Leeskabinet. Onder al deze pamflettisten zijn er, die elkaar naschrijven, maar er blijven na aftrek daarvan een aantal schijnbaar onafhankelijke stemmen over, die mededeelen dat de brand eerst in den middag na den moord plaats had en die het vermoorden als een plotselinge uitbarsting der volkswoede voorstellen. Zeer naïef wordt dit medegedeeld in een der beide geschreven stukken: „Goede raad was ter dien tijd duur, maar terwijl daarover bij de hooge regeering geconsuleert wierd, soo vond de gemeijnte soo groot als kleijn goet om de stad te suyveren van de schuldige en onschuldige, want tijd om deselve te sorteeren was er niet; wes quam er een algemeen oploop", enz.

[1]) Het is hier de plaats niet om over de schuld van Valckenier in bijzonderheden te treden. Vrijspreken kan men hem zeker niet, na Krabbe, t. a. p. 9. 13, en De Jonge, IX. bl. LXIII vv. gelezen te hebben; maar stellig doet men hem onrecht als men op hem alleen al de schuld laadt.

de zaken der inlanders ingeleverd [1]). Eerst op den 17den, toen bijna geen Chinees in de stad meer in leven was, behandelde men in den Raad van Indië de vraag „of men nu niet zoude ophouden met der Chinezen hun bloed te vergieten en of het niet eens tijd begon te worden om daarin ordre te stellen," en besloot men eene algemeene amnestie uit te vaardigen voor alle Chineezen die zich binnen een maand zouden onderwerpen. Pas op den 22sten werd die amnestie afgekondigd [2]). Het is zeker niet te verwonderen dat deze maatregel aanvankelijk weinig uitwerking had en de Chineesche muiters, versterkt door allen die aan de stad hadden kunnen ontkomen, hunne roof- en plundertochten in de Ommelanden voortzetten. Men werd dus genoodzaakt eene expeditie uit te zenden om de omstreken der stad te zuiveren. Kapitein Crummel trok uit in de richting van Kadoewang en Tangeran en keerde den 2den November in de stad terug, na in veertien dagen tijds haren geheelen westelijken omtrek te hebben schoongeveegd [3]). Aan de Oostzijde bleef de onrust nog voortduren [4]); de invallende regens en gebrek aan levensmiddelen noopten echter allengs geheele scharen tot onderwerping, vooral nadat de Regeering er toe overging, wijl de acte van amnestie op zich zelve geen genoegzaam vertrouwen inboezemde, door den Gouverneur-Generaal geteekende en met het zegel der Compagnie bekrachtigde pardonbrieven aan de in onderwerping komenden uit te reiken. Men vreesde echter zeer de Chineezen weder binnen de stad toe te laten en hunne oude huizen te doen betrekken. Er werden dus al spoedig maatregelen genomen om eenige Chineesche huisgezinnen buiten de stad te vestigen, terwijl hun ten slotte een uitgestrekt land aan de westzijde der Groote rivier werd aangewezen, ter plaatse waar zich nog heden het Chineesche kamp

[1]) Van Hoëvell, t. a. p. 493.

[2]) Zie dit stuk in de Verzameling echte stukken, N°. III; in „Nader bericht", bl. 6, 7, en bij Van Hoëvell, t. a. p. 493—496.

[3]) Zijn Dagregister vormt N°. II van de „Verzameling echte stukken".

[4]) Kort relaas, bl. 22, 23.

bevindt, dat dus zijn aanwezen aan den opstand van 1740 verschuldigd is.

Ik zal niet stilstaan bij den op 23 November te Batavia gehouden boet-, dank- en bededag [1]), noch bij de tamelijk overbodige pogingen om den vooronderstelden toorn van keizer Khiën-Loeng wegens het gebeurde af te wenden [2]). De opstand der Chineezen tegen de Compagnie en zijne bloedige onderdrukking zouden in eene geschiedenis der Javanen ter nauwernood op eene plaats kunnen aanspraak maken, indien niet de gevolgen dezer gebeurtenissen van overwegenden invloed geweest waren op het lot van het Mataramsche rijk, zooals het thans mijne taak wordt aan te toonen.

Men had gedurende den regentijd, die ook de Chineezen in bedwang hield, in de omstreken van Batavia niets verder tegen hen ondernomen, ofschoon zij nog in grooten getale bij Bekassi gelegerd waren. Maar in Juni 1741 werden zij door den Commissaris Roos aangetast en uiteengedreven, echter met dit ongelukkig gevolg, dat zij zich nu over de Preanger-regentschappen en Tjeribon verspreidden. Inmiddels had het bericht van de gebeurtenissen te Batavia overal gisting te weeg gebracht in de gemoederen der Chineezen, die in het gebied der Compagnie gevestigd waren. Reeds in Februari waren bij eene indigo-fabriek in het regentschap Pati de Europeanen door hen overvallen en vermoord, en kort daarna vernam men van eene groote samenrotting van Chineezen bij Djapara, die de naburige posten bedreigde. De gezaghebber Visscher te Semarang had hulp gevraagd bij de regenten der omliggende gewesten, en ook door den Soesoehoenan waren troepen gezonden; doch zij hadden niets uitgericht en zelfs was de regent van Grobogan openlijk tot de Chineezen overgegaan. In Mei was de toestand nog dreigender ge-

[1]) De predikatie bij die gelegenheid door J. Wagardus uitgesproken, werd onder den titel „Gedagtenisse der Hulpe Gods" te Amsterdam uitgegeven.

[2]) Zie den brief aan dien vorst in Bijlage A bij Huysers, Leeven van de Klerk, en bij Van Hoëvell, t. a. p. bl. 539—542; en vgl. de opmerkingen daarover van Mr. Van Alphen in T. v. N. I. III. 2. 332.

worden; Djoewana was door de Chineezen afgeloopen, Demak met moeite door versterking van troepen behouden en de Chineezen hadden zich vereenigd om tegen Semarang op te trekken en de stad ingesloten, terwijl een uitval van het garnizoen, vooral door de houding der Javaansche hulpbenden, zonder uitwerking was gebleven. De Politieke Raad te Semarang had in zijn angst besloten de bevelhebbers der onderhoorige posten te gelasten de Chineezen waar zij konden uit te roeien, en de aangeboden hulp van Tjakra-ning-Rat van Sampang aanvaard, die reeds lang had gepoogd zich los te maken van het oppergezag des Soesoehoenans en zich in dezelfde betrekking tot de Compagnie als de regenten van Oost-Madoera te plaatsen. In de langdurige geschillen tusschen Tjakra-ning-Rat en het Mataramsche hof had de Regeering te Batavia steeds het dubbele doel nagestreefd, om den Madoerees verwijderd te houden van Java en om de souvereiniteit over geheel Madoera te erlangen. Amangkoe-Rat had eene dochter, die hij aan Tjakra-ning-Rat ten huwelijk had beloofd, hem later op beleedigende wijze geweigerd. Pakoe Boewånå had echter na zijne troonsbestijging niet slechts het huwelijk tot stand gebracht, maar ook aan zijn zwager Sidajoe en de nog door de nakomelingen van Soerapati in opstand gehouden distrikten Banggil, Pasoeroean en Dringå [1]) als huwelijksgift toegezegd. De Compagnie had daarin nu een zeer dubbelzinnige rol gespeeld. Den Soesoehoenan had zij doen gevoelen hoe gevaarlijk de beloofde afstand zou zijn; bij Tjakra-ning-Rat had zij getracht verbittering op te wekken omdat de bruidschat niet geleverd werd, ja, zij had zich niet ontzien hem den raad te geven zijne reeds hoog zwangere echtgenoot aan haren broeder terug te zenden. Daarentegen had de Regeering de onafhankelijkheidsverklaring van Tjakra-ning-Rat, waar zij kon, zooveel mogelijk in de hand gewerkt, maar natuurlijk het Mataramsche hof weinig

---

[1]) Thans nog een district van Probolinggo, maar waarschijnlijk vroeger zoo uitgestrekt, dat het aan Pasoeroean paalde.

daartoe geneigd gevonden. Tjakra-ning-Rat, in beide zijne wenschen teleurgesteld, had geweigerd de jaarlijksche hofreis naar Kartasoera te volbrengen en was zelfs in zijne vijandige houding blijven volharden, toen zijn oudste zoon tot regent van Sidajoe was aangesteld [1]. Dus was de stand van zaken, toen de Commissaris Roos met versche troepen te Semarang kwam om het bevel uit handen van Visscher over te nemen, wiens verrichtingen geenszins de goedkeuring der Hooge Regeering hadden weggedragen.

De houding der Javaansche hulptroepen deed natuurlijk ook op den Soesoehoenan verdenking rusten, ofschoon hij er tot nog toe in geslaagd was Visscher door geveinsde vriendschapsbetuigingen in slaap te wiegen. Inderdaad was Pakoe Boewånå niet te vertrouwen. Geslingerd tusschen twee partijen, waarvan de éene, met zijne moeder, de Ratoe Ageng, aan het hoofd, het bondgenootschap met de Compagnie wilde handhaven, de andere, aangevoerd door den nieuwen rijksbestuurder Nåtå Koesoemå, de hoop op bevrijding van het Hollandsche juk op een verbond met de Chineezen wenschte te bouwen, schijnt hij het plan te hebben opgevat, in afwachting van de dingen die komen zouden, in het openbaar den schijn van vriendschap jegens de Compagnie te handhaven, ten einde zich, voor het geval dat de Chineezen de nederlaag leden, een gemakkelijken terugtred voor te behouden; maar in het geheim de Chineezen zooveel mogelijk te begunstigen, en, indien hunne zaak goede vorderingen mocht maken, zich met hen te vereenigen om de Hollanders van Java te verdrijven. De gezanten der Regeering werden dus door den Soesoehoenan met veel beleefdheid en schoone beloften ontvangen; maar tegelijk werd aan de hoofden der Chineezen voorgespiegeld, dat, zoo de Hollanders verjaagd waren, de kustplaatsen hun zouden worden afgestaan, en zij de handelsvoordeelen genieten zouden die de Compagnie aan Mataram had afgeperst.

[1] De Jonge IX, bl. XXVI—XXVIII, XLIII.

Maar door de Chineezen werden werkelijk voordeelen behaald, die den Soesoehoenan noopten zijne weifelende houding te laten varen. Ofschoon, ten gevolge der uit Semarang gegeven bevelen, op vele der oostwaarts gelegen posten de Chineezen, ook zonder dat zij nog blijk van slechte gezindheid hadden gegeven, waren van kant gemaakt en er onder andere te Grissee een honderdtal op last van Tjakra-ning-Rat was vermoord, waren de voordeelen, die zij in den krijg behaalden, niet te miskennen. De Chineezen die in Tjeribon hadden standgehouden, maar vandaar door inlandsche troepen in dienst der Compagnie verdreven waren, hadden met de hulp der opgestane Javanen de loge te Tegal zeer in het nauw gebracht en deze bleef door hunne bondgenooten ingesloten, toen zij zelven zich voegden bij de belegeraars van Semarang, die er met gunstig gevolg naar streefden aan die stad de gemeenschap met de zee af te snijden. Rembang, Djapara, Demak en andere posten werden door de Chineezen ernstig bedreigd. Op heimelijke aansporing uit Kartasoera vielen schier alle strandregenten de Chineezen toe en verliet zelfs de regent van Semarang de hofplaats met vijandelijke bedoelingen tegen de Compagnie. Wel werden Toeban, Grissee en Lamongan door Tjakra-ning-Rat en zijn zoon, den regent van Sidajoe bezet, maar dien Sampangschen prinsen was het daarbij alleen om bevestiging en uitbreiding van hun eigen gezag te doen. Van den angst der benarde bedienden van de Compagnie te Semarang gebruik makende, had Tjakra-ning-Rat van hen eene acte verworven, waarbij hij namens de Hooge Regeering van de gehoorzaamheid aan den Soesoehoenan werd ontslagen; maar ofschoon de Gouverneur-Generaal en Raad van Indië daarin berustten, waren zij volstrekt niet geneigd hem het verlangde bestuur over de Oosterdistricten van Java toe te kennen, waardoor eenige spanning ontstond die de goede samenwerking belemmerde. Inmiddels werd Soerabaja door de Javanen bedreigd, nadat zich de regent door de vlucht aan de waakzaamheid der Compagnie's dienaren had onttrokken. De Hollandsche troepen te Pasoeroean wer-

den door afsluiting der rivier van de gemeenschap met Soerabaja afgesneden. Nog hield de Soesoehoenan vol, dat de afval der Javanen buiten zijne voorkennis had plaats gehad; dat hij troepen zou uitzenden om de Chineezen te verdelgen en zijne onderdanen tot hun plicht te brengen en dat Van Velsen, de kommandant van het garnizoen te Kartasoera, heulde met de uit Ceilon teruggekeerde prinsen, die, naar de vorst vreesde, hunne verlangens naar den troon uitstrekten. Den 20sten Juli wierp hij eensklaps het masker af; de wacht in den kraton werd overvallen en verdreven en een verraderlijke aanslag op het fort beproefd. Ofschoon de Javanen werden afgeslagen, werd de kommandant Van Velsen gekwetst en de zonder eenige veerkracht gevoerde verdediging eindigde daarmede, dat een deel der bezetting de witte vlag heesch en het fort verliet om zich over te geven. De Javanen drongen binnen, plunderden het fort, maakten Van Velsen en eenige anderen van kant, dwongen de overigen den Islam aan te nemen en verdeelden hen als lijfwachten of bedienden onder hunne grooten. Het schijnt intusschen dat Van Velsen door zijn onbeschoft gedrag de Javanen goede reden had gegeven om hem te haten, en dat hem slechts werd vergolden wat hij rijkelijk aan de onderdanen des Soesoehoenans verdiend had [1]). Pakoe Boewânâ maakte

[1]) Kort verhaal van de Javasche oorlogen, 1741—1757 (in Verh. Bat. Gen. XII) bl. 92—95. Louw vergist zich, als hij zegt (De derde Javaansche successie-oorlog 1746—1755 in Verh. Bat. Gen., 1889, bl. 3), dat De Jonge De Munnik, secretaris van den gouverneur Hartingh, als vermoedelijk de schrijver hiervan noemt. De Jonge bedoelt (X. 373), dat men het verhaal vroeger aan De Munnik toeschreef (zie Voorbericht van Verh. Bat. Gen. XII), maar zelf hield hij Hartingh voor den schrijver — omdat deze zich als zoodanig noemt. „In mijn ledige uurtjes verzameld", schrijft Hartingh (bij De Jonge t. a. p.), zonder het noodig te achten te vermelden, dat hij alleen de bouwstoffen voor het stuk verzameld heeft, maar dat het door een ander is opgesteld, waarschijnlijk door De Munnik. Het verhaal spreekt van Hartingh steeds in den derden persoon en is niet karig met zijn lof; het is bijna geheel vrij van gallicismen, terwijl Hartingh's brieven daarvan wemelen. In het te Amsterdam in 1762 geschreven „register van overkomst", te vinden vóór een der beide ex. die het Rijks-Archief van dit verhaal bezit, wordt gezegd, dat het door Hartingh is „ontworpen". — Zie

van de gelegenheid gebruik om twee zonen van Soenan Mas te laten ombrengen; de derde vluchtte, viel in handen der Chineezen en werd door deze op verzoek van den Soesoehoenan eveneens ter dood gebracht. Middelerwijl was den 27sten Juli ook de loge te Rembang, na dappere verdediging, door de Chineezen veroverd en verbrand. De opstand verbreidde zich nu over geheel Java en zelfs in Tjeribon en de Preanger werd de bevolking in naam des Soesoehoenans tot den heiligen krijg opgeroepen.

De Hooge Regeering, ofschoon door hoogloopende geschillen in eigen boezem verlamd, besloot nu tot ernstige pogingen om de wanhopige gesteldheid harer zaken in Java te verbeteren, en benoemde den Ontvanger-Generaal Verijssel tot Expres-commissaris voor de Oostkust. Te Semarang gekomen besloot deze, na overleg met den krijgsraad, in weerwil van de onvoldoende sterkte der bezetting, tot een aanval op de werken der belegeraars. Het waagstuk gelukte volkomen. Onder de aanvoering van kapitein Mom werden den 7den, 9den en 13den November 1741 al de werken der belegeraars veroverd en geslecht. Onder het geschut dat daarbij werd buit gemaakt, bevonden zich ook stukken uit den kraton te Soerakarta. Deze overwinning verwekte te Batavia groote blijdschap. Men kon nu ook de kantoren te Tegal en Djapara te hulp komen, terwijl de hulptroepen door Soemenep en Pamekasan geleverd, onder aanvoering van kapitein Constanz, naar Pasoeroean oprukten.

Deze door de Compagnie bevochten voordeelen hadden onmiddellijk het gevolg dat de wankelmoedige Soesoehoenan en zijne moeder zich weder tot haar wendden en aan Verijssel brieven schreven, waarin zij trachtten zich over het gebeurde te Kartasoera te verontschuldigen en alle schuld aan Van

---

verder: A. Gerrits, Verhaal van het gepasseerde te Kartasoera in 1742, in Bijdr. t. d. l. T. L. en Vk. N. Vr. VII. 106—139, het door Meinsma uit eene babad geputte verhaal „Het fort te Kartasoera in 1741" in hetzelfde tijdschrift N. Vr. VI. 366, en de door denzelfden medegedeelde geschiedenis van Kartasoera volgens de Babad Tanah Djawi, aldaar 4e Vr. IV, 565.

Velsen gaven. Zij vroegen tevens vergiffenis, met de belofte dat alle Javaansche troepen uit de legers der Chineezen zouden worden terruggeroepen. De Hooge Regeering gaf daarop aan Verijssel voorschriften omtrent de voorwaarden waarop de onderwerping van den Soesoehoenan zou worden aangenomen, tevens met vrijheid om, zoo die vorst daarin niet wilde treden, in de strandlanden eene proclamatie uit te vaardigen, waarbij zij van de gehoorzaamheid aan den Soesoehoenan werden ontslagen; tot die voorwaarden behoorden, dat deze de stranddistricten geheel aan de Compagnie zou afstaan en zijn rijksbestuurder slechts onder hare goedkeuring zou benoemen [1]).

Aan kapitein Von Hohendorff en den vaandrig Hogewitz, door slechts zeven soldaten vergezeld, werd de gevaarlijke commissie opgedragen om tot voorbereiding van het herstel des vredes naar Kartasoera te trekken. Ofschoon de Soesoehoenan en de Ratoe werkelijk vrede schenen te begeeren, hield men zich overtuigd dat de rijksbestuurder Nâtâ Koesoemâ zijne plannen nog geenszins had opgegeven en, ofschoon hij ten bewijze zijner goede gezindheid de afgeslagen hoofden van eenige zieke en gevangen Chineezen naar Semarang zond, in het geheim aan de Hollanders zooveel mogelijk afbreuk deed en de Chineezen beschermde. De toestand was dus op het einde van 1741 nog alles behalve gunstig, daar de Compagnie zich geplaatst zag tusschen een vorst, die, terwijl hij zich onderwerpen wilde, door zijne eigene dienaren werd tegengewerkt; een bondgenoot, den regent van Sampang, die zelfzuchtige bedoelingen nastreefde, geheel in strijd met hare belangen; en talrijke benden Chineezen en Javanen, die de omstreken van Semarang en Djapara en de landen van Djewana, Pati, Demak en Grobogan bij voortduring in onrust hieden. Plotseling kwam eene nieuwe, geheel onverwachte wending de verwarring nog grooter maken. De Javaansche en Chineesche rebellen verklaarden Pakoe Boewânâ vervallen

---

[1]) Thedens bij De Jonge, IX. 408 v.

van den troon en riepen Mas Garendi, kleinzoon van den naar Ceilon verbannen Soenan Mas, en naar verzekerd wordt slechts 12 jaren oud [1]), onder den naam van Amangkoe-Rat, tot Soesoehoenan uit. De nieuwe vorst, gewoonlijk door de geschiedschrijvers Soenan Koening geheeten, zag zich welhaast door een verbazenden aanhang gesteund, en terwijl men te Batavia zich nog bezig hield met de waarschijnlijke gevolgen van dit incident te overwegen, vernam men er onverwachts door een geheim schrijven van Semarang van 7 Juli 1742, dat de Soesoehoenan den 30sten Juni uit zijne hofplaats verdreven, de kraton verbrand en Kartasoera in handen van de opstandelingen was. Vergezeld door de Nederlandsche Commissarissen Von Hohendorff en Hogewitz vluchtte de Soesoehoenan eerst naar Magetan, later naar Pånårågå. De ongelukkige vorst verklaarde aan Von Hohendorff, dat zoo slechts de Compagnie het gebeurde vergeven en hem op den troon herstellen wilde, hij bereid was in hare voorwaarden te treden en zelfs de keuze van den Rijksbestuurder aan haar over te laten [2]).

Terwijl deze aanbiedingen door Von Hohendorff naar Semarang overgebracht en vandaar aan de Hooge Regeering medegedeeld werden, stelden zich de strandregenten ten westen van Semarang onder bescherming der Compagnie en verdreven met behulp harer troepen de rebellen uit Batang. Ook de oostelijke strandregenten volgden weldra hun voorbeeld, terwijl de Chineezen en hunne Javaansche bondgenooten door Mom uit Demak en Djapara, door Von Hohendorff uit Oengaran verjaagd werden. Men wilde nu van Semarang uit een veldtocht ondernemen om Kartasoera te herwinnen, maar eer men de vereischte orders van Batavia ontvangen had, was die taak reeds voltooid door onzen voortvarenden bondgenoot Tjakra-ning-Rat van Sampang. De saamgeraapte benden van Mas Garendi werden met geringe moeite door hem uiteengedreven en in December 1742 werd Kartasoera

[1]) Hageman, Handleiding I. 193. [2]) Thedens bij De Jonge, IX. 420.

door hem bezet. Hij had echter niet het minste plan die stad aan den Soesoehoenan terug te geven, daar hij dezen als zijn onverzoenlijken vijand beschouwde, en het kostte aan het opperhoofd der Compagnie te Soerabaja, Reinier de Klerk, die sedert lang met Tjakra-ning-Rat in de beste verstandhouding leefde, veel moeite en zelfs schoone beloften om den heerschzuchtigen Madoerees tot andere gedachten te brengen. Ten slotte verklaarde hij zich bereid om, ter wille der Compagnie, de hofplaats te ontruimen, maar hield vol dat de Soesoehoenan, wegens het door hem gepleegde verraad, niet beter had verdiend dan gekrist te worden [1]). Deze onderhandeling had ten gevolge dat reeds den 20sten December de troepen der Compagnie, onder Steinmetz, Kartasoera binnenrukten en den volgenden dag de Madoereezen aftrokken, waarna de Soesoehoenan onmiddellijk op den troon werd hersteld. Dezelfde vorst die kort te voren de Nederlandsche bezitting te Kartasoera zoo gruwzaam mishandeld had, kroop nu weder voor de Compagnie. Hij verhaalde zelfs aan den veldoverste Steinmetz dat hij, op het bericht van de nadering harer troepen, eene dochter van den als muiter geworgden Pangéran Arjâ Mataram [2]) had gehuwd, met voornemen om zijn verderen weg te bewandelen tusschen die nieuwe gemalin aan de éene en de Compagnie aan de andere hand [3]).

Na de herovering van Kartasoera geraakten de zaken van Mas Garendi meer en meer in verval. De meeste hoofden die zijne partij gekozen hadden, kwamen allengs in onderwerping en hijzelf vroeg vergiffenis, onder de verklaring dat hij tegen zijn zin onder de rebellen was vervallen en, nu hij kans zag zich van hen los te maken, bereid was zich geheel naar de bevelen der Compagnie te voegen. Maar ofschoon hem lijfsbehoud werd toegezegd, duurde het nog tot den 3den October 1743 eer hij zich te Soerabaja in handen harer beambten kwam stellen [4]). De ongelukkige knaap werd naar Ceilon

---

[1]) Thedens bij De Jonge, IX. 423; Huysers, Leven van de Klerk. 25.

[2]) II. 124 v. [3]) Thedens bij De Jonge, IX. 426.

[4]) Van Imhoff bij De Jonge, IX. 432.

gebannen; de Chineezen, overal uiteengedreven en vervolgd, en ten laatste ook door hun naar Bali gevluchten aanvoerder Tai-Wan-Soei verlaten, kwamen alom in onderwerping [1]). Java scheen weder bevredigd, ofschoon in Pasoeroean de onrust door Soerapati's afstammelingen werd gaande gehouden, — Mertå Poerå, de weerspannige regent van Grobogan, nog in het Zuidergebergte omzwierf, — en Tjakra-ning-Rat met vlammende oogen bleef staren op het bezit der regentschappen die hij veroverd had en die zijne troepen bezet hielden, maar die de Compagnie volstrekt niet gezind was in zijne handen te laten.

De nieuwe Gouverneur-Generaal Van Imhoff die het bestuur in Mei 1743 aanvaard had, zag zich nu voor een moeilijk vraagstuk geplaatst. Vele Javaansche regenten waren van Pakoe Boewånå afkeerig en het stond te vreezen dat men het als een groot bewijs van zwakheid zou beschouwen, indien de Compagnie den vorst, die zulk een gruwzaam verraad aan haar gepleegd had, met eenvoudige hernieuwing der vroegere traktaten weder in gunst aannam. Aan den anderen kant deinsde de Regeering nog altijd voor diep ingrijpende maatregelen in de Javaansche zaken terug en achtte zij de vervanging van Pakoe Boewånå nog bedenkelijker dan zijne handhaving. Zij vond dus een middelweg, daarin bestaande, dat zij eene algemeene amnestie uitvaardigde voor allen die zich binnen drie maanden onderwerpen zouden, maar daarvan twee personen met name uitzonderde, die als de voornaamste aanstokers van het verraad en van de gewelddadige bekeering der Nederlandsche krijgslieden tot den Islam beschouwd werden. De uitlevering dezer personen zou van den Soesoehoenan geëischt worden; voor het geval dat hij weigeren mocht, was aan Von Hohendorff last gegeven hem plotseling op te lichten en naar Semarang te voeren [2]). Gelukkig dacht Pakoe Boewånå aan geen verzet en verschafte hij aan de Compagnie de gevraagde voldoening, zoodat kort

[1]) Hageman, Handl. I. 194.

[2]) Zie de order aan Von Hohendorff bij De Jonge, IX. 433.

daarop een preliminair, en den 11den November 1743 een definitief contract tusschen de Compagnie en den Soesoehoenan kon gesloten worden.

Het nieuwe traktaat was, gelijk men denken kan, uiterst gunstig voor de Compagnie en verleende haar uitbreiding van rechten en van grondgebied. De Rijksbestuurder en de strand-regenten zouden niet mogen benoemd worden dan met goedkeuring der Compagnie; zij zouden in handen van den Kommandant te Semarang zoowel aan dat lichaam als aan hun vorst trouw en gehoorzaamheid zweren, onder verklaring, dat zij in geval van tweestrijd aan de bevelen der Compagnie den voorrang boven die van den Soesoehoenan zouden toekennen. Voorts werd het gebied der Compagnie, als bevestiging en uitbreiding van vroegeren afstand, in dier voege geregeld, dat aan haar behooren zou: geheel Madoera, — de geheele Oosthoek van Java ten oosten van eene lijn over Pasoeroean van het noorder- naar het zuiderstrand getrokken, — eene strook van 600 roeden langs het strand der zee en langs den oever van alle in zee uitloopende rivieren op en rondom geheel Java, — Soerabaja met alle daaraan onderhoorige regentschappen en districten, — de districten Rembang en Djapara met de daarin gelegen houtbosschen, — Semarang en onderhoorigheden, reeds bij de overeenkomsten van 1678 en 1705 aan de Compagnie afgestaan, maar thans met dien verstande aan haar toegekend, dat ook de inkomsten van den handel [1]) der zeeplaatsen Semarang, Kali Gawé, Torbaja en Goemoelak, die tot dusverre in naam van den Soesoehoenan geheven waren, aan haar zouden komen; terwijl eindelijk de Tji Losari als de grens tusschen Mataram en het Compagnie's

---

[1]) In het contract heeten deze Schahbandarijen, van Sjahbandâr, havenmeester. De kampong Kali Gawé en het particulier land Torbaja, dicht bijeen gelegen ten O. der hoofdplaats, zijn te vinden in den Atlas van Van Carnbee en Versteeg, niet op de residentiekaart. Of Goemoelak in het tegenwoordige particulier land Gemoelak lag (distr. Singen-Koelon) is onzeker; de kaart van Valentijn en die in deel VII van De Jonge plaatsen de rivier van Goemoelak oostelijker, waar op de residentiekaart de Kali Boejaran stroomt.

gebied bleef gehandhaafd. Om Tjakra-ning-Rat tevreden te stellen werd bepaald, dat zijn zoon regent van Sidajoe zou blijven en dat regentschap steeds aan een lid zijner familie zou worden gegeven, met dien verstande dat, zoo de regent van Sidajoe tot het gezag over Madoera geroepen werd, steeds een ander lid der familie over Sidajoe zou gesteld worden. De voornaamste der overige bepalingen hebben betrekking tot de leveringen van rijst, katjang, katoenen garens, peper, indigo en hout aan den Soesoehoenan opgelegd, tot de bevestiging van het handelsmonopolie der Compagnie, tot het onderhoud van het Nederlandsch garnizoen ter hoofdstad, waarvoor de Soesoehoenan, behalve de in zes jaren af te betalen achterstallige gelden, 13,200 realen in de maand zou voldoen, en tot den afstand van het recht van muntslag aan de Compagnie. Ten slotte werden alle oorlogskosten aan den Soesoehoenan kwijt gescholden, zoolang hij zich aan de voorwaarden van het traktaat getrouwelijk zou houden [1]. Na de sluiting dezer overeenkomst bracht de Soesoehoenan in 1744 den zetel van zijn rijk van het hem zoo noodlottig geworden Kartasoera over naar Sålå, dat nu den naam ontving van Soerakarta Adi-ning-Rat, en nog heden aan zijne afstammelingen tot verblijfplaats strekt.

Maar de vredeskelk werd de Compagnie weder van de lippen gestooten, toen zij dacht zich aan een dronk daaruit te laven. Vele prinsen waren met hare beschikkingen ontevreden, maar niemand meer dan Tjakra-ning-Rat van Madoera, die zich geheel zag teleurgesteld in zijne hoop om belangrijke bezittingen op Java te verwerven en wiens troepen de gewesten die hij veroverd had, bezet hielden. Hij weigerde die te ontruimen en eischte voor zich Blora, Djipang en Lamongan, de inkomsten der havens Grissee, Toeban en Sidajoe, Soerabaja als regentschap voor zijn zoon, en den titel van Panembahan. En toen de Regeering van de meeste dezer voorstellen niet hooren wilde, begon hij dadelijk zich ten

[1] Zie het traktaat in Bijdr. t. d. l. T. L. en Vk., I. 292 en bij De Jonge, IX. 434.

strijde uit te rusten, wierf Balineesche hulpbenden aan, zond deze naar Djipang, Blora, Grissee en Sidajoe en trachtte de regenten van Soemenep, Pamekasan en Soerabaja te bewegen om zich met hem tegen de Compagnie te vereenigen, in welke poging hij zich echter deerlijk zag teleurgesteld [1]). Desniettemin bleven de pogingen van den Commissaris Verijssel en van twee opzettelijk tot hem gezonden afgevaardigden om hem tot reden te brengen, volkomen vruchteloos; hij scheen zich vast te hebben voorgenomen òf de overwonnen gewesten te behouden, òf alles te verliezen.

Men vernam nu weldra dat Tjakra-ning-Rat de rebellen in Malang en Pasoeroean ondersteunde, die, schoon meermalen geslagen, in hun verzet bleven volharden; dat hij Djipang, Sidajoe en vooral het eiland Menari, dat den ingang van straat Madoera beheerscht, liet versterken; dat hij de grenzen van zijn gebied op Madoera naar de zijde van Pamekasan door 5000 Balineezen en Madoereezen in sterke verschansingen liet bewaken; dat hij met 2000 man in Soerabaja was gevallen en verscheidene plaatsen had in de asch gelegd. Ofschoon de Compagnie hem in Soerabaja herhaalde nederlagen toebracht, stelde hij zich spoedig schadeloos door Soemenep en Pamekasan aan zijn gezag te onderwerpen; en de verliezen door Wirå Negårå, Soerapati's kleinzoon en hoofd van de muitelingen in Malang, zoo door nederlagen in den strijd als door onderwerping van een deel zijner aanhangers aan de Compagnie geleden, verhinderden hem niet in overleg met dien prins strooptochten in de omstreken van Pasoeroean te doen en de bezetting dier plaats schier tot het uiterste te brengen. Hij beging echter de onvoorzichtigheid van, na eene nieuwe nederlaag in Soerabaja, uit vrees voor de veiligheid van Grissee en van zijne op de westelijke punt van Madoera gelegen hofplaats Sambilangan, Soemenep te zeer te ontblooten, zoodat deze plaats, omstreeks den aanvang van 1745, zonder tegenstand in handen van den komman-

[1]) Kort verhaal, 110.

deur Sterrenberg viel. Zoodra echter Sterrenberg, de Soemeneppers om zich verzamelende, die plaats zuidwaarts had verlaten, trokken de scharen van Tjakra-ning Rat haar van de noordzijde weder binnen en richtten er vreeselijke verwoestingen en moordtooneelen aan. Inmiddels had Sterrenberg zijn tocht door Pamekasan vervolgd tot aan de grenzen van dat district met Sampang, doch daar stiet hij op de geduchte verschansingen die de Madoereezen bij Tjamplong hadden opgeworpen [1]). Een aanval op deze sterkten mislukte geheel en weldra zag Sterrenberg zich van de landzijde geheel ingesloten, zoodat alleen de zee hem open bleef. Tjakra-ning-Rat liep nu zegevierend de kusten van Rembang af, bezette de boschdistricten die de scheepstimmerwerven te Lasem van bouwmateriaal moesten voorzien, en bracht zelfs het kantoor der Compagnie te Djewana in gevaar.

Maar de fortuin die dezen prins tot hiertoe had toegelachen, begon hem thans den rug toe te keeren. Von Hohendorff, uit Kartasoera oprukkende, dreef overal de Madoereezen voor zich uit en dwong hen naar Rembang af te zakken. De regenten van Blora en Djipang en het hoofd van Tjakra-ning-Rat's Balische bondgenooten onderwierpen zich aan de Compagnie, en de regent van Toeban, ja zelfs Tjakra-ning-Rat's eigen zoon, de regent van Sidajoe, verklaarden zich bereid dat voorbeeld te volgen, zoodra zij van de Madoereezen zouden bevrijd zijn. Op Madoera weliswaar bleef Sterrenberg machteloos, terwijl het Tjakra-ning-Rat al zeer weinig deerde, dat hij den 16den Februari 1745 onder den schimpnaam van Raden Djoerit van zijne waardigheid vervallen en tot vijand der Compagnie werd verklaard. Maar toen de regent van Grissee in den strijd tegen den Commissaris Verijssel, op het punt van de overwinning te behalen, gesneuveld en ten gevolge daarvan zijn leger verstrooid en de hoofdplaats Grissee, na door de muiters verlaten en in brand gestoken te zijn, door de troepen der Compagnie bezet was, begon zijn

[1]) De plaats is nog een poststation aan den grooten weg, even over de Sampangsche grens.

toestand allengs onhoudbaar te worden. Het eiland Menari werd hem ontwrongen, de Pangéran van Giri en de regent van Lamongan onderwierpen zich, en toen de Madoereezen zich opnieuw in Rembang poogden te nestelen, werden zij door Ten Haghuys, die uit Semarang was ontboden om hen in te sluiten, bij Rembes en Banjoe Anjar en ten laatste bij den hoek van Pangka zoo geslagen, dat zij eindelijk geheel van Java verdreven werden.

Nu begon de lang onwrikbaar gebleven moed van Tjakraning-Rat te wankelen. Ofschoon hij nog pogingen had aangewend om door de zending van een zijner zonen Engelsche hulp uit Benkoelen te verwerven [1]), trad hij met Verijssel in onderhandeling. Inmiddels ontzetten majoor Van de Poll en kapitein Rhener, kommandant van Pasoeroean, na veel tijd met het vruchteloos wachten op hulp van Bali te hebben verloren, met eigen krachten het leger te Tjamplong, waarna zij Sampang stormenderhand veroverden en over Balega naar Koeanjar trokken. Hier vatte men post om af te wachten wat de Madoereesche prins verder doen zou.

Maar deze gaf den moed verloren; hij verliet het zeer versterkte Sambilangan en scheepte zich te Arisbåjå met twee zijner zonen in naar Bandjermasin. Verijssel stak nu van Grissee over en bezette Sambilangan zonder tegenstand. De Madoereesche oorlog was hiermede geëindigd. Tjakraning-Rat poogde van Bandjermasin met een Engelsch schip ook zelf naar Benkoelen te vluchten, maar werd op de vertoogen van een Bataviaasch vrijburger, Kruisbergen genaamd, die daar met zijn vaartuig aankwam, en van den Pangéran van het eiland Bawéan, die op last van Verijssel tot dat doel een gezant derwaarts had gezonden, door den Sultan van Bandjermasin als rebel aan de Compagnie uitgeleverd. Hij werd daarop naar Batavia gevoerd en vandaar naar de Kaap de Goede Hoop gebannen. De beide zonen die met hem gevlucht waren, zond de Compagnie naar Ceilon; de derde

[1]) Kort verhaal, 124.

bleef te Benkoelen; de vierde eindelijk, de regent van Sidajoe, had door zijn tijdigen afval van de zaak zijns vaders zoozeer de gunst der Compagnie verworven, dat hij onder den naam van Raden Adipati Sĕtjå Adi-ning-Rat in diens plaats tot regent van West-Madoera werd verheven, terwijl een broeder van den regent van Grissee hem in het bestuur over Sidajoe verving [1]).

De Gouverneur-Generaal Van Imhoff, die zich door een werkzamen en ondernemenden aard van de meesten zijner voorgangers onderscheidde, had na het contract met Mataram van 1743, dat aan de Compagnie, in plaats van enkele versterkte forten, de souvereiniteit over een uitgestrekt gebied in de strandgewesten van Oost-Java geschonken had, zich met veelomvattende plannen tot hervorming van het bestuur in die gewesten bezig gehouden. Doch alvorens stappen tot de uitvoering zijner ontwerpen te doen, wenschte hij den stand van zaken met eigen oogen gade te slaan. Toen het uitbreken van den Madoereeschen oorlog dit in 1744 verhinderde zat hij echter niet stil, maar deed in de maanden Augustus en September van dat jaar eene reis door de zoogenaamde „Jakatrasche bovenlanden" [2]). De reis ging van Batavia over Tangeran, en verder langs de Tji Dani, over Sempora, Koeripan en Tjampea naar Kampong Baroe, destijds de hoofdplaats van een district dat vrij wel met het tegenwoordige district Buitenzorg schijnt overeen te komen. Van Imhoff was getroffen zoowel door de schoonheid, de vruchtbaarheid en het heerlijk klimaat dezer streek, als door de geringheid der bevolking. Hij achtte haar bij uitstek geschikt voor eene Europeesche kolonie, en liet daarom zoowel van het land tusschen Tjampea en Kampong Baroe, als van dat ten zuiden dezer negerie, kaarten vervaardigen. Aan den

[1]) Van Imhoff in Bijdr. t. d. I. T. L. en Vk. I. 321, 372 en bij De Jonge, X. 48; Madoereesche babad in T. v. I. T. L. en Vk. XX. 283: verdrag met den nieuwen regent in De Jonge, X. 57; verhoor van Tjakra-ning-Rat aldaar, X. 71.

[2]) Zie het verhaal dezer reis in Bijdr. t. d. I. T. L. en Vk. N. Vr. VII. 229.

Demang van Kampong Baroe gaf hij last dit laatste voor rekening der Compagnie, en onder toezicht van den Gecommitteerde tot de zaken der inlanders, te doen beploegen en in gereedheid brengen voor den aanleg van een tuin. Een verder uitvloeisel hiervan was zijn voorstel, den 10den Augustus 1745 aan den Raad van Indië gedaan, om dit gebied te bestemmen tot een buitenverblijf van de Gouverneurs-Generaal, die het, door van verschillende zijden bevolking daarheen te lokken en er allerlei proeven op het gebied van land- en tuinbouw te doen verrichten, tot een voorbeeld en opwekking voor den Javaanschen landman zouden doen strekken. Dit voorstel, door den Raad van Indië overgenomen, werd door de Bewindhebbers in het vaderland naar luid hunner missive van 15 Februari 1747 goedgekeurd [1]) en alzoo de grond gelegd voor een lustoord, dat te midden der velerlei lotgevallen die het sedert ondergaan heeft in het algemeen, onder den naam van Buitenzorg, tot heden aan zijne oorspronkelijke bestemming getrouw en een der der schoonste sieraden van Java gebleven is.

Van Kampong Baroe wilde Van Imhoff zich over Tji Lingsi naar Krawang begeven; doch de dringende uitnoodiging van het hoofd van Tji Andjoer deed hem den weg inslaan naar Tji Nanga, ruim een uur gaans van den voet van den Megamendoeng [2]). Op den weg derwaarts bezocht hij, op eene plaats die hij Djĕro Kota, d. i. letterlijk „binnen de stad" noemt, den Batoe toelis en verdere overblijfselen van de heidensche stad, die hier eenmaal heeft gestaan [3]). Het overtrekken van den Megamendoeng, waarover Daendels later den grooten postweg legde, hield Van Imhoff zes uren bezig. Hij noemt dien berg „een zeer moeilijke passage, vol bosschen, onbewoond, met onderscheiden steile hoogten." Even-

---

[1]) Bijdr. t. d I. T. L. en Vk., t. a. p. 254.

[2]) Van Imhoff 233—4; de naam is op de residentiekaart niet te vinden, maar wel ligt op dien afstand van den bergvoet Tji Lembar, dat Van Imhoff noemt als 't district waarin Tji Nanga lag.

[3]) De residentiekaart heeft vlak bij elkander de namen der kampongs Djero Koeda en Batoe Toelis, de eerste ten n. van de laatste.

wel oordeelt hij dat het slechts in der ijl voor zijn doortocht opengekapte pad door den tijd wel door een gemakkelijker weg zou kunnen vervangen worden.

Vanhier bereikte Van Imhoff Tji Panas, waar de warme bronnen zoozeer zijn aandacht trokken, dat hij eenig water daaruit tot nader onderzoek naar Batavia liet medevoeren. De schaarschheid der bevolking dezer streken werd hem verklaard uit hare mindere geschiktheid voor den rijstbouw, waarom de weinige inboorlingen die zich hier ophielden, gedurig met pak en zak verhuisden. Van Imhoff oordeelde niet ten onrechte dat juist de koude, die deze bergstreken slechts gebrekkige rijstoogsten deed leveren, ze des te meer geschikt maakte voor producten die geene overmatige warmte verdragen kunnen Te Tji Andjoer inspecteerde hij de op last der Compagnie tot gedeeltelijke vervanging der ingekrompen koffiecultuur aangelegde pepertuinen, die echter nog van weinig belang waren, daar zij het vorige jaar slechts 20 pikols hadden opgeleverd. Ware zijn blik meer onbevangen geweest, dan zou hij tevens gelegenheid gehad hebben op te merken, hoe nadeelig de willekeurige beperkingen der productie door uitroeiïng en prijsverlaging, die de Compagnie zich nu reeds herhaaldelijk, en gedeeltelijk ook op zijne eigen vroegere voorstellen, ten aanzien van de koffie had veroorloofd [1]), op de ontwikkeling der Javaansche landbouw-nijverheid moesten werken. De hoofden klaagden zeer over de bepaling, dat zij nu niet meer dan 4000 pikols koffie aan de Compagnie mochten leveren, terwijl zij vroeger tot 16000 pikols geleverd hadden. Van Imhoff kon hen slechts troosten met de goede vooruitzichten eener toenemende pepercultuur; want de voorzichtigheid dwong hem hun zelfs niet te verbergen, dat de Compagnie waarschijnlijk genoodzaakt zou zijn den prijs der koffie van zes op vijf rijksdaalders per pikol te verminderen, waarmede, zoo hij meende, „de landman nog wel bestaan kon.” Hoe gering destijds de bevolking dezer streken was, blijkt daaruit, dat men officiëel in het

[1]) Zie de Jonge, IX. XXII.

gansche gebied van Tji Andjoer, dat toch reeds ongeveer zijne tegenwoordige uitgestrektheid had [1]), slechts 1760 huisgezinnen telde. Van Imhoff schat dat 600 à 700 te laag, maar het meerdere bestond in volk „dat heden hier en morgen elders woont, en waarop men geen staat kan maken, daar het verhuist naarmate het door de hoofden op de éene plaats beter dan op de andere behandeld wordt."

Van Tji Andjoer ging de reis door Tji Blagoeng en Bajabang naar Radja Mandala en Bodjong in het regentschap Bandong, vervolgens van Bodjong noordwaarts naar Tji Kao, waar de weg voor drie vierden door een djati-bosch liep. Van Tji Kao begaf zich Van Imhoff naar Krawang, waar hij eene vergadering van de hem vergezellende hoofden van Tji Andjoer hield, wien hij verschillende bevelen gaf om verdrukking en daaruit voortvloeiend volksverloop tegen te gaan, de bevolking tot het aanleggen van tuintjes bij hare woningen te nopen en door een aanhoudend toezicht te zorgen, dat beter dan tot nogtoe aan de bevelen der Compagnie omtrent de uitbreiding der pepercultuur de hand werd gehouden. Van Krawang keerde eindelijk de Gouverneur-Generaal over het fort der Compagnie te Tandjong Poera, over Bekassi en Poelo Gadong naar Batavia terug.

Nu de Madoereesche oorlog ten einde was gebracht, achtte Van Imhoff den tijd gekomen om de langduriger en gewichtiger reis naar Oost-Java te ondernemen. Ofschoon nog een poos door ongesteldheid opgehouden, ging hij den 24sten Maart 1746 aan boord van het schip de Hersteller, dat eerst den 2den April het anker liet vallen op de reede van Rembang, waar hij met zijn aanzienlijk gevolg door den Commissaris Verijssel werd verwelkomd [2]). Vandaar begaf zich Van Imhoff over zee eerst naar Soerabaja en vervolgens naar Soemenep,

---

[1]) Van Imhoff rekent er uitdrukkelijk geheel Djampang toe, alsmede het (thans Pelaboean geheeten) district tusschen de Tji Mandiri en Tji Bareno, dat bij hem onder den naam van Segara Kidoel voorkomt. Zie t. a p. 239 v.

[2]) Het dagregister dezer reis is opgenomen in Bijdr. t. d. I. T. L. en Vk. I. 370—440.

— bezocht daarna Pasoeroean en Grissee, — regelde, naar Sambilangan overgestoken, de zaken van het eiland Madoera, — en voer daarop naar Djapara en Semarang, op welke laatste plaats hij den 9den Mei een bezoek ontving van den Soesoehoenan. Den 13den verliet Van Imhoff Semarang om de onderhandelingen met den vorst van Mataram in zijne hoofdplaats zelve voort te zetten. Door het gebied van Mataram, Bagelen en Banjoemas vervolgde hij daarna zijne reis om den Slamat heen naar Tegal en vandaar naar Tjeribon, Indramajoe en Pamanoekan, en keerde den 10den Juni in het kasteel te Batavia terug. Indien de Bewindhebbers der Compagnie hadden kunnen goedvinden uit het verhaal dezer eerste grootere reis over Java ook maar datgene publiek te maken wat tot de kennis van land en volk kon opleiden, zouden zij Nederland althans ten deele de schande bespaard hebben, dat een later geslacht, niet zonder grond, de ontsluiting van Java voor de wetenschap aan het Engelsche tusschenbestuur kon toeschrijven. Van Imhoff wijdde overal zijne aandacht aan de merkwaardigheden van natuur en kunst die zich op zijnen weg voordeden. Hij bezocht het heiligdom te Giri, nog altijd onder het bestuur staande van een geestelijken pangéran, die nog altijd was vrijgesteld van alle opbrengsten, behalve dat hij dagelijks tien man ten dienste der bezetting te Grissee moest stellen. Hij gelastte den ingenieur Muller om een kaart te vervaardigen van de monden der Solo-rivier, daar hemzelven de tijd tot nauwkeuriger opneming ontbrak. Hij bezichtigde op de reis van Soerakarta naar Mataram de ruïnen van Prambanan, en bracht in laatstgenoemd gewest een bezoek aan de nabij het Zuiderstrand gelegen lustplaats des Soesoehoenans, Gading genaamd. Te Tjeribon nam hij het graf van Soenan Goenong Djati en de lustplaats van Sultan Sepoeh in oogenschouw, en van vele andere plaatsen worden een aantal merkwaardige bijzonderheden in zijn reisverhaal vermeld. Van meer belang nog zijn de statistieke gegevens die hij omtrent de bezochte gewesten verzamelde. Het district Soerakarta schat hij op 36,000 huisgezinnen,

ieder gemiddeld vier personen tellende, en staande onder 12 wadânâ's, waarvan vijf ten hove leefden en de overigen ieder in hun gebied. Het district Mataram werd volgens zijne opgave gerekend op 20,000 tjatjah's of huisgezinnen; en hij leert ons dat het, onder het opperbestuur van den Soesoehoenan en zijne beide rijksbestuurders, door drie inlandsche hoofden geregeerd werd. In het algemeen prijst hij de schoonheid en vruchtbaarheid dezer beide provinciën, gelijk Rijklof van Goens een eeuw te voren deed, en voegt erbij dat ook Pânârâgâ, Madioen en Kedoe en de landen langs de boorden der Solo-rivier, volgens de hem gedane mededeelingen, niet minder bevoorrecht waren, „zoodat zekerlijk dit bovenland voor een der schoonste van de bekende wereld te houden is, brengende alles voort wat tot 's menschen onderhoud behoort, kost en kleederen; want het geweef is hier alzoo wel van belang als het gezaai." Ongelukkigerwijze werden in Mataram de welvaart gestremd en de oogsten bedorven door de omzwervingen van oproerige prinsen, die de arme bevolking tot het ontvluchten harer woningen en de verwaarloozing harer akkers noodzaakten. Bagelen, op 14000 huisgezinnen gerekend, was minder rijk in rijstvelden, maar leverde daarentegen een overvloed van katjang [1]), aardvruchten, tabak, indigo, kapas en vruchtboomen, die de bevolking in staat stelden zich in Kedoe en elders door ruiling van de noodige rijst te voorzien. Van Ambal in Bagelen naar Banjoemas reizende trok hij door het destijds als een afzonderlijk gewest beschouwde Remâ of Râmâ, rijker in rijstvelden dan de aangrenzende districten, en op 800 huisgezinnen geschat, en westwaarts grensde aan dat Remâ een klein regentschap Pomardèn, op slechts 500 huisgezinnen berekend [2]). Na Pomardèn te zijn

[1]) Er staat in de uitgave, bl. 410, „kadjangbomen." Dit zal wel „kadjangboonen" moeten zijn. Kadjang voor katjang is de gewone spelling van dien tijd. In het geheel laat de zuiverheid van den uitgegeven tekst te wenschen over. Op bl. 370, r. 10 v. o., wordt de zin door de lezing: „op 't schip Oest geweest zijnde", in plaats van „op 't schip Oegstgeest zijnde" (zie II, 121), geheel bedorven.

[2]) Remâ of Râmâ (op de res.-krt. Romo keben) is nog de naam eener dessa

doorgetrokken kwam Van Imhoff in Banjoemas, welk landschap op 4000 huisgezinnen berekend wordt en aan een contingent van 450 pikols zwarte peper en 200 pikols staartpeper onderworpen was. De hoofdplaats Banjoemas wordt een groote regelmatige negerie genoemd, ongeveer als Krawang.

Maar nog gewichtiger dan de opmerkingen van Van Imhoff over Javaansche toestanden zijn de veelvuldige beschikkingen door hem gemaakt. In de landschappen die onder het bewind der Compagnie gekomen waren, regelde hij overal de kantoren, de garnizoenen, de contingenten, en stelde inlandsche hoofden aan of bevestigde de reeds aanwezige in hunne waardigheid [1]). In Rembang en Djoewana waren, door de zonderlinge beschikkingen der Soesoehoenans ten behoeve der inlandsche hoofden, de afdeelingen zoodanig dooreengehaspeld, dat dikwijls bovenlandsche dorpen onder de hoofden der stranddistricten en aan het strand gelegen plaatsen onder de binnenlandsche regenten stonden. Hieruit sproten zoovele moeilijkheden, dat eene nieuwe regeling dier grenzen noodig werd geacht. Grissee werd om de groote voordeelen zijner ligging, die naar Van Imhoff's oordeel tot dusverre niet genoeg gewaardeerd waren, tot een établissement van hoogeren rang verheven. De Gouverneur-Generaal stelde er den Onderkoopman Hartingh als resident aan, omdat hij de Javaansche taal kundig was en geoordeeld werd bijzonder goed met de inlanders te kunnen omgaan [2]), en plaatste er als garnizoen een geheele compagnie Europeanen, 150 man sterk. Maar

in het Bagelensche district Gombong. Het bedoelde regentschap komt onder den naam Romo voor op vele ondere kaarten van Java, ook nog op die van Raffles en Van den Bosch. Op de kaarten van Java van Stavorinns en van Stockdale (Sketches of Java, Lond. 1812) vinden wij een landschap Pomardeen ten n. van Rāmā. Op de kaart van Raffles heet het Merden, gelijk thans nog eene dessa in het district Kali Redjo. Onder de landschappen der vorstenlanden komen Remo en Pomarden voor (De Jonge, X. 374., XI. IV). Vgl. verder De Wolff van Westerrode, Aanteekeningen op Veth's Java in Tijdschr. v. h. Aardr. Gen. 2e ser. XII. 203.

[1]) Zie ook Van Imhoff bij De Jonge X. 84 v.

[2]) Kort Verhaal, 127, vgl. Van Imhoff's dagregister, t. a. p. 367.

vooral leidden de onderhandelingen met den Soesoehoenan tot gewichtige uitkomsten. Den 17den Mei werd eene ampliatie op het contract van 1743 vastgesteld en geteekend, waarbij die vorst in de eerste plaats, tot kwijting zoo van achterstallige schulden als van de betalingen hem tot dusver voor het garnizoen der Compagnie in zijne hoofdplaats en voor eenige in het gebied der Compagnie onderhouden Javaansche prinsen opgelegd, al de inkomsten der sjahbandarijen zonder eenige verrekening aan de Compagnie overliet; ten tweede al de districten langs de stranden, die niet in den afstand bij het contract van 1743 begrepen waren (hoofdzakelijk uitmakende de tegenwoordige residentiën Tegal en Pekalongan), aan de Compagnie overdroeg, tegen eene jaarlijksche betaling in gereed geld van 5000 Spaansche matten tot vergoeding voor de vroeger uit die gewesten getrokken inkomsten; en ten derde afstand deed van alle tolpoorten, hekken en afschuttingen der wegen in de bovenlanden en van alle belastingen geheven van de goederen langs de wegen en rivieren vervoerd, alsmede van de pacht der vogelnestjes en van de tabakspacht in Kedoe, — geheel aan de Compagnie overlatende om die heffingen òf voor zich te behouden, òf andere daarvoor in de plaats te stellen, — tegen jaarlijksche betaling van 9000 Spaansche matten aan den Soesoehoenan, 2000 aan den bestemden troonopvolger, zoo die den ouderdom van 14 jaren bereikt zou hebben en door de Compagnie als kroonprins zou erkend zijn, en 1000 aan het overige hofpersoneel [1]). Den dag nadat deze overeenkomst was gesloten, verzocht de Soesoehoenan dat de Compagnie de aanwijzing van zijn eenigen wettigen zoon als troonopvolger zou bekrachtigen, welk verzoek gereedelijk door Van Imhoff werd toegestemd.

Toen de Gouverneur-Generaal, uit de Vorstenlanden terugkeerende, den 31sten Mei te Tegal was gekomen, hield hij daar een samenkomst met de Raden van Indië, waarin, naar aanleiding van hetgeen hij gezien en opgemerkt had, een

---

[1]) Van Imhoff t. a. p. 401.

aantal gewichtige beslissingen werden genomen. Van het recht op de tolpoorten in het Mataramsche rijk, door de Compagnie verworven, maakte hij gebruik om, in het belang van het binnenlandsch verkeer en den afvoer der producten naar de stranden, alle tollen in de bovenlanden geheel op te heffen, met uitzondering alleen van eene heffing van vier, zes of tien stuivers, naar gelang der soort, van alle inlandsche geweven goederen die voor het eerst ten verkoop naar de pasars gebracht werden, met dien verstande, dat alle eenmaal vertolde en als zoodanig van een tjap voorziene lijnwaden geheel vrij zouden kunnen vervoerd worden [1]). De strandregenten zouden in het vervolg de Compagnie als hun Souverein te beschouwen hebben, aan haar opbrengen wat zij vroeger aan den Soesoehoenan hadden opgebracht en, in plaats van het gewone hofbezoek op het Moeloed-feest, in de maand October naar Batavia opkomen, om hulde aan de Compagnie te bewijzen. Voor de vermeerdering van de inkomsten der Compagnie werden de volgende maatregelen genomen. Aan de stranden zouden de tollen en de inning daarvan door verpachting in stand gehouden worden, in dier voege dat tol zou geheven worden van alle naar boven gevoerde goederen en bij den afvoer naar zee van alle ongetjapte lijnwaden en van alle aard- en landvruchten, niet voor levering aan de Compagnie bestemd Behalve deze tollen zouden ook de sjahbandarijen der strandgewesten in stand blijven en, evenals de van den Soesoehoenan overgenomen vogelnestklippen en heffing op den tabak van Kedoe, met ingang van 1 September 1746 voor rekening der Compagnie verpacht worden. Bovendien rekende Van Imhoff dat de rijstproductie der verworven gewesten, op 18000 kojans boven het voor eigen behoefte gevorderde geschat, met voordeel voor den landman en uitkeering van 30,000 rijksdaalders aan de gezamenlijke regenten, nog eene winst van 120,000 à 150,000 rijksdaal-

[1]) Dat deze opheffing der tollen niet tot stand kwam of niet in stand bleef, zal later blijken.

ders voor de Compagnie zou kunnen afwerpen. Later, bij de komst van Van Imhoff te Tjeribon, werden deze maatregelen nog aangevuld door de overneming, tegen eene uitkeering van 1800 rijksdaalders 's jaars aan de prinsen, van de sjahbandarij aldaar, zoodat ook deze in de algemeene verpachting der sjahbandarijen begrepen werd.

Gedurende zijn verblijf te Soerakarta had Van Imhoff ook overvloedige gelegenheid om bekend te worden met de chronische kwaal van het Mataramsche hof, de oneenigheid tusschen de leden van het vorstelijk geslacht. Van de talrijke broeders van Pakoe Boewânâ zwierven er niet minder dan vijf buiten de hoofdstad om, groote scharen volk tot zich trekkende, het land plunderende en brandschattende, en de peper en andere producten vernielende die ten behoeve der levering aan de Compagnie waren geplant, terwijl zoowel de vermaningen als bedreigingen der Hooge Regeering onvermogend bleken om hen tot reden te brengen. De gevaarlijkste der ontevredenen was echter Pangéran Mangkoe Negârâ, zoon van den vroeger onder denzelfden titel vermelden broeder des Soesoehoenans, die naar Ceilon gebannen en daar overleden was [1]). Deze prins, meer bekend onder den naam van Raden Mas Saïd, wordt ons geschilderd als een man van zeer krijgshaftigen en ondernemenden aard, „dewelke schoon kleyn van postuur het vuur en de vivaciteit uyt de oogen straalt" [2]); hij was er in geslaagd, nevens andere landschappen, ook het uitgestrekte en schoone district Soekâwati, dat thans nog de oostelijke helft van het Soerakartasche rijk beslaat [3]) onder zijne macht te brengen. Mangkoe Boemi, een jongere broeder van den Soesoehoenan, die ook al, tijdens de Chineesche onlusten, buiten het hof omgezworven en bij de Compagnie hulp en steun gezocht had, maar op hare voorspraak door den Soesoehoenan weder in genade was aange-

---

[1]) Zie II. 128.

[2]) Hartingh bij De Jonge X. 363.

[3]) Op kaart III is de naam Soekâwati iets te westelijk geplaatst.

nomen, was door dien vorst met de herovering van Soekåwati belast, en nadat hij daarin naar wensch was geslaagd, zelf, overeenkomstig de door hem gestelde voorwaarde, met het bestuur over dat gewest beleend. Later was het echter den rijksbestuurder gelukt den Soesoehoenan, ten eigen bate, tot intrekking dezer schenking te bewegen, waardoor natuurlijk Mangkoe Boemi in de hoogste mate verbitterd was. Van Imhoff werd bij zijne komst te Soerakarta met hevige klachten over zijne aanmatigingen bestormd, waarmede Von Hohendorff instemde, en had de onvoorzichtigheid hem, waarschijnlijk zonder veel onderzoek, in het openbaar, ofschoon in gematigde bewoordingen, voor te houden dat hij land in bezit hield dat hem niet toe kwam en hem aan te manen het terug te geven. De beleedigde prins, hoewel hij voor het oogenblik zijn wrevel met zooveel zelfbedwang verkropte, dat hij zijn glas ledigde op het welzijn van de Compagnie, van den rijksbestuurder en van den bestemden troonopvolger, verliet des nachts heimelijk zijne woning en voegde zich bij de rebellen, terwijl den volgenden dag Mas Saïd, in antwoord op een schriftelijke vermaning van Van Imhoff om naar Soerakarta op te komen, het gewone antwoord gaf dat hij daarvan door vrees werd teruggehouden. Later, op zijn doorreize, getuige geworden van de verwoestingen door de muitende prinsen in Mataram aangericht, vaardigde Van Imhoff bij zijne komst te Tegal een proclamatie uit, waarbij hij aan de zwervende prinsen nog een maand tijd gaf om zich te onderwerpen, maar hen vogelvrij verklaarde en een premie op hun hoofd stelde, wanneer zij dien tijd ongebruikt lieten voorbijgaan [1].

Mangkoe Boemi wordt ons in later tijd afgeschilderd als een krachtig vorst, hoogmoedig en verstandig, beleefd en eerlijk, maar ontembaar heerschzuchtig; een meester in het verbergen zijner gedachten, vasthoudend aan eigen meening,

[1]) Van Imhoff, t. a. p. 403 vv. Kort verhaal. 127—130. Doch deze berichten zijn aangevuld uit inlandsche verhalen, die omtrent de oorzaak van Mangkoe Boemi's ontevredenheid zeer geloofwaardige bijzonderheden mededeelen, opgenomen in T. v. N. I. II. 2. 206, en De Jonge X. XLI.

maar voor gegronde overtuiging vatbaar; gesteld op vorstelijke praal, als uit zijn schitterenden hofstoet en lijfwacht bleek [1]).

Spoedig na zijne vlucht had hij een leger bijeengebracht, waarmede hij Soerakarta overviel en gedeeltelijk in vlammen zette, om daarna af te trekken naar de landen van Djoewana en Pati, die hem eene geschikte schuilplaats boden. Mas Saïd, die zich dadelijk na diens afval met zijn vroegeren vijand verzoend had, werd weliswaar door Von Hohendorff geslagen, maar herstelde zich spoedig en viel in Bagelen, waar hij den regent vermoordde. Evenwel werd hij ook vandaar weldra, met achterlating van een grooten buit, verdreven. Kort daarop verloren in een ander gevecht twee andere der muitende prinsen het leven. Maar in 't laatst van 't jaar vertoonde Mangkoe Boemi zich te Demak en hoewel eerst verjaagd, wist hij spoedig daarop eene kleine afdeeling Compagnie's troepen op te vlucht te jagen; zijn aanhang nam daardoor zeer toe en hij bleef in het Demaksche rooven en branden [2]). Zoo ging het jaar 1746 voorbij zonder dat eenig voordeel bevochten was, en Von Hohendorff, in het volgende jaar tot Kommandeur van Java's Noordoostkust benoemd, moest hem opnieuw van Demak doen verjagen; wel verdreef men hem daarna ook uit Djipang, maar de vlucht naar het Zuidergebergte kon men hem niet beletten. Die rebellenhoofden waren als het riet, dat, buigende onder den storm, zich weder opricht zoodra de windvlaag voorbij is.

Het jaar 1748 zag dus wederom eene herhaling derzelfde tooneelen. Een vereenigde aanval van Mangkoe Boemi en Mas Saïd op Soerakarta werd afgeslagen, maar in Djoewana werd door den eersten de loge der Compagnie overrompeld, die hij echter weder verliet; ofschoon aanzienlijke versterkingen van Batavia gezonden werden, gelukte het den vijand gedurig zich aan de vervolging der onzen te onttrekken, om

---

[1]) Hartingh bij De Jonge X. 365; Van der Burgh aldaar XI. 402.

[2]) Louw, De derde Javaansche successie-oorlog, 18.

straks, waar men hem 't minst verwachtte, plotseling het hoofd weder op te steken. Doch in 1749 vertoonden zich gunstiger teekenen. Twee der Pangérans verlieten de partij der hoofdrebellen en zochten verzoening met den Soesoehoenan, en toen zij daarop zelven door Mangkoe Boemi en Mas Saïd beoorloogd werden, brachten zij hun gevoelige verliezen toe. De zachte behandeling van Pangéran Boemi Nâtâ, die zich, na zeven jaren met de vijanden van Pakoe Boewânâ te hebben samengespannen; het eerst in zijne handen stelde, moedigde ook andere hoofden tot onderwerping aan, en het scheen dat zelfs Mangkoe Boemi, ofschoon hij de aanmatiging zoo ver dreef van zijn zoon tot kroonprins te verklaren en daarop de goedkeuring der Compagnie te vragen, inderdaad den strijd en het gedurig omzwerven begon moede te worden; Von Hohendorff trad met hem in onderhandeling en bood hem tegen zijne onderwerping het landschap Soekâwati en een uitgestrekt bezit in de zoogenaamde Mântjâ Negârâ, de grenslanden, aan [1]); Mangkoe Boemi wilde zich hiermede niet tevreden stellen, vooral niet toen het bericht dat de Soesoehoenan ernstig ziek lag, de hoop in het hart der muitelingen deed herleven.

De Hooge Regeering had niet zoodra vernomen dat de Mataramsche Vorst in levensgevaar verkeerde, of zij zond Von Hohendorff naar Soerakarta, om in geval van zijn overlijden onmiddellijk zorg te dragen, dat de kroonprins Adipati Anom als zijn opvolger werd erkend, gelijk dit in 1746 tijdens het verblijf van Von Imhoff te Soerakarta bepaald was. Het was hoog tijd. De Soesoehoenan was zeer verbitterd op den Kroonprins, dien hij op nietige gronden van een minnehandel met eene zijner goendiks verdacht hield. Het was waarschijnlijk de wrok hierover, die den bijna stervenden vorst noopte Von Hohendorff te verzoeken om in naam der Compagnie het gebied over het Mataramsche rijk op zich te nemen, ten einde het op te dragen aan hem door wiens keuze het belang van

[1]) Louw, t. a. p. bl. 26 en 60; de babad bij Vreede, Catalogus, bl. 81.

Java en van de Compagnie zelve het best zou verzekerd worden. Den 11den December 1749 had de plechtige afstand plaats en den 15den droeg Von Hohendorff het rijk aan den Kroonprins op, die, met zooveel plechtigheid als de treurige omstandigheden toelieten, het bestuur onder den naam van Pakoe Boewånå den derden aanvaarde.

De Hooge Regeering had de verheffing bevorderd van een schijnkeizer, zwak, geminacht, zonder aanhang, „de gekroonde naarheid zelve" [1]). Von Hohendorff, die zelf deze oplossing voorstond, had evenwel niet verzwegen dat de moeilijkheden thans nog veel grooter zouden worden. De kroonprins had een gebrek aan de oogen, dat hem naar streng Mohammedaamsche opvatting voor de Regeering ongeschikt maakte. Daarom had Von Hohendorff gemeend nog op een anderen uitweg te moeten wijzen, zonder dien te durven aanbevelen: het rijk van Mataram te verdeelen en onder een veelhoofdig bestuur te stellen. Te Batavia wilde men daartoe niet overgaan. Wel keurde men Von Hohendorff's voorstel goed om aan de kuiperijen en woelingen aan het hof een eind te maken door alle daar aanwezige prinsen van den bloede, zes in getal, gevangen te nemen. Zij werden naar Semarang opgezonden; wat hun verder lot was is onbekend [2]).

De bewering van een tijdgenoot, dat Von Hohendorff ook nog in overweging zou gegeven hebben, het rijk aan Mangkoe Boemi aan te bieden [3]), wordt door diens brieven gelogenstraft, en is trouwens niet overeen te brengen met de vijandige houding, die Von Hohendorff steeds tegen Mangkoe Boemi heeft aangenomen en die stellig heeft bijgedragen tot het telkens mislukken der onderhandelingen. Had Von Hohendorff Mangkoe Boemi's persoonlijkheid beter gewaardeerd, wellicht was Java een reeks van rampspoedige jaren bespaard gebleven.

---

[1]) Hartingh bij De Jonge, X. 307.

[2]) Louw, t. a. p. bl. 27—33; zie vooral bl. 30, noot 3.

[3]) Kort verhaal, 141.

Op denzelfden dag waarop Pakoe Boewånå zijn rijk ter beschikking der Compagnie stelde, nam Mangkoe Boemi, die tot dusverre slechts den titel van Sultan van Mataram had gevoerd, dien van Soesoehoenan Pakoe Boewånå Senåpati Mataram aan en zijne inhuldiging als zoodanig in den dalem, dien de vorsten van Mataram bezaten te Jogja, had plaats met vrij wat grooter luister dan vier dagen later die van zijn mededinger. Omstreeks denzelfden tijd verbond hij zich ook nauwer met Mas Saïd door hem met groote staatsie zijne oudste dochter, de Ratoe Bendårå, tot vrouw te geven. En toen Pakoe Boewånå eindelijk den 20sten December den laatsten adem had uitgeblazen, dreef Mangkoe Boemi de stoutheid zoover van gezanten aan Von Hohendorff te zenden, met het verzoek dat de Compagnie, met wie hij in vrede wenschte te leven, hem als Soesoehoenan erkennen en hem vergunnen mocht het lijk van den overleden vorst plechtig ter aarde te bestellen. Natuurlijk vonden deze verzoeken doove ooren. Von Hohendorff maakte met den vorst, dien hij had ten troon verheven, nog eenige schikkingen omtrent den oorlog en de levering van producten aan de Compagnie en keerde daarop, omstreeks den aanvang van 1750, naar zijne standplaats Semarang terug.

De krijg werd nu met nieuwe woede en afwisselende kans hervat. Mangkoe Boemi hield geheel Mataram in onderwerping en trachtte vandaar zich uit te breiden in Bagelen, om zich toegang tot de westelijke landschappen onder het bestuur der Compagnie te banen. De Hooge Regeering riep nu weder op Von Hohendorff's verzoek de hulp in der strijdbare Madoereezen; maar terwijl het gelukte Mangkoe Boemi uit Mataram te verdrijven, moest men het aanzien dat hij in Soerakarta groote verwoestingen aanrichtte en zelfs op nieuw een deel der hoofdstad in de asch legde.

Daarop wederom naar Mataram afzakkend, slaagde hij in Februari erin de door den majoor Faure slecht aangevoerde Nederlandsche troepen, die hem tegemoet trokken, met groot verlies op de vlucht te drijven; wel hielden de inlandsche

troepen zich ondanks groote verliezen staande en bleven, vooral door de dapperheid eener keurbende Madoereezen, meester van het slagveld, maar toch werd Jogja — waar Von Hohendorff een versterkt kamp had laten aanleggen — hoewel er geen vijand te zien was door genoemden aanvoerder verlaten, nadat eene groote hoeveelheid ammunitie, opdat zij niet in 's vijand zou vallen, aan de vlammen was prijsgegeven [1]). Drie dagen later was Mataram weder geheel door de troepen van Mangkoe Boemi bezet. Spoedig daarop bedreigde hij met andere muitelingen onzen post te Banjoe Dånå — tusschen Bojalali en Kartasoera aan den voet van den Merapi gelegen — , en het bleek dat zelfs een zoon van den regent van Semarang verraad smeedde en met Mangkoe Boemi verstandhouding had aangeknoopt. Gelukkig werd dit gevaar nog tijdig ontdekt en afgewend! Nog gelukkiger was het dat Von Hohendorff in Mei erin slaagde den sterken vijand te Banjoe Dånå geheel uiteen te drijven [2]). Daarentegen mislukte een plan om, met de hulp van talrijke inlandsche scharen uit Bagelen, Remå, Pomardèn, Banjoemas, Dåjå Loehoer [3]) de rebellen geheel in te sluiten, daar het gansche leger op de nadering van slechts 500 stroopers van Mangkoe Boemi uit elkander stoof en vluchtte in de richting van Selåkaton.

Ook dit voordeel was voor Mangkoe Boemi van geen blijvend nut. De westelijke regenten herstelden zich en verjoegen hem uit Bagelen naar het Zuidergebergte. Maar vandaar deden de rebellen steeds meer strooptochten; zwaar leed het land onder al de ellenden eener guerilla. Eerst in den aan-

---

[1]) Brief van Von Hohendorff aan Gouv. Gen. en Rade, 22 Februari 1750 (Rijks-Archief). Zie over Jogja Brandes in Tijdschr. v I. T. L. en Vk. XXXVII. 439.

[2]) Louw, die op 't Rijks-Archief vele brieven van Von Hohendorff raadpleegde, heeft die uit 1750 en de eerste helft van 1751 overgeslagen. Daardoor schrijft hij naar het Kort Verhaal dat de vijand op 60.000 man geschat werd — wat hij natuurlijk overdreven acht — terwijl de Gouverneur het cijfer 8000 noemt (brief van 17 Mei 1750).

[3]) Thans een district der afd. Tjilatjap in Banjoemas, destijds een afzonderlijk landschap. Zie Raffles, Java, II. 328.

vang van November kwam Von Hohendorff weder te Soerakarta om een algemeenen aanval op de opstandelingen te leiden. Drie colonnes zouden van verschillende zijden oprukken om te trachten hen in Mataram in te sluiten: de westelijke, onder majoor Van Ossenbergh, vooral uit ruiterij bestaande, was van Batavia uit naar Banjoemas gemarcheerd en verdreef de benden uit Remå en Bagelen; de middelste, onder majoor De Clercq deed hetzelfde in Kedoe, maar beide bevelhebbers, vooral de laatste, wisten slechts uiterst langzaam terrein te winnen en konden geen voeling verkrijgen met de derde colonne, onder den opperkoopman Toutlemonde, die van Grobogan over Grompol aanrukte. Deze had Mas Saïd tegenover zich, die toenmaals van alle prinsen den grootsten aanhang schijnt gehad te hebben — alleen zijn ruiterij werd op 3000 man geschat [1]) — en wien het dan ook gelukte Toutlemonde in te sluiten te Gondang, bewesten Klaten aan den grooten weg van Soerakarta naar Jogjakarta gelegen. Herhaaldelijk werd het kamp van Toutlemonde bestormd en slechts met de grootste moeite gelukte het hem telkens den vijand af te slaan. Op 22 Januari rukte hij een eind voorwaarts, maar nu werd hij onmiddellijk nog veel nauwer ingesloten. Slechts met de uiterste inspanning en onder groote ontbering hielden zijne schier geheel van oorlogsbehoeften ontbloote troepen den strijd vol tot 14 Februari, toen Von Hohendorff hun met te Soerakarta in reserve gehouden troepen wist te ontzetten en Mas Saïd tot den aftocht naar Mataram te noopen. In dat landschap hadden zich nu alle rebellen vereenigd. Aan de oostelijke toegangspoort, waar bij Prambanan de ribben van den Merapi den noordwestelijken uitlooper van het Zuidergebergte naderen, bezetten zij een sterke stelling, maar Von Hohendorff wist hen daaruit te verdrijven, zoodat zij naar laatstgenoemd gebergte de vlucht moesten nemen en hij de Hooge Regeering met de herovering van Mataram kon gelukwenschen [2]). De regentijd, die gelukkig eerst laat was ingevallen,

[1]) Von Hohendorff's brief van 20 December 1750 (Rijks-Archief).

[2]) Brief van 17 Februari 1751 aldaar.

verschafte thans den troepen der Compagnie eenige rust; in Bagelen en Kedoe, en te Soerakarta en Jogjakarta betrokken zij de kwartieren. Inmiddels hadden de onlusten reeds sedert het voorjaar van 1750, door zekeren tåpå op Madoera verwekt [1]) aan de regenten aldaar de handen vol werk gegeven en waren zij slechts met moeite gedwongen.

Dat Von Hohendorff zeer wel inzag, hoe de behaalde voordeelen niet blijvend zouden zijn, nu men de prinsen zelf niet in handen had gekregen, blijkt uit zijne brieven afdoende. Wel was de vijand afgemat en hield zich eenige maanden rustig, maar nog eer het jaar 1751 ten einde was kwam Mangkoe Boemi, wien het niet onbekend bleef dat het grootste deel der Compagnie's troepen naar Bantam was opgeroepen, weder te voorschijn en versloeg De Clercq in Kedoe, en toen hij zich daar niet kon staande houden, deed hij in Maart 1751 onverwachts een inval in Pekalongan en dreef ter hoofdplaats zelve de huzaren van Von Bielefeldt op de vlucht, stak het pakhuis der Compagnie in brand, maakte aanzienlijken buit en noopte de regenten van Pekalongan, Batang, Wirådeså en Pemalang om zijne partij te kiezen. Mangkoe Boemi achtte zich nu schier zeker van de zege. De Regeering te Batavia begon den moed te verliezen. Zij gaf Von Hohendorff in overweging of het ook zaak was, het garnizoen van Soerakarta te doen opbreken [2]) Gelukkig kwam het zoover niet. Mangkoe Boemi had zich voorgenomen eerst Tegal te vermeesteren, dan naar Demak te rukken, in de hoog vereerde moskee aldaar een zijner zonen te laten besnijden, en daarna in Pati te dringen. Tegal werd echter nog versterkt, waardoor de uitvoering van dit plan werd verhinderd; maar de regent aldaar heulde met de opstandelingen, en Mangkoe Boemi wist het legercorps van den zorgeloozen

[1]) Een der bekende kluizenaars, omtrent wie Hartingh opmerkt: „welk gespuis Java van ouds al heel eygen is, insonderheit by troubele tyden en telkens diversie baart in onze desseynen" (De Jonge, X. 312). Vgl. de brieven van Von Hohendorff van 29 Maart 1750, October 1750, enz.

[2]) Louw, t. a. p., 53.

en onbekwamen majoor Hoff door gedurig heen en weder trekken zoozeer af te matten, dat hij nu wellicht spoedig in een inval in de Westerlanden zou hebben kunnen wagen, zoo niet het bericht dat nieuwe hulpbenden uit Madoera en uit den Oosthoek in aantocht waren, hem tot spoedigen aftocht naar Mataram, dat thans weder geheel in zijne macht was, had genoopt. Von Hohendorff liet nu dadelijk de landen van Pekalongan, Batang en Wirådeså weder bezetten, waarna ook de afgevallen regenten tot de gehoorzaamheid terugkeerden. Het is vooral de dapperheid der Madoereezen, die schrik der Javanen, gelijk Hartingh ze noemt, die de Compagnie in dezen oorlog gered heeft.

Gebrek aan voldoende troepenmacht en bekwame aanvoerders aan de zijde der laatste, deed den oorlog meer en meer in een chronische ziekte ontaarden, die te ernstiger was, daar de rebellen op hunnen doortocht alles plunderden en brandschatten, zoodat de welvaart van midden-Java voor vele jaren geknakt werd. Wel kwam in Juni en Juli 1752 een belangrijke versterking uit Batavia, maar dit belette niet, dat de nu volgende veldtocht allerongelukkigst afliep. De regeering had Von Hohendorff last gegeven, te trachten de opstandelingen in 't nauw te brengen, en als dit gelukt was met hen in onderhandeling te treden en desnoods aan een hunner de souvereiniteit over een of meer gewesten van het rijk des Soesoehoenans af te staan, in de hoop daardoor scheuring tusschen hen te veroorzaken [1]). Terwijl Mangkoe Boemi Soerakarta weder afliep, trachtte Mas Saïd in Soerabaja door te dringen, om zich in verbinding te stellen met den regent van dat gewest, die ook al tot opstand tegen de Compagnie was overgeslagen. Wij herinneren ons dat, na den moord aan Djajeng-Rånå gepleegd, dit uitgestrekte regentschap tusschen twee regenten verdeeld werd [2]). Sedert was deze splitsing in stand gehouden [3]). Doch in 1752 verwekte

---

[1]) Louw, 63. [2]) II. 114.

[3]) Zie b. v. Van Imhoff in Bijdr. t. d. I. T. L. en Vk. 323, 327.

de dood van een der regenten een nieuwen vijand aan de Compagnie, toen de overlevende, Setjå Negårå, zich bedrogen zag in de hoop, die misschien door eenige dienaren der Compagnie onvoorzichtiglijk gevoed was, dat thans het bestuur van het geheele regentschap aan hem alleen zou worden opgedragen. Daar ook de bevolking met den nieuwen regent, Indrå Nåtå, die in Soerabaja een vreemdeling was, in het geheel niet was ingenomen, gelukte het aan Setjå Negårå een tijd lang groote onrust te verwekken; ten slotte evenwel was de eenige vrucht van zijn verzet dat vele nuttelooze verwoestingen waren aangericht, terwijl hij door de troepen der Compagnie, alweder met Madoereesche hulp, naar Malang verdreven werd. Intusschen maakte Mas Saïd van deze gelegenheid gebruik om Pånårågå en Madioen te veroveren, die tot dusver van de oorlogsellende verschoond waren gebleven en dan ook door Von Hohendorff de aanzienlijkste en volkrijkste districten van Java worden genoemd, wat zij vóór den oorlog evenmin waren als thans. De regent van Pånårågå sneuvelde en de groote schatten die hij verzameld had, vielen in handen van den overwinnaar. Von Hohendorff was juist te laat gekomen om dit te beletten. Deze belangrijke verovering des vijands zou evenwel blijken meer voor- dan nadeel voor de Compagnie op te leveren; zij was de aanleiding tot verwijdering tusschen Mangkoe Boemi en Mas Saïd [1]). De laatste had in het veroverde land zelf regenten aangesteld, terwijl het recht tot die benoeming stellig toekwam aan zijn schoonvader, dien hij als tegen-keizer erkend had. Deze zette dan ook de door zijn schoonzoon benoemden weder af. Inmiddels had Von Hohendorff, die nog steeds niets met Mangkoe Boemi uit te staan wilde hebben, de onderhandelingen met Mas Saïd geopend. Deze was daarop ingegaan, maar had als voorwaarde gesteld, dat tijdens haren duur een wapenstilstand zou gehouden worden en dat Von Hohendorff zoolang het pas door hem bezette Soekåwati zou verlaten. De kom-

[1]) Ook volgens de babad; Vreede, Cat., 85.

mandeur stemde daarin toe en betrok een kamp bewesten Soerakarta. Hij liep in den val. De geschillen tusschen Mangkoe Boemi en Mas Saïd hadden nog niet tot een volledigen breuk geleid, zooals Von Hohendorff hoopte, en de schoone kans, nu de weg naar de noordkust voor hen openlag, verzoenden hen tijdelijk. Beiden trokken noordwaarts. Met groote moeite slaagden onze troepen erin hen in te halen voor zij een aanval op de kuststeden hadden kunnen wagen en hen in de bergen terug te dringen; door den regentijd en het groot aantal zieken kon de vervolging, die toch niets zou gebaat hebben, niet worden voortgezet. Men betrok in de stranddistricten kwartieren, waarin men het ongunstige jaargetijde ging doorbrengen [1]).

Het was een geluk voor de Compagnie dat de toenemende oneenigheid tusschen Mangkoe Boemi en Mas Saïd, die van tijd tot tijd nu ook elkander beoorloogden, de macht der rebellen zeer verzwakte; want de sterfte onder hare troepen was zoo groot, dat zij in 1753 Mangkoe Boemi niet kon verhinderen in het Djipangsche door te dringen en den regent te verslaan en te verjagen. Mas Saïd vertoonde zich eensklaps weder in Soerakarta en vernielde er alle te veld staande gewassen, waardoor een zoo groot gebrek aan levensmiddelen ontstond, dat tot 100 rijksdaalders voor een kojan rijst werd betaald. Spoedig daarop bracht die prins ook aan zijn schoonvader gevoelige verliezen toe en zijn voorspoed maakte hem zoo opgeblazen, dat hij er meer en meer voor uitkwam den troon voor zichzelven te begeeren, wat natuurlijk zijn verzoening met Mangkoe Boemi voor goed onmogelijk maakte. Reeds in het vorig jaar was die begeerte gebleken, ja hij had toen zelfs den afstand der stranddistricten durven eischen [2]). Ondanks zijn dubbelhartige handelwijze opende Von Hohendorff opnieuw de onderhandelingen Hij stelde aan de Hooge Regeering voor, Mas Saïd tot kroonprins te doen benoemen. Te Batavia stemde men daarin toe, op voorwaarde dat hij zich zou verbinden het Compagnie's-leger, dat opnieuw door

---

[1]) Louw, 64–69. [2]) Mossel bij De Jonge, X. 192.

Madoereezen versterkt was, krachtdadig bij te staan in de bestrijding van Mangkoe Boemi. De onderhandelingen werden lang gerekt en terwijl Mas Saïd ze met plundertochten afwisselde, werd zulk een zonderlinge staat tusschen oorlog en vrede geboren, dat Mas Saïd zelf, op het oogenblik dat hij eenige hem door Von Hohendorff gezonden geschenken aanvaardde, spottenderwijze uitriep: „Heden zendt men mij geschenken, en morgen vechten wij weder”. Ten slotte verstoutte hij zich de akte, waarbij de Regeering hem tot kroonprins en rijksbestuurder wilde benoemen, op onbeleefde wijze terug te zenden en openlijk te verklaren dat hij keizer wenschte te worden [1]). Zoo was tot groote spijt van Von Hohendorff op nieuw alles mislukt; diens ziekelijkheid zal mede oorzaak geweest zijn, dat de troepen der Compagnie niets uitrichtten. Inmiddels ging het rooven en branden gedurig zijn gang en werd de toestand van Java hoe langer hoe rampzaliger. De Soesoehoenan was volkomen machteloos; Mas Saïd werd steeds overmoediger, en Mangkoe Boemi was nog machtig genoeg om zoowel de Compagnie als zijn schoonzoon te trotseeren. In de laatste maanden van 1753 trachtte hij echter met de Compagnie onderhandelingen aan te knoopen, en wel door, buiten Von Hohendorff om, brieven te richten tot den Gouverneur-Generaal, waarin hij verklaart dat de eerste niets wenscht dan zijn nadeel en verderf [2]).

Von Hohendorff, moedeloos en afgemat door zijn vruchtelooze pogingen om aan Java den vrede te schenken, vroeg eindelijk in 1754 zijn ontslag, onder de rondborstige verklaring dat de vrede nog ver te zoeken was. Tot zijn opvolger werd benoemd de opperkoopman Nikolaas Hartingh, die geoordeeld werd alle andere dienaren der Compagnie in de kennis der inlanders te overtreffen [3]); terecht is wel opgemerkt dat deze overal aangetroffen nadrukkelijke verklaring erop wijst, dat men inzag, hoe Von Hohendorff de juiste eigenschappen om met inlandsche hoofden om te gaan gemist had. De Gou-

[1]) Louw, 80. [2]) Louw, 71—72. [3]) II, 162. Vgl. Louw, 82.

verneur-Generaal Mossel, die in 1750 de door Van Imhoff's overlijden opengevallen plaats had ingenomen, kwam zelf naar Semarang om Hartingh te installeeren. Vóór zijn vertrek uit Batavia had hij met den Raad van Indië vastgesteld, welke gedragslijn men den nieuwen Gouverneur (deze titel had den vroegeren van Kommandeur vervangen) zou voorschrijven. Men had besloten op Mangkoe Boemi's verzoek tot onderhandeling in te gaan en Hartingh te machtigen hem, overeenkomstig met wat in 1752 bepaald was, de souvereiniteit over een of meer gewesten des rijks in uitzicht te stellen, ja in het uiterste geval over alle door hem veroverde gewesten, met de waardigheid van troonsopvolger [1]). Voor die onderhandelingen werd gebruik gemaakt van de tusschenkomst van een Turkschen of Arabischen priester, die zich destijds te Batavia bevond. Hartingh, zonder zich bijzonder toeschietelijk te betoonen, trachtte langs allerlei wegen Mangkoe Boemi omtrent zijne gezindheden te polsen. In zijne eischen bleek hij minder buitensporig dan Mas Saïd, die nog steeds „heel Java" bleef verlangen, terwijl Mangkoe Boemi zich met „half Java" wilde tevreden stellen [2]). Ook had men terecht meer vertrouwen in de oprechtheid van den laatsten.

Zoodra Mas Saïd de lucht kreeg van de onderhandelingen tusschen de Compagnie en zijn schoonvader, trachtte hij die op allerlei wijzen te beletten. Terwijl Mangkoe Boemi zich naar Selå begaf om de afgezanten van Hartingh te ontvangen, deed hij een nieuwen inval in Mataram, dien echter de troepen der Compagnie hem duur deden betalen. Maar ofschoon tot den terugtocht genoodzaakt, schreef hij een brief aan zijn schoonvader, waarin hij dezen verzoening en, als ware hij meester van geheel Java, de helft des rijks als prijs daarvoor aanbood. Mangkoe Boemi, dien brief lezende, stampvoette van toorn en riep den bode toe: „Wat overkomt hem, dat hij, na met al de voorname mantri's mij

---

[1]) Louw, 86. [2]) Louw, 90—91.

als Soesoehoenan gehuldigd te hebben, thans zich verbeeldt boven mij verheven te zijn! Wanneer ik met de Compagnie verzoend ben, zal ik zijn hoofd nog eenmaal ten toon stellen, gelijk hij het mijne heeft zoeken te doen!" Deze kwalijk overlegde maatregel van den overmoedigen Mas Saïd strekte dan ook juist om de verzoening van Mangkoe Boemi met de Compagnie te verhaasten.

Op diens dringend verzoek begaf Hartingh zich in September naar zijne legerplaats, op de grens van Grobogan en Demak, dus van de stranddistricten der Compagnie en de bovenlanden, aan de Serang [1]). Het bleek echter dat ook hij vrij wat hooger eischen stelde dan de Compagnie van zins was in te willigen. Hij verlangde Mataram, Kedoe, Banjoemas, Soekåwati en eenige aanliggende landschappen, Djipang en onderhoorigheden en bovendien alle stranddistricten! Met groote moeite kreeg Hartingh hem zoover dat hij van den laatsten eisch afzag, die natuurlijk nooit zou zijn toegegeven. Over de verdeeling der bovenlanden zou Hartingh met de Hooge Regeering raadplegen. Mangkoe Boemi beloofde zich aan hare beslissing te zullen onderwerpen, mits hem de helft van het rijk werd toegestaan [2]). Daarentegen zou hij den Soesoehoenan en de Compagnie bijstaan om Mas Saïd ten onder en dood of levend in handen zijner vijanden te brengen. Van Mangkoe Boemi behoefde men niet te vreezen, dat hij, gelijk andere Javanen, zich door bijgeloovigen eerbied voor het Mataramsche bloed zou laten terughouden en men kon vertrouwen dat niemand beter dan hij met al de schuilhoeken van zijn schoonzoon bekend was. Maar deze samenkomst was bijna noodlottig geworden voor de onderhandelaars, daar Mas Saïd hen met een aanzienlijke macht poogde te verrassen. Hij kwam echter te laat: de Gouverneur was reeds vertrokken en Mangkoe Boemi vond eene schuilplaats in een ongenaakbare spelonk. Mas Saïd

[1]) Te Padagangan. Panangwangan bij Poerwodadi? vraagt De Jonge (X. bl. LXXIII). De residentie-kaart heeft dezen naam niet, wel Penawangan aan de Serang.

[2]) De Jonge, X. 293.

koelde zijn wrok over deze teleurstelling door de legerplaats van Mangkoe Boemi aan de vlammen prijs te geven. Deze laatste zond daarop gijzelaars naar Semarang en zijne moeder, vrouwen en kinderen naar Pati en vereenigde onmiddellijk zijne scharen met die der Compagnie, om zijn voormaligen bondgenoot aan te tasten.

De krijgskans begon zich nu beslist tegen Mas Saïd te keeren, wien eerst de stoutheid van de vereenigde macht van de Compagnie en den Sultan af te wachten, op eene gevoelige nederlaag te staan kwam, en die daarna, bij de poging om eene legerafdeeling onder kapitein Steenmulder, die hij door ziekte geheel uitgeput waande, te overrompelen, met aanzienlijk verlies werd afgeslagen. Hij vluchtte nu weder naar het Zuidergebergte, waarheen hij door de onzen werd nagezet en zoo in de engte gedreven, dat hij zich vooreerst niet meer kon vertoonen. Vele zijner aanhangers kwamen nu in onderwerping en in de hoop dat de hebzucht voltooien zou wat de vrees had aangevangen, werd een prijs van 1000 rijksdaalders op zijn hoofd gesteld. Zij echter die daarvan eenige verwachting koesterden, toonden weinig met de denkwijze der Javanen bekend te zijn.

Inmiddels hadden tusschen de Hooge Regeering, Hartingh en Mangkoe Boemi langdurige onderhandelingen plaats. De eerste was van den aanvang af alleen geneigd geweest den prins de oostelijke provinciën af te staan. Daarmede wilde deze echter volstrekt geen genoegen nemen. In Mataram verlangde hij zijn residentie te vestigen en ten slotte kwam hij als uiterste minimum zijner eischen met het voorstel, dat van de oostelijke landen eenige aan den Soesoehoenan, eenige aan hem zouden komen, terwijl de westelijke zoo verdeeld zouden worden, dat ieder de helft der dorpen kreeg van Padjang, Mataram, Kedoe en Bagelen. Slechts schoorvoetend stemde men te Batavia hierin toe om des vredes wille [1]). Zoo verliep het jaar 1754, eer de noodige

---

[1]) Louw, 104, 105; noot 2 op bl. 104 aldaar berust op eene vergissing.

overeenstemming was verkregen. Den 29sten Januari van het volgend jaar brak Hartingh op van Semarang om den Soesoehoenan tot de verdeeling over te halen en met Mangkoe Boemi een vredesverdrag te sluiten. Het eerste gelukte boven verwachting. Door andermaal te gaan weggeven wat zij reeds aan den Soesoehoenan geschonken had, zou de Compagnie, indien die vorst grooter aanhang had bezeten en een minder gedwee werktuig in hare hand was geweest, zich aan groot gevaar voor een nieuwen oorlog hebben blootgesteld. Doch het meesterlijk beleid van Hartingh wist te bewerken, dat de Soesoehoenan niet alleen vrijwillig en zonder eenige schadeloosstelling van de geëischte landen afstand deed, maar dat de beide vorsten, die zoolang in vijandschap hadden geleefd, elkander omhelsden en eeuwige vriendschap zwoeren, waarna de Soesoehoenan, als onderpand zijner oprechtheid, den Sultan eene kris vereerde, die aan zijn vader had toebehoord. Hunne samenkomst had plaats te Djatisari, halverwege Soerakarta en het twaalf palen ten oosten daarvan gelegen Ganti, waar Mangkoe Boemi zijn legerplaats had opgeslagen. Te voren, den 13den Februari 1755, werd in de laatste het tractaat tusschen dezen prins en de Compagnie geteekend en bezworen en verkreeg hij onder den titel van Sultan Amangkoe Boewånå de helft van Java's bovenlanden van de Compagnie in erfelijk leen [1]).

Zooeven is gezegd, dat Mangkoe Boemi omtrent de westelijke landen, behalve Banjoemas, een andere verdeeling had geëischt dan omtrent de oostelijke. De eerste, Kedoe, Bagelen, Padjang, Mataram, Soekåwati en Mateseh, stonden onder rechtstreeksch bestuur der vorsten en van hunne ambtenaren. In de andere, de Måntjå-negårå [2]) hadden de regenten eene onafhankelijke positie. Kortweg van de Måntjå-negårå sprekende bedoelde men daarmede de oostelijke landen, maar

---

[1]) Zie het tractaat bij De Jonge, X. 298.

[2]) Van de Javaansche woorden Måntjå, vreemd, afgelegen, en negårå, land, landschap.

in staatsrechterlijken zin behoorde ook Banjoemas ertoe [1]). De eigenlijke vorstenlanden dan werden zoodanig uiteengescheurd, dat overal de landen van den Sultan door die des Soesoehoenans, de bezittingen van den Soesoehoenan door die des Sultans waren ingesloten. Beide vorsten ontvingen in elk gewest een gelijk aantal tjatjah's, in 't geheel ieder 53100.

Men heeft in deze verdeeling een uitvloeisel meenen te zien van politiek beleid, omdat de zonderlinge splitsing den vorsten zoowel heimelijke oorlogstoerustingen als een gemakkelijk en spoedig bijeentrekken hunner troepen onmogelijk zou maken. Inderdaad is zij uitsluitend toe te schrijven aan de vasthoudendheid, waarmede zoowel de Sultan als de Soesoehoenan zich aan het bezit van een deel der schoonste en rijkste gewesten klemden. Natuurlijk zal bij de verdeeling rekening gehouden zijn met de gezindheid der regenten die in de verschillende onderdeelen gezag voerden, maar dat niet aan ieder hunner de vrije keuze gelaten is bij welk rijk hij zich met zijn gebied wenschte te voegen, blijkt uit het feit dat alle gewesten nauwkeurig werden gehalveerd [2]). Later heeft men de nadeelige gevolgen van deze regeling rijkelijk ondervonden, vooral door de groote bezwaren die daardoor aan eene behoorlijke handhaving der politie werden in den weg gelegd [3]).

Wat de Måntjå-negårå betreft, wel werden zij niet op dezelfde wijze uiteengereten, maar evenmin vormde het gebied van elken vorst hier een geheel. De Soesoehoenan behield Banjoemas en in 't oosten: de tegenwoordige residentie Kediri met uitzondering van 't noordwestelijk deel, maar aangevuld met de regentschappen Pånårågå (zo. Madioen) en Wirå-

[1]) Over de bestuurs-inrichting in het rijk van Mataram en het verschil te dien opzichte tusschen de kern des rijks en de Måntjå-negårå, zou een onderzoek in de babads wellicht veel aan den dag kunnen brengen.

[2]) Ook Bagelen, waar volgens het Eindrésumé van het onderzoek naar de rechten van den inlander op den grond van Java en Madoera (II. 121) de keuze regel zou geweest zijn.

[3]) T. v. N. I. VI. 3. 132 v.

såbå (zo. Soerabaja); verder Djågårågå (nw. Madioen), en het daaraan grenzende Blora (zw. Rembang). Tusschen deze landen verkreeg de Sultan het hoofdland van Madioen, met het in 't noordoosten daaraan liggende Djipang (thans Bodjo Negårå, zo. Rembang); aan den oostkant werd hem Djapan (thans Mådjåkertå), aan den westkant Grobogan (zo. Semarang) toegewezen. Patjitan werd gehalveerd. Deze verdeeling was, althans op het papier, zoo juist afgewogen, dat het aantal tjatjah's van beide vorsten nagenoeg gelijk stond; de Sultan verkreeg er nog eenige meer dan de Soesoehoenan: 33950 tegen 32550 [1]).

De Sultan vestigde zijne verblijfplaats te Jogja, waar hij zich in 1749 tot Soesoehoenan had doen uitroepen en noemde zijne hoofdstad, naar analogie van Soerakarta [2]), Jogjakarta, juister en vollediger Ngajogjakarta Adi-ning-Rat. De kraton welken hij hier bouwde, deed voor dien van Soerakarta niet onder, en zijne hoofdstad werd in ieder opzicht de mededingster harer oudere zuster.

Mas Saïd hield den strijd nog vol, in weerwil van onderscheidene verliezen die hem deels door de aanvallen zijner vijanden, deels door den afval zijner vrienden werden toegebracht. Hij liet zich zelfs niet van zijne hooge eischen terugbrengen, maar bleef op zijne erkenning als opperheer van Java aandringen, en noemde zich in een brief, dien hij door tusschenkomst van Hartingh aan de Hooge Regeering wilde doen toekomen: „overal zwervende, maar toch gelukkig, de grootste macht voerende en de wijste des lands". Onuitputtelijk was hij in listen, waarmede hij nu eens de vervolgingen zijner vijanden teleurstelde, dan weder het zaad van tweedracht en achterdocht onder hen te strooien trachtte, en schoon hij zijn aanhang meer en meer zag versmelten, bleef hij een gevaarlijk vijand door de verbazende snelheid zijner

[1]) Zie voor dit alles de tabellen bij De Jonge, X. 374 en 375; en vgl. aldaar XI, LIV noot.

[2]) Vgl. Brandes in Tijdschr. v. I. T. L. en Vk. XXXVII. 447.

bewegingen en door de teugellooze baldadigheid, waarmede hij de streken die hij doortoog, plunderde en plat brandde. Schoon gejaagd als een wild dier, bleef hij steeds op vrije voeten en deed hij meer kwaad aan zijne vervolgers dan zij hem konden toebrengen. „Ieder," zegt een schrijver dier dagen, „die eenig kennis van de gesteldheid van dit eiland heeft, zal het gemakkelijk vallen te besluiten, dat het bijna onmogelijk is door geweld van wapenen een vijand ten onder te brengen, die, om het voorrecht zijner afkomst, overal aanhang vindt; dien niemand zou durven vatten, veelmin om het leven te brengen, en die daarenboven overal gelegenheid vindt zich te verschuilen in ontoegankelijk gebergte en duistere spelonken, waarheen hem geen Europeaan kan volgen" [1]). Die overtuiging begon zich ook meer en meer aan Hartingh op te dringen en toen Mas Saïd eindelijk door zijne tegenspoeden genoeg vermurwd was, om zijne eischen lager te stemmen, besloot hij hem met zachtheid en toegevendheid tegemoet te komen. Mas Saïd bood aan zich aan den Soesoehoenan te onderwerpen, mits hem eenige landschappen tot zijn onderhoud werden toegestaan, en nadat deze vorst erin had toegestemd hem een weinig buiten Soerakarta te ontmoeten, wierp hij zich daar voor zijne voeten en zwoer hem trouw, waarna hem met zijn gevolg eene verblijfplaats binnen Soerakarta werd aangewezen. Kort daarna werd in eene samenkomst van den Soesoehoenan, den Pangéran, den rijksbestuurder des Sultans en den Gouverneur Hartingh te Salatiga, op den 17den Maart 1757, de algemeene vrede bezegeld. Aan Mas Saïd werd, nadat hij den eed van trouw had afgelegd aan den Soesoehoenan, den Sultan [2]) en de Compag-

---

[1]) Kort Verhaal, 232.

[2]) Aldus Mossel bij De Jonge, X. 316 (vgl. 314) en Kort Verhaal 239, 242. Toch lezen we later (Kuvel bij De Jonge, XII. 149—150), dat de Sultan beweerde dat Mas Saïd „zich wel aan de Compagnie en den Keizer onderworpen, doch zich nog nooit met hem Sultan verzoend had", waarop werd geantwoord dat „gen. Prins alléén gehoorzaamheid aan den Keizer en de Compagnie verschuldigd, en daarentegen volstrekt van den Sultan onafhankelijk was".

nie, toegestaan den titel van Pangéran Adipati Arjå Mangkoe Nĕgårå te voeren, terwijl hem een gebied van 4000 tjatah's in de landschappen Kadoewang, Laroh, Mateseh en het Zuidergebergte als leen van den Soesoehoenan werd toegewezen.

In de algemeene bevrediging van Java was ook Bantam begrepen, in welk rijk gedurende den opstand van Mangkoe Boemi en Mas Saïd almede een inlandsche krijg was gevoerd, die ten laatste de tusschenkomst der Compagnie noodzakelijk had gemaakt.

Sultan Zeinoe'l-Arifîn [1]) was een zwak vorst, die zich geheel door zijne gemalin, de Ratoe Sjarîfa Fatimah [2]), liet beheerschen. Van Gollenesse, destijds gezaghebber te Bantam, schildert hem als beminnelijk in den omgang, maar geveinsd en achterdochtig; door tegenspoed even snel neergedrukt als door voorspoed hoogmoedig; zoo zuinig als zijn vader verkwistend was. De Ratoe was de dochter van een Arabisch priester en eene Bantamsche moeder; eene trotsche en heerschzuchtige, maar uiterst innemende vrouw, van een scherp verstand, dat zij in den omgang met de regeeringspersonen te Batavia, waar zij als echtgenoot van den luitenant der Maleiers gewoond had, had weten te ontwikkelen [3]). In overleg met de Compagnie was des Sultans zoon, Pangéran Goesti, tot opvolger aangewezen; maar de Ratoe wilde haren neef, Pangéran Sjarîf Abdoe'llah, die eene dochter des Sultans gehuwd had, in de plaats stellen van den zoon eener andere vrouw en deed al het mogelijke om Pangéran Goesti bij zijn vader in verdenking te brengen. Zij bracht het zoover, dat de Sultan in 1745 zelf bij de Hooge Regeering op verandering van de orde der opvolging en de erkenning van Pangéran Sjarîf als

---

[1]) II. 131.

[2]) De in den eersten druk geuite gissing, dat dit haar juiste naam was, wordt bevestigd door de Hollandsche berichten (zie o. a. De Jonge X. 119 en Bijdr. t. d. T. L. en Vk. v. N. I. 4 Vr. V. 70). Sjarîfa, door de inlanders Sarîfa uitgesproken, is het vrouwelijk van den bekenden Arabischen titel Sjarîf, door de ware of gewaande afstammelingen van den profeet gevoerd.

[3]) Van Gollenesse, Bijdr., t. a. p.

kroonprins aandrong, doch deze was niet daartoe te bewegen. Intusschen begon Pangéran Goesti voor zijne persoonlijke veiligheid te vreezen en zocht met eenige grooten, die tot zijn aanhang behoorden, een toevlucht te Batavia [1]). De Sultan, door de aantijgingen der Ratoe steeds meer tegen hem opgezet, bepaalde zich nu niet tot de herhaling van zijn reeds geuiten wensch, maar drong ook aan op de verwijdering van zijn zoon uit Batavia. Kapitein Brouwer, kommandant te Bantam, meende om politieke redenen inwilliging van beide verzoeken, die hij overigens zelf als onrechtvaardig beschouwde, ten sterkste te moeten aanraden, en de zwakke Regeering, beducht dat hare gewapende tusschenkomst zou gevorderd worden, indien zij zich tegen des Sultans verlangen verzette, ging eindelijk tot de erkenning van Pangéran Sjarîf als kroonprins over, waarbij zij tevens niet verzuimde van de gunstige gelegenheid gebruik te maken om den lang begeerden afstand van een stuk grond ten westen der rivier van Tangeran, die tot dusver de grensscheiding vormde [2]), van Bantam te verwerven; bovendien verkreeg zij de helft in de opbrengst van de goudgraverij van Toelang Bawang in de Lampongs Later bewilligde zij, ofschoon schoorvoetend, ook in de tweeden eisch, en Pangéran Goesti werd om des vredes wille in 1747 naar Ceilon verwijderd. Nog in hetzelfde jaar vertoonden zich bij den Sultan de symptomen van eene verstandsverbijstering, die hem gevaarlijk maakte voor zijne omgeving. De Koningin begaf zich naar Batavia, vergezeld van de voornaamste rijksgrooten. Op haar verzoek en uit vrees voor gevaarlijke onlusten werd de Sultan door den gezaghebber te Bantam, Falck, gevangen genomen en naar Amboina gezonden, waar hij niet lang daarna overleed.

---

[1]) Brandes (Tijdschr. v. I. T. L. en Vk. XXXV. 115) stelt deze vlucht in 1744, Robidé v. d. Aa (Bijdr. t. d. T. L en Vk. v. N. I. 4e Vr. 7. 4) in 1745; maar Van Imhoff bij De Jonge (X. 108) in 1746; zonderling is dat dezelfde (t. a. p. 136) spreekt van het „herwaarts zenden der uitgeweken prinsen".

[2]) II. 69.

De Ratoe werd nu voorloopig namens de Compagnie tot regentes verklaard [1]). Te Batavia was men met haar bestuur ingenomen, want er werd meer peper geleverd. Maar de meerderheid der Bantammers was over de verandering in de opvolging ontevreden en niet minder over de willekeur en de gierigheid der regentes; grooten en geringen maakte zij zich tot vijanden en ten laatste sloegen de Bantammers tot oproer over. 't Was in October 1750 dat een priester, Ki Tåpå [2]), als kluizenaar levende op den berg Moenara [3]) en als een heilige vereerd, het sein gaf tot een openlijk verzet. Snel verspreidde zich de opstand over geheel Bantam. Met een aanzienlijke macht naderde Ki Tåpå de hoofdstad en versloeg daar de door eenige militairen der Compagnie versterkte troepen van Ratoe Sjarîfa. Daardoor verminderde haar aanhang grootelijks, terwijl die der tegenpartij aanzienlijk vermeerderde; het gevolg was dat de door de Compagnie gezonden versterking in dezelfde maand met verlies werd geslagen, waardoor de toestand van het zwakke garnizoen binnen de stad Bantam weinig benijdenswaardig werd; het had moeite om de rebellen uit de versterkingen te houden. Te Marhasana richtten deze een uitgestrekt en geducht versterkt kamp in, waardoor zij de hoofdstad van de landzijde geheel insloten. Hun hoogst geplaatste aanvoerder was Ratoe Bagoes Boeang, een onechte neef van den overleden Sultan.

De nieuw opgetreden Gouverneur-Generaal Mossel, de Ratoe als de ware oorzaak der onlusten erkennende, zond bevel aan den Kommandeur Falck, haar en den onbeduidenden, geheel door haar beheerschten Pangéran Sjarîf op te lichten. Aan beiden werd voorloopig het eiland Edam ter woonplaats aangewezen. Falck belegde nu volgens last uit Batavia eene

---

[1]) In een proclamatie van 28 November 1748 (De Jonge, X. 148), die echter niet werd openbaar gemaakt.

[2]) Tåpå beteekend kluizenaar en Ki of Kjai is een eeretitel; zijn naam is onbekend gebleven.

[3]) Hoogstwaarschijnlijk een der toppen van den Gg. Mentjerreh (Mantjeuri), bewesten de Tji Dani gelegen.

vergadering van de overgebleven prinsen van den bloede en rijksgrooten, in welke hij het regentschap liet opdragen aan Pangéran Arja Adi Santika, jongeren broeder van den naar Amboina gebannen Sultan Zeinoe 'l-Arifîn. Tegelijk werd te Batavia besloten de naar Ceilon verbannen kroonprins Pangéran Goesti uit de ballingschap terug te roepen en de Ratoe Sjarîfa naar Saparoea, Pangéran Sjarîf naar Banda te verbannen. De eerste overleed vóór hare overbrenging, de laatste bracht meer dan dertig jaar te Banda door.

Maar de opstand was hiermede in geenen deele geëindigd. Wel was aan Falck tevens opgedragen te trachten met de rebellen in onderhandeling te treden, zoo daarop kans bestond, maar verre van thans eenige toenadering te toonen bleven zij den strijd volhouden; ja zelfs zochten zij verbinding met de Engelschen in Benkoelen, met het doel de Hollanders voor goed uit Bantam te verdrijven. Al gelukte dit niet, de toestand van de bevolking en van het thans versterkte garnizoen werd zeer hachelijk, daar de toevoer van mondkost alleen kon geschieden door de baai van Bantam, die door gewapende sloepen werd opengehouden. Het succes dat de muitelingen in de Lampongsche districten hadden, waar het gezag der Compagnie werd opgeheven — te erger, daar de Lampongs de meeste Bantamsche peper leverden — maakte hen steeds overmoediger. Hun hoofdman Ratoe Bagoes Boeang had zich tot Sultan later uitroepen, hoewel hij op den Bantamschen troon geen de minste aanspraak had, maar het feit dat de oude, gebrekkige en onbeduidende Pangéran Santika er niet in slaagde zich eenigen aanhang te vormen, maakte de gelegenheid gunstig.

In Juni 1751 werden de vijandelijkheden hervat door Ki Tåpå, die weer den berg Moenara bezette en eenige aan de Tji Dani gelegen dorpen in brand deed steken; de luitenant-kolonel Van Ossenberch, daarheen gezonden, moest voor de overmacht wijken en op Buitenzorg retireeren. Ki Tåpå draalde niet om van deze overwinning partij te trekken; zijne troepen staken in 't begin van Juli de Tji Dani over,

vernielden te vuur en te zwaard de sedert 1743 aan Nederlandsche boeren afgestane erven en verbrandden de suikermolens tot onder de muren van Batavia. Van zoo nabij had de hoofdstad sedert ruim een eeuw den vijand niet gezien; de burgers kwamen in het geweer en betrokken de wacht. Gelukkig kwam er juist versterking uit het vaderland aan; tot tweemaal werden de opstandelingen nu geslagen, de laatste maal, op 13 Juli, beslissend door Van Ossenberch en Voltz. Zij vluchtten in haast naar de boven-Tji Dani. Weinig dagen later deden de belegerden te Bantam, die over zee hulp zoowel uit Batavia als rechtstreeks uit het vaderland ontvangen hadden, een uitval en behaalden na hardnekkigen wederstand een volkomen overwinning. Alle acht bentings van den vijand werden veroverd en verbrand, zijn geschut buit gemaakt en hijzelf het gebergte ingejaagd. Bij deze gelegenheid werd een brief van den Engelschen bevelhebber te Benkoelen gevonden, blijk gevende van zijne ingenomenheid met den opstand.

De kustdistricten Pontang, Tanara en Tjiringin onderwierpen zich thans onmiddellijk en zoo konden Convert en Van Ossenberch, ondersteund door Bantamsche hulptroepen, den vijand in het gebergte van Pandeglang gaan opzoeken en aan de vereende legers van Ratoe Bagoes en den hem te hulp gesnelden Ki Tåpå een beslissende nederlaag toebrengen. Met het geringe overschot hunner troepen zochten zij opnieuw een toevlucht op den berg Moenara. Tweemaal poogde de krijgsmacht der Compagnie vruchteloos hen vandaar te verdrijven; eerst de derde maal gelukte het en daarna bezette zijzelve dit toevluchtsoord met voldoende macht van wapenen.

Verdreven mochten de muitelingen heeten, uitgeroeid waren ze niet. Eene poging om van de westelijke Preanger langs de kust oostwaarts te trekken naar de oproerigen in Midden-Java, mislukte hun door het verzet der bevolking van de streken die zij moesten doorreizen. In het begin van December 1751 verschenen zij plots in het zuiden van

Buitenzorg, maar werden aan den voet van den Salak verslagen en trokken zich naar 't Bantamsche Zuidergebergte terug. Lange rust genoot de krijgsmacht der Compagnie echter niet, want reeds in den aanvang van het volgend jaar verschenen de rebellen-hoofden in de oostelijke districten van Bantam, met 800 man een aantal plaatsen verbrandende en Pontang's en Tanara's bevolking overhalende opnieuw hunne partij te kiezen.

Te Bantam was men middelerwijl evenmin buiten zorg; de zwakke Prins-Regent stond geheel onder den invloed van de beide hem toegevoegde rijksraden. Deze zagen met leede oogen de terugkomst van den wettigen kroonprins; bevreesd dat hij den troon van Bantam zou bestijgen en dat zij dan hun invloed op den gang van zaken zouden verbeuren, zochten zij en hun aanhang heil in een toenadering tot de opstandelingen. Deze rukten nu met een leger van 4000 man naar de hoofstad, maar werden bij Serang door dat van den Prins-Regent verslagen.

Tot verbetering van den ongewissen toestand aan het Bantamsche hof besloot de Regeering bij resolutie van 13 Maart 1752, dat de Prins-Regent tot Sultan zou verheven, Pangéran Goesti als kroonprins erkend en het tweetal gevaarlijke en bij het volk om hunne afpersingen gehate rijksraden naar Batavia gebracht zou worden; zij werden later naar Banda vervoerd. In de Acte van Investituur werd gezegd dat de Compagnie, daar Bantam thans „bij wijze van conquest" onder hare opperheerschappij was gebracht, om in dit rijk rust en vrede te herstellen, het als een vrij leengoed opdroeg aan den Prins-Regent. Behalve hetgeen reeds bij vorige verdragen was bepaald, werd bij 't nieuwe contract vastgesteld, dat de Sultan jaarlijks een gezantschap naar Batavia zou zenden met een geschenk van 100 baar peper als hommage van den vasal aan den leenheer; dat niet hij, maar wel de Regeering versterkingen in zijn rijk mocht oprichten; dat zij, met verbod van den koffiehandel, het aantal suikerplantages in Bantam kon beperken en dat wapengeweld tegen de

Compagnie het leen zou doen vervallen. In eigendom behield de Compagnie, behalve de reeds vroeger afgestane strook in 't oosten en het eiland Pandjang [1]) ook het fort Speelwijk en de schans van Karang Antoe met daarbij liggende gronden.

Te midden van de onderhandelingen over dit contract, dat door velen in de omgeving van den Prins-Regent met grooten tegenzin ontvangen werd, staken de muitelingen eensklaps het hoofd op in de nabijheid van de stad Bantam; verwittigd van hetgeen daar voorviel, hoopten zij hun voordeel te doen met dit optreden te juister tijd; ook de teruggekeerde kroonprins, Pangéran Goesti, zelf belust op den sultans-rang, had verbindingen met hen aangeknoopt. Den 14den April werden zij echter verdreven; de hoofdmacht trok oostwaarts af naar Djasinga en Ki Tåpå bleef in de nabijheid van den Karang. Op denzelfden dag werd te Batavia, op voorstel van den tot sluiting van het verdrag te Bantam vertoevenden Raad van Indië Loten, bepaald, dat de Prins-Regent zoo mogelijk zou overgehaald worden dadelijk na zijne kroning tot sultan afstand te doen van den troon ten behoeve van Pangéran Goesti. Den 17den April 1752 werd het tractaat bekrachtigd, de Prins-Regent onder den naam Aboe'l-Maäli Mohammed Waçî Zeinoe'l-Alimîn [2]) tot Sultan, de Pangéran tot kroonprins uitgeroepen en bij plechtig manifest vergiffenis zonder eenige uitzondering afgekondigd aan de rebellen, die zich binnen een bepaalden termijn onderwierpen. Van het plan tot vervanging van den Sultan door zijn neef, den kroonprins, kwam voorloopig niets; de eerste wilde niet vrijwillig

[1]) II. 131 en 186.

[2]) Waçî is hij, wien een overledene zijn laatste opdracht heeft gegeven. Zeinoe'l Hâlimîn schrijven De Jonge (X, bl. LVII) en Brandes (T. v. I. T. L. en Vk. XXXV. 113). Ook de vorm Halamin is overgeleverd (De Jonge, XI. 1; Hageman I. 214). Zeinoe'l Hâlîmîn zou beteekenen sieraad der zachtmoedigen, een zonderling klinkende eerenaam. Gelezen zal moeten worden Zeinoe'l-Alimîn, sieraad der wetenden, of 'l-Alamîn (der schepselen). Het eerste beteekent volkomen hetzelfde als Zeinoe'l-Arifîn en bijna hetzelfde als Zeinoe'l-Abidîn (sieraad der godsdienstigen).

gaan en terecht wenschte men hem niet te dwingen. Evenmin had de amnestie de gevolgen welke men zich daarvan had voorgesteld, want Ki Tåpå noodzaakte spoedig daarop de troepen der Compagnie tot een krachtig optreden in Tjiringin, vanwaar hij na een hevig gevecht op 't eind van Juli verdreven werd. Maar door de regeling der troons-opvolging had de regeering de bevolking gewonnen en aan den opstand zijne kracht ontnomen; Ki Tåpå en Ratoe Bagoes begaven zich weder naar de Jakatrasche bovenlanden, die zoo goed als weerloos waren door de behoefte aan krijgsvolk in Midden- en Oost-Java. Eerst nadat zij hier duchtig hadden huisgehouden bereikte hen een compagnie dragonders uit Batavia bij Bandong; na een geweldige nederlaag verspreidden de rebellen zich in verschillende richting. Ki Tåpå en Ratoe Bagoes slaagden er thans in zich, slechts door een paar honderd volgers vergezeld, met de opstandelingen in Midden-Java te vereenigen, waar wij den naam van den eersten nog slechts een enkele maal vermeld vinden [1]).

Zoo was dan in 't laatst van 1752 de langdurige Bantamsche opstand, na bangen strijd, geëindigd. Een half jaar later bleek de pas opgetreden Sultan eindelijk bereid om het bewind aan zijn neef Pangéran Goesti over te dragen. Eerst den 25sten September 1752, toen de tijdroovende onderhandelingen van den Raad van Indië Van der Parra met den Sultan en den kroonprins over de verdeeling der rijks-inkomsten waren afgeloopen, aanvaardde de laatste de kroon onder den naam van Aboe'n-Natsr Mohammed Arîf Zeinoe'l-Asjekîn, nadat drie dagen te voren een nieuw contract met de Compagnie geteekend was, nagenoeg gelijkluidend aan dat van het vorig jaar en regelende de betaling der groote door haar gemaakte oorlogskosten. In 1758 liet de Sultan het lijk zijns vaders van Amboina naar Bantam vervoeren en met groote staatsie begraven. Zijn oom en voorganger overleed in 1760. Wel kwamen in 't jaar 1753 nog enkele

[1]) Louw, t. a. p. bl. 58, 65.

schermutselingen met troepjes opstandelingen voor, wel verscheen twee jaren daarna nogmaals Ratoe Bagoes in 't Bantamsche, maar ernstige gevolgen had een en ander niet. De laatste rebel liet binnen een maand op het Prinseneiland het leven. Het vuur des opstands was voor goed uitgedoofd nu de wettige erfgenaam der kroon op den troon zijner vaderen was hersteld [1]).

In de Lampongs was reeds in 1751 het gezag der Compagnie opnieuw gevestigd.

Deze had thans haar doel bereikt. De algemeene vrede op Java was hersteld; het gebied, door vroegere inspanning verworven, had zij ongeschonden behouden; hare gevaarlijkste vijanden had zij door de toepassing van den regel „divide et impera" schier machteloos gemaakt; de wijze waarop de splitsing van het Mataramsche rijk was tot stand gebracht en de bevrediging van Mangkoe Negårå verkregen, mocht een meesterstuk van fijne politiek heeten. Nochtans getuigden de de middelen waartoe zij, zoo in Bantam als in Mataram, de toevlucht nam, meer van uitputting dan van kracht. Het zwaard was in hare hand schier machteloos gebleken en zij had hare schoonste triomfen behaald door de wapenen der zwakken, sluwe berekening en list. Het zou welhaast blijken dat de dagen van haren luister voor altijd voorbij waren.

VIJFDE HOOFDSTUK.

Java in de laatste dagen der Compagnie.

De geschiedenis van het verval en den ondergang der Compagnie, — van dat lichaam dat nog in 1786 in een officiëel stuk eene der voornaamste zenuwen van den Staat en eene der hoofdmijnen van Nederlands welvaart werd genoemd [2]), —

[1]) Robidé van der Aa, De groote Bantamsche opstand in het midden der vorige eeuw (Bijdr. t. d. T. L. en Vk. v. N. I. 4e Vr. V. 1.), aan welk opstel de bijzonderheden omtrent dezen opstand hoofdzakelijk zijn ontleend.

[2]) Res. d. Stat. v. Holl. 30 Oct. 1786.

heeft, gelijk te begrijpen is, in een tijd van toenemende bemoeiïng des publieks met de staats-aangelegenheden reeds sedert geruimen tijd eene menigte pennen in beweging gebracht; maar over de lotgevallen der Javanen in dit tijdperk lag dichte duisternis gespreid, totdat daarin voor weinige jaren licht is ontstoken, hoofdzakelijk door den arbeid van een enkelen geschiedvorscher, M. L. van Deventer. De uitgave der belangrijkste bescheiden uit het oud-koloniaal archief, door De Jonge tot het jaar 1764 gebracht, is door hem op even uitnemende wijze voortgezet [1]). Wanneer de voorstelling, in de volgende bladzijden gegeven, in juistheid en helderheid bij vroeger kon winnen, is dit bijna uitsluitend aan zijne werkzaamheid te danken.

Ofschoon de geheele Oosthoek van Java, van Pasoeroean af, bij het traktaat met Mataram van 1743 aan de Compagnie was afgestaan [2]), had zij haar gezag alleen uitgebreid over de noordelijke strandgewesten Pasoeroean, Probolinggo, toenmaals Banger geheeten, en Bezoeki, dat eerst tot het vorige behoorde, maar in 1763 een afzonderlijk regentschap werd [3]). De regenten kwamen tot haar in dezelfde verhouding te staan als die der overige stranddistricten [4]). Aanvankelijk waren de hun opgelegde leveringen gering, want hunne landen waren dun bevolkt en hadden veel te lijden van de strooptochten uit het Malangsche door de zonen van Soerapati. Maar reeds in 1756 kon Hartingh berichten dat zij dagelijks volkrijker werden en hunne schatting werd dan ook geleidelijk verhoogd [5]).

In Malang had, ook na de verbanning van eenige familie-

---

[1]) Gemakshalve zullen wij ook deze laatste deelen van het werk (XI—XIII, over 1764 tot 1811) onder den naam van De Jonge citeeren.

[2]) Boven, bl. 151.

[3]) De Jonge, X. 393; Van Deventer, II. 200. Bezoeki zal ongeveer den omvang gehad hebben van het tegenwoordige regentschap van dien naam.

[4]) Zie voor deze verhouding de Akte van Verband bij De Jonge XI, 253.

[5]) Van Imhoff bij De Jonge, X. 88; Hartingh aldaar 303, 333; Van der Parra aldaar 393; Vos bij De Jonge, XI. 150.

leden van Soerapati [1]), het geslacht van dien partijganger zijn invloed niet verloren; voortdurend hoort men van 1724 tot '29 van vergeefsche pogingen om de overgebleven zonen en kleinzonen te onderwerpen [2]). Nog gedurende den Chineeschen opstand vindt men melding gemaakt van de woelingen van een zoon van Soerapati, Mas Brahim geheeten [3]), en diens zoon wordt als de bondgenoot van Tjakra-ning-Rat van Madoera vermeld onder denzelfden naam Wirå Negårå [4]), dien zijn grootvader het eerst had aangenomen [5]) Overigens had Wirå Negårå, zoo het schijnt, zich rustig gehouden tot aan zijn dood in 1763, hoewel hij alle pogingen tot verzoening, van de zijde der Compagnie gedaan, afwees en een wijkplaats verleende aan den prins Singåsari of Praboedjåkå, halfbroeder van den Sultan en oom van den Soesoehoenan, die van den aanvang af aan het verzet van Mas Saïd had deelgenomen, en de eenige der Mataramsche grooten was, die zich niet met hem had willen onderwerpen aan het gezag der Compagnie [6]). Wirå Negårå's broeder, die hem onder den naam van Malajoe Koesoemå opvolgde, toonde zich vijandiger, en het was met zijne ondersteuning dat Singåsari en Ngabèhi Soetå Widjåjå, het hoofd der Tenggereezen, in 1764 en volgende jaren strooptochten deden in de stranddistricten van Pasoeroean en Soerabaja De kommandant van het fort te Pasoeroean trok tegen hen op en versloeg hen bij Porong. Rustiger hield zich aanvankelijk een andere kleinzoon van Soerapati, Karta Negårå, die het bewind in Loemadjang voerde en volgens een Javaansch geschiedverhaal de suprematie van den vorst van Mengoewi op Bali erkende [7]).

De in het verste oosten en zuiden gelegen gewesten, die

---

1) Boven, bl. 126.

2) De Jonge IX. 82, 83, 86, 87, 89, 114, 139.

3) Kort Verhaal, 104; Meinsma, I. 140; Thedens bij De Jonge, IX. 411, 413.

4) Boven, bl. 153; Kort Verhaal, 115; Meinsma, I, 145.

5) Boven, bl. 103.

6) Hageman, Handl. I. 208; Hartingh bij De Jonge, X. 332.

7) Van Ossenbergh bij De Jonge, XI. 24—25; Hageman, Handl. I. 209; Meinsma, I. 195; Brandes in Tijdschr. v. I. T. L. en Vk. XXXV. 456.

thans de afdeelingen Panaroekan, Bondowoso en Banjoewangi uitmaken, vormden nog het rijk van Balambangan, waarover de vorst van Mengoewi op Bali de suzereiniteit oefende, niet door een Balinees als regent aan te stellen, maar door een der Balambangansche hoofden, afstammelingen van den vroeger genoemden Tawang Aloen als zoodanig aan te wijzen [1]. In 1763 had de regent Pangéran Pati, van wien wij lezen dat hij een aanhanger van het Sjiwaïsme was, twist gekregen met zijn jongeren, bij het volk zeer geliefden broeder Wong Agoeng Wilis, die hem, met hulp uit Bali, verdrijft. Pangéran Pati zoekt nu steun bij de Nederlanders. Van deze gelegenheid had Breton, gezaghebber in den Oosthoek, gebruik willen maken om het gezag der Compagnie over Balambangan en tegelijk over Malang uit te breiden, maar zijn voorstel werd verworpen. Pati valt in handen der Balineezen, die nu de kans schoon zien om hun rechtstreeksch gezag op den overwal te vestigen. Zij voeren niet alleen hem, maar ook Wilis naar Bali — de eerste wordt er gedood — en stellen Balambangan onder twee Balineesche Goesti's. Had deze inwendige beroering de Regeering niet tot optreden kunnen nopen, eene gebeurtenis van buitenaf, die den handel der Compagnie bedreigde, bracht haar aanstonds tot andere gedachten; de Engelsche O. I. Compagnie trachtte namelijk in de kustlanden van Straat Bali Bengaalsch opium in te voeren en had daartoe onderhandelingen tot vestiging aangeknoopt met de Balineezen en Chineezen te Balembangan, onder welke laatste zich nog een der hoofden uit den grooten Chineeschen opstand

---

[1]) Vgl. bl. 80; Brandes in Tijdschr. v. d. T. L. en Vk. XXXV. 454; De Jonge XI. bl. III. De babad Balambangan, door Brandes besproken in Tijdschr. v. I. T. L. en Vk. XXXVII. 333, laat ook door den opperheer van Bali, den Dewa Agoeng van Klongkong, bestuursdaden in Balambangan verrichten, soms alleen, soms in gemeenschap met den vorst van Mengoewi (zie ook De Jonge, XI. 18). Uit die babad blijkt verder, dat op bl. 93 minder juist is medegedeeld, dat Balambangan door een Balischen Goesti bestuurd werd. Het hier volgend overzicht der gebeurtenissen is ontleend aan de berichten bij De Jonge (X, LXXX en 393; XI, I v. en 56, 70, 77, 87) en de door Brandes medegedeelde babads.

bevond. Nu werd. in 1767, een expeditie uitgerust onder bevel van den kommandant van Semarang, Blanke, en dien van Pasoeroean, Troponegro, bestaande uit troepen van beide garnizoenen, versterkt door een paar duizend Madoereezen. Men landde bij Panaroekan, veroverde dit zonder slag of stoot en maakte er eene versterking. Van hier marcheerde Blanke op naar de oostkust. Een sterke vloot der Compagnie maakte het den Balineeschen vorsten, die bovendien op hun eiland zelve strijd te voeren hadden, onmogelijk hunne stadhouders te hulp te komen. Pas bij Banjoe-Alit, oostelijk van Rågå Djampi aan straat Bali gelegen, stuitten de Compagnie's troepen op een benting, die echter bij den eersten aanval ontruimd werd. Nu bleek hoe gunstig de bevolking, verbitterd door het tiranniek bestuur der Balineesche Goesti's, voor de Nederlanders gestemd was. De Javaansche prinsen kwamen hunne vredelievende gezindheid betuigen en toen men naar den voormaligen hofzetel, de Koetå Balambangan [1]) oprukte, kwam de bevolking daarvan hare onderwerping aanbieden, en leverde haar krissen en geweren uit.

De Balineezen verschansten zich nu in de havenstad Pampang, aan den ingang der baai van dien naam gelegen, waar ook de zoo vijandig gezinde Chineezen gevestigd waren, door wier toedoen zij goed was versterkt en van troepen voorzien. Maar nauwelijks waren de onzen tot voor de plaats genaderd of de inlandsche bevolking verwekte een oproer; de aanvoerder der Balineezen sneuvelde en de opstandelingen liepen over naar het Nederlandsche kamp en wezen de zwakste punten der stad aan; daar werd zij bestormd en na een vrij hevigen strijd werd men haar meester.

Met weinig moeite hadden de onzen op de oostkust het gezag erlangd dat zij wenschten en het grootste gedeelte van het leger kon zich thans tegen Karta Negårå keeren, die inmiddels getracht had de troepen der Compagnie op den

---

[1]) Aan de rivier van Pampang ligt, een viertal kilometers van de kust, het particulier land Blambangan.

tocht naar Balambangan te verontrusten. Met den Soesoehoenan, die aan de invallen van Singâsari in Kediri en Blitar een einde verlangde te maken en met de Soerabajasche regenten, die de strooptochten op hun gebied moede werden, had de Compagnie thans één belang en gezamenlijk gordde men zich ten strijde.

Troponegro verjoeg van Balambangan uit met hulptroepen der Soerabaja'sche regenten Karta Negårå naar Malajoe Koesoemå in Malang en bezette Loemadjang. Daarna ontving hij den last om, bezuiden den Smeroe om, het Malangsche binnen te rukken en zich te vereenigen met den kommandant van Pasoeroean Gondelag, die vandaar optrok, terwijl troepen van den Soesoehoenan de toegangswegen uit Malang en Ngantang naar 't noorden bezet hielden Om den Smeroe heentrekkend, stuitte hij in de nabijheid van Goeboeg Klakah, aan de westhelling van den berg gelegen, op den vijand, die hem zoo verwoed aanviel, dat zijne door den langen tocht uitgeputte soldaten stellig de nederlaag geleden hadden, indien niet Gondelag, bijtijds verschenen, de overwinning bewerkt had; Karta Negårå sneuvelde op de vlucht.

Men nam nu eerst Malang, daarna Ngantang in bezit, maar pas in het volgend jaar gelukte het met behulp der Javaansche bondgenooten de overgebleven opstandelingen in hunne bijna ontoegankelijke schuilnesten tusschen de uiterst moeilijk beklimbare ruggen van het Zuidergebergte te overmeesteren; Singâsari werd gevangen genomen, maar stierf aan eene wonde; in Malajoe Koesoema werd de laatste afstammeling van Soerapati gedood, waarvan de geschiedenis melding maakt [1]).

De Compagnie hield na de bevrediging niet alleen Loemadjang in bezit, maar ook Porong, Malang en Ngantang, hoewel deze drie landen, als bewesten den meridiaan van Pasoeroean gelegen, volgens het tractaat van 1743 den Soesoehoenan toe-

---

[1]) De Jonge, XI. VIII v., XV v., 70—71, 81; Van Deventer, II. 207 v., 212—13.

kwamen en dan ook door hem werden opgeëischt Bij de gebrekkige kennis dier dagen van de ligging van Java's landschappen ten opzichte der windstreken kon omtrent de rechten op Malang en Porong twijfel bestaan [1]), omtrent die op Ngantang in geen geval. Maar ook dit laatste, als 't gevaarlijkste schuilnest voor oproerlingen, bleef voorloopig onder 's Compagnies bestuur; eerst in 1811 werd het, met Malang, aan den Soesoehoenan teruggeven. De Regeering stelde al de veroverde gewesten onder het gezag van leden der Soerabajasche en Pasoeroeansche regentenfamiliën, die zoo krachtdadig tot de onderwerping hadden bijgedragen [2]).

In Balambangan had de goede gezindheid der bevolking de Nederlanders zorgeloos gemaakt. Het beste deel der troepen was naar 't westen gezonden; het overschot verloor bovendien zijn aanvoerder Blanke aan een besmettelijke ziekte, die ook vele anderen ten grave sleepte. Van dien toestand werd gebruik gemaakt door Wong Agoeng Wilis, die in September 1767 van Bali terugkeerde, den titel Pangéran aannam, zich in de Koetâ Balambangan vestigde, Balineesch geld en Engelsche wapenen uitdeelde en als lid van het oude vorstenhuis grooten aanhang verwierf. De Balineezen wierpen zich in Pampang en in den aanvang van 1768 werd de Nederlandsche bezetting in hare sterkte te Banjoe-Alit ingesloten. Nogmaals werd nu straat Bali door onze scheepsmacht afgezet; nogmaals wierf men een leger Madoereezen. Op Noesa Baroeng werd een post gesteld om de gemeenschap over zee met de opstandelingen in het Malangsche te verhinderen. Het gelukte den Nederlandsche bevelhebber Coop-à-Groen, kommandant van Soerabaja, duizend versche manschappen Banjoe-Alit te doen binnendringen. Daarna viel hij Pampang van de zeezijde aan, welks

---

[1]) Vos bij De Jonge, XI. 146 schrijft dat Ngantang zw. van Malang ligt; Van der Parra (ald. X, 388) beweert zelfs „dat het kennelijk is, dat het 6de articul van het contract van a° 1743 al wat beoosten Passoeroeang ligt, en dus ook Malang aan de Comp. in vollen eigendom afgestaan heeft."

[2]) Van Deventer, II. 214; De Jonge XI. XVIII, 100, 146 v.; XIII. 536.

versterkingen opnieuw door harden strijd moest worden veroverd. De vijand trok zich nu terug in de Koetå; daar was een zonderling samenraapsel bijeen: Javanen en Balineezen, Boegineezen en Mandareezen, Maleiers, Chineezen, zelfs Engelschen. De stad werd krachtig verdedigd, maar de honger bewerkte weldra verslapping en desertie, en bij de bestorming nam Wilis snel de vlucht. De Koetå ging in vlammen op; de Compagnie vestigde er een sterke benting, een andere te Pampang. Samen kregen beide echter zuinigheidshalve slechts 74 man bezetting, tegen 20 in de benting van Loemadjang, 14 in die van Malang en 30 in die van Ngantang! Wilis kreeg men in handen; met eenige andere hoofden en vele vreemdelingen ging hij in ballingschap, waaruit hij echter later naar Bali wist te ontvluchten; de bevolking onderwierp zich en werd geplaatst onder twee aan het oude vorstenhuis vermaagschapte regenten. Men beging echter de fout beiden hun Hindoe-geloof te doen verlaten en tot den Islam te doen overgaan; een dwang, die door de regeering te Batavia in geene deele was goedgekeurd en waarvan men weldra de gevolgen zou ondervinden.

De Regeering deed haar best om het door oorlog en ziekten geteisterde land, dat eeuwenlang door Mataram en door Bali verdrukt, verarmd en ontvolkt was [1]), bewoners en welvaart te verschaffen. Het was daartoe noodig de plunderzieke Madoereezen zoo spoedig mogelijk naar huis te zenden. Een vredelievender aard dan de overige bewoners van Madoera schijnen de Soemeneppers te hebben bezeten; met hen werd het landschap Panaroekan bevolkt, de eerste vestiging der eilanders op Java.

Ongelukkig was de rust van korten duur. In 1771 moesten de beide bekeerde regenten reeds worden vervangen, omdat ze heulden met den Goesti Agoeng van Mengoewi; enkele weken later lekte juist bijtijds een komplot uit onder het garnizoentje van Pampang, waarbij die haven aan de Balineezen in handen

[1]) Vgl. De Jonge XI. bl. I, noot 2.

gespeeld had moeten worden; en kort daarop brak het ernstigst verzet los. Een achterkleinzoon van den beroemden Tawang Aloen [1]), verkondigend dat de geest van Pangéran Wilis in hem gevaren was, verwierf grooten aanhang in het binnenland, stellig te meer doordat de Compagnie het land thans onder Javaansche regenten had gesteld.

De eerste aanvallen op de door hem aan de zuidhelling van den Raoen opgerichte versterking Bajoe [2]) mislukten geheel en de bevelhebbers moesten verzoeken opnieuw Madoereezen te laten komen „om het land van alle levensmiddelen te ruïneeren", daar er „geen ander uitzicht tot gehoorzaamheid was, dan door honger en gebrek te noodzaken" [3]). De hoofden van Poeger en Sentong [4]), die hun onafhankelijkheid van de Compagnie hadden weten te bewaren, maakten met den pseudo-Wilis gemeene zaak en lieten den post op Noesa Baroeng afloopen Zij werden, ondanks hardnekkig verzet, spoedig onderworpen; West-Balambangan werd ingelijfd en de reeds vroeger te Djember gevestigde post hersteld.

Minder snel ging 't aan de oostkust Het expeditieleger van Europeanen en Madoereezen had eerst de benting der Compagnie ter plaatse der Koetå Balambangan te ontzetten, die door den pseudo-Wilis met hulp van Balineezen belegerd en ten zeerste benard werd. Daarna werd de opstandeling in Bajoe aangetast, maar hij sloeg den eersten storm krachtdadig af, en deed toen een aanval op de versterking, die men bij zijn benting opwierp, met het gevolg dat de Compagnie's troepen op de vlucht sloegen en grootendeels werden afgemaakt; de Madoereezen, na twee dagen dapper standgehouden te hebben, trokken in goede orde op Koetå terug.

Hiermede was 't jaar 1771 verloopen; het duurde een half

---

[1]) Brandes in Tijdschr. v. I. T. L. en Vk. XXXVII. 345, vlg. 341; het schijnt, dat de bedoelde eene Balineesche moeder had.

[2]) Brandes t. a. p. bl. 334 en 345 noot 3; de juiste ligging is onbekend.

[3]) V. d. Biesheuvel en Schophoff bij De Jonge, XI. 176.

[4]) Ongeveer de tegenwoordige afdeeling Bondowoso omvattend; een plaatsje Sentong ligt z. van de hoofdplaats Bondowoso.

jaar eer de Regeering met hare in den laatsten tijd zeer verzwakte middelen een aantal troepen kon bijeenbrengen, voldoende om opnieuw aanvallend te werk te gaan. Maar toen waren dan ook, dank zij vooral de hulp der regenten van Madoera en Soerabaja, ongeveer 5000 man bijeen, die onder bevel van den kommandant te Koetå Heinrich en den resident te Pampang Schophoff werd gesteld. Hoewel de pseudo-Wilis spoedig aan een wonde overleed, bleef het verzet in Bajoe ongebroken. Twee malen werden de Compagnie's troepen weder afgeslagen! Eerst in October werd de aanval hervat op stelligen last van den gouverneur der noordoostkust Van der Burgh. Een geregeld beleg was noodig: de vesting werd uit batterijen van de omliggende hoogte beschoten; loopgraven werden aangelegd. Toch achtte men 't noodig bij den storm de aandacht van den vijand door een loos alarm af te leiden. De manoeuvre gelukte. Eindelijk was Bajoe ons; het werd met den grond gelijk gemaakt.

Weldra was nu het geheele land van zwervende benden gezuiverd. Toen Schophoff alle krijgsgevangenen naar Soerabaja wilde opzenden en daarmee een begin maakte, werd hij door de Regeering ernstig berispt. Alleen de hoofden en aanstokers mochten als vijanden behandeld worden; zoo waren het bijna allen weder Balineezen die in ballingschap gezonden werden. Krachtdadig wenschte de Regeering de ontvolking des lands tegen te gaan. Tot bereiking van dit doel werd ongetwijfeld veel bijgedragen door de aanstelling van een rechtstreekschen afstammeling uit het oude vorstenhuis, mede een achterkleinzoon van Tawang Aloen, halfbroeder van den pseudo-Wilis, Mas Alit geheeten, die als Raden Toemenggoeng Wiragoena het regentschap over Oost-Balambangan aanvaardde [1]) en wien men wijselijk het Hindoe-geloof behouden liet. In 1774 werd de hoofdpost der Compagnie van Pampang naar Banjoewangi verlegd, dat straat Bali beter

---

[1]) De Jonge XI. XXX, 242, 271, 455; de babad bij Brandes in Tijdschr. v. I. T. L. en Vk. XXXVII, 346 (vgl. 341).

beheerschte en naar men meende gezonder was; ook Wiragoena vestigde daar zijn residentie [1]).

Dat de onderwerping van den Oosthoek nog juist bijtijds geschied was, voor een volslagen gebrek aan krijgsvolk en matrozen de Regeering machteloos maakte, blijkt uit de geschiedenis der verovering van Noesa Baroeng. Eenige hoofden der opstandelingen waren naar dat door een paar duizend visschers en smokkelaars bewoonde eiland gevlucht en deden vandaar uit telkens strooptochten in de gewesten langs de zuidkust, bijgestaan door Boegineesche en Balineesche zeeroovers. Eerst in 1776 kon door uit het moederland ontvangen versterking daaraan een einde gemaakt worden. Nadat Van Rijck, kommandant van Pasoeroean, de opstandelingen met groote moeite verdreven had, nestelden ze zich op Poeloe Sempoe en moesten ook vandaar verjaagd worden. De geheele bevolking van Noesa Baroeng werd naar den vasten wal overgebracht; in enkele maanden stierf een vierde gedeelte. Het eiland werd spoedig daarop geheel onbewoonbaar gemaakt en men zorgde dat het altijd een wildernis bleef [2]).

Ook in de staten uit de splitsing van het Mataramsche rijk ontstaan, heerschte geen ongestoorde rust, al kwam het niet meer tot zulke hevige beroeringen als in de eerste helft der eeuw die gewesten hadden geteisterd. Tot 1790 echter bleef de goede verhouding der Compagnie tot de vorsten onafgebroken voortduren, en dat had zij ongetwijfeld te danken aan de groote vrijheid die zij aan die vorsten liet, om hunne zaken naar welgevallen te besturen. Het beginsel om de Javanen zooveel mogelijk te laten onder het beheer hunner eigen hoofden, — een beginsel steeds door de Compagnie gehuldigd, — schijnt uitnemend te werken zoolang men alleen ziet op de voordeelen die het aan de bestuurders verzekert; men moet eenigszins anders oordeelen wanneer men ook acht geeft op de belangen der bestuurden.

---

[1]) De Jonge XI. 271.

[2]) De Jonge XI. XXXI v., 291 v., 305, 393, 493, XII. 10.

Aan Amangkoe Boewånå, Sultan van Jogjakarta, wordt algemeen lof toegezwaaid voor de wijsheid en de geestkracht waarmede hij het rijk bestuurde, dat hij aan zijne dapperheid verschuldigd was. Hij slaagde er in de landen onder zijn beheer, die zooveel door de verwoestingen des oorlogs geleden hadden, tot een trap van welvaart en bloei te brengen die alle verwachtingen overtrof, en bleef tot aan zijn dood een trouw bondgenoot der Compagnie [1]). De Javanen beschouwden hem als den grootsten hunner en roemden hoogelijk zijn eerlijkheid en moed. Intusschen ontwikkelden zich bij hem eene stijfhoofdigheid en een prikkelbaarheid, die uit zijn moeitevol leven wel te verklaren zijn, maar voor de ambtenaren der Compagnie den omgang met dezen potentaat, vooral op zijn lateren leeftijd, uiterst lastig maakten [2]). Ook ontbrak het hem niet aan de gewone sluwheid der Javaansche grooten; van de slechte regeling der grensscheiding tusschen zijn gebied en dat van Soerakarta wist hij meesterlijk partij te trekken om zijn grondgebied ten koste van den Soesoehoenan uit te breiden, en zijne raadslieden schijnen daarin nog meer dan hijzelf te hebben uitgemunt.

Er was nog een andere reden waarom de grensscheiding dringend herziening eischte; de bevolking was in het afgeloopen tijdperk van vrede sterk toegenomen, nieuwe dessa's waren ontstaan en braakliggende gronden bebouwd, waarvan

---

[1]) Nederburgh, Verh. 173; Mijer, Leven v. Van Overstraten, in T. v. N. I. III. 1. 211; Overz. d. gebeurt. in het Djocjocartasche rijk, in T. v. N. I. VI. 3. 128, 130; 4. 162; Hageman, Handl. I, 219, en in T. v. I. T. L. en Vk. IX. 317; Brandes in Not. Bat. Gen. XXXI, 39. Zie ook boven, bl. 166. Het zou van groot gewicht zijn de door Brandes t. a. p. besproken babad in zijn geheel te leeren kennen, ten einde de officieele waarheid der Nederlandsche rapporten te kunnen vergelijken met het naar 't schijnt belangrijke en zeer betrouwbare inlandsche verhaal van de gebeurtenissen in 1790 tot '92.

[2]) Van Ossenbergh bij De Jonge X. 387, XI. 35; Van der Burgh aldaar 402; vgl. Vos aldaar 171—2; Siberg, XII. 85. Een sterk sprekend bewijs van Van Deventer's neiging om niet hetzelfde te zeggen als zijne voorgangers levert eene vergelijking van Van der Burgh's karakterschets des Sultans bij De Jonge XI. 402 met Van Deventer's uittreksel daarvan, aldaar bl. XXXVI.

thans moest worden uitgemaakt tot welk gewest zij behoorden. De gespannen verhouding der hoven was weinig geschikt voor eene vereffening in der minne van de geschillen die zich telkens voordeden en „door ongelooflijke haarkloverijen", zooals de gouverneur Van der Burgh zich uitdrukt, hielden de grooten des Sultans de regeling jarenlang tegen. Eerst in 1774 slaagde Van der Burgh er in eene overeenkomst tusschen Soesoehoenan en Sultan tot stand te brengen; zij sloten een verdrag waarbij zij de verdeeling, door hunne rijksgrooten voorgesteld, aannamen; in dat verdrag heeten zij hunne landen leenen der Compagnie, hun van harentwege toegewezen en beloven zij elkander bij te staan tegen binnen- en buitenlandsche vijanden, voor zoover de Compagnie dit raadzaam en noodzakelijk oordeelen zou [1]).

Bij eene vergelijking van den loop der grenzen volgens de verdragen van 1755 en van 1774 valt op te merken, dat Banjoemas, Pomarden, Patjitan en Kedoewang thans niet langer tot de Mântjâ Negârâ maar tot de Vorstenlanden in engeren zin gerekend worden. Voorts zien wij in de westelijke landen een sterke vermeerdering van het aantal tjatjah's, zoowel in vergelijking met de schattingen van Van Imhoff in 1746, als met de verdeeling van 1755. Voor Kedoe gaf Van Imhoff geen cijfers, maar Bagelen schatte hij op 14.000, Mataram op 20.000, Soerakarta op 36.000 tjatjah's; in 1774 waren deze getallen gestegen tot 26.000, 28.000 en bijna 50.000, die met 27.000 tjatjah's van Kedoe een totaal gaven van nagenoeg 131.000, waarvan ongeveer 63.500 aan den Soesoehoenan en 67.500 aan den Sultan behoorden.

Volgens het contract van 1755 kwamen in hetzelfde gebied aan ieder hunner 53.100 tjatjah's toe en dit wijst reeds op

---

[1]) De registers dezer verdeeling beslaan twee folianten. Met Van Deventer (De Jonge, XI. 259) achten wij een onderzoek dezer registers en een kritische uitgave daarvan hoogst gewenscht „in het belang der geographische kennis „van het Java dier dagen, zoowel als van die der maatschappelijke toestanden „in de Vorstenlanden". Sedert Van Deventer in 1883 op deze registers de aandacht vestigde, heeft nog niemand den arbeid van een onderzoek ondernomen.

een sterken vooruitgang [1]); maar bovendien is er reden om te gelooven dat het laatstgenoemde cijfer toenmaals veel te hoog is genomen. Immers stelt men in Van Imhoff's tijd Kedoe op 20.000 tjatjah's, evenals Mataram, dan komt men voor 1746 tot een totaal van 90.000, tegen 106.200 in 1755, zoodat tijdens den oorlog eene vermeerdering zou hebben plaats gehad; dit is onwaarschijnlijk en er bestaat dus reden om de juistheid aan te nemen van Hartingh's woorden, waar hij, sprekende over de verdeeling van 1755, zegt dat „de landen er wel zijn, maar niet het volk, ja ik zou durven zeggen niet voor het derde gedeelte, 't geen ik onnoodig acht breeder aan te roeren" [2]. De westelijke Måntjå Negårå of Banjoemas had in 1746 en 1755 4000 tjatjah's, in 1774 5500. Daarentegen was in het oosten schier geen vermeerdering; met uitzondering van Kediri, waar de bevolking toenam, vertoonen de cijfers van 1755 en 1774 in deze gewesten geen aanzienlijke verschillen, daar zij grootendeels van den oorlog verschoond bleven [3]).

Was door de grensregeling een belangrijk punt van geschil tusschen de hoven vervallen, de verhouding werd nog niet veel gunstiger. Reeds in 1763 was de haat tusschen den Sultan en zijn schoonzoon Mangkoe Negårå weder opgevlamd doordat de eerste zijne dochter, de Ratoe Bendårå, aan zijn hof hield en daarna eene echtscheiding bewerkte [4]). Over en weer deed men invallen in elkanders gebied en met moeite gelukte het aan 't beleid van den gouverneur Van Ossenbergh de rust te herstellen.

Evenveel inspanning kostte zulks aan Van der Burgh in

---

[1]) Hoeveel tjatjah's elk landschap toen had is voor de verdeeling van 1755 niet uit te maken wat de Vorstenlanden, wel wat de Måntjå Negårå betreft. Zie de tabel bij De Jonge, X. 374—5.

[2]) De Jonge, X. 361. Uit deze woorden blijkt, dat het woord tjatjah toen reeds, evenals later, niet alleen gebruikt werd in den zin van huisgezin, maar ook in dien van de uitgestrektheid lands door één huisgezin bewoond en bewerkt. Vgl II. 132 en Louw, De Java-oorlog van 1825—30, I. 22.

[3]) Vgl. De Jonge, XI. bl. LIV, v. (noot).

[4]) Van der Parra en Van Ossenbergh bij De Jonge, X. 394; Vreede, Cat. 93—96.

1777; thans waren het twisten over het niet uitleveren van overloopers van weerskanten, die beide partijen naar de wapenen deden grijpen. Bovendien werd Mangkoe Negårå, die aan den Sultan den roof van zijne geliefde gemalin nooit vergeven had, door Amangkoe Boewånå verdacht onlusten op zijn gebied aan te stoken. De Soesoehoenan koos de partij van Mangkoe Negårå en de troepen stonden reeds tegenover elkander toen Java's gouverneur nog te rechter tijd tusschenbeide kwam [1]).

Een en andermaal was de Sultan bij deze twisten zoover gegaan de Compagnie te verzoeken Mangkoe Negårå van Java te verwijderen [2]), waarschijnlijk omdat hij diens mededinging naar de kroon duchtte, zoowel wanneer hijzelf als wanneer de Soesoehoenan overleed. Om in beide gevallen een besluit gereed te hebben, gaf de Hooge Regeering den gouverneur in 1772 geheime voorschriften voor zijn gedragslijn bij het overlijden van een der vorsten, voorschriften die in 1778 tijdens een ziekte van Amangkoe Boewånå voor Jogjakarta werden aangevuld [3]). Dat ook de Compagnie een staatsgreep van Mangkoe Negårå bij de successie vreesde, blijkt uit de in deze voorschriften tegen hem bevolen maatregelen, indien hij zich mocht verzetten [4]).

Dat men zich niet beijverde de verhouding tusschen beide hoven heel vriendschappelijk te doen worden, ligt voor de hand en werd meermalen erkend. Wat den Sultan en Mangkoe Negårå betreft zou dit trouwens vergeefsche moeite zijn geweest. Zoowel als de Compagnie [5]) schijnt de Sultan voor den invloed des laatsten zeer bevreesd geweest te zijn. Duidelijk

[1]) De Jonge XI. XXXVII.

[2]) De Jonge X. 386 noot; XI. 308, noot.

[3]) De Jonge XI. 309, noot.

[4]) Van der Parra bij De Jonge, XI. 236; Alting aldaar XII. 157. Welke die maatregelen waren is onbekend, daar de stukken verloren zijn gegaan of verduisterd zijn. Van Deventer (bij De Jonge t. l. p.) meent dat er nog „iets anders" in stond dan de regeling der successie; dat zullen de maatregelen tot handhaving daarvan geweest zijn, meer niet.

[5]) De Jonge X. 395 (slot der noot); Van der Parra aldaar XI. 236.

bleek dit uit zijne houding bij de ziekte des Soesoehoenans in 1788.

Juist toen had Mangkoe Negårå den Sultan opnieuw verbitterd en diens argwaan opgewekt door voor zijn kleinzoon het recht te vragen om den naam Mangkoe Boemi te voeren, welken Amangkoe Boewånå steeds zelf had gedragen, waarom hij vermoedelijk daarin een verdekten aanval op zijn gezag bespeurde. Wel had toen de Soesoehoenan, door bemiddeling van den gouverneur, den naam Mangkoe Boemi voor den jongen prins met dien van Prang Wedånå verwisseld; maar toen onmiddellijk daarop de ziekte des Keizers een hoogst ernstige keer nam, schijnt de Sultan door de vrees te zijn bevangen dat Mangkoe Negårå zich van den troon van Soerakarta zou meester maken; dadelijk liet hij toen zijne troepen onder aanvoering van den Kroonprins een inval in 't gebied des Soesoehoenans doen, waar ze tot Delangoe doordrongen [1]). Op de tijding dat de Compagnie's troepen te Soerakarta en te Semarang gereed stonden om den Soesoehoenan en Mangkoe Negårå bij te springen, had hij de zijne teruggetrokken, verzekerend het alleen op den tweeden gemunt te hebben. Dit laatste achten wij dan ook waarschijnlijker dan dat het zijn opzet zou geweest zijn zich of zijn zoon tot vorst van geheel Java te verheffen [2]), een plan dat met zijne overige gedragingen in strijd schijnt Bij al zijn lichtgeraaktheid en hooghartigheid kan men niet zeggen, dat hij ooit den vrede met de Compagnie of de met haar gesloten tractaten heeft trachten te verbreken.

Inmiddels had men te Batavia het gevaar der krijgsbewegingen in de Vorstenlanden niet onderschat; men besloot onmiddellijk, behalve eenige troepen, naar Semarang twee der landsfregatten te zenden, waarmede de Staten-Generaal op dringend verzoek de zwakke vloot der Compagnie hadden ver-

[1]) Zw. van Soerakarta, aan den spoorlijn.

[2]) Alting bij De Jonge XII. 151 v., 158. Van Deventer, Gesch. d. Ned. op Java, II. 271.

sterkt. Hoewel bij de aankomst dezer schepen het oorlogsgevaar voorloopig weder geweken was, deed de gouverneur Greeve den beiden kapiteins Kuvel en Lucas het voorstel den vorsten een bezoek te gaan brengen, „teneinde hen, en in„zonderheid den Sultan, te doen begrijpen, dat de Compagnie „ook buiten zichzelve ressources van macht en vermogen had „om hen in bedwang te houden."

Voor zij deze reis aanvaardden kwam de tijding van het naderend einde des keizers, die verlangde den gouverneur bij zich te zien, zoodat deze besloot de kapiteins te vergezellen. Reeds den dag na hunne aankomst, den 26sten December, overleed Pakoe Boewânâ III en wel trof het goed, dat juist eene sterke Europeesche macht ter hoofdplaats verzameld was; want dadelijk nadat men Mangkoe Negârâ van den dood des Soesoehoenans en de aanstaande verheffing des kroonprinsen, Pangéran Adipati Anom, tot de waardigheid zijns vaders verwittigd had, maakte hij zich gereed met eene sterke macht den kraton binnen te rukken. Aan het bevel van Greeve, zijn dalem niet te verlaten, gehoorzaamde hij, maar ook nog bij de kroningsplechtigheid op 19 September nam hij een vijandige houding aan en slechts door het krachtig optreden van den gouverneur werd hij genoopt als getuige het contract mede te onderteekenen, dat toen tusschen den Soesoehoenan en de Compagnie gesloten werd [1]. Bij het daarop volgend bezoek aan den Sultan bleek duidelijk hoeveel gunstiger diens stemming door het verloop van zaken in Soerakarta was geworden [2].

In het voorlaatste decennium der 18de eeuw had op Java eene godsdienstige beweging plaats, die een gevaarlijk karakter kreeg; Arabische geestelijken slaagden er in aan de hoven van Bantam, Tjeribon, Madoera en Soerakarta invloed te verkrijgen, de vorsten tot verzet tegen de Compagnie aansporend, soms zelfs den heiligen oorlog tegen de ongeloovigen

---

[1]) De Jonge XII. 133; vgl. Van der Burgh, aldaar XI. 410.

[2]) Kuvel bij De Jonge XII. 145 v.; Alting, aldaar 151 v., 161.

predikend. Inlandsche pangoeloe's waarschuwden tegen hen, omdat zij „een valsche leer leerden" [1]). Dit alles wijst er op dat wij hier te doen hebben met de eerste zendelingen en aanhangers der Wahhabieten. Dat van sommige dezer Arabieren wordt medegedeeld dat zij uit Mekka afkomstig waren, is hiermede niet in strijd. Wel openden de vorsten van Djarīja, na de leer van Ibn Abdalwahhāb van 1740 tot '90 over geheel Arabië met uitzondering van het gebied der heilige steden en van het zuiden te hebben uitgebreid, eerst in 1791 den strijd met den Sjerief van Mekka, maar reeds in de daaraan voorafgaande jaren kwamen de Wahhabieten als gezanten en als pelgrims naar Mekka.

In Bantam en op Madoera, gelijk later in Tjeribon, gelukte het vrij gemakkelijk 't gevaar te bezweren, maar bij Pakoe Boewânâ IV, meestal Soenan Bagoes, d. i. de schoone, geheeten, wisten de Arabieren en hunne medestanders [2]), ondanks het verzet der Javaansche geestelijken en van vele grooten, zich zoo in te dringen dat hij geheel onder hunnen invloed geraakte.

Tot de haat en minachting, die Soenan Bagoes voor de Compagnie aan den dag legde, heeft de slechte wijze waarop zij aan zijn hof gediend werd stellig veel bijgedragen. Tijdens het leven zijns vaders was aldaar de resident Palm gevestigd, die zich aan allerlei machtsmisbruik schuldig maakte, den inlander onderdrukte en keizer en kroonprins door zijne ongepaste en beleedigende houding tegen zich in 't harnas joeg [3]). Zijn opvolger Hartsinck viel in 't andere uiterste wat zijn gedrag tegenover den vorst betrof: hij hield met Soenan Bagoes geheime bijeenkomsten en stelde, naar 't schijnt, de brieven op waarin de Soesoehoenan den eisch van gouverneur Greeve tot uitlevering der geestelijken op uittartende wijze verwierp. Gelukkig lekte dit spoedig uit en kreeg Hartsinck zijn ontslag [4]).

[1]) Alting bij De Jonge, XII. 167.
[2]) Onder hen vindt men een perzischen naam, Bachman, en eenige Javaansche.
[3]) Alting bij De Jonge, XII. 161—2.
[4]) Alting bij De Jonge, XII. 171—5.

In het volgend voorjaar, van 1790, vonden de Soesoehoenan en Mangkoe Negårå in eene zware ziekte van den ouden Sultan aanleiding hunne vijandschap tegen Jogjakarta opnieuw te doen blijken. De eerste gebruikte daartoe een beleediging, waarvoor hij den Sultan gevoelig wist: hij gaf den naam van Mangkoe Boemi aan een zijner broeders; terwijl Mangkoe Negårå openlijk bij de Hooge Regeering zijne aanspraken op den troon van Jogjakarta inbracht en zich aan strooperijen in het Mataramsche schuldig maakte. De Sultan herstelde en in den aanvang van September deden zijne troepen een plundertocht in de landen van den Soesoehoenan en van den Prins [1]. Als vroeger eischte hij van de Compagnie verbanning van den laatste; hij verkreeg althans, dat men diens aanspraken scherp terugwees.

Greeve kreeg bevel naar Soerakarta te gaan om als bemiddelaar op te treden. Hij vertrok in het denkbeeld dat de voorname schuld bij den Sultan lag. Soenan Bagoes speelde den vredelievende; hij had zich bereid verklaard Mangkoe Negårå tot gehoorzaamheid te verplichten, maar in 't geheim spoorde hij hem, zelfs onder bedreiging, tot het volhouden van den strijd tegen den Sultan aan. Zelf teekende hij, op 28 September 1790, een verdrag van bevrediging met Amangkoe Boewånå, maar Mangkoe Negårå weigerde. Eerst toen Greeve van een bezoek te Jogjakarta was teruggekeerd bleek dat de keizer een verraderlijke rol speelde: de resident Van Reede tot de Parkeler ontdekte het komplot tot een moordaanslag op alle Europeanen. Greeve, die slechts 500 man onder zijne bevelen had, hield zich onwetend en vertrok zoo spoedig mogelijk naar Semarang.

De Compagnie mocht nu niet langer dralen met krachtig optreden en geholpen door den Staat en door den Sultan bleek zij daartoe nog de macht te kunnen ontwikkelen. Een paar honderd zeesoldaten onder den kapitein ter zee Hartman gingen naar het fort te Soerakarta. De kommandant van

---

[1] De Jonge, XII. 191 noot.

Pasoeroean Van Rijck, die in den oosthoek zijne sporen verdiend had [1]), werd ontboden om het kommando over het veldleger op zich te nemen, dat door hulptroepen van Madoera en uit de strandregentschappen versterkt werd, en sloeg zijn hoofdkwartier op te Salatiga. Het Nederlandsche garnizoen te Jogjakarta werd tot Tangkisar [2]) vooruitgeschoven en terwijl de Sultan met meer dan 2000 man gereed stond, voltooiden de regenten zijner Måntjå Negårå de insluiting van Soerakarta aan de oostzijde met een gelijk aantal troepen. Wel had de Sultan reden om met de Compagnie éêne lijn te trekken tegen den Soesoehoenan, wiens intriges hem veel gevaarlijker werden dan de openlijke vijandschap van Mangkoe Negårå. Soenan Bagoes eischte namelijk het geheele bedrag der strandgelden voor zich en schijnt op suprematie over Jogjakarta aanspraak te hebben gemaakt, wanneer een nieuwe sultan aan de regeering kwam. Nog sterker bleek de invloed der geestelijke dweepers uit het plan tot een aanval op Batavia, waarvan Van Reede de lucht kreeg [3]).

Enkele dagen voor de vermelde troepenbewegingen plaats hadden, was te Soerakarta een gebeurtenis voorgevallen, die de taak der Compagnie zeer vergemakkelijkte: de goede verstandhouding tusschen den Soesoehoenan en Mangkoe Negårå was verbroken, naar het schijnt door de schuld van de geestelijke raadgevers des eersten. Tevergeefs had de gouverneur vroeger getracht den Prins tot de zijde der Compagnie over te halen door hem een jaargeld van 4000 ronde matten aan te bieden. Onmiddellijk werd nu het aanbod herhaald en ditmaal met het gewenschte gevolg; tevens gelukte het een vredesverdrag tusschen den Sultan en den Prins tot stand te brengen. Thans achtte Greeve zich sterk genoeg op krachtigen toon de uitlevering der geestelijken te eischen. Maar nog vóór hij het antwoord des keizers vernomen had, ging hij zoover van aan

[1]) Bl. 203; Van der Niepoort bij De Jonge, XII. 58.

[2]) Eene dessa bezuiden den grooten weg, enkele minuten z. van Kali adjir (vgl. bl. 10).

[3]) Greeve bij De Jonge, XII. 211, 213.

Van Reede te gelasten om, mocht het weigerend zijn, Soenan Bagoes vervallen te verklaren van den troon en Mangkoe Negårå tot zijn opvolger uit te roepen. In Batavia was men over dezen eigenmachtigen en hoogst gevaarlijken stap, waardoor men van Scylla in Charibdis zou geraken, zeer ontstemd; maar Greeve was, vóórdat hij zulks vernam, tot inkeer gekomen en toen Van Reede hem schreef een dag bepaald te hebben, waarop tot geweld zou worden overgegaan, gelastte hij uitstel.

Gelukkig legde nu de Soesoehoenan, die eerst met uitvluchten had geantwoord en zijne regenten had opgeroepen, het hoofd in den schoot nog vóór hem een ultimatum was gezonden [1]). Gelukkig, want reeds had de Sultan kenbaar gemaakt, dat hij het rijk voor zich of zijn zoon wenschte, wanneer de Soesoehoenan het verbeuren mocht. Op een nachtelijke, groote raadsvergadering, van 18 op 19 November, voerde vooral de broeder van Soenan Bagoes, Pangéran Mangkoe Boemi, met kracht en nadruk het woord, om de uitlevering der geestelijken aan te raden. Soenan Bagoes had ze nu liefst ter dood laten brengen om verzekerd te zijn van hunne stilzwijgendheid. Hij liet Greeve om diens toestemming daartoe en tegelijk om de vereischte dosis vergif verzoeken. Toen het laatste geweigerd werd, bezon hij zich en gaf de vijf voornaamste zijner raadslieden over aan zijn oom, den rijksbestuurder Pangéran Poerbåjå, opdat deze hen aan de Compagnie zou uitleveren. Zij werden daarop van Java verwijderd. Soenan Bagoes wendde zich tot den resident met de ootmoedige bede, dat hem voor 't gebeurde vergiffenis verleend en hij weder in genade mocht aangenomen worden [2]).

In 1792 overleed eindelijk Sultan Amangkoe Boewånå I in 82jarigen ouderdom. Reeds in 1758 was op zijn verzoek

---

[1]) Van Deventer zegt, dat dit al gezonden was en dat men de opening der vijandelijkheden bepaald had op 19 November (II. 282; bij De Jonge, XII. XVIII). Dit is onjuist; beide maatregelen waren uitgesteld (Greeve bij De Jonge, XII. 224).

[2]) De Jonge, XII. XI; Alting aldaar 189—90; Greeve aldaar 191 v., 209 v.; Van Deventer, II. 273 v.

tot opvolger benoemd de Pangéran Adipati Anom, toen als kind, naar verhaald wordt, Raden Mas Sendårå genoemd naar den berg Sendårå, aan welks voet hij in de dessa Telahap geboren zou zijn. In later tijd had die prins de gunst zijns vaders in die mate verbeurd, dat deze gaarne zijn tweeden echten zoon, Pangéran Nåtå Koesoemå, tot den troon zou verheven hebben, en zich daarvan slechts liet terughouden door de vrees, dat dit tot een nieuwen successie-oorlog zou aanleiding geven, te meer daar alsdan ook de oudste, maar onechte zoon, de Pangéran Ngabéhi, stellig zijne aanspraken zou doen gelden [1]. Inderdaad was het gedrag van den kroonprins van dien aard geweest, dat de bekommering van zijn vader over de toekomst van het rijk onder zijn beheer verre van ongegrond was. Hij had zich wellustig, trotsch, wreed en wispelturig betoond, zich bij zijne broeders, bij de meeste regenten en bij zijne aanstaande onderdanen gehaat gemaakt, en geene gelegenheid verzuimd om zich tegenover de Europeanen ruw en aanmatigend te toonen. De troonsverwisseling in Jogjakarta werd dan ook als eene hoogst bedenkelijke zaak voor de rust van Java beschouwd en Van Overstraten, die Greeve als Gouverneur van Java's Noordoostkust was opgevolgd, was daarom, overeenkomstig den raad van Van der Burgh, met den Sultan overeengekomen, dat deze hem in tijds zou waarschuwen, wanneer zijne ziekte een gevaarlijken keer mocht nemen, opdat hij door zijne persoonlijke tegenwoordigheid voor het nakomen van de opvolgingsregeling zou kunnen waken. Doch de oude Sultan, die niet gaarne van sterven wilde hooren spreken, hield zich niet aan deze afspraak, zoodat Van Overstraten eerst naar Jogjakarta vertrok, nadat hij de tijding van des Sultans overlijden ontvangen had. Te voren had hij echter op het bericht van de ziekte des vorsten 250 man in de posten der Compagnie te Bojolali en Salatiga in garnizoen gelegd, een machtsontwikkeling die, naar zijn eigen woorden, ontzag bij den inlander verwekte en hem deed zien

---

[1]) T. v. N. I. VI. 3. 131. Hartingh bij De Jonge, X. 365.

dat de Compagnie op verre na zoo krachteloos niet was als men zich wel had voorgesteld. De prinsen te Soerakarta, die zich gereed maakten in troebel water te visschen, waagden het evenmin iets te ondernemen als die te Jogja. Moeilijkheden ondervond men alleen van de zijde van den kroonprins zelven, die eerst bezwaar maakte het aan te gaan verdrag met de Compagnie te beëedigen, ten onrechte bewerend dat zijn vader dit ook niet gedaan had; en daarna eenige aanmerkingen op den inhoud te berde bracht, die echter door Van Overstraten voor een groot deel als gegrond werden erkend. Aan het kloek optreden en uitstekend beleid van den gouverneur, krachtig bijgestaan door den resident Van IJsseldijk, was het te danken dat de kroonprins, nadat hij den 2den April 1792, in naam der Compagnie, als Amangkoe Boewânâ II tot Sultan was geproclameerd, het verdrag plechtig bezwoer. Op het verzoek van den twee en veertigjarigen vorst verklaarde de gouverneur zich bereid, een zijner zonen aan de Regeering als troonsopvolger aan te bevelen. Ofschoon Pangéran Mangkoe Di-ning-Rat, wiens moeder van vorstelijke afkomst was, zich steeds gevleid had, dat hij de voorkeur boven zijn oudsten broeder Pangéran Mangkoe Boemi zou erlangen, zag hij zich door de beslissing des Sultans teleurgesteld. Den 20sten Augustus 1792 werd diensvolgens Mangkoe Boemi als Pangéran Adipati Mangkoe Negårå door Van Overstraten openlijk, namens de Compagnie, tot kroonprins verklaard, terwijl te gelijker tijd de Sultan zijne moeder, de Ratoe Kedaton, onder den naam van Radèn Ajoe, tot zijne eerste gemalin verhief. Sedert bleef de Sultan met Van Overstraten in vrij goede verstandhouding; maar zijne onderdanen zoog hij uit door het opleggen van zware en willekeurige boeten en door de onbetaalde leveringen voor de woningen en lustplaatsen, die hij met toomelooze wispelturigheid de eene na de andere deed verrijzen, zoodat Van Overstraten het reeds in 1796 noodig achtte in te grijpen; de oorlogstoestand dwong hem echter dit voornemen uit te stellen [1]).

[1]) Van Overstraten bij De Jonge, XII. 242 v., 412—3; Mijer, t. a. p.

Ook in Soerakarta bracht Van Overstraten den 13den Augustus 1792 eene regeling der successie tot stand. Daar viel de keuze des Soesoehoenans op een zeer vertroetelden en slecht opgevoeden zoon, dien hij in 1785 bij zijn tweede gemalin had verwekt. Van Overstraten wist te bewerken dat hijzelf, of zijn opvolger als Gouverneur der Noordoostkust, te zamen met den rijksbestuurder en een der Toemenggoengs, tot voogden werden benoemd, voor het geval dat de Soesoehoenan mocht overlijden, alvorens de kroonprins de meerderjarigheid bereikt had [1]).

Eindelijk stierf den 28sten December 1795 ook Prins Mangkoe Negårå in den ouderdom van 71 jaren. Zijn kleinzoon, de reeds genoemde Pangéran Prang Wedånå, geboren uit het huwelijk van Mangkoe Negårå's overleden oudsten zoon met de oudste dochter van Pakoe Boewånå III, had naar Javaansche begrippen de meeste aanspraken op de opvolging in zijns grootvaders rechten; maar hoedanig die rechten waren, was lang een betwist punt geweest. De oorspronkelijke opdracht der 4000 tjatjah's aan Mangkoe Negårå had zeker niet stellig beslist dat zij een erfelijk leen zouden vormen, en de Soesoehoenan was volstrekt niet geneigd ze als zoodanig te erkennen. Van Overstraten was er echter met zeer veel moeite in geslaagd den vorst tot de plechtige verbintenis te bewegen, dat hij Prang Wedånå na zijns grootvaders overlijden in het bezit van diens landen zou laten, en dat zij in het vervolg steeds zouden worden opgedragen aan dien prins uit Mangkoe Negårå's geslacht, die door de Compagnie als zijn wettige opvolger zou erkend zijn. Overigens zouden die prinsen alleen den titel van Pangéran, niet dien van Pangéran Adipati mogen voeren, maar zij zouden dezelfde eerbewijzen ontvangen als de Pangéran die aan het Soerakartasche hof onmiddellijk in rang op den kroonprins volgde. Het is op grond dezer overeenkomst dat het gezag van Mangkoe Negårå's

213—216; T. v. N. I. VI. 3. 134 v.; Memorie van Van Overstraten (Rijks-Archief), bl. 15—17.

[1]) Mijer, t. a. p. 216 v.; Memorie van Van Overstraten (R.-A.), bl. 11, 37.

opvolgers als onafhankelijk van dat des Soesoehoenans beschouwd wordt Den 25sten Januari 1796 werd dus Pangéran Arjå Praboe Prang Wedånå als opvolger van zijn grootvader geïnstalleerd, en daarmede, zonder dat de rust gestoord werd, overeenkomstig de bedoelingen der Compagnie de zekerheid verkregen, dat steeds aan het hof van den Soesoehoenan een machtig prins zou aanwezig zijn, in wien zij onder alle omstandigheden haar vertrouwen zou kunnen stellen [1]).

Nog was dit niet de grootste triomf door Van Overstratens politiek behaald. Toen er gevaar voor een aanval der Engelschen op Java dreigde, liet de houding der beide vorsten veel te wenschen over. De Sultan betoonde zich tamelijk onverschillig en de Soesoehoenan bleek niet ongeneigd opnieuw den verrader te spelen. Van Overstraten wist beider stemming te doen omslaan als met tooverslag en wel door een middel dat de Engelschen zelve hem aan de hand deden. Bij de verovering van Ceilon voerden zij eenige Javaansche prinsen vandaar, onder wie zich een rechtstreeksche afstammeling van Soesoehoenan Amangkoerat I bevond. Van Overstraten, wien het bekend was dat op Java de voorspelling ging, hoe een prins uit die lijn eenmaal aldaar den troon zou beklimmen, zorgde er voor dat de vorsten de ontvoering vernamen, waarbij hen verhaald werd dat de Engelschen dien prins onder den naam Adipati Amangkoerat vorstelijke eer bewezen. Nooit, zoo schrijft de gouverneur, kon iets meer sensatie verwekt hebben bij de vorsten, en vooral bij den keizer, die dadelijk verscheidene geheime nachtvergaderingen hield om te overleggen wat hem in dit hachelijk tijdstip te doen stond. De Compagnie's-gezinde meerderheid zijner raadsleden maakte hem voor de Engelschen zoo bevreesd, dat hij zich uitputte in verzekeringen van zijn stellig voornemen de Compagnie met zijn uiterste vermogen bij te staan en de daad bij het woord voegde, daarin door den Sultan gevolgd. Beider naar het noorderstrand gezonden troepen werden voortdurend geoefend [2]).

[1]) Mijer, t. a. p., 218 v.; Memorie van Van Overstraten (R.-A.), bl. 24 v.
[2]) Van Overstraten bij De Jonge, XII. 409 v.

In Bantam bleef Sultan Aboe'n Natsr op den troon tot aan zijn dood in 1777. Een zijner zonen, tien jaren te voren door de Compagnie als kroonprins erkend, volgde hem op als Sultan Aboe'l-Mofachir Mohammed Alîoe'd-dîn en spoedig daarop ontstonden weder de gewone twisten over de successie. Een jongere broeder, Radja Mangala geheeten, die ook van moederszijde van vorstelijke afkomst was, maakte dadelijk na de troonswisseling in stilte aanstalten om zich van de regeering meester te maken en zond zelfs een schrijven aan den gouverneur-generaal De Klerk, waarin hij den Sultan van allerlei verkeerde handelingen betichtte. Het onderzoek, dat daarop volgde, bracht zijn plannen aan 't licht, en hij boette ze met verbanning naar Banda [1]).

Aboe'l-Mofachir toonde zich uiterst dankbaar en in die stemming kon de Regeering hem gemakkelijk overhalen tot afstand van zijn gezag over een gebied, waar hij nog slechts een schijn van macht bezat. Bij acte van 26 Maart 1778 stonden hij en zijne rijksgrooten niet slechts Landak, maar ook de lang vergeten aanspraken van Bantam op Soekadana, die geacht werden de suzereiniteit over de geheele Westkust van Borneo in zich te sluiten, aan de Compagnie af [2]).

Sultan Aboe'l Mofachir toonde zich steeds gehecht aan de Compagnie, wier steun hij trouwens niet ontberen kon, zoowel wegens zijne armoede, als omdat hij zich zonder haar niet tegen de vele misnoegden onder zijn eigen onderdanen kon handhaven [3]). In 1786 verloor hij zijn eenigen echten zoon aan de kinderziekte [4]). Na des Sultans plotseling over-

---

[1]) De Jonge XI. XXXIX; De Klerk ald., 311 en 354; de acte van investituur ald., 295.

[2]) De Jonge XI, XL v., waar Van Deventer de vestiging van 't gezag der Compagnie op Borneo uitvoerig behandelt; de acte van afstand ald., 320; vgl. boven, II. 117.

[3]) De Rovere van Breugel in Bijdr. t. d. I. T. L. en Vk. N. V. I. 153—155, 318, 319, 361.

[4]) Aldus De Rovere van Breugel, bl. 126 en 319, volgens wien het toen reeds waarschijnlijk was, dat Pangéran Mochjî'd-dîn den troon zou erven

lijden, den 13den Sept. 1802, werd zijn jongere broeder Pangéran Mochjî'd-dîn door een plechtig gezantschap van de Hooge Regeering, onder den naam van Sultan Aboe'l-Fath Mohammed Mochjî'd-dîn Zeinoe'ts-Tsalehîn, met veel staatsie tot de vorstelijke waardigheid verheven [1]).

Omtrent den toestand van het Bantamsche rijk in die dagen worden ons belangwekkende bijzonderheden medegedeeld in stukken door Jhr. J. de Rovere van Breugel, koopman en administrateur te Bantam, voor de werken van het Bataviaasch Genootschap bestemd, maar op advies van den gouverneur-generaal Alting ter zijde gelegd, omdat daarin vele Compagnie's-geheimen onthuld waren [2]). Die toestand was over het algemeen zeer ongunstig. „Elk inwoner van Bantam", zoo lezen wij daar, „is verplicht tot heerediensten aan zijn hoofd in iedere negerie, en buitendien nog, in het algemeen, aan den vorst zelven. Niemand durft zich rijk toonen, uit vrees dat vijanden hem van het zijne zouden berooven, waarvan de Bantammers bijzonder slag hebben, zoodat er dan ook tegenwoordig geen tien gezeten Bantammers meer gevonden kunnen worden, die koophandel van eenige beteekenis drijven" [3]).

De schuld, die de Compagnie in 1784 van den Sultan te vorderen had, bedroeg meer dan een millioen gulden. Ongeveer de helft dier schuld bestond uit de oorlogskosten, gemaakt ter onderdrukking van den opstand in 1750. Een ander deel vloeide voort uit de uitgaven voor de bezetting van het in 1738 te Toelang Bawang in de Lampongs gebouwd

---

Maar bij secrete resolutie van 9 Nov. 1787 (De Jonge, XII. 129 noot) werd 's konings „wettig" kind Mohammed Alîoe'd-dîn tot troonsopvolger benoemd, tenzij de toenmalige koningin een zoon kreeg. Deze prins werd echter in 1802 niet tot Sultan, maar tot Kroonprins benoemd, en in 1805 met zijn goedvinden gepasseerd ten bate van zijn oudsten broeder (Siberg bij De Jonge, XIII. 257).

[1]) Zie het dagverhaal van het gezantschap in Bijdr. t. d. T. L. en Vk. v. N. I. N. V. I. 366 v.

[2]) Zie Bijdr. t. d. T. L. en Vk. v. N. I. N. V. I. 107, 312.

[3]) De Rovere van Breugel. 116.

fort Valkenoog [1]), dewijl sedert 1743 dit bedrag door het onvermogen des Sultans om te betalen gedurig was opgeloopen. Hierbij kwamen nog andere posten zoo van ouder als later dagteekening, want steeds waren de Bantamsche vorsten onvermogend geweest om te voldoen aan de voorwaarden der conventiën, herhaaldelijk met de Compagnie aangegaan, waarbij de afbetaling der schuld in jaarlijksche termijnen geregeld werd [2]).

Het kasteel Soerasowan, het oude verblijf der Bantamsche Sultans, had van de Nederlanders den naam van het fort de Diamant ontvangen [3]). Het vormde een onregelmatig vierkant met vier bolwerken en een halve maan; doch het geschut waarmede het bewapend was, bevond zich in den ellendigsten toestand. Op de aloen-aloen vóór het kasteel stonden eenige steenen gebouwen, zooals de paséban [4]), het besnijdenishuis, de boeien en eenige pakhuizen; het merkwaardigste was de moskee, met een afzonderlijken, een paar honderd voet hoogen toren. Binnen de sterkte was het verblijf des konings en van zijne vrouwen; geen man kon er zich zonder levensgevaar in wagen. De eigenlijke dalem was nog door driedubbele muren van den omtrek der vesting gescheiden, en de woningen der vrouwen en bijzitten waren, naar men zeide, onregelmatig op het binnenplein gebouwd. Het kasteel werd van water voorzien door eene in 1701 aangelegde leiding, die het aanvoerde uit eene omstreeks anderhalf uur dieper landwaarts gelegen lustplaats des Sultans, Tasakardi geheeten en bestaande uit een steenen gebouw van twee verdiepingen op een kunstmatig eiland, door een gracht van meer dan 70 meters breedte omgeven. De brug die eenmaal den toegang verleend had, was sedert lang vervallen en niet vernieuwd; een klein platboomd vaartuig,

---

[1]) Zie II, 131. De naam Valkenoog is een toespeling op dien van den Gouv. Gen. Valkenier, gelijk die van het fort Speelwijk te Bantam op den naam van den Gouv. Gen. Speelman.

[2]) De Rovere van Breugel. 118.

[3]) Zie II. 70 en De Rovere van Breugel. 115 en 324.

[4]) Paséban, dikwijls verbasterd tot passeerbaan, heet de open gehoorzaal, waarin de Javaansche ambtenaren zitting houden (Veth, Uit Oost en West, 152).

waarin men door vrouwen werd overgezet, was daarvoor in de plaats getreden.

De Compagnie bezat te Bantam het fort Speelwijk, waarvan de aanleg in 1686 voltooid was. Het lag niet ver van het strand, op een plaats waar, wegens den modderigen bodem, vijandelijke schepen het niet genoeg konden naderen om het met hun geschut te bereiken, en was met vier bolwerken versterkt en goed bewapend. Het garnizoen was, met inbegrip der civiele dienaren, op 372 man bepaald, doch bedroeg gewoonlijk slechts twee derden van dat getal, daar Bantam te dicht bij Batavia was gelegen om in vredestijd een groot garnizoen te behoeven. Te Anjer, Tjarita en Tjikoening waren kleine posten, uit een korporaal en twee manschappen bestaande, bestemd om op de schepen die straat Soenda binnen kwamen, een wakend oog te houden. Het zooeven genoemde fortje Valkenoog te Toelang Bawang, in 1755 vernieuwd, was met 20 man bezet [1]). In 1763 was ook een fortje aangelegd te Samangka in de Lampongs, met het doel om het indringen der te Silebar gevestigde Engelschen te weren. In 1781, na het uitbreken van den oorlog met Engeland, was dat fortje, toen het door den vijand bedreigd werd, als onverdedigbaar verlaten; maar in 1782 is deze post door de schepen der Compagnie, ondersteund door gewapende vaartuigen van Bantam, op de Engelschen heroverd en daarna op nieuw door een sergeant met twaalf man bezet [2]). Deze geringe bezettingen mogen intusschen wel als een bewijs van het onvermogen der Compagnie beschouwd worden; want zoowel de Lampongsche als de Bantamsche kusten waren in die dagen ten prooi aan gedurige aanvallen der zeeroovers, die dikwijls tot in de bocht van Bantam zelve en onder het oog der bezetting van het fort Speelwijk prauwen vermeesterden, ja zelfs des nachts landden om weerlooze

[1]) In 1753 werd de post naar Poeloe Lagoendi verlegd (Mossel bij De Jonge X. 193, 198), maar dit was van korten duur.

[2]) De Rovere van Breugel. 159, 341. De Jonge XII. 23, 30; ook uit wat t. l. p. wordt gezegd blijkt dat Van Deventer zich vergissen moet, waar hij beweert (De Jonge XII, Aanhangsel), dat Samangka in 1782 niet heroverd werd.

menschen op te lichten. Van tijd tot tijd werden wel eens kleine expedities tegen die roovers ondernomen, maar doorgaans met verkeerd overleg of als het te laat was, en met onwillig volk dat van de straten geprest was [1]). In 1793 werd de bezetting van Valkenoog door de nadering der zeeroovers genoopt den post te verlaten, die niet weer hersteld werd [2]).

Onder de voortbrengselen van Bantam stond destijds de peper bovenaan. Zij werd vooral nabij de Westkust en in de bovenlanden gekweekt, in tuinen die deels onder het beheer waren van de ter hoofdplaats wonende grooten, deels onder dat van verspreid wonende of wel in de tuinen zelve gevestigde particulieren. Ieder inwoner boven de 16 jaren oud had volgens de bepalingen 500 peperranken te onderhouden en er waren meest overal mandoors aangesteld om daarop toezicht te houden. Voor iedere bahar peper, waarvan het gewicht op drie pikols gesteld wordt, ontvingen de mandoors een halve Spaansche mat. Aan de bevolking werd het plantloon door de ondernemers uitbetaald in kleedjes, opium, zout, aardewerk en andere behoeften, die haar zoo hoog werden aangerekend, dat de gezamenlijke kosten van een bahar peper nauw vier Spaansche matten bedroegen. Handel in peper was aan ieder verboden en het gansche product moest aan den Sultan geleverd worden, die voor de bahar 7 à 8 Spaansche matten betaalde. Uit des Sultans handen ging de gansche voorraad over in de pakhuizen van de Compagnie, die de bahar met vijftien Spaansche matten voldeed [3]). De Rovere van Breugel berekent in 1787 dat in de voorafgaande honderd jaren gemiddeld jaarlijks 9000 bahars peper aan de Compagnie geleverd werden; maar de Lampongs leverden daarvan een grooter deel dan het eigenlijke Bantam. Van jaar tot jaar was de opbrengst zeer verschillend. In 1723 bedroeg zij 13,000, in 1724 19,000, in

[1]) De Rovere van Breugel. 150; Huysers, Beschrijving der O.-I. établissementen. 133; De Jonge XII. passim.

[2]) Beynon bij De Jonge, XII. 309; vgl. Alting aldaar, 333.

[3]) De Rovere van Breugel. 111. 342; vgl. verder Van den Broek, De erfenis der Kompagnie, Haarlem 1893, bl. 36.

1725 11,000 bahars. Na 1775 kon zij slechts eenmaal, in 1781, 11,000 bahars halen en zonk het volgende jaar tot 4500 bahars, terwijl de vijf volgende jaren gemiddeld 5500 bahars leverden. De achteruitgang in het laatste deel van 't door hem behandeld tijdvak wordt door genoemden ambtenaar vooral toegeschreven aan het tegengaan van den zeeroof in de Lampongs, waar de cultuur vrij was. De zeeroovers leverden slaven aan de peperplanters en toen het aan slaven begon te ontbreken verminderde de cultuur „dewijl een vrij Bantammer in het generaal niet meer werken zal, dan zooveel hem noodig is om den honger en het gebrek te voorkomen." In de jaren na 1781 kwam daarbij een tweede oorzaak: het wanbestuur en het slechte toezicht van den commandeur Engert. Na diens vertrek steeg de opbrengst weder tot 10000 bahars in 1790. Maar in 1796 was de belangrijke cultuur bijna geheel te niet gegaan: de opbrengst was tot nog geen 400 bahars gedaald en bereikte ook in de volgende jaren, tot 1802, gemiddeld niet meer dan ruim duizend bahars [1]). Thans hadden de zeeroovers een omgekeerden invloed geoefend. Zij teisterden, met de Palembangers, de Lampongs zoolang, dat er van den oogst niets terecht kwam en roofden ook op de kusten van Bantam [2]).

Ofschoon Bantam ook voor de koffiecultuur geschikt werd geacht, was de bevolking alleen de peperteelt aanbevolen, en zelfs de teelt van meer koffie dan voor 's lands eigen verbruik noodig was, bepaald verboden. Ook de indigocultuur, in 1734 aangeprezen, was sedert weder verwaarloosd, omdat de Bantammer tot de vereischte bewerking, die de levering in droge stukjes beoogde, 't zij uit onwil of onverstand, niet te bewegen was. In 1755 was het aantal suikermolens door

---

[1]) De Rovere van Breugel. 135, 150, 342; De Jonge, XII. 237, XIII. 240.

[2]) Van den Broek, t. a. p. bl. 12 v. — Het aldaar bl. 30, noot 3, opgegeven cijfer van 2,488,000 kilogrammen voor de gemiddelde jaarlijksche peperopbrengst in 1796—1802 is in werkelijkheid de gezamenlijke opbrengst dier jaren, in Amsterdamsche ponden. Daarmee vervalt de waarde van dit cijfer als bewijs, dat de levering in het behandeld tijdvak niet verloopen zou zijn.

de Hooge Regeering voor Bantam op 4 bepaald, waarvan sedert twee werden aaneengetrokken, terwijl in 1787 alle in verval waren [1]). Zoo wist het stelsel der Compagnie de welvaart harer onderdanen te bevorderen, en men mag het zeker wel als een illusie beschouwen wanneer De Rovere van Breugel zich voorstelde dat Bantam tot een veel hooger trap van ontwikkeling zou zijn gestegen, indien het na het einde van den opstand in 1752 onder haar rechtstreeksch bestuur was gebracht [2]).

Wij willen thans nog even den blik naar Tjeribon wenden, om ons daarna bezig te houden met den toestand van dat uitgestrekte gedeelte van Java, dat als het eigenlijke Compagnie's gebied te beschouwen is.

In het jaar 1768 werd het aantal der Tjeribonsche vorsten van vier op drie, in 1773 op twee gebracht In eerstgenoemd jaar werd Sultan Tjeribon, die beschreven wordt als dom, schraapzuchtig en van een slecht karakter, van de regeering vervallen verklaard, omdat hij zijn landen verwaarloosde en zijn onderdanen slecht behandelde; eenige zijner pangérans hadden hem aangeklaagd van knevelarij. Hij werd naar de Molukken vervoerd, terwijl Sultan Sepoeh, volgens een in 1762 gemaakte bepaling, zijne landen erfde. In 1773 stierf de Panembahan Tjeribon zonder een zoon na te laten, waarop zijn gebied tusschen de Sultans Sepoeh en Anom werd verdeeld. Deze hadden nu ieder de helft des rijks [3]).

De helft onder den Sultan Anom genoot gedurende meer dan een halve eeuw de regeering van een verstandig vorst. Deze was in 1733 onder voogdij aan de regeering gekomen, had die in 1744 aanvaard en stierf in 1798. Jammer, dat de Regeering in 1762 de fout beging, op zijn verzoek zijn oudste,

[1]) De Rovere van Breugel. 344 v.

[2]) De Rovere van Breugel. 118 v.

[3]) Van den Parra bij De Jonge, X. 391, XI. 85, 92, 247; later hield Sultan Tjeribon verblijf in Batavia, waar hij in 1791 overleed (Alting bij De Jonge, XII 237). Bij Engelhard (Rapport o. d. Cher. onlusten, in Ind. Arch. III) is op bl. 333 1798 een drukfout voor 1768.

maar onechten zoon tot opvolger te benoemen; wat na den dood des ouden Sultans tot de gewone twisten aanleiding gaf [1]).

In het andere vorstenhuis waren reeds vroeger moeilijkheden te overwinnen. Voor den Sultan Sepoeh, die in 1773 de regeering aanvaardde, werd in 1781 zijn broeder tot regent benoemd, omdat hij krankzinnig was en er reeds twee jaren aan zijn hof regeeringloosheid heerschte. In 1737 stierf de vorst; de regent volgde op, maar gaf de Regeering veel misnoegen door al te zeer toe te geven aan de hebbelijkheid, die meer Tjeribonsche vorsten en prinsen vertoonden: voortdurend met een groot gevolg door hun landen te trekken, een bezoeking voor de bevolking even ernstig als een sprinkhanenzwerm. Reeds in 1791 overleed hij, om opgevolgd te worden door zijn negenjarig zoontje, dat in 1799 meerderjarig verklaard werd en zelf de regeering aanvaardde [2]).

Het verdeeld gezag had de Tjeribonsche vorsten in nog grooter afhankelijkheid van de Compagnie gehouden dan de Sultans van Bantam. De inkomsten die zij van hunne landen hieven, waren ruim genoeg om hen in staat te stellen zich te kwijten van de verplichting om de Compagnie de kosten der bezetting te vergoeden, zonder dat zij noodig hadden zich in schulden te steken; — want men achtte een fortje met een honderdtal koppen bemand toereikend om dit vreedzaam gewest in toom te houden; — maar overigens hadden die vorsten niet veel in te brengen: de Resident, die tevens, als Koopman of Opperkoopman, het geheele bestuur van den handel had, heerschte met bijna onbeperkt gezag [3]). De regentschappen Galoe, Limbangan en Soekapoera, waarvan de beide laatste thans tot de Preanger behooren, werden rechtstreeks als Compagnie's landen door hem bestuurd [4]). Tjeribon werd

[1]) Engelhard (t. a. p., bl. 328), moet zich vergissen, waar hij beweert, dat de benoemde niet de oudste zoon was; zie De Jonge, XII. 458 n.

[2]) Bij den schrijver van Cheribon in den goeden ouden tijd (Tijdschr. v. N. I. Nieuwe Ser. VIII. 2 (1879) 2) is het jaartal 1789 een drukfout voor een der jaren vóór 1787.

[3]) D. van Hogendorp, Bericht. 3; T. v. N. I. t. a. p. 200.

[4]) T. v. N. I. t. a. p. 164—179, waar blijkt, dat de tegenwoordige afdeeling

niet tot het Gouvernement der Noordoostkust gerekend, maar vormde een bijzonder kantoor, alleen ondergeschikt aan de Hooge Regeering te Batavia. Wegens den overvloed van producten werd het tot de voordeeligste bezittingen der Compagnie gerekend. De jaarlijksche opbrengst is te schatten op 1000 kojans rijst, 500,000 Amst. ponden suiker, 20,000 ponden katoenen garens, 6—8000 ponden indigo. De leverantie der koffie wisselde van 14,000 tot 18,000 pikols van deels 200, deels 250 pond [1]). Behalve kleinere hoeveelheden peper, kardamom, klapperolie, katjang, draad van kokos- en arenvezels voor touwwerk, moet verder genoemd worden de aanzienlijke leverantie van houtwerken door boschaankap, die uit 80,000 liggerduigen, 40,000 kruitvatduigen en ruim 2000 balken bestond. De opbrengst der sjahbandarijen bedroeg, na aftrek der vergoeding aan de vorsten, die in 't laatst der 18de eeuw tot bijna 3000 rijksdaalders gestegen was [2]), van 16 tot 20,000 rijksdaalders.

Daar, gelijk een schrijver dier dagen zegt, bezittingen waar het de Compagnie wel ging, ook niet anders dan voordeelig voor hare dienaren konden zijn, werd Tjeribon onder de beambten der Compagnie als het neusje van den zalm beschouwd [3]). Werkelijk genoot de resident een vorstelijk inkomen, ofschoon zijn traktement, gelijk dat van alle Compagnie's dienaren, zeer gering was; het bedroeg 80 gulden 's maands [4]). Van den Chineeschen fabrikant van looden pitjis — een naam die thans nog voor de Chineesche duiten gebruikt wordt —, van wien de vorsten bij de verschillende overeenkomsten van 1710, 1715, 1720, 1744 en 1752 nooit hooger pacht dan 200 rijksdaalders 's jaars

Soekapoera kolot onder het toenmalig Soekapoera was begrepen, maar dat het district Pendjaloe van het tegenwoordige Galoe aan Sultan Anom behoorde. De meeste landen, die thans de afdeelingen Madjalengka en Koeningan vormen, stonden toen onder de sultans als Parakoewoes-landen.

[1]) T. v. N. I. t. a. p. 194, 199, 200, 205; Mom bij De Jonge, XI. 327 v.; De Jonge XIII. 236.

[2]) Vgl. II. 165.

[3]) Huysers, Beschrijv. d. O.-Ind. établ., 129.

[4]) Klerk de Reus, Gesch., 239.

hadden kunnen bedingen [1]), ontving hij 1500 rijksdaalders; van den pachter der passen voor de Chineezen 2000 rijksdaalders. De bosschen, waaruit hij alleen mocht laten kappen, behoudens de levering aan de Compagnie, leverden hem een inkomen dat op 10,000 rijksdaalders berekend werd. Uit den handel, die geheel in zijne handen was, eigende hij zich mede aanzienlijke voordeelen toe; zoo bracht de invoer van opium, metalen en zout hem achtereenvolgens 12,000, 6000 en 2000 rijksdaalders op, de suikeruitvoer 8000, die der rijst 7000 rijksdaalders. Op de pacht der shahbandarijen had de resident een winst van 9000 rijksdaalders; maar het grootste bedrag vloeide voort uit het verschil tusschen den prijs waarmede hij de koffie aan de inlanders betaalde en den prijs dien hij daarvoor van de Compagnie ontving: van de 117,000 rijksdaalders, die de Compagnie voor een leverantie van 17,000 pikols betaalde, behield de resident er langs dezen weg bijna 64,000, en dan had hij nog 1000 pikols over, die hijzelf verkocht [2]). Toen in 1794 de commissaris-generaal Nederburgh en zijne ambtgenooten, die met de hervorming der bestaande misbruiken belast waren, deze inderdaad sanctionneerden door de ambtenaren, tegen uitkeering aan de Compagnie van een deel hunner stille winsten, onder den naam van ambtgeld, in het gerust bezit hunner prooi te laten, werd deze uitkeering voor den resident van Tjeribon aanvankelijk op slechts 10,000 rijksdaalders gebracht. In 1796 echter werd, na nader onderzoek, het ambtgeld gevorderd tot een bedrag van 30,000 rijksdaalders. Men rekent niet te ruim door te schatten dat ook daarna nog meer dan 100,000 rijksdaalders voor den resident overbleef [3]).

Tot de kennis van den gang des bestuurs in de Tjeribonsche landen levert het volgende feit eene merkwaardige bijdrage.

---

[1]) Netscher en v. d. Chijs, Munten van Ned. I. 155.

[2]) De Compagnie betaalde den resident 4½ rijksdaalder voor een pikol koffie van 132 pond, doch de regenten ontvingen van hem slechts 3 rijksdaalders per pikol van 200 pond; gedeeltelijk zelfs slechts 2½ rijksdaalder voor 250 pond. T. v. N. I. t. a. p. 200—210.

[3]) T. v. N. I. t. a. p. 204 v.

Den 18den April 1768 werd door de vorsten, onder uitdrukkelijke goedkeuring van den resident, een papekĕm of wetboek uitgevaardigd, op hunnen last uit verschillende oude wetboeken bijeengebracht, om tot richtsnoer voor de rechtspraak in Tjeribon te dienen. Inderdaad had die samenstelling plaats gehad volgens voorstellen van den resident, die reeds in 1764 en 1765 door de Hooge Regeering waren goedgekeurd [1]).

Men zou door sommige berichten van dien tijd schier in den waan gebracht worden, dat alles in Tjeribon vrede en welvaart ademde. Doch inderdaad was er niet alles zoo rooskleurig. Wanneer wij den toestand der bevolking wat nader in oogenschouw nemen, wordt het ons duidelijk, dat een smeulend vuur van misnoegen bij de troonsverwisseling van 1798 aan eerzuchtige prinsen, die het volk, zoo het hunne partij koos, eene betere toekomst voorspiegelden, maar al te gereede gelegenheid bood om een felle vlam te verwekken. „Het rijk van Tjeribon", zegt Daendels, die in 1808 het bestuur over Nederlandsch Indië aanvaardde, „was sedert vele jaren het meest gedrukte deel van het eiland. De residenten en mindere ambtenaren veroorloofden zich allerlei knevelarijen. Zij zoowel als de Chineezen huurden dessa's en trokken daarvan, in arbeid en producten, veel meer dan met de billijkheid bestaanbaar was, terwijl zij aan de opgezetenen veel minder overlieten dan voor hun levensonderhoud vereischt werd. Derhalve waren duizenden Tjeribonners, mannen, vrouwen en kinderen, om een geringe schuld verpand. Deze ongelukkigen werden in de huizen hunner schuldeischers, zoo Europeanen als Chineezen, als slaven gehouden, totdat zij hunne schuld hadden afgelost, wat hun meestal onmogelijk was" [2]). Hierbij bedenke men nu nog door welke middelen

[1]) Het Regt in N. I. III. 71 v.; vgl. De Jonge XI. 41, waar voor 1774 en 1775 moet gelezen worden 1764 en 1765.

[2]) Daendels, Staat der O. I. bezitt. 10. De tegenstander van Daendels, Engelhard, beweert weliswaar (Overzigt. 457), dat de hier geschetste misbruiken alleen op de sultanslanden plaats vonden en door den resident niet konden

het kolossale inkomen van den resident werd verkregen, en welk eene voldoening het de arme bevolking moet verschaft hebben, dat de hervorming van commissarissen-generaal de zaak liet zooals zij was, behalve dat de Compagnie een deel van den onrechtmatigen buit voor zich nam.

In 1793 had de resident van Tjeribon te stellen met den zoon van wijlen den afgezetten Sultan Tjeribon, die zich als opvolger zijns vaders wilde doen gelden, maar met eenige zijner aanhangers werd gevangen genomen en naar Batavia gevoerd. Ernstiger onlusten verwekte na 1798 de onterving van den echten zoon van Sultan Anom, Radja Kanoman, te meer daar de Regeering hem en zijne broeders Radja Kaboepaten en Radja Laoetan niet slechts zonder gezag, maar zelfs zonder middelen van onderhoud liet. Nederburgh schijnt een oogenblik de noodzakelijkheid erkend te hebben om daarin te voorzien, doch de hem toegekende dessa's zijn hem spoedig weder ontfutseld. Het landvolk, door dweepzieke tâpâ's opgeruid en smachtende naar verlossing uit zijne ellende, koos de partij der teruggezette prinsen. De gisting bleef voortduren, maar begon eerst in 1802 zoo ernstig te worden, dat zij de aandacht der Regeering trok, zooals wij in het volgende hoofdstuk zullen zien [1]).

Het rechtstreeks aan de Compagnie onderworpen gebied, waartoe men intusschen met Daendels ook Tjeribon zou kunnen rekenen, bestond uit twee zeer verschillend bestuurde deelen: het oude gebied, gevormd door de hoofdstad Batavia met de Ommelanden en de Jakatrasche Bovenlanden, waarbij echter ook Krawang en een deel der Preanger waren gevoegd; en de later verkregen Noordoostkust met den Oosthoek. Die

---

worden tegengegaan, doch het is hierbij om geene persoonlijke beschuldiging tegen de residenten te doen, maar alleen om aan te toonen dat het regeeringsstelsel slecht en de toestand der bevolking ellendig was. Vgl. ook J. A. v. d. B(roek) in Encyclopaedie van Nederlandsch-Indië door Van der Lith, Spaan en Fockens, I. 345 en in Tijdspiegel, 1893 III, 372 v.

[1]) Umbgrove bij De Jonge, XII. 323 v.; Engelhard, Rapport, 329 v.; Hageman, Handl. I. 217.

Noordoostkust, waar volgens eene telling van 1796 de inlandsche bevolking 1,500,000 zielen bedroeg [1]), was sedert 1748 gesteld onder een Gouverneur en Directeur, die zijn zetel had te Semarang. De eerste gouverneur was dezelfde Von Hohendorff, die deze gewesten sedert een jaar te voren als kommandeur bestuurde [2]). Van zijn opvolgers zijn Hartingh, Van der Burgh, Siberg, Greeve, Van Overstraten meermalen in mijn verhaal genoemd; want daar ook het onderhouden der betrekkingen met de inlandsche hoven te Soerakarta en Jogjakarta aan den Gouverneur der Noordoostkust was opgedragen en de residenten aan die hoven onder zijne bevelen stonden, is hij inderdaad in dit tijdvak in de geschiedenis der Javanen een veel gewichtiger persoon dan de gouverneur-generaal zelf, te meer daar hij zoo goed als oppermachtig was en de Hooge Regeering zich met zijne administratie weinig of niet bemoeide. In rang werd hij geacht met den Soesoehoenan en Sultan gelijk te staan [3]). Zijn inkomen overtrof nog verre dat van den resident van Tjeribon en wordt zelfs op het dubbele daarvan geschat, maar bestond evenzeer voornamelijk uit emolumenten en stille winsten. Zoo hadden b. v. de residenten der Compagnie aan de hoven der beide vorsten bij uitsluiting de pacht der vogelnestjes, en de winst daarop behaald bij den verkoop te Batavia deelden zij met den gouverneur, zonder eenig voordeel voor de Compagnie. Daar nu de pachtschat aan de vorsten voldaan zeer matig was en de kosten der inzameling niet hoog liepen, terwijl daarentegen bij den verkoop hooge prijzen werden verkregen, werd het aandeel van den gouverneur in de winst op ongeveer ƒ 100,000 's jaars begroot [4]). Van de Compagnie had hij een gage van ƒ 200 in de maand.

---

[1]) Met Madoera, maar zonder Besoeki, Panaroekan en Bawean. Van Overstraten bij De Jonge, XII. 407.

[2]) II 167; Van Imhoff bij De Jonge, X. 135.

[3]) Hageman, Handl. I. 218.

[4]) Lauts, IV. 187, vgl. met Van Hogendorp, Bericht. 112 en Wiese bij De Jonge, XIII. 84.

Van de talrijke landschappen die het Gouvernement der Noordoostkust uitmaakten, werden de regentschappen Semarang, Demak, Kendal en Kali Woengoe [1]) door den gouverneur persoonlijk bestuurd. In het Demaksche wordt als een op zichzelf staand gebied de negerie Adilangoe vermeld, die onder een geestelijken pangéran stond. Tusschen Tjeribon en Kendal lagen langs het strand de residentiën Tegal en Pekalongan, de eerste bestaande uit de regentschappen Brebes, Tegal en Pamalang, de andere uit Wirâdesâ, Pekalongan en Batang. De beide residentiën waren van elkander gescheiden door het land Oeloe Djami, dat voor 5000 rijksdaalders in geld en een leverantie van 300 à 400 kojans rijst aan den Kapitein der Chineezen te Semarang verhuurd was. Oostwaarts van Demak lagen de residentiën Djapara, Djoewana en Rembang. De beide eerste kwamen te zamen overeen met de tegenwoordige residentie Djapara en omvatten de regentschappen Djapara, Koedoes, Pati en Djoewana, en het kleine Tjengkal Sewoe, thans in het regentschap Pati begrepen. Onder den resident van Rembang stonden de regentschappen Rembang, Lasem en Toeban en eenige afzonderlijk beheerde boschdistricten en negeriën.

Al het verder oostwaarts gelegen land dat aan de Compagnie behoorde, was bekend onder den naam van „de Oosthoek" en werd bestuurd door een Gezaghebber, die, schoon mede aan den Gouverneur van Java ondergeschikt, den voorrang had boven de residenten en verblijf hield te Soerabaja. Onder den gezaghebber stond slechts één resident, die van Grissee; Pasoeroean en Banjoewangi werden kommandementen genoemd, omdat daar ook het civiele gezag werd uitgeoefend door den kommandant der militaire bezettingen. De regentschappen van den Oosthoek waren Sidajoe, Lamongan, Grissee, Soerabaja, Porong, Banggil, Pasoeroean, Malang, Ngantang, Banger — het tegenwoordige regentschap Probolinggo, waarbij Loemadjang gevoegd was —, benevens West- en Oost-Balambangan. De regent van Ngantang en Malang werd in 1794 wegens verre-

[1]) Kali Woengoe is thans slechts een district van Kendal.

gaand plichtverzuim afgezet en het bestuur over beide landschappen aan den bekwamen regent van Banggil afgestaan. De landschappen Panaroekan en Besoeki, grootendeels beantwoordende aan de tegenwoordige regentschappen van dien naam, waren voor eene jaarlijksche opbrengst van 10 kojans rijst en een paar duizend rijksdaalders, later tot 7500 rijksdaalders vermeerderd, aan den Kapitein-Chinees van Soerabaja verhuurd. Te Wedi Alit in het tegenwoordige regentschap Bondowoso, zette zich in 1789, met vergunning der Hooge Regeering, een Mandareesch opperhoofd neder, van Boeton afkomstig en kapitein Boeton genaamd, die bij het verdrijven der zeeroovers door den kommandant Van Rijck belangrijke diensten had bewezen. Aan dat hoofd werd het opzicht over de vogelnestklippen in dezen omtrek opgedragen, en toen het hem gelukte in één jaar 252 pond vogelnestjes te verzamelen, was de Regeering zoo tevreden dat zij hem een derde der opbrengst schonk. Doch enkele jaren later togen Boeton en zijne Mandareezen weder op roof uit, moordend en plunderend in de landen des Soesoehoenans en tot in Straat Soenda, waarom de vaandrig Phaff in 1796 naar Wedi Alit werd afgezonden om hem tot onderzoek naar Pasoeroean te brengen. Boeton verzette zich en sneuvelde in het daardoor ontstaan gevecht [1]).

Tot het gebied van den gezaghebber te Soerabaja behoorde ook het eiland Madoera. Het telde drie regentschappen: Madoera, Pamekasan en Soemenep. Te Bangkalang, dat in dit tijdvak de zetel van den regent van Madoera werd, had de Compagnie een fortje met een kleine bezetting. Evenzoo in Soemenep, waar in 1781 voor rekening van den regent een nieuw werd gebouwd, op een betere plaats, niet ver van den mond van het riviertje Maringan [2]). Ofschoon de waardigheid der prinsen van Madoera niet wezenlijk van die der overige regenten verschilde, voerden zij toch hooger titels, hun als bijzondere gunst door de

---

[1]) De Jonge, XII, XXIII v.; Van Deventer, II. 299.

[2]) Van Hoëvell, Reis II. 7, 16; Van der Burgh bij De Jonge, XI. 414.

Hooge Regeering geschonken. Setjå Adi-ning-Rat, die in 1745 door Van Imhoff tot regent van Madoera was aangesteld, kreeg reeds in 1747 den titel van Pangéran en bracht bij die gelegenheid zijne woonplaats van Sambilangan naar Bangkalang over. Ook het fort aldaar dagteekent van dat tijdstip [1]). In 1762 werd hem vergund den titel van Panembahan aan te nemen en den naam van Tjåkrå Adi-ning-Rat te dragen, gelijk zijne voorvaderen te Sampang onder dien van Tjakra-ning-Rat hadden geregeerd. Ook werd hem nog een soort van oppertoezicht over de regenten van Japara tot Toeban met den titel van Wadånå toevertrouwd, en zoo geraakte hij trapsgewijze weder in het bezit van den vorstelijken rang dien vroeger de regenten van Sampang hadden bezeten. Bij zijn dood in 1770 werd het wadånåschap weer afgeschaft en werd hij opgevolgd door zijn kleinzoon, Setjå Adi-ning-Rat II, die in 1776 den titel van Tjåkrå Adi-ning-Rat II ontving, maar reeds in 1780 overleed. Zijn oom de regent van Sidajoe verving hem in het bestuur onder den naam van Panembahan Tjåkrå Adi-ning-Rat III [2]).

Wij herinneren ons dat in 1707 Soemenep en Pamekasan onder denzelfden regent Tjåkrå Negårå stonden [3]). Later kreeg Pamekasan eenige jaren een eigen regent, maar in 1736 kwam het opnieuw onder Tjåkrå Negårå. Deze overleed kinderloos in 1737, en werd opgevolgd door een minderjarigen zoon zijner tweede zuster, als Tjåkrå Negårå II, doch onder de voogdij zijner oudste tante, de Raden Ajoe Rasmana. In 1743 werd deze prins meerderjarig verklaard, doch tijdens den inval van Tjakra-ning-Rat in Soemenep verliet hij lafhartig zijn

---

[1]) Madoereesche babad in T. v. I. T. L. en Vk. XX. 283; Van Imhoff bij De Jonge, X. 86.

[2]) Hartingh bij De Jonge, X. 338; Van der Burgh ald., XI. 459; vgl. ald. bl. LI; secr. res. ald., 118; Van der Parra ald., 133; Van Riemsdijk ald., 287; Madoereesche babad, t. a. p. 285 v.; Hageman, Handl. I. 220 v. De babad maakt een verschil tusschen Tjakra-ning-Rat, den titel der oude regenten van Sampang, en Tjåkrå Adi-ning-Rat, dien der latere regenten van Bangkalang; doch Hageman heeft op dat verschil geen acht geslagen.

[3]) Boven bl. 101, 108.

regentschap en vluchtte naar Soerabaja. De tante trad nu als regentes op, doch liet het beleid der zaken over aan haren echtgenoot Tirtå Negårå. Van Imhoff, weinig met dezen ingenomen, scheidde Pamekasan weder van Soemenep af en gaf het aan Mas Maïl, zoon van den regent van Pamekasan in de jaren vóór 1736, en herstelde Tjåkrå Negårå in het bezit van Soemenep [1]). Doch weldra beschaamde deze de hoop van Van Imhoff dat de tegenspoed hem zou gestaald hebben; want toen in 't begin van 1750 nieuwe onlusten in Soemenep uitbraken, door den tåpå Pa Nesap verwekt [2]), nam hij andermaal de vlucht, terwijl daarentegen Tirtå Negårå in het bedwingen van het oproer uitstekende diensten bewees. Tjåkrå Negårå werd nu door de Compagnie onbekwaam verklaard om 't bewind te voeren, en den 30sten April 1751 werd Tirtå Negårå, onder den titel van Raden Toemenggoeng, plechtig te Semarang tot regent van Soemenep verheven [3]). Deze prins leefde tot 1762 en werd toen opgevolgd door zijn tweeden zoon Nåtå Koesoemå, die in 1776 met den titel van Pangéran werd vereerd, hoewel hij zijn land slecht bestuurde en het beheer over Panaroekan, hem na de inbezitneming tijdelijk afgestaan, om dezelfde reden weer verloor. Uit een mededeeling van Dirk van Hogendorp valt dan ook af te leiden dat hij dien titel van den gouverneur-generaal Van Riemsdijk „voor contante penningen" had gekocht [4]). Tot Soemenep behoorden ook de Sapoedi- en Kangean-eilanden. Om den vrij belangrijken handel, die er gedreven werd en om den rijkdom van Kangean aan uitmuntend timmerhout, zijn deze eilanden in 1763 en in 1798 van Compagnie's wege onderzocht, maar zonder dat de

---

1) Van Imhoff in Bijdr. t. d. T. L. en Vk. v. N. I., 358 v. Op bl. 365 vinden wij daar een geslachtregister der Soemenepsche regenten, en op bl. 375 en 378 de contracten met Soemenep en Pamekasan.

2) II, 173; zie daarover Mossel bij De Jonge, X. 177, 184 en vooral Kort Verhaal, 156 v.

3) Hageman in T. v. N. I. 1858, I. 334 (waar foutief 1750 staat; vgl. Mossel bij De Jonge X. 186), II. 11; Handl. I. 221; Van Hoëvell, Reis, II. 59.

4) Van der Parra bij De Jonge, X. 389; Vos ald. XI. 149; Van der Burgh ald., 443; Van Hogendorp, Bericht, 16.

aan het laatste onderzoek vastgeknoopte voorstellen werden opgevolgd [1]).

Wat eindelijk het eiland Bawean betreft, in de dagen waarvan wij spreken doorgaans Baviaan genoemd, het vormde een afzonderlijk regentschap, met welks hoofd in 1782 de Compagnie eene overeenkomst trof over de wering van zeeroof en smokkelhandel, tot welk einde er ook eene kleine bezetting werd gelegd [2]); het kwam rechtstreeks onder den gouverneur te staan.

Afgezien van de bijzondere onderscheidingen die men goed vond om politieke redenen of tegen klinkende munt aan de prinsen van Madoera te verleenen, voerden de regenten de titels van Adipati, Toemenggoeng of Ngabéhi. In den grond waren zij slechts als ambtenaren der Compagnie te beschouwen; maar in navolging van het stelsel dat steeds door de vorsten van Java gevolgd was, werd de regent bij zijn dood bijna altijd opgevolgd door een zijner zonen, die daartoe de meest geschikte werd geoordeeld. De afwijkingen die somtijds voorkwamen en in allen gevalle bewijzen dat men zich door geen erfelijk recht tot opvolging gebonden achtte, zijn niet geschikt om ons gunstiger voor het bestuur der Compagnie te stemmen. De nieuwe regent was gehouden een geschenk aan te bieden aan den Gouverneur der Noordoostkust, die uit deze huldegiften een aanzienlijk deel zijner inkomsten trok, en wanneer er onder de grooten een was die den door het gebruik aangewezen opvolger in zijne aanbiedingen verre overtrof, werd er wel eens naar een voorwendsel gegrepen om laatstgenoemden uit te sluiten. Zoo verhaalt Dirk van Hogendorp in 1799, dat de toenmalige regent van Semarang 50,000 rijksdaalders voor zijne bevordering had gegeven, en alle kinderen van zijn overleden voorganger dientengevolge waren voorbijgegaan [3]).

Onder de regenten werden door de Compagnie Dipati's aan-

---

[1]) Memorie van Van Overstraten (R. A.), bl. 142; Van der Niepoort bij De Jonge XII. 52; Van IJsseldijk ald., 519 v.

[2]) Zie het contract bij De Jonge, XII. 17; Siberg ald., 107.

[3]) Bericht. 16.

gesteld, die eigenlijk de met het bestuur belaste en verantwoordelijke personen waren, en onder wier opzicht de aanplanting der producten plaats had die aan de Compagnie moesten geleverd worden. Op de wijze der Javaansche vorsten gaven ook de regenten aan hunne vrouwen, kinderen, broeders of andere nabestaanden dessa's in apanage, om van de daaruit getrokken inkomsten te leven; want allen die den regent in den bloede bestonden, achtten zich boven allen arbeid verheven.

De contingenten door de Compagnie aan de regenten opgelegd, werden van de bevolking op zeer onregelmatige en daardoor hoogst drukkende wijze verkregen. Aan eene vaste verhouding tot de opbrengst der akkers werd niet gedacht; van betaling was zelden sprake en bij misgewas gebeurde het menigmaal, dat de regent of een lager hoofd de waarde van de anders opgebrachte hoeveelheid in geld vorderde, zoodat de landbouwer al zijne have verpanden of verkoopen moest, of tot roof en diefstal zijn toevlucht nemen, of „als hij daartoe te veel grondbeginsel van eerlijkheid heeft, elders heenvluchten om eenigen tijd wat ruimer ademhalende, zich tot een dergelijke behandeling wederom toe te wijden." Vele regenten verhuurden, door gelddgebrek gedwongen, een deel der dessa's aan Chineezen. Waar dit het geval was, steeg de nood der bevolking het hoogst; want het ééne deel werd door zijne onbarmhartige landheeren uitgezogen en de contingenten drukten nu te zwaarder op het andere deel, dat alleen met de geheele opbrengst belast bleef. De herhaaldelijk tegen dit kwaad genomen maatregelen vermochten het slechts weinig te beteugelen [1]).

In 1795 bedroeg de gezamenlijke opbrengst van het Gouvernement der Noordoostkust aan de Compagnie 5524 kojans rijst, waarvan 1148 om niet, de overige grootendeels tegen den geringen prijs van 15 rijksdaalders het kojan; voorts 371 pikols katoenen garens, 12½ pikols was, 2 pikols lange peper, 93 pikols indigo, 43,500 kannen klapperolie, 800 kannen aardolie en 9300 stuks balken uit de bosschen, benevens 170 kojans kadjang van Madoera en Bawean; dit alles deels om niet, deels

[1]) Van Hogendorp, Bericht. 16-18. Van IJsseldijk in Eindrésumé II. Bijl., bl. 160.

tegen prijzen die altijd zeer matig gesteld waren. Andere producten, zooals koffie, suiker, peper, kardamom, tamarinde, was, zout en draad van palmvezels voor touwwerk, moesten mede door de bevolking voor hare regenten gekweekt of gefabriceerd en door deze aan de Compagnie tegen vaste prijzen geleverd worden [1]). Maar van de meeste dezer producten was de levering gering, wat ten deele aan de zonderlinge maatregelen der Regeering moet geweten worden, die, om een enkel voorbeeld te geven, in Mei 1796 last gaf om de koffiecultuur in het Gouvernement der Noordoostkust te staken, en in September van hetzelfde jaar dat verbod herriep, met bevel om den aanplant van koffie ten krachtigste te bevorderen [2]). Overigens werden in de meeste regentschappen nog eenige belastingen in geld onder de namen van tjatjah's- en Kalangs-gelden ten behoeve der Compagnie geheven; maar wanneer men alleen op het geringe cijfer van het bedrag let, kunnen zij niet zeer bezwarend geacht worden. De druk waaraan de bevolking onderworpen was, moet dus minder als het rechtstreeksch gevolg van hare opbrengsten aan de Compagnie worden beschouwd, dan als ontstaan uit de gruwzame knevelarij, ten behoeve harer Europeesche en inlandsche ambtenaren, waartoe haar ellendig stelsel aanleiding gaf.

Het aantal der inlandsche hoofden onder den regent, die evenals hij, met zijne familie en de vele geestelijken, geheel op kosten der bevolking leefden, was legio. Legio was mede het aantal belastingen, die den inlander „op allerlei wijze, door allerlei lieden en onder allerlei benamingen werden opgelegd." Bovendien was het aanstellen dier mindere hoofden voor vele regenten een „huismiddel" om aan geld te komen, wat de aangestelde, die de betrekking vooruit betaald had, in den kortst mogelijken tijd op de bevolking trachtte te verhalen —

[1]) Hageman in Tijdschr. v. I. T. Ld. en Vk. IX. 268 v. Memorie van Van Overstraten (R.-A.) bl. 198 v. Uit de tabel bij De Jonge XII. 416 blijkt het merkwaardig feit dat de leverantie der katoenen garens niet door de regenten alleen, maar met de pachters en — de residenten werd opgebracht.

[2]) Van Hogendorp, Bericht. 67.

om dan toch te worden afgezet of de vernieuwing zijner aanstelling te moeten koopen, „zoodat het opbrengen van gelden door velen van de negerie-Javanen daardoor steeds als bij een perpetuum mobile kan vergeleken worden." Ook deze knevelarij veroorzaakte voortdurende verhuizingen [1]).

De gruwelijkste druk werd echter geoefend door de heerendiensten. Het geringste hoofd had een aantal manschappen in zijn dienst; sommige regenten hadden er 500 en meer, waardoor, in vereeniging met de talrijke diensten voor de Compagnie, duizenden handen aan den landbouw onttrokken werden. Geheel in 't onzekere verkeerend of zijn stukje land hem 't volgend jaar zou gelaten worden, deed geen landbouwer meer dan de allernoodzakelijkste arbeid.

Een poging om in dezen toestand verbetering aan te brengen is eerst op het allerlaatst beproefd en wel door den bekwamen Van Overstraten, die weliswaar niet aan afschaffing van het stelsel, maar wel aan opheffing der misbruiken dacht en zelfs een begin trachtte te maken met een algemeene reorganisatie van het inlandsch bestuur. Dikwijls, zegt hij, is dit zoo willekeurig en verward ingericht, dat de regenten er zelf geen weg in weten. Ieder regentschap, ja zelfs ieder district en elke dessa vertoonde verschillen in den alles beheerschenden adat, wat het onderzoek ook zoo moeilijk maakte, dat de gouverneur er niet verder mede kon vorderen dan tot de rechtstreeks onder Semarang ressorteerende regentschappen, waarnaar hij vraagpunten voor het onderzoek in de overige gewesten vervaardigde. Hij wenschte voor het opleggen van alle lasten vaste bepalingen te maken. Tengevolge van den Engelschen oorlog was het toen echter niet de geschikte tijd om het te verwachten krachtig verzet der hoofden en der geestelijkheid, gesterkt door de bijgeloovige gehechtheid van den lageren man zelven aan bestaande toestanden, te trotseeren [2]).

[1]) Van IJsseldijk, t. a. p. 158 v.

[2]) Van Hogendorp, in Eindrésumé II. Bijl., 154.

[3]) Van Overstraten's Memorie (R.-A.), bl. 189 v.; vgl. Van IJsseldijk bij De Jonge, XII. 549; Eindrésumé II. Bijl., 148.

Hoezeer van welvaart onder den inlander in 't algemeen geen sprake was, miste de toestand van vrede, die in de laatste decenniën der eeuw heerschte, zijn gunstige werking niet Er was schier geen strandregentschap dat tijdens de voorafgaande oorlogen niet fel was geteisterd. Sedert wordt in de memoriën der gouverneurs, waarin deze bij hun aftreden geregeld van den toestand der gewesten verslag geven, omtrent de meesten een vermeerdering der bebouwing en bevolking geconstateerd. Ook valt te erkennen dat althans eenig toezicht op de regenten geoefend werd, al was dit toezicht bij het gering aantal der Europeesche ambtenaren en bij het nog geringer cijfer dergenen die hun plicht betrachtten, uiterst gebrekkig. Toch zorgde men zooveel mogelijk, vooral ten behoeve van het geregeld binnenkomen der contingenten, actieve en kundige Javanen tot regent en dipati te benoemen en werden de tragen voortdurend gecorrigeerd; de beste gouverneurs ontzagen zich bovendien niet, regenten te ontslaan, die de bevolking al te zeer verdrukten. Bovenal Van Overstraten maakte zich te dien opzichte verdienstelijk. Hij zoowel als zijne voorgangers klagen vooral over de verkwistingen der regenten, waardoor vele steeds bij de residenten of bij de Chineezen in schuld en de meeste in een toestand van armoede bleven.

Zeer merkwaardig is het feit, dat de regentschappen die in den gunstigsten toestand verkeerden, hun bloei aan het bestuur van Chineezen te danken hadden. Terwijl deze, gelijk wij zagen, de bevolking veelal uitzogen, waar zij voor korten tijd afzonderlijke dessa's in huur hadden, waren zij als landheeren op groote schaal veel beter dan de regenten. Oeloe Djami wordt door Van Overstraten het volkrijkste regentschap bewesten Semarang benoemd, waarvan hij als oorzaken opgeeft de billijke behandeling der bevolking, de bevrijding van de gewone heerendiensten en de gegoedheid van den Chinees, waardoor hij in staat was zaaipadi in voorschot te verstrekken en daardoor de landbouw ten zeerste te doen toenemen. De beide eerste redenen golden in nog hoogere mate voor de Chineesche huurlanden in den Oosthoek, de strandvlakten

van Besoeki en Panaroekan. Ook hier waren de heerendiensten nagenoeg geheel afgeschaft en werd de bevolking voor den vereischten arbeid betaald; moerassen werden gedempt, bosschen uitgeroeid en althans in Besoeki schier alle bereikbare grond tot den landbouw geschikt gemaakt. En wat niet minder hoog te stellen is: de van den landman gevorderde schatting werd in verhouding tot den oogst gebracht, een hervorming, die Van IJsseldijk, radicaler dan Van Overstraten, op alle regentschappen toegepast wenschte te zien [1]). Gevolgd werd deze wijze van handelen door den regent van het kleine Banggil, die van Chineesche afkomst was en zijn landje even voortreffelijk in cultuur had gebracht, waarom dan ook Malang en Ngantang onder zijn bestuur gesteld werden. Naar al deze regentschappen verhuisden tal van Madoereezen, en ook ingezetenen uit de andere stranddistricten, ja zelfs uit de Vorstenlanden, waardoor ook de beide laatstgenoemde gewesten, die toen reeds bleken uitstekende koffielanden te zijn, beter bebouwd werden; slechts om het te moeilijk transport werden zij niet tot rijstleverantie verplicht.

De regentschappen van den Oosthoek van Banggil oostwaarts bleven tot 1784 wegens de gevolgen der Balambangansche onlusten van alle leverantiën vrijgesteld [2]), maar sedert werden deze weer geheven en verhoogd, vooral voor Banggil, Pasoeroean en Banger (Probolinggo), welke beide laatste mede veel Madoereezen trokken. Ten slotte werd ook tot kolonisatie van wildernissen in het oude Balambangan overgegaan. De regent van West-Balambangan, even flink als zijn broeder van Banggil, verhuisde van het afgelegen Poeger naar Bondowoso, waar hij zich te midden der bosschen een dalem bouwde en een begin met de cultuur maakte. Banjoe-wangi of Oost-Balambangan bleef nog steeds weinig bevolkt [3]). Toen de Engelsche oorlog sedert 1795 wervingen

---

[1]) De Jonge XIII. 549.

[2]) Vgl. boven, bl. 194.

[3]) Memoriën en Verslagen van Van der Burgh, Van der Niepoort, Siberg en Van IJsseldijk bij De Jonge XI en XII, passim; Memorie van Van Overstraten (R. A.).

onder de bevolking noodig maakte, gingen deze onmiddellijk vergezeld van hun gewoon gevolg, het verloopen der bevolking, zoowel op Madoera als in den Oosthoek, en leidden zelfs tot een opstand in Banjoewangi [1]).

Sterk valt, wat de bevolkingstoestand aangaat, de tegenstelling in 't oog tusschen de beide hoofdsteden Batavia en Semarang. Het aantal Europeanen in de laatste stad nam sterk toe en als gevolg daarvan en van den levendigen handel ook de volkrijkheid der kampongs, zoowel van Javanen als van Maleiers en Makassaren. Hier doet zich een der stellig zeer zeldzame gevallen voor, dat de regeering zich verplicht acht tegen die toeneming van het aantal inwoners maatregelen te beramen, en wel ten bate van den gezondheidstoestand. Vergeefs echter trachtten Greeve en zijn opvolger Van Overstraten de inlanders te bewegen naar het dun bevolkte Demaksche te verhuizen; te vergeefs zelfs stelde de eerste een hooge belasting op den huizenbouw in de kampongs der overzeesche natiën in. Semarang bleef in grootte en bloei toenemen [2]).

Het laatste gedeelte van Java waarin wij den toestand der inlandsche bevolking in dit tijdvak hebben na te gaan, zou men het best „Batavia en Onderhoorigheden" noemen. Het wordt echter in de geschriften van dien tijd veelal Jakatra of Koningrijk Jakatra geheeten [3]), omdat het rijkje Djakarta, van welks voormaligen omvang en gewicht men zich zeer overdreven voorstellingen vormde [4]), als de kern van dat gebied werd aangemerkt. Men kan het nader splitsen in de volgende onderdeelen: a. de Stad zelve, bestuurd door een collegie van schepenen, b. de Ommelanden, onder het bestuur van heemraden, c. de Jakatrasche Bovenlanden en d. de Preanger landen, beide onder het bestuur van inlandsche regenten. Tot de Ommelanden behoorden, behalve een klein deel der tegen-

---

[1]) De Jonge, XII. LXX, v.

[2]) Siberg bij De Jonge, XII. 99; Memorie van Van Overstraten (R.-A.), 52 v.

[3]) Zie b. v. Batavia in derzelver gelegenheid, I. 9.; Huysers, O. I. établissementen, 4—6; Radermacher in Verh. v. h. Bat. Gen. I. 19.

[4]) Zie I. 319—22, 370.

woordige afdeeling Tangeran, dat in particuliere handen was overgegaan, bijna de geheele afdeeling Meester Cornelis en het grootste deel van Buitenzorg. Het land tusschen de Ommelanden en de Tji Dani vormde het regentschap Tangeran, waarin later werd begrepen de 600 roeden breede strook lands ten westen dier rivier, onder den naam van Grinding vermeld, die eerst in 1747 van Bantam werd verworven [1]). Dit regentschap Tangeran vormde te zamen met Tji Andjoer (het westelijkste en grootste der tegenwoordige Preanger-Regentschappen) en een deel van de huidige afdeeling Buitenzorg, wat men de Bataviasche of Jakatrasche Bovenlanden noemde. De schier geheel woeste streken van Tji Andjoer, waarvan men aanvankelijk niets wist, is men reeds vroeg losweg als het Djakartasche bovenland gaan beschouwen, en men verkreeg zonder veel moeite van Mataram, dat zij als Compagnie's gebied erkend werden, toen de Tji Taroem als grens tusschen hare bezittingen en de onderhoorigheden des Soesoehoenans gesteld werd [2]). Den naam van Preangerlanden gaf men aan de landen die thans de regentschappen Bandong en Soemedang en de residentie Krawang vormen, en bestonden uit de regentschappen Batoe Lajang, Bandong, Parakan Moentjang, Soemedang, Pamanoekan met Pegadèn, Tji Asem, Krawang en Adiarsa [3]). De oostelijke Preanger, die de Compagnie in 1705 verwierf [4]), werden, zooals wij reeds zagen, niet aan

---

[1]) Zie boven, 186; Mossel bij De Jonge, X. 243; De Jonge, XII. 390.

[2]) Zie boven, 27.

[3]) Zie o. a. De Jonge, XII. 390. Batoe Lajang was het gedeelte van Bandong dat tusschen de Tji Taroem en Tji Sokan ligt. Over Parakan Moentjang zie noot 3 op bl. 78. Pegadèn (Pegadeng) is nog een district in de tot de residentie Krawang behoorende uitgestrekte particuliere landen van Pamanoekan en Tji Asem, terwijl Adiarsa thans een district van het regentschap Krawang is. Men kan over de toenmalige verdeeling dezer landen met vrucht de kaarten van Stavorinus en Stockdale raadplegen, maar Pegadèn ligt bij hen te ver zuidwaarts, zoodat het eer in de tegenwoordige Preanger dan in Krawang begrepen schijnt. Bij Daendels, Staat. 2 wordt Batoe Lajang niet meer vermeld en is van de Krawangsche regentschappen alleen Krawang overgebleven.

[4]) Zie boven, 99.

Batavia en Onderhoorigheden, maar aan Tjeribon toegevoegd.

De tellingen en schattingen der bevolking geven voor dit gedeelte van Java zeer geringe cijfers. Hoeveel inwoners stad en voorsteden te zamen hadden, is niet juist uit te maken, daar de opgaven slechts de zuidervoorstad bij de stad, de drie andere voorsteden bij de Ommelanden onderbrengen. Voor stad en zuidervoorstad is in het laatste deel der 18e eeuw een sterke achteruitgang te bespeuren, gevolg van het verval van den handel en den slechten gezondheidstoestand: in 1786 werden 15000 zielen geteld, in 1778 12000, tien jaar later 7000, waarbij echter de Compagnie's dienaren, wier aantal eenige honderden beliep, niet waren medegerekend. Het aantal der niet in dienst van de Compagnie zijnde Europeanen daalde in die 22 jaren van 1282 tot 475, dat der Chineezen van 2518 tot 1320, dat der slaven van 8974 tot 4211.

Uit het getal der woningen dat Radermacher voor de drie andere voorsteden, die niet door Europeanen bewoond werden, opgeeft, kan men afleiden dat de gezamenlijke bevolking van stad en voorsteden in 1778 omstreeks 26000 zielen zal bedragen hebben. Hiermede is eene opgave uit het jaar 1807 te vergelijken, die voor de stad 10000, voor de voorsteden 32000 inwoners stelt. Deze „stad en voorsteden" strekten zich niet verder uit dan wat men thans gewoon is Oud-Batavia te noemen. Gelijk Radermacher volkomen terecht opmerkt, moet men, om een denkbeeld van de grootte der hoofdplaats te verkrijgen, hierbij nog voegen alle inlandsche kampongs die rondom de eigenlijke stad gelegen waren, benevens de talrijke buitens die er bij aansloten. Maar aangezien deze alle bij de Ommelanden werden gerekend, is het niet mogelijk tot een eenigszins juist cijfer voor de menschenmassa in geheel Batavia te geraken.

In de Ommelanden vermeerderde de bevolking volgens de opgaven, en wel van 103000 in 1766 tot 134000 in 1788, wat wellicht deels aan nauwkeuriger opneming is toe te schrijven, deels aan invoer van slaven en immigratie. De cijfers voor de Bovenlanden en de Preanger bewijzen hun eigen onbetrouw-

baarheid, daar ze in 1777 31000, in 1778 86000 zielen geven! Ook het cijfer voor 1795: 206000 kan slechts weinig dichter bij de waarheid geweest zijn, al neemt men in aanmerking dat nog heden Krawang en Tji Andjoer tot de zwakst bevolkte gedeelten van Java behooren [1]).

Reeds sedert het midden der 17de eeuw vindt men melding van pogingen om door het ophoogen van lage gronden, het afleiden van rivieren en het graven van grachten den landbouw in de Ommelanden der stad tegemoet te komen. In 1647 werden de Antjolsche vaart en de Amanusgracht, in 1648 de Molenvliet, in 1677 de Mookervaart begonnen, en in 1664 werd het collegie van heemraden ingesteld, dat met het opzicht over de politie, de wegen, bruggen en vaarten in de Ommelanden belast werd; maar hoe primitief desniettemin de toestand was, blijkt uit het rapport van twee gecommitteerde heemraden, die, in het laatst van 1681 naar Tangeran vertrokken om de werken aan de Mookervaart te gaan opnemen, in weerwil dat hun een militair escorte en een goed aantal arbeiders was medegegeven, halverwege moesten terugkeeren, daar het hun niet mogelijk was verder door de dichte bosschen heen te dringen [2]). De landerijen hadden dan ook bijna geen waarde. De Hooge Regeering, die er het recht van den veroveraar op liet gelden, gaf ze voor niet aan inlandsche hoofden en aan anderen tot belooning van geringe diensten in leen of eigendom, of stond ze af naar de geschatte waarde, die, altijd gering, steeds minder was naarmate zij verder van de stad verwijderd waren [3]). Het duurde tot het begin der achttiende eeuw eer een Europeaan eene landbouwonderneming in de Ommelanden tot stand bracht. De directeur-generaal

---

[1]) De Jonge, XI. 69, 363 v.; XII. 164, 390; Verh. v. h. Bat. Gen. I. 48; Keuchenius, Tijdschr. v. I. T. L. en Vk. XXII. 435 en de noot van N. P. v. d. Berg ald., 436; Klerk de Reus, 234 v. Ms. plattegronden in het Rijks-Archief, zie Inventaris der verzameling kaarten, I. 176—7.

[2]) J. Hooyman, Landbouw in de Ommelanden, in Verh. v. h. Bat. Gen. I. 185—188.

[3]) Veeckens in T. v. N. I. 1849 I. 245. Mossel bij De Jonge, X. 249.

Chastelein legde toen het landgoed Depok aan [1]), dat hij, tegelijk met de vrijheid, bij testament aan zijne slaven schonk, onder voorwaarde dat zij binnen twee jaar na zijn dood het Christendom zouden omhelzen. Op deze wijze werd tevens de grond gelegd tot eene inlandsche christengemeente, die nog bestaat [2]).

Onder de takken van den landbouw die nu allengs in de Ommelanden eenige ontwikkeling erlangden, neemt de suikercultuur de eerste plaats in, en zij zou ongetwijfeld nog veel grooter vlucht hebben genomen, zonder het ongelukkig stelsel der Compagnie om telkens de productie te regelen naar den vermeenden stand der markt. In 1710 telde men in de Ommelanden 131 suikermolens. De Hooge Regeering oordeelde dit te veel, en bepaalde dus dat geen nieuwe molens mochten worden opgericht, terwijl iedere molen tot eene jaarlijksche levering van 300 pikols werd beperkt. Men wenschte toen zelfs vermindering van het aantal fabrieken, maar was daarvan in 1721 reeds weder teruggekomen. Toch werd die wensch vervuld, en wel op zeer ongewenschte wijze, door de verwoestingen die de Ommelanden in den Chineeschen oorlog teisterden. In 1745 waren nog slechts 52 molens werkzaam, doch zij werden dat jaar met 13 vermeerderd. De Regeering, vreezende dat de suiker weder te overvloedig zou worden, bepaalde nu dat het aantal 70 niet zou mogen overschrijden. In 1750 werd vergund het tot 80 te vergrooten. Bij een onderzoek in 1767 door de heemraden gehouden, bleek dat er 82 aanwezig waren, maar dat enkele stil stonden bij gebrek aan brandhout. Daar de beschikbare voorraad hiervan met het jaar verminderde, was in 1779 het aantal molens gedaald tot 55, waarvan 24 aan Europeesche, 26 aan Chineesche eigenaars behoorden, en 5, die op grond van de Compagnie stonden, verhuurd werden. In 1796 waren er deels door dezelfde oorzaak, deels ook doordat de molens bij den lagen prijs, dien de Regeering voor de suiker betaalde, niet langer

[1]) Hooyman, t. a. p. 188. Is soms het daar nevens Depok genoemde Siringsing verbastering van Tjilintjing?

[2]) Nyland, Schetsen uit Insulinde, 36.

bestaan konden, nog slechts 40 over, hoewel men in 1786 bij plakkaat bepalingen op verplichte aanplant had gemaakt. Intusschen was, bij de vermindering van het aantal fabrieken, de hoeveelheid vervaardigde suiker toch vooruitgegaan, daar de gemiddelde opbrengst per molen was toegenomen tot ongeveer 1800 pikols [1]). Behalve de suiker moesten ook de koffie, peper, indigo, kurkema en garens — die echter alleen in de hooger gelegen landen werden geteeld — benevens een tiende van de padi op de leenlanden der regenten en eenige particuliere landen voortgebracht, aan de Compagnie tegen vaste prijzen geleverd worden. De padi-tienden werden echter in 1746 in de opbrengst eener bepaalde hoeveelheid bossen veranderd, die bij besluit van 27 Februari 1778 nog eene aanmerkelijke vermindering onderging [2]).

De afstand van landen bij taxatie had inmiddels langzamerhand voor publieken verkoop plaats gemaakt, ofschoon de schatting in enkele bijzondere gevallen behouden bleef. Wij hebben vroeger kennis gemaakt met het plan om het landgoed, nog onder den naam van Buitenzorg bekend, aan den gouverneur-generaal Van Imhoff op te dragen [3]). Ofschoon de Bewindhebbers den afstand in 1747 in beginsel hadden goedgekeurd, werd nog lang over de voorwaarden beraadslaagd, en toen de missive van Bewindhebbers van 18 September 1750, waarbij deze eindelijk geregeld werden, in Indië kwam, was Van Imhoff reeds overleden. De afstand zou plaats hebben aan Van Imhoff en zijne erfgenamen tegen billijke vergoeding der waarde naar taxatie, en onder verplichting van vaste leverantiën als aan de regentenlanden waren opgelegd. Daar de erfgenamen van Van Imhoff minderjarig of uitlandig waren, zou het geheele plan met Buitenzorg verijdeld zijn,

---

[1]) Hooyman, t. a. p. 238—241, 247; Teisseire, Tegenw. staat der suikermolens, ald. V; Nederlandsch-Indisch Plakkaatboek, uitgegeven door Mr. J. A. v. d. Chijs, IV. 6, V. 253; De Jonge, IX. 73, 80; Raffles, History, I. 236 noot.

[2]) Veeckens, t. a. p. 250. Plakkaatboek, V. 418, X. 141 v.; Riesz, De particuliere landerijen en de geschiedenis, 15, 20, 28.

[3]) Zie 157.

indien niet de gouverneur-generaal Mossel zich bereid had verklaard, het landgoed onder die voorwaarden en verplichtingen voor zich te aanvaarden. De afstand had plaats bij besluit der Regeering van 7 Juni 1751. Sedert ging Buitenzorg, voor een geldsom, die in 1776 op 41500 rijksdaalders bepaald werd, van den eenen gouverneur-generaal op den anderen over [1]).

Bij de verschillende vormen van uitgifte bleven doorgaans de Javanen, die den grond vóór den afstand bewoonden, daarop gevestigd. In 1739 werd het hun zelfs verboden te verhuizen [2]), wat niettemin toch plaats had; meermalen trachtte de eene landheer de opgezetenen aan den anderen af te troggelen. Bij den verkoop schijnt er langen tijd niet aan gedacht te zijn iets vast te stellen omtrent de betrekking van den landheer en de opgezetenen, zoodat deze geheel van de oude gebruiken afhing; doch onder den gouverneur-generaal De Klerk zijn daaromtrent, bij plakkaat van 31 December 1778, eenige billijke bepalingen gemaakt. De Javaansche opgezetenen moesten één dag in de week den landheer ten dienste zijn en waren op sommige landen bovendien met de leverantie van padi aan de Compagnie belast, volgens het reeds vermelde besluit van 27 Februari te voren. Overigens werden alle voor hen drukkende servituten afgeschaft, willekeurige boeten en het vergen van onbetaalde diensten en leveringen, ook van transportmiddelen, verboden, en tarieven voor de betaling der hun verschuldigde loonen vastgesteld [3]). Sommige landheeren stelden, behalve de Javaansche opgezetenen, ook slaven of elders op Java gehuurde arbeiders te werk, en op sommige landen waren Chineezen

---

[1]) De Jonge, X. 189 n., XI. 66; Plakkaatboek, X. 4; Faes, Ontwerp nieuw reglement op de part. land. bew. d. Tji Manoek, 250.

[2]) Plakkaatboek, IV. 491.

[3]) Plakkaatboek, X. 289. Faes, die betoogt dat de bepaling van het bedoeld plakkaat omtrent de heerendiensten alleen voor de regentenlanden, niet voor de particuliere landerijen gold (Gesch. part. landbezit op West-Java, bl. XIII en Ontwerp, 116) en voor die meening steun vindt in den aanhef der resolutie bij De Jonge, X. 289, verzuimt aan te toonen, hoe die aanhef is overeen te brengen met andere bepalingen der resolutie, die kennelijk op de particuliere landen slaan, bv. n⁰. 15 (zie Faes, Ontwerp, 96).

werkzaam, deels als akkerlieden, deels als arbeiders bij de suikermolens en arakbranderijen, deels als ambachtslieden, inzonderheid smeden, of als neringdoenden. De Chineezen op de particuliere landen waren, tot bevordering van den landbouw, van de betaling van hoofdgeld vrijgesteld [1]).

Terwijl de kleine perceelen in de nabijheid der stad voor een groot deel aan inlanders en Chineezen waren afgestaan of verkocht, waren de later uitgegeven uitgestrekte landgoederen in de verderaf gelegen Ommelanden meest in handen van rijke Europeanen. De ingezetene was hier in denzelfden ongelukkigen toestand als overal steeds geheerscht heeft, waar de eigenaar zelden of nooit op zijn land vertoeft en het beheer daarvan aan rentmeesters overlaat, vooral waar deze, als hier de mandoors, een ruw slag van volk vormden, deels inlanders, deels gewezen matrozen en soldaten of andere blanken van lagen stand, die zonder eenige beperking hun losbandig leven leidden, en de bepalingen van het plakkaat van 1778 met voeten traden [2]).

In de Jakatrasche en Preanger regentschappen was het toezicht op de regenten nog veel geringer dan in de regentschappen van de Noordoostkust. Wanneer zij slechts zorgden voor de bedongen leveringen in geld en producten aan de Compagnie, bemoeide de Regeering zich slechts zelden met de wijze waarop zij hunne onderhoorigen behandelden. In de „Aanmerkingen over de Jakatrasche landen" van den Gouv. Gen. Mossel [3]) wordt ons van de inlandsche bevolking onder het bestuur dier hoofden een zeer somber gekleurd tafereel opgehangen, dat in die dagen en later ook nog grootendeels op de Ommelanden toepasselijk was. De Javaan, zoo leert ons dat geschrift, was wel vrij in naam, maar in de werkelijkheid meestal niet beter dan een slaaf. De regenten waren namelijk gewoon aan hunne onderhoorigen geld te leenen, waarvan het kapitaal, naar hunne rekening, nooit ten volle inkwam, zoodat die arme lieden meest levenslang aan hen

[1]) Veeckens, t. a. p. 255.

[2]) Keuchenius in Tijdschr. v. I. T. L. en Vk. XII. 437 v.

[3]) De Jonge, X. 236.

verbonden bleven, tegen genot van het eenvoudigste levensonderhoud Al de vruchten die hun arbeid afwierp, werden beschouwd als nauw voldoende tot kwijting der renten, of mochten zij al soms een deel der schuld zelve kunnen vereevenen, dan waren zij toch meestal verplicht tusschen den eenen oogst en den anderen op nieuw geld of zaadpadi te leenen, zoodat zij levenslang verkeerden in den toestand, die in onze dagen onder den naam van pandelingschap bekend is, — eene oude instelling bij den Maleischen volksstam, die thans wel op Java, maar nog niet overal in de Buitenbezittingen is verdwenen. Maar niet veel beter was de toestand van hen die hunne vrijheid niet op deze wijze verloren hadden. Van de gelden door den regent voor de door hen geteelde producten van de Compagnie ontvangen, werd hun doorgaans weinig, voor indigo en garens zelfs veelal niets uitgekeerd; van hun padi werd hun niet meer dan de helft gelaten, en over hun vee werd vrijelijk beschikt. Gedurig werden onbeloonde heerendiensten van hen gevergd, en onder die omstandigheden was de anders matige opbrengst van een reaal per huisgezin als hoofdgeld een drukkende last. De arme inlander mocht blijde zijn indien hij genoeg overhield om een kleedje om het lijf en wat zout voor de keuken te koopen, en een enkele maal zich kon vergasten aan het pluimvee dat hijzelf had grootgebracht.

Maar zoo de regenten hunne onderhoorigen knevelden, zij zelven werden op hunne beurt gekneveld door de ambtenaren der Compagnie. Wat voor Tjeribon de Resident, wat op de Noordoostkust de Gouverneur was, was in de Jakatrasche en Preanger Bovenlanden de Gecommitteerde voor de zaken van den Inlander. Deze ambtenaar had slechts honderd gulden traktement in de maand, maar de geschenken die hem de regenten jaarlijks voor het „kantoor en de ongelden" moesten opbrengen, werden op 7700 rijksdaalders gerekend. Dat zij ook voor hunne aanstelling moesten betalen, laat zich bevroeden. De bekrompen staatkunde der Compagnie had, nevens Tjeribon, hoofdzakelijk de Jakatrasche en Preanger regentschappen met de levering der vereischte koffie belast en, zooals

ons reeds bleek, de teelt van dit product op de Noordoostkust weinig aangemoedigd of zelfs tegengegaan. De voordeelen die de Gecommitteerde uit deze cultuur genoot, deden voor die van den resident van Tjeribon weinig onder; zij werden in 1793 voor de berekening van het ambtgeld op 33,700 rijksdaalders in het jaar gesteld, maar moeten volgens andere opgaven nog veel meer bedragen hebben. Hierbij kwamen nog de handelswinsten, overwichten, spillagiën enz., zoodat ook het ambt van Gecommitteerde voor de zaken van den Inlander tot de meest begeerlijke posten werd gerekend die de Compagnie te begeven had [1]).

De regentschappen leverden behoudens de suiker dezelfde producten aan de Compagnie die bij de Ommelanden genoemd zijn en in veel grooter hoeveelheid. Onder deze was de koffie verreweg de belangrijkste. De levering beliep meestal tusschen 50000 en 70000 pikols, een jaar, 1793, zelfs 86000 [2]).

Het behoort niet tot mijne taak het stelsel der Compagnie verder te beschrijven. Alleen van zijn invloed op den maatschappelijken toestand der bevolking heb ik eenig denkbeeld willen geven, voor zoover het materiaal en de grenzen die ik mij moet stellen, dit toelieten. Wreedheid behoort niet tot hare heerschende ondeugden, maar hare kortzichtige inhaligheid heeft misschien meer kwaad gesticht dan zij door wreedheid had kunnen doen. Zelfs de gruwelen van een Nero troffen slechts weinige slachtoffers in zijne nabijheid, en lieten de welvaart der provinciën ongedeerd; maar een slecht ingericht bestuur is een algemeene ramp. De grootste dwaling wellicht die de Bewindhebbers begingen, was de geringe bezolding der ambtenaren, die hen dwong de oogen te sluiten voor misbruiken en knevelarijen, even verderfelijk voor de Compagnie zelve als voor de arme Javanen Het zou de ongerijmdheid zelve geweest zijn te onderstellen, dat zij die hunne beste jaren in dienst der Compagnie gingen doorbrengen, ver van hun vaderland, ver van alle genietingen die

[1]) Hageman in T. v. I. T. Ld. en Vk. IX. 350; D. van Hogendorp, Bericht, 65; Lauts, IV. 187.

[2]) De Jonge, XII. 329, XIII. 234.

de beschaving aanbiedt, en in een klimaat dat voor de gezondheid en den levensduur destijds vrij wat meer gevaarlijk werd geacht dan thans, zich zouden vergenoegen met het schrale loon van eenige honderden guldens dat de Compagnie hun toelegde, zonder eenig uitzicht op de verzekering van hun volgend lot. Zij die naar Indië gingen, gingen er heen om fortuin te maken; men wist dit, en gaf hun toch geen gelegenheid om op eerlijke wijze tot welstand te geraken. De weg tot rijkdom lag alleen door misbruiken. De schatten die naar het moederland hadden moeten vloeien om de aandeelhouders van gedurige dividenden te verzekeren, werden afgeleid in de koffers der ontrouwe beambten. Het lichaam kwijnde weg door de overvoeding der leden. In onze dagen kan niemand zich meer verwonderen over den val van eene handelscompagnie die, onder den drang van onvoorziene en ten deele zelfs ongewenschte omstandigheden, tot een souvereine macht opgewassen, door het willekeurig beperken der productie de bron harer inkomsten vrijwillig verstopte en zich met open oogen door hare dienaren liet bestelen.

Toen in 1774 het loopend octrooi der Compagnie eindigde, was de Regeering in het moederland reeds lang niet gerust omtrent haren toestand, en nadat eerst slechts eene verlenging van twee jaar was verkregen, kon de verzekering van haar bestaan tot 1796 slechts met vrij wat moeite worden doorgedreven. De oorlog met Engeland, die in 1780 uitbrak, verhaastte de krisis, minder nog door het positieve nadeel dat hij haar veroorzaakte, dan doordien hij hare zwakheid aan het licht bracht. Java liet die krijg zelfs onberoerd, ofschoon men in 1782 voor een aanval op Batavia vreesde, waarom men strandbatterijen aanlegde, de inlandsche troepen vermeerderde en oefende, de opgezetenen der particuliere landen wapende, de trouw der Javaansche vorsten door het vragen van hulptroepen op de proef stelde, en 4000 man, door den Soesoehoenan gezonden, in het Krawangsche legerde [1]). Het herstel van den vrede in 1784 bracht de Compagnie

[1]) Hageman, Handl. I. 211; Meinsma, I. 205; Alting bij De Jonge, XII. 35.

geen nieuwe welvaart aan, omdat de oorzaak van haar verval dieper lag. Vruchteloos trachtte men het ineenzakkend lichaam door voorschotten en geldleeningen te schragen, vruchteloos staken achtbare staatscommissiën de hoofden bijeen om middelen tot herstel te beramen. Eindelijk vertrokken in 1791 Nederburgh en Frijkenius uit het vaderland, om zich bij hunne komst in Indië met den gouverneur-generaal Alting en den directeur-generaal Van Stockum te vereenigen tot een Generale Commissie, gemachtigd om doortastende hervormingen tot stand te brengen. Van Stockum, reeds lang overleden toen in November 1793 de uit Nederland gezonden leden, na een lang oponthoud aan de Kaap, te Batavia aankwamen, werd door Altings schoonzoon Siberg vervangen, en de Commissie geraakte daardoor onder den invloed eener familieregeering. Nog door geen enkelen maatregel had zij getoond dat zij op de hoogte harer taak was, toen in 1795 de omwenteling en, ten gevolge daarvan, een nieuwe oorlog met Engeland uitbrak Die oorlog, die tot den vrede van Amiens in 1802 voortduurde, kwam Nederland op het verlies van een groot deel zijner koloniën te staan, maar verschoonde wederom tegen alle verwachting Java, behalve dat Batavia van 23 Augustus tot 12 November 1800 werd geblokkeerd door een Engelsch eskader, dat tot afscheid de werven der Compagnie op het eiland Onrust in brand stak. De kampong Maroenda, oostelijk van Tandjong Priok, die, dagelijks door de kleine vaartuigen der Engelschen geteisterd, door de Regeering te Batavia wegens gebrek aan middelen niet voldoende kon beschermd worden, koos een oogenblik de zijde onzer vijanden en stelde zich onder Britsche bescherming; maar voor 't overige vertoonde zich op Java geen schijn van weerspannigheid of verzet, ofschoon men de forten in Bantam en de Vorstenlanden schier geheel van hunne garnizoenen had moeten ontblooten, om althans de hoofdstad in staat van verdediging te kunnen stellen [1].

[1] Nederburgh, Verhand. 35, 178—181. De Jonge, XIII, bl. XIII v.; Van Overstraten ald. 17 v.

Toch meene men niet dat het ontzag voor de Compagnie door hare zwakheid geen schade had geleden. Nederburgh moest het anders ondervinden, toen, ter gelegenheid zijner vrij nuttelooze en slechts op praalvertooning berekende reis naar Java's Noordoostkust in 1798, de Soesoehoenan en Sultan weigerden hem aan hunne hoven te ontvangen op een voet waardoor zij de meerderheid van den eersten commissaris-generaal zouden erkend hebben, zoodat hij genoodzaakt werd van de hofreis af te zien [1]). Nog meer ondervonden het de vertegenwoordigers der Compagnie aan het Hof van den nieuwen Sultan van Jogjakarta, die gedurig in hunne memoriën klaagden dat zij zich allerlei onbeschoftheden moesten laten welgevallen [2]).

Onder zulke omstandigheden was de tijd voor hervormingen voorbij. Na veel onvruchtbaar gehaspel onder de leden der Hooge Regeering, keerde Nederburgh in 1799 naar het vaderland terug, en de reeds in 1798 in beginsel besloten opheffing der Compagnie kreeg haar beslag, toen in 1800 de nieuw ingestelde Raad voor de Aziatische bezittingen het bewind over de gewesten die niet in handen der Engelschen gevallen waren, in naam van den Staat op zich nam.

ZESDE HOOFDSTUK.

Het overgangstijdperk.

Tusschen den val der Compagnie en het herstel van het Nederlandsche gezag op Java na een kortstondige vreemde heerschappij, verliepen zestien jaren, in welke buitengewone lotwisselingen elkander met verbazende snelheid opvolgden. Ik noem dit tijdvak dat van overgang, omdat wij in 1816

---

[1]) Journ. der reis van Nederburgh door Wardenaar en Du Puy. Inleid. XIII—XVII. Dat Van Overstraten in die weigering de hand had kan ik niet gelooven.

[2]) Valck in T. v. N. I. VI. 3. 137; vgl. Van Overstraten bij De Jonge, XII. 412 v., 434 v.

een nieuw stelsel van koloniaal beheer zien huldigen, voor welks invoering de val der Compagnie de noodzakelijke voorwaarde was; dat wij in de eerste jaren na dien val langzaam en schoorvoetend, later door Daendels met krachtige hand zien voorbereiden; en dat, toen de oude instellingen door de kortstondige Fransche heerschappij nog meer geschokt en door de Engelsche verovering geheel afgebroken waren, het richtsnoer werd van het bestuur van Raffles, ofschoon dien Britschen landvoogd de tijd niet gelaten werd om de nieuwe orde van zaken behoorlijk te vestigen. Commissarissen-Generaal, met de overneming van Java belast, vonden dus het bestuur over dat eiland in een chaotischen toestand; maar de denkbeelden van Raffles in de hoofdzaak omhelzende, maakten zij deze tot den grondslag der nieuwe instellingen, en ofschoon die denkbeelden in vele opzichten tegenspraak vonden, en zelfs de reactie daartegen een tijd lang zegepraalde, drongen zij toch werkelijk steeds dieper door, en wordt in het algemeen het geheele tijdvak van 1816 tot op den huidigen dag, maar inzonderheid dat sedert de vaststelling van het nieuwe Regeeringsreglement in 1854, daardoor geheel beheerscht.

De jaren die van den val der Compagnie tot aan de aanvaarding van het bestuur door Daendels verliepen, waren voor Java in vele opzichten gunstiger dan men had mogen verwachten. Van Overstraten, gouverneur-generaal en tevens als zoodanig een der commissarissen-generaal sedert 1797, bleef, nadat Nederburgh de Hooge Commissie ontbonden had en naar Nederland vertrokken was, alleen met het bestuur belast, en regeerde Java niet zonder beleid naar strikt conservatieve beginselen, terwijl in Nederland over de noodige hervormingen werd beraadslaagd en een hartstochtelijke strijd tusschen Nederburgh en Dirk van Hogendorp over de grondslagen van het koloniale stelsel werd gevoerd. In 1801 overleden, werd Van Overstraten eerst door Siberg en in 1805 voorloopig door Wiese opgevolgd. Beide waren zwakke en schroomvallige mannen, en Wiese, wien trouwens bij zijne

aanstelling uitdrukkelijk bevel was gegeven alles op den ouden voet te laten, meende reeds een zeer stoute daad te verrichten, toen hij, onder den sterksten aandrang, den Gecommitteerde voor de zaken van den Inlander schorste en een commissie tot onderzoek van den staat der Bovenlanden benoemde, — een maatregel die, zegt men, schier onmiddellijk door een belangrijke vermeerdering van de opbrengst der koffie aan de Regeering gevolgd werd. In 1807 bedroeg zij 104,000 pikols [1]).

De vrede van Amiens, in 1802 gesloten, was van korten duur, en in den in 1803 weder uitgebroken oorlog werd Nederland op nieuw gewikkeld. Java was nu andermaal schier geheel van het moederland afgesloten en aan zich zelf overgelaten, zoodat er een groot gebrek heerschte aan bijna alle artikelen die men gewoon was uit Europa te ontvangen, en men zelfs het leger grootendeels kleeden moest in op Java vervaardigde lijnwaden. Dat het koloniaal bestuur zich desniettegenstaande zonder schulden te maken staande hield en in de behoeften der onderhoorigheden voorzag, belangrijke sommen aan land- en zeemacht ten koste legde, en toch zulke gunstige financiëele resultaten opleverde, dat, toen Daendels het bestuur aanvaardde, de schatkist bijna 2½ millioen in geld en de magazijnen voor meer dan 8 millioen waarde aan producten bevatten [2]), is eene verrassende uitkomst, waarvan de oorzaken wel een oogenblik onze aandacht verdienen. Die goede resultaten zijn in de eerste plaats toe te schrijven aan het stelsel der Compagnie om de inlanders te besturen door hunne eigene hoofden, en de belangen dezer laatsten ten

[1]) Van Polanen, Brieven, 15, 78—82; Wiese bij De Jonge, XIII. 296. Engelhard, Overzigt, 31; vgl. boven, 437. Van Deventer, die geen begrip had van de wisselvalligheid van koffie-oogsten, meent dat deze dadelijk vermeerderden en verminderden naar gelang van de aanschrijvingen (zie De Jonge, XIII. LI). — Opgemerkt moet worden dat bij het voor 1806 genoemde cijfer de pikol op 125 ℔ gerekend is, terwijl in voorgaande jaren grootendeels bij pikols van 140 ℔ gerekend was (De Jonge, XIII. 234).

[2]) Daendels, Fin. Zaken, Rapp. n°. 61.

nauwste met hare eigen belangen te verbinden. De toestand van den geringen man mocht in vele opzichten ellendig zijn, hij onderwierp zich als naar gewoonte zonder morren aan wat de hoofden hem oplegden, en de contingenten werden geregeld opgebracht; zelfs werd de cultuur van koffie, suiker en peper belangrijk op de Noord- en Oostkust uitgebreid [1]). Geene buitengewone gebeurtenissen verstoorden de binnenlandsche rust, en de troonsverwisseling die in 1804 in Bantam plaats had, waar de moord van Sultan Aboe'l-Fath aan Sultan Aboe'n-Natsr Mohammed Ishak Zeinoe'l-Mottakîn, den oudsten, maar onechten zoon van Aboe'l-Fath's voorganger en broeder van Aboe'l Mofachir, den weg tot het vorstelijk gezag baande, gaf niet tot moeilijkheden aanleiding, dank zij de aanwezigheid van eenige oorlogschepen [2]). Ook zorgde men er voor bij de vorsten van Soerakarta en Jogjakarta het besef van onze overmacht te hernieuwen. De Sultan werd in 1802 bij een bezoek van den gouverneur der Noord- en Oostkust Nicolaas Engelhard, dien hij met groot eerbetoon ontving, ernstig berispt over de vroeger genoemde en andere onwelwillendheden jegens de Regeering. Hij toonde zich vol berouw en beloofde beterschap [3]). Alleen in Tjeribon bleef de gisting voortduren, die zich reeds in het vorig tijdvak had geopenbaard en, zooals wij straks nader zien zullen, in 1802 tot uitbarsting kwam; doch die onrustige bewegingen bleven tot dat gewest beperkt. Deze algemeene toestand van vrede levert het bewijs

---

[1]) Engelhard, Overzigt, 52; Raffles, Hist. I. 256 noot; De Jonge, XII. XXIX v.; XIII. L; Hageman in Tijdschr. v. I. T. L. en Vk. IV. 369 en 374, die een juister opgaaf voor de peper geeft dan bij De Jonge t. l. p. staat.

[2]) Hageman, Handl. I. 214, 225, 263; T. v. I. T. Ld. en Vk. IX. 81; Roorda van Eysinga, Ld. en Vk. III. 308; Daendels, Staat. 57. De nieuwe Sultan wordt op deze plaatsen nu eens Aboe'l-Fath, dan weder Aboe'n-Natsr geheeten, maar dezelfde verwarring heerscht ook ten opzichte van zijn voorganger. Daar het nu zeker is (zie bl. 219) dat laatstgenoemde Aboe'l-Fath heette, kan men zich veilig overtuigd houden dat Aboe'n-Natsr de naam van zijn opvolger is. — Siberg bij De Jonge, XIII. 256 17 v.; vgl. boven 218 noot 4, waar het jaartal 1805 1804 moet zijn.

[3]) De Jonge, XIII. XXXVIII v.; Engelhard ald. 135 v.

voor de juistheid der meening, dat de Compagnie de verliezen die haar ten val brachten, niet aan haar territoriaal bezit, maar aan de slechte uitkomsten van haren handel en scheepvaart te wijten had. Als bezitster van Java, zeide Van Alphen in 1826 in de Staten-Generaal, ging zij altijd in rijkdom en welvaart vooruit [1]), en ofschoon ik niet geloof dat wij gegevens bezitten die ons veroorloven dat zonder aarzeling te beamen, meen ik toch dat het althans sedert de bevrediging van Java in 1757 zeer waarschijnlijk te achten is.

Eene andere omstandigheid die den gunstigen staat van Java's financiën verklaart, is de bloei van den handel en de hooge prijs der producten, in weerwil van den oorlogstoestand. De Engelschen lieten tot 1806 Java bijna geheel ongemoeid; en het duurde tot 1810 eer de bij den vrede van Amiens teruggegeven Molukken op nieuw de kracht hunner wapenen moesten ondervinden. Ofschoon dus nu en dan naar Amboina en Banda gezonden schepen in handen van den vijand vielen, werd toch ook menige kostbare lading specerijen naar Java gebracht. Niet enkel de koffie, de peper en suiker van Java, maar ook de kruidnagelen, muskaatnoten en foelie der Molukken werden door Noord-Amerikaansche en andere, onder onzijdige vlaggen varende handelaars opgekocht. Met de suiker en de peper gelukte dit alleen door bij levering van koffie de voorwaarde te stellen dat de kooper ook eene bepaalde hoeveelheid der beide andere artikelen moest aannemen; daarentegen ging de toenemende productie van de koffie met het stijgen van de prijzen gepaard [2]).

Maar de medaille had ook hare keerzijde. Tweemaal zond de Aziatische raad een eskader oorlogschepen, in 1802 en 1803, maar beide geheel onvoldoende bemand en bewapend, en terwijl onder het bewind van Wiese een weinig krijgshaftige geest te Batavia heerschte, waren ook de twee bevelhebbers,

---

[1]) Redevoering over het ontwerp van wet der geldleening voor Indië, 93.

[2]) Van Kampen, Ned. buiten Europa, III. 443; Van Braam in Tijdschr. v. N. I. 1863. II. 96; Siberg bij De Jonge, XIII. 9, 35; vgl. ald. 113 en 114.

de schout bij nacht Dekker en de vice-admiraal Hartsinck, geen De Ruyters. De eerste, na zijne verrichtingen tot een kruistocht langs Java's noordkust ter verdrijving der zeeroovers bepaald te hebben, verliet, in weerwil van Siberg's dringende vertoogen, de Indische wateren juist op het oogenblik toen de oorlog op nieuw was uitgebroken, en keerde niet terug zelfs toen hij op Mauritius de zekerheid gekregen had dat ook aan de Bataafsche republiek de oorlog verklaard was. Hartsinck, bij het weder uitbreken van den krijg naar Indië gezonden, zag zich daar weldra aan het hoofd eener aanzienlijke zeemacht, maar toonde zich even weinig voor zijne taak berekend, daar hij, deels wegens letterlijke opvatting zijner veel te beperkende instructiën, deels omdat een ziekelijk lichaam alle veerkracht bij hem had uitgedoofd, de gunstige gelegenheden om eenig voordeel op de Engelschen te behalen ongebruikt liet voorbijgaan, en langzamerhand al zijne schepen, voor zoo ver ze niet door schipbreuk vernield werden, in handen der Engelschen zag vallen [1]). Een Engelsch eskader, onder Sir Edward Pellew, opzettelijk naar Java gezonden om de Nederlandsche scheepsmacht te vernielen en alzoo hare samenwerking met den Franschen schout bij nacht Linois te verhinderen, verbrandde of vermeesterde in November 1806 het grootste deel onzer vloot op de reede van Batavia, terwijl de magazijnen op Onrust geplunderd of aan de vlammen prijs gegeven werden, en voltooide in December 1807 de geheele vernietiging onzer zeemacht door een aanval op Grissee, waarbij het overschot onzer schepen door de Britten genomen en ten gevolge der overeenkomst, waardoor men althans den vijand van verdere ondernemingen op Java hoopte terug te houden, verbrand werd [2]). Toen in het jaar 1808 de schout bij nacht Buyskes met een onzijdig vaartuig op Java kwam, in afwachting van het onder zijne bevelen gesteld eskader, dat

[1]) De Jonge, Gesch. v. h. Ned. Zeewezen, V. 596 v., 616 v.; Meinsma II, 1e stuk, 10; De Jonge, Opkomst, XIII. XXIV.; Siberg ald. 241 v.

[2]) De Jonge, Gesch. v. h. Ned. Zeewezen, V. 630 v.; De Jonge, Opkomst, XIII. XXVII v.; Wiese ald. 290 v.; Meinsma, II. 1e stuk, 14.

maar niet kwam opdagen, vond hij van de schepen onder het bevel van Hartsinck geen enkel meer aanwezig, daar alle door den vijand veroverd of vernield waren. Men zegt dat het onderhoud der vloot van Hartsinck aan de koloniale kas 4 millioen gulden had gekost, die geheel te haren laste gebleven zijn [1]).

De Tjeribonsche onlusten geven eene andere proeve van de zwarigheden waarmede de Regeering te kampen had en van het gemis aan veerkracht dat hare maatregelen kenmerkte. In 1802 steeg de verbittering des volks tegen zijne Chineesche verdrukkers zoo hoog, dat men hen op een aantal plaatsen verjaagde of vermoordde. De bevolking wendde zich bovendien tot den Resident om recht te vragen voor Radja Kanoman [2]); zij werd met barsch bescheid afgewezen en de aanleggers zelfs met geeseling gestraft, terwijl Kanoman en zijn broeder Kabopaten naar Batavia werden opgezonden. Nu begaven zich een duizendtal Tjeribonners in stilte op weg naar Batavia, om zich met dezelfde bede tot den gouverneur-generaal te wenden. Doch in Krawang aangekomen werden zij met geweld teruggedreven en Radja Kanoman en zijn broeder werden naar Amboina gebannen [3]).

Nu steeg de ontevredenheid der bevolking nog hooger, en toen in den omtrek van den kraton zich eene besmettelijke ziekte vertoonde, die velen wegraapte, liet zij zich door de tåpå's diets maken dat die ziekte het gevolg was van een vloek, door Radja Kanoman bij zijn vertrek over het land uitgesproken, en dat zij niet dan met zijne terugkomst zou wijken. De verwarring steeg ten top, toen Walbeeck in 1806 als commissaris met eenige troepen werd gezonden die hardhandig schijnen te zijn opgetreden. Thans eerst sloot de geheele bevolking zich bij de opstandelingen aan Gewapende benden doorkruisten het gansche land. De aanvoerders wei-

---

1) Van Alphen, t. a. p. 202.

2) Zie boven, 229.

3) Engelhard, Rapport, 330, 331.

gerden Walbeecks voorstellen in overweging te nemen en vermoordden zijne afgevaardigden [1]).

De staat van zaken werd nu zoo ernstig, dat de Regeering den gouverneur der Noord- en Oostkust, Nikolaus Engelhard, tot commissaris voor Tjeribon benoemde. Als altijd werd ook nu weder de hulp der krijgshaftige Madoereezen ingeroepen. Mangkoe Adi-ning-Rat, zoon van den regent van Bangkalang, die reeds in 1800 van Van Overstraten voor zijne tijdens de blokkade van Batavia bewezen diensten den titel van Pangéran had ontvangen, en drie jaren later, onder den titel van Pangéran Adipati Sĕtjâ Adi-ning-Rat, op zijns vaders wensch tot diens wakîl of plaatsbekleeder voor sommige regeeringszaken was benoemd, voerde het bevel over de inlandsche troepen. Volgens de Madoereesche babad was de roem zijner dapperheid zoo groot, dat de hoofdmuiter Bagoes Idoem, die de Hollandsche troepen herhaaldelijk geslagen had, zich dadelijk onderwierp. Tegelijkertijd echter wordt, op Javaansche wijze, de waarde zijner diensten inderdaad verkleind, doordien de schitterende uitslag aan bovennatuurlijke tusschenkomst wordt toegeschreven. Door een wonder van God, zoo lezen wij, meenden de bewoners van Tjeribon, toen de Pangéran zijne troepen liet aanrukken, dat zij ontelbaar waren, en hielden zich dus dadelijk overtuigd dat de muiters niets tegen hen zouden durven ondernemen [2]).

Wij mogen inderdaad aannemen, dat de vrij sterke troepenmacht aan de opstandelingen eenig ontzag inboezemde; maar Engelhard besloot den minnelijken weg te beproeven, verbood den troepen verdere vijandelijkheden en zond vertrouwde Javanen als afgevaardigden tot de hoofden der muiters om onderhandelingen met hen aan te knoopen. Deze legden hunne grieven bloot en drongen aan op de terugkomst

[1]) Engelhard, Rapport, 84, 85 v., 334 v., vgl. 169; Overzigt, 100; W. C van Braam in Tijdschr. v. N. I. 1863. II. 149; Hageman in Tijdschr. v. I. T. L. en Vk. IV. 340; Van den Broek in Tijdspiegel 1891. III. 375.

[2]) Madoereesche babad in T. v. I. T. Ld. en Vk. XX. 289—293; vgl. Engelhard, Rapport, 81, 347; en bij De Jonge, XIII. 154.

van Radja Kanoman en zijn broeder; ofschoon men, na de voorafgaande verbanning dier prinsen, vreezen mocht dat de inwilliging van dit verzoek de zwakheid der Regeering nog meer zou openbaren, toonde de commissaris, die de terugzetting van Radja Kanoman als een grooten politieken misslag beschouwde, zich geneigd aan den volkswensch te voldoen. Echter eischte hij vooraf onderwerping, en toen deze achtereenvolgens van de verschillende hoofden verkregen was, werd eene algemeene vergiffenis verleend. Den 28sten Augustus 1806 werden de bestaande bezwaren in eene algemeene vergadering van hoofden overwogen. Op de meeste punten werd redres beloofd en de terugroeping van Radja Kanoman werd toegezegd; maar het verzoek om van de gehoorzaamheid aan de Sultans te worden ontslagen, kon natuurlijk niet worden ingewilligd. Engelhard beloofde echter te zorgen dat de bevolking in het vervolg beter door hare vorsten behandeld werd, en ging dan ook werkelijk den 1sten September 1806 met de Sultans een nieuw contract aan, dat velerlei waarborgen tegen vernieuwd wanbestuur bevatte. Bij ieder hunner zouden een rijksbestuurder en eenige mantri's door de Regeering benoemd worden. Aan de Chineezen werd het huren van dessa's en het verblijf in de binnenlanden verboden. Het pandelingschap werd beperkt, het willekeurig afzetten van dorps- en districtshoofden evenzeer verboden als het heffen van geld bij hunne aanstelling. Zelfs voor den gezondsheidstoestand, in 't bijzonder der hoofdplaats, werd zorg gedragen. De rechtspleging door den landraad, waarvan de resident voorzitter was, zou worden verbeterd. De tot 1773 door den Panembahan Tjeribon bestuurde 1000 tjatjah's werden namens de Compagnie gereserveerd, met de bedoeling deze aan Radja Kanoman te schenken [1]). Tegelijk verminderde de Regeering de reusachtige winsten van den resident op de koffie-leverantie. Door den tact waarmede Engelhard was opgetreden, was het land zonder bloedvergieten bijna geheel

---

[1]) Het contract bij Engelhard, Rapport, 240.

tot rust gebracht; alleen bleven enkele benden, naar hijzelf voorspeld had, nog rondzwerven [1]).

Inmiddels was in Nederland de hervorming overwogen, die het bestuur der koloniën zou moeten ondergaan. De Commissie, den 11den November 1802 met het onderzoek der daarop betrekkelijke vragen belast, deed in haar rapport slechts zeer matige concessiën aan de wenschen der hervormingsgezinden. Zij behield alles wat nog eenigszins houdbaar was en weerde slechts de ergste misbruiken. Schier geheel in overeenstemming met haar ontwerp werd in 1804 het charter voor de Aziatische bezittingen vastgesteld; en men werd daarop te rade tot invoering van zijne bepalingen drie commissarissen-generaal naar Indië te zenden, van welke een als gouverneur-generaal zou optreden in plaats van Wiese, die tot die waardigheid slechts ad interim was benoemd. Maar eer daaraan uitvoering werd gegeven, bracht eene nieuwe wending den raadpensionaris Schimmelpennick aan het hoofd van den Staat. Deze benoemde den 11den November de heeren Elout en Van Grasveld tot commissarissen-generaal, om tevens als gouverneur-generaal en luitenant-generaal op te treden. Het reglement op het beleid der regeering, dat hun den 27sten Januari 1806 werd overhandigd, bevatte, positief en negatief, een groote toenadering tot mildere begrippen. In plaats van met het charter het beginsel voorop te stellen dat de koloniën slechts ter wille van den Staat bestaan, stelde het de belangen van den inlander naast die van den Staat; in plaats van met het charter te verkondigen dat de toekenning van grondeigendom en afschaffing van heerendiensten als grondslagen voor de verbetering van het inwendig bestuur op Java niet in aanmerking mochten komen, nam het omtrent deze punten een veel beteekenend zwijgen in acht, en op den weg der opheffing van de gedwongen leverantiën en monopoliën deed het eene belangrijke schrede voorwaarts. Maar nauwelijks hadden de commissa-

[1]) Wiese bij De Jonge, XIII. 278; Engelhard, Rapport, 345.

rissen-generaal de reis naar Indië ondernomen, toen de wil des Franschen keizers de Bataafsche Republiek omschiep tot het Koninkrijk Holland, met Lodewijk Napoleon aan het hoofd. De raad der Aziatische Bezittingen werd nu door een Ministerie van koloniën en koophandel vervangen, en de commissarissen-generaal, die reeds te Rio Janeiro waren gekomen, werden teruggeroepen, terwijl, vooral ook met het oog op de verdediging der bezittingen tegen de aanvallen der Engelschen, de kolonel-generaal, later maarschalk, Daendels den 28sten Januari 1807 tot gouverneur-generaal der Hollandsche bezittingen beoosten de Kaap werd benoemd. Het duurde echter tot 14 Januari 1808 eer hem het bestuur door Wiese kon worden overgedragen.

Slechts drie jaren, van 1808 tot 1811, voerde Daendels het bewind, maar het liet diepe sporen op Java achter. In den toenmaligen toestand van Java zou een krachtige hand als de zijne een weldaad geweest zijn, onder voorwaarde dat zij niet mistastte. Dit laatste echter heeft hij maar al te dikwijls gedaan. De inlandsche maatschappij heeft hij niet leeren kennen en dus de toestand van den inlander niet weten te verbeteren. Zijn despotieke maatregelen vervulden niet alleen de Europeesche inwoners met wrevel en schrik, maar verbitterden gelijkelijk de vorsten en het volk.

Het is natuurlijk dat een krijgsman als Daendels zijne aandacht in de eerste plaats wijdde aan de onder zijne voorgangers zoozeer verwaarloosde middelen van verdediging. De vernietigde vloot van Hartsinck was niet dadelijk door eene andere te vervangen, de Engelschen waren meesters van de zee, en aan het bouwen van groote schepen in Indië viel vooreerst niet te denken; maar het aantal der kanonneerbooten en kruisprauwen werd aanzienlijk vermeerderd, het eerste met 13, het laatste tot 40 [1]), zoowel ten behoeve der verdediging als ter bescherming van den kusthandel tegen de toenemende zeerooverij. Het laatste doel werd echter gemist, doordat verkeerde

[1]) Vgl. het rapport van Van Braam in Tijdschr. v. N. I. 1863. II. 147 met Daendels, Staat I. 26, 93; III. Mil. Zaken. Marine, Gen. Orders N°. 165.

maatregelen de zoogenaamde smalle vaart, die vreemde Oosterlingen en Maleiers langs de kust onderhielden, geheel vernietigden [1]).

De belangen der vloot moesten natuurlijk zeer achterstaan bij die van het leger. Niet alleen toch had Daendels Java in staat te stellen om de steeds dreigende aanvallen van een buitenlandschen vijand af te weren; het was ook van het begin af aan zijn streven, de oppermacht van het Gouvernement tegenover de inlandsche vorsten krachtig te handhaven. Daendels wenschte het leger in de Oostindische Bezittingen te brengen op ruim 19000 man, waarvan ruim 16000 voor Java bestemd zouden zijn Onder deze troepen zouden 4000 Europeanen zijn, maar hij kon er niet meer dan hoogstens 2400 bijeen brengen — waarschijnlijk is dit officiëele cijfer nog veel te hoog te achten — en moest het ontbrekende met Amboineezen en andere inlandsche Christenen aanvullen. Door lichtingen op Java, door aanvoer van inlanders uit allerlei deelen van den Archipel, door het vrijkoopen van slaven, trachtte men de inlandsche korpsen allengs op de vereischte sterkte te brengen; zij bleven er echter nog verre van verwijderd [2]). Te Soerabaja werd een constructiewinkel voor militair materiëel, te Semarang eene artillerieschool, te Batavia een uitmuntend militair hospitaal opgericht. Met dit alles ging de aanleg van allerlei werken tot verhooging van Java's weerbaarheid gepaard. Voor maritiem station aan de westkust was eerst de Meeuwen-, later de Merakbaai gekozen, terwijl in 't oosten Soerabaja daarvoor uitgezocht en het fort Lodewijk tot beveiliging der straat van Madoera gebouwd werd. Ook het aanleggen van den grooten postweg van Anjer tot Panaroekan, waarbij vooral voor het gedeelte tusschen Buitenzorg en Tji Andjoer verbazende zwarigheden te overwinnen waren, stond hiermede in verband, — een reuzenwerk dat in weinig meer dan een jaar voltooid werd, en, daar de arbeid in heerendienst en onder de sterkste pressie werd verricht, onbegrijpelijk weinig geld, maar tal van menschenlevens kostte. Eindelijk behooren hier ook toe

[1]) De Jonge XIII, LXXXIII.

[2]) Van Deventer in Ind. Gids. 1891 I. 798—9.

de nieuwe werken voor de verdediging van Batavia. Terwijl het kasteel van Batavia werd gesloopt, liet Daendels, toen in den laatsten tijd van zijn bestuur berichten inkwamen, dat de Engelschen zich tot een aanval op Java voorbereidden, bij het fortje Meester Cornelis, ten zuiden der stad, dat hij tot hoofdstelling koos, een veld-retranchement aanleggen, door zeven redouten versterkt, om daarin alle troepen samen te trekken die niet voor de bezettingen werden gevorderd.

De werken aan de Meeuwenbaai brachten de eerste dier botsingen met de inlandsche vorsten te weeg, die aan Daendels gelegenheid gaven deze allen achtereenvolgens te verzwakken en te vernederen, maar tevens te verbitteren en aan de Regeering ontrouw te maken. Van den Sultan van Bantam werd het noodige werkvolk gevorderd, zonder dat de traktaten daartoe recht gaven; de werken, met meer ijver dan overleg aangevangen, waren noodlottig voor de arbeiders, waarvan velen ten gevolge der schadelijke dampen uit den nieuw bewerkten bodem opstijgende bezweken. De Javanen liepen bij troepen weg, en de pogingen der hoofden om ze bijeen te houden waren vruchteloos. Daendels schreef dit toe aan tegenwerking van den Rijksbestuurder, op wien hij geen goed oog had, en liet den Sultan weten dat hij dien ambtenaar voor de levering van volk verantwoordelijk stelde. De vorst zond twee gezanten naar Batavia onder geleide van den commandeur Du Puy, om zijne bedenkingen kenbaar te maken. Daendels beantwoordde ze met harde eischen, waarvan de voornaamste waren: opzending van den Rijksbestuurder naar Batavia, dagelijksche levering van 1000 man tot voortzetting van het werk aan de Meeuwenbaai, en verplaatsing van den kraton des Sultans naar Anjer, in verband met den aanleg van een nieuw fort aldaar. Deze laatste eisch was in strijd met de gebruiken en er was in de traktaten geen zweem van grond voor te vinden. De Sultan scheen bereid om alles toe te geven, behalve dit; ook de uitlevering van den Rijksbestuurder, maar die uitlevering bleek onmogelijk, omdat Daendels den eisch daartoe in het openbaar

had gedaan en dat invloedrijke hoofd dus voor het gevaar was gewaarschuwd [1]). Toen Du Puy, op last van den gouverneur-generaal, niettemin in den kraton op voldoening kwam aandringen, werd hij door de aanhangers van den Rijksbestuurder aangevallen en vermoord. Ook een luitenant en eenige soldaten werden de slachtoffers der te Bantam heerschende opgewondenheid. Daendels, den 15den November 1808 van het gebeurde onderricht, was reeds den 16den met duizend man naar Bantam op weg en stond den derden dag daarna voor den versterkten kraton. Ofschoon deze door 3000 man werd verdedigd, verspreidde de komst der Nederlandsche troepen zooveel schrik, dat de Sultan door velen zijner grooten en een deel van het leger verlaten werd. Echter sloeg hij de hem aangeboden gelegenheid tot onderhandeling af, waarom Daendels den 21sten November den kraton binnendrong en zich van den Sultan en zijn familie verzekerde. De Rijksbestuurder werd ter dood veroordeeld, de Sultan naar Amboina gebannen. Den volgenden dag werd het Bantamsche rijk tot Nederlandsch domein verklaard; het Bataviasche gebied werd vergroot met een stuk gronds, ten westen aan het regentschap Tangeran palende en zich uitstrekkende tot 300 roeden over de Tji Mentjereh, en met de thans in de afdeeling Buitenzorg begrepen landen van Djasinga en Sadeng; de Lampongs werden onder het rechtstreeksch beheer van het Gouvernement genomen, en het overschot van het Bantamsche rijk, weinig in omvang verschillende van de tegenwoordige residentie Bantam, werd gesteld onder den Pangéran Ratoe of Kroonprins, onder den titel van Sultan Aboe'l Mofachir Mohammed Alîoe'd-dîn II [2]). Doch ofschoon deze prins den sultanstitel behield, was hij in werkelijkheid niet veel meer dan een gewoon regent. Het Gouvernement nam de inkomsten des rijks in beheer en kende aan den Sultan, behalve ongeveer 5000 realen uit eenige kleine middelen, een vast jaargeld van 15000 realen toe; een Europeesch ambtenaar, met den

[1]) Hageman in Tijdschr. v. I. T. L. en Vk. I. 199.

[2]) Over den eersten Sultan van dien naam zie boven, bl. 218.

titel van prefect, zou over hem gesteld zijn en zijn zetel vestigen te Serang; de teelt van koffie en peper zou onder het toezicht van Europeesche opzieners worden uitgebreid; het pandelingschap werd afgeschaft en het fort de Diamant zou geslecht worden om, wegens den aldaar gepleegden moord, tot een voorbeeld van straf te worden gesteld [1]).

Het was inderdaad het oogmerk van den landvoogd het geheele Bantamsche rijk aan de Javaansche vorsten ten voorbeeld te stellen, ten einde de indrukken uit te wisschen die zij in de laatste jaren van onze onmacht ontvangen hadden. Doch dit doel werd, zelfs wat Bantam betreft, slechts zeer onvolkomen bereikt. Door Daendels' geweldadig optreden, was de rust, die er jarenlang geheerscht had, geheel verstoord. Terwijl de kust gedurig verontrust werd door roovers uit de Lampongs, werd het binnenland onveilig gemaakt door velen, die, met de nieuwe orde van zaken ontevreden, zich in de bosschen tot gewapende benden vereenigd hadden. De jonge vorst werd verdacht onder den invloed der met de opstandelingen heulende priesterpartij te staan, waarom Daendels hem in Mei 1809 onder de voogdij stelde van den nieuwen, door hemzelven benoemden Rijksbestuurder en een tweeden Pangéran. Doch ook dit hielp niet. Men vernam zelfs dat de zeeroovers en de Bantammers zich bij Tji Boengoer aan de Peperbaai gezamenlijk sterk verschanst hadden, en Daendels, die in persoon eene expeditie tegen deze bende aanvoerde, moest, tot zijn groote spijt, onverrichter zake aftrekken, waarna de vijanden tegen het einde van den drogen moeson uit eigen beweging die plaats weder verlieten [2]). In Augustus 1810 noopte een bericht, dat de Engelschen een aanval op de werken aan de Merakbaai in den zin hadden, den landvoogd om zich weder in persoon naar Bantam te begeven. Inmiddels waren de klachten over den onrustigen staat des lands steeds

---

[1]) Daendels, Org. Stukk. II. Bantam, No. 4.

[2]) Engelhard, Overzigt, 150; Mackay, De handhaving van het Europ. gezag onder Daendels, 18 v.; Hageman in Tijdschr. v. I. T. L. en Vk. V. 206; De Jonge, XIII. CII.

blijven aanhouden. De rooverijen duurden voort en men had het vooral gemunt op het leven van hen die de partij van het Nederlandsch gezag waren toegedaan. Van den aanval der Engelschen kwam niets, maar Daendels maakte nu van zijn aanwezen in Bantam gebruik om zijne aandacht op nieuw aan de zaken van dat rijk te wijden. Hij besloot den 22sten Augustus over te gaan tot verwijdering van den Sultan, wien Batavia als verblijfplaats werd aangewezen, en het Bantamsche rijk te splitsen. De benedenlanden werden onder rechtstreeksch Nederlandsch bestuur gebracht en verdeeld in de regentschappen Bantam en Anjer. Maar ook nu nog werd het nuttig geacht een zweem van de macht der oude Sultans te laten bestaan. Een zoon van den vermoorden Sultan Mochjî'd-dîn werd, onder den naam van Mohammed ben Sultan Mochjî'd-dîn Zeinoe'ts-Tsalehîn, tot Sultan over den Bovenlanden aangesteld en vestigde zijn zetel te Pandeglang. Aan dezen vorst werden al de inkomsten van zijn gebied toegekend, behalve die uit den verkoop van opium; daarentegen verbond hij zich om voor de werken aan de Merakbaai een vast contingent van 300 man te leveren [1]).

Maar ook deze nieuwe regeling der Bantamsche aangelegenheden bracht geen duurzame bevrediging aan. Pangéran Ahmed, zeker een prins van het vorstelijke huis, werd het hoofd der misnoegden, die door Daendels steeds als roovers worden voorgesteld, en vond steun bij de Engelschen gedurende den tijd dat zij met de hoofden op Java verstandhouding trachtten aan te knoopen, om den weg voor de verovering des eilands te banen. Eene door Daendels uitgezonden expeditie deed aan die roovers wel veel afbreuk, maar kon Ahmed niet in handen krijgen, en toen, na de aftreding van dien landvoogd, Bantam geheel van troepen werd ontbloot, slaagde Ahmed er in zijn invloed zeer uit te breiden en zelfs den Sultan gevangen te houden. De Engelschen, aan wie hij den voorraad verkocht die hij door zijne rooftochten bijeenbracht, beschouwden hem als een ongelukki-

[1]) Daendels, Org. Stuk. II. Bantam, No. 7, 8 en 9.

gen prins, die zijne rechten tegen de Hollanders verdedigde [1]).

In Tjeribon waren de in 1806 door Engelhard gedane voorstellen nog slechts gedeeltelijk ten uitvoer gelegd; daardoor had Daendels gelegenheid eene in het algemeen daarmede overeenstemmende, maar nog eenige toevoegselen bevattende regeling in naam des Konings van Holland uit te vaardigen.

De door Engelhard als onmisbare voorwaarde der bevrediging van Tjeribon beschouwde verheffing van Radja Kanoman, den echten vertegenwoordiger van het aloude vorstengeslacht, aan wiens terugzetting het volk voor een groot deel zijne rampen weet, achtte Daendels niet geheel boven bedenking verheven, omdat zij zoo lijnrecht met de vroegere handelingen der Regeering in strijd was. Toch aarzelde hij niet ook in dit opzicht aan Engelhards denkbeelden uitvoering te geven. Die prins was reeds in 1807 uit Amboina teruggekeerd, en Engelhard leert ons uitdrukkelijk dat hij reeds tot derden Sultan verheven was [2]). De plechtigheid der investituur had echter stellig nog geen plaats gehad. Daendels droeg haar op aan den resident, of — zooals toen de titel luidde — prefect van Tjeribon, Van Lawick van Pabst, die den 25sten Maart 1808 Radja Kanoman als derden Sultan onder den titel van Sultan Tjeribon plechtig aan het volk voorstelde [3]), waarmede deze in 1768 vervallen waardigheid hersteld werd [4]).

De verwijdering van eenige bij de bevolking gehate personen, de vergunning om vrij te beschikken over alle producten die niet tot de verplichte leverantiën behoorden, en het verbod aan de Chineezen om dessa's te huren, werden bevestigd; maar Daendels gaf bovendien aan de inlanders de vrijheid naar Batavia op te komen om over verongelijkingen, hetzij van den resident of van de sultans, bij de Hooge Regeering te

---

[1]) Raffles, II. 267; Mackay, t. a. p. 20 v.

[2]) Overzicht, 98.

[3]) T. v. N. I. 1849. I. 434.

[4]) Zie boven, 224. Het denkbeeld om aan Radja Kanoman de waardigheid van Sultan Tjeribon te geven, was althans zijdelings ook in het rapport van Engelhard geopperd, 333.

klagen, terwijl het houden van pandelingen nog meer dan door Engelhard geschied was, beperkt werd en zoo mogelijk geheel afgeschaft zou worden, evenals het willekeurig in heerendienst laten kappen in de houtbosschen [1]).

Wij hadden meermalen de gelegenheid op te merken, dat het niet gemakkelijk is onder een Javaansche bevolking die eenmaal in gisting is geraakt, de rust volkomen te herstellen. Zij die gewoon zijn van roof en plundering te leven, keeren ongaarne tot ploeg en spade terug. Reeds in Mei en Juni 1808 gelukte het weder aan twee ontevreden hoofden een opstand in Tjeribon te verwekken, die echter geen groote uitbreiding verkreeg en spoedig zonder belangrijke schade voor de cultures werd gedempt. Intusschen noopte deze gebeurtenis den gouverneur-generaal om een nieuw onderzoek naar de Tjeribonsche aangelegenheden in te stellen. Den waarborg voor rustige ontwikkeling, die te vergeefs in de verheffing van Radja Kanoman bleek gezocht te zijn, meende hij nu in verdere besnoeiïng van de macht der inlandsche vorsten te moeten zoeken. Den 2den Februari 1809 stelde hij een nieuwe organisatie van Tjeribon vast, waarbij hij dat gewest zonder omwegen als eene ingelijfde provincie behandelde. Het geheele gebied der residentie Tjeribon werd gesplitst in twee prefecturen of landdrostambten. De noordelijke omvatte

[1]) De Jonge, XIII. 305; Daendels bij Engelhard, Overzigt, 351 v. Engelhard, die, eerst met Daendels op goeden voet, spoedig een bitter vijand in hem had gevonden, beschuldigt hem van zich zelven de eer gegeven te hebben van zaken, die reeds vóór zijne komst aan het bestuur waren afgedaan. Daendels had inderdaad in zijn Staat, 24, vrij wat duidelijker kunnen doen uitkomen, dat hij in de regeling der Tjeribonsche zaken nagenoeg geheel de voorstellen van Engelhard volgde; dat deze nog grootendeels buiten werking waren gebleven, en krachtdadig ingrijpen van Daendels' zijde noodig was, is wel aannemelijk. Engelhards voorstelling van de oorzaken van den opstand en de gevolgen van Daendels' maatregelen (Overzigt, 98 v.) is partijdig en wat het eerste punt betreft, niet in overeenstemming met zijn rapport. Vgl. ook Mackay, 25—31; Hageman in T. v. I. T. Ld. en Vk. V. 209 v.; Van Deventer bij De Jonge XIII, CV v. en Van den Broek in Tijdsp. 1891. III. 377 v. Geen dezer schrijvers kan gezegd worden een geheel juist overzicht geleverd te hebben.

het eigenlijke Tjeribonsche rijk, met andere woorden de tegenwoordige residentie Tjeribon met uitzondering van Galoe, dat met Limbangan en Soekapoera de zuidelijke prefectuur uitmaakte [1]). De sultans behielden hunne titels, maar zouden slechts als ambtenaren beschouwd worden en het gezag oefenen van gewone regenten. De noordelijke prefectuur zou daarom gesplitst worden in drie zooveel mogelijk gelijke deelen. Werkelijk werd, bij nadere beschikking van 13 Maart, aan Sultan Sepoeh het zuidoostelijk deel des rijks, hoofdzakelijk overeenkomende met de tegenwoordige regentschappen Koeningan en Tjeribon, aan Sultan Anom het middendeel, thans het regentschap Madjalengka vormende, en aan Sultan Tjeribon het westelijk deel, thans het regentschap Indramajoe met de particuliere landen van Indramajoe en Kandang Auer, toegewezen. De hoofdnegorie Tjeribon met de daaronder behoorende rijstvelden werd tusschen de beide eersten verdeeld [2]). Ieder dezer drie deelen bevatte, naar men berekende, ongeveer 4300 jonken rijstveld en 80,000 zielen. De contingenten door de drie sultans op te brengen, werden bepaald op 30,000 rijksdaalders in geld en 2000 kojans rijst, wat beide veel te veel bleek; om ze bijeen te krijgen zou ieder huisgezin een hoofdgeld en een deel van den rijstoogst betalen. Bovendien moest ieder huisgezin 500 koffieboomen onderhouden en het product aan de Regeering leveren voor 4 rijksdaalders het pikol van 225 ponden. Op gronden niet geschikt voor de teelt van koffie, zou katoen daarvoor in de plaats treden. Nagenoeg alle andere leveringen en alle geschenken werden

---

[1]) Vgl. boven, 225. Het besluit tot dezen splitsing schijnt reeds vóór de nadere organisatie uitgevoerd te zijn (Daendels op 12 Nov. 1808 bij De Jonge, XIII. 317).

[2]) De namen der districten bij Daendels, Org. St. II. Cheribon, No. 5, opgesomd, komen, behoudens de spelling, meestal overeen met die opgenoemd bij Raffles, Java, II. 278. Over Gebang zie boven, I. 372. Matang Hadji moet hetzelfde zijn als Lingga Djati bij Raffles, thans Mandi Rantjan; Benawang (bij Raffles Bengawan) moet overeenkomen met Indramajoe, en wel Benawang Wètan met het regentschap, Benawang Koelon met het particulier land van dien naam.

afgeschaft, maar een verlichting voor de bevolking kunnen deze wijzigingen bezwaarlijk genoemd worden. Voor de drie regentschappen der zuidelijke prefectuur werd den 31sten Maart 1809 een reglement vastgesteld, waarbij zij op den voet der Jakatrasche en onder Batavia behoorende Preanger Regentschappen gebracht werden.

Maar de Sultan Tjeribon scheen zich nog te veel zijne vorstelijke afkomst te herinneren, om zich goedwillig naar de voorschriften van Daendels te schikken. Hij werd dus den 2den Maart 1817 weder afgezet en het oostelijk deel van zijn gebied tusschen de beide andere Sultans verdeeld, terwijl het gedeelte bewesten de Tji Manoek gelegen, een vruchtbaar, maar tot dien tijd zeer verwaarloosd en bij de Europeanen schier geheel onbekend district, werd toegevoegd aan de nieuwe prefectuur Krawang, die bij hetzelfde besluit door Daendels uit de vereeniging van dit gebied met de landen benoorden de Tji Kao en de districten Tji Asem en Pamanoekan werd gevormd. Terwijl bij het contract met Jogjakarta van 10 Januari 1810 Galoe aan den Sultan van dat rijk was afgestaan, waren bij besluit van 20 Juni 1810 de beide andere regentschappen der zuidelijke prefectuur, Soekapoera en Limbangan, met de Bataviasche Preanger-landen Soemedang, Parakan Moentjang en Bandong en het tot de Jakatrasche bovenlanden gerekende Tji Andjoer vereenigd, en dus het aanzijn gegeven aan eene prefectuur, die met de tegenwoordige residentie der Preanger Regentschappen overeenkomt [2]). De verdeeling van West-Java begon dus allengs zeer op de tegenwoordige te gelijken. Eene andere wijziging dier verdeeling, die met de door Daendels gelaste uitbreiding van den verkoop van landen aan particulieren in verband staat, zullen wij beneden leeren kennen. Thans moeten wij den blik richten naar de Vorstenlanden, waar de maarschalk zijne politiek tot uitbreiding en versterking van het Europeesch gezag met niet minder nadruk toepaste.

---

[1]) Org. St. Batavia. Regentsch. No. 22.

[2]) Org. St. Cheribon, No. 14; Add. St. No. 28, art. 7.

Een der eerste maatregelen van Daendels na de aanvaarding des bestuurs was de zaken der Vorstenlanden, die tot dusver steeds door de tusschenkomst van den Gouverneur der Noordoostkust behandeld werden, rechtstreeks aan zich te trekken [1]. Terzelfder tijd werden de aan de hoven fungeerende residenten teruggeroepen en door nieuwe vervangen, die weldra den titel van ministers verkregen. In de instructie, den 25sten Februari 1808 aan deze ambtenaren gegeven, wordt hun onder andere opgedragen zich te bevlijtigen om aan de vorsten op ongevoelige wijze een zoodanigen indruk te geven van de macht en luister des Konings, als geschikt zou zijn om hun ontzag en eerbied voor de Indische Regeering in te boezemen [2]. Bij sommige gelegenheden moesten de residenten blootshoofds zonder zonnescherm op een eerbiedigen afstand voor de vorsten drie buigingen maken; als pachters der vogelnestklippen hun den wijn op een schenkblad, de sirih-doos en zelfs het waschwater aanbieden [3]. Deze vernederende plechtigheden achtte Daendels onbestaanbaar met de waardigheid van het Gouvernement dat door de nieuw benoemde ministers aan de hoven zou vertegenwoordigd worden. Hij schreef dus een nieuw ceremoniëel voor, waarbij onder andere bepaald werd, dat de ministers bij alle plechtige gelegenheden en bij verschijning voor de vorsten zich steeds een vergulden pajong, met lichtblauw middendeel en het koninklijk wapen verbeeldende, zouden laten nadragen [4].

De verontwaardiging die deze en dergelijke nieuwigheden aan de hoven veroorzaakten, was zeer groot; de Soesoehoenan en Sultan kwamen overeen zich gezamenlijk tegen de invoering te verzetten, doch toen het op handelen aankwam trad de eerste terug, en weldra werd hij door het beleid van den minister Van Braam geheel voor het Europeesch gezag gewonnen. De Sultan, die steeds met den Soesoehoenan op ge-

---

[1]) Org. St. I Praep. Mes. No. 5.

[2]) Org. St. I Praep. Mes. No. 6.

[3]) Daendels, Staat, 94; Engelhard, Overzigt, 312; T. v. N. I. VI. 3. 139.

[4]) Org. St. II Batavia. Jav. Vorsten No. 55.

spannen voet had geleefd, bij zijne onderdanen gehaat was, de populariteit van zijn broeder Pangéran Nâtâ Koesoemâ vreesde, en zelfs bij meer dan éene gelegenheid verklaren moest, dat hij zich zonder de Europeesche lijfwacht in zijn kraton niet veilig kon achten, bleef wel is waar mokken, maar durfde op den duur den krachtigen wil van den landvoogd niet weerstreven en ontving hem zelfs den 29sten Juli 1809 als gast, ofschoon hij het jaar te voren daartegen het bezwaar had ingebracht, dat hij slechts gewoon was geweest den Gouverneur der Noordoostkust te ontvangen, en geene regelen voor de ontvangst van een persoon van hooger rang waren voorgeschreven. Hij berustte ten slotte schijnbaar in alle vorderingen van den maarschalk, al kon hij kwalijk de spijt daarover verkroppen, dat deze hem bij de eerste ontmoeting te Bantoelan, vier palen van zijne hoofdstad, op een troon zittende had ontvangen, terwijl hij door twee gecommitteerden tot hem was geleid. Den 22sten Januari 1810 schreef Daendels aan den Sultan een brief waarin hij hem over zijn gehouden gedrag prees, en het scheen dat alle moeilijkheden vereffend waren [1]). Doch alles raakte opnieuw op losse schroeven, toen kort daarna de tusschenkomst van den landvoogd weder in eene andere aangelegenheid werd vereischt.

De regent van Madioen, Radèn Rânggâ Prawirâ Dirdjâ, schoonzoon en gunsteling van den Sultan, onderscheidde zich onder de Javaansche hoofden door trotschheid en aanmatiging, en wist zich, ofschoon hij klein van gestalte en aan het éene been kreupel was, algemeen gevreesd te maken. Zijn dalem te Magettan had hij versterkt en met geschut bewapend, en hij hield eene krijgsmacht veel grooter dan met de bevelen van den Sultan overeenstemde. Ter hoofdplaats Jogjakarta had hij eene hofhouding als oppermachtig vorst en liet hij zich de eerbewijzen toekennen, aan de souvereiniteit verbonden. De Sultan zelf was voor hem bevreesd, en liet

[1]) T. v. N. I. VI 3, 143, 150 v.; Hageman, in T. v. I. T. L. en Vk. V. 254; Mackay, 38—40.

zich misschien zijns ondanks in zijne intriges medesleepen.

Reeds eenige jaren te voren had deze Radèn door eene daad van wreede willekeur tot spanning tusschen de beide hoven aanleiding gegeven. Een Javaan in de dessa Dilangoe in Soerakarta, die aan den zoon des Radèns een schaap geweigerd had, was op last van dat hoofd vermoord. De Soesoehoenan had daarop het leven van den Radèn geëischt, terwijl de Sultan hem slechts met een boete wilde straffen. Eerstgenoemde had daarop de tusschenkomst van den Gouverneur der Noordoostkust ingeroepen, die met de zaak erg verlegen was, totdat hem ter oore kwam, dat in Kedoe een onderdaan van den Sultan door een onder den Soesoehoenan staand hoofd was omgebracht en dat nu ook de vorst van Jogjakarta op zijne beurt het leven van den schuldige eischte. De Gouverneur stelde nu voor de twee moorden tegen elkander te laten opwegen, en daar dat denkbeeld omhelsd werd, ontkwamen beide schuldigen aan de verdiende straf. Doch in Februari 1810 maakte de Radèn zich aan een nieuwe euveldaad schuldig. Om zich te wreken over eenige rooverijen die door onderdanen van Soerakarta in zijn gebied gepleegd waren, liet hij de dessa's Ngebel en Sekedok in Pånårågå door eene gewapende bende plunderen en verbranden, waarbij twee onderdanen des Soesoehoenans omkwamen en een derde gewond werd. Het beklag van dezen vorst bij den Sultan bleef weder zonder vrucht. Hij wendde zich daarom rechtstreeks tot den gouverneur-generaal, maar terwijl deze voor zijn beschermeling voldoening eischte, vroeg de Sultan dat de zaak door eene gemengde commissie ten overstaan van Europeesche afgevaardigden zou onderzocht worden. Aan die vordering werd voldaan, maar ofschoon de Radèn schuldig werd bevonden, werden ook tegen Soerakartasche hoofden soortgelijke beschuldigingen ingebracht en daardoor de afdoening op de lange baan geschoven [1]). Maar terwijl deze zaak hangende was, werd Daendels meer en meer overtuigd

[1]) Daendels, Staat, 95 v.; T. v. N. I. VI. 3. 137 v., 145 v.

dat de Sultan, die zijne krijgsmacht verdubbeld en 13.000 man te Jogjakarta bijeengetrokken had, vijandige bedoelingen koesterde, en dat ook de Radèn Rånggå er naar streefde zich tot souverein vorst van een deel van Java te doen uitroepen. De maarschalk verdacht hem van zich tot zijne oogmerken te dienen van eene kabaal, zooals zij zelden aan de Javaansche hoven ontbreken, en waarvan hij ons de volgende voorstelling geeft.

De Sultan had drie vrouwen, waarvan wij er twee, wier zonen elkander de opvolging betwist hadden, reeds vroeger leerden kennen [1]). Doch in de laatste jaren was hij geheel onder den invloed geraakt van een derde vrouw, die, terwijl zij te Soerakarta den kost won met het verkoopen van vruchten, door hare ongemeene schoonheid het oog van den vorst tot zich had getrokken, en toen zij als goendik in den harem was opgenomen, door hare schranderheid hem zoozeer beheerschte, dat hij haar onder den naam van Ratoe Kentjånå Woelan tot zijne derde gemalin verhief. Hiermede nog niet tevreden, wenschte zij ook een harer kinderen den troon te zien bestijgen, en daar zij geene zonen had, bood een huwelijk van eene harer dochters daartoe de eenige kans. Zij huwde dus hare oudste dochter uit aan Pangéran Nåtå Dining-Rat, zoon van des Sultans broeder Nåtå Koesoemå, en wist daardoor ook dezen laatsten ervaren en schranderen prins, die tot dusverre, juist omdat de Sultan hem haatte en vreesde, de vriend der Europeanen geweest was, op hare hand te krijgen. Nu moest natuurlijk de Sultan tegen den Kroonprins worden opgezet, en de eerste gevolgen daarvan openbaarden zich in de afzetting van den Rijksbestuurder, Danoe Redjå, die met de volle zuster van den Kroonprins gehuwd was.

Daendels achtte zich geroepen voor den verstooten Rijksbestuurder in de bres te springen en daardoor tevens den toeleg om de opvolging veranderd te krijgen, te verijdelen.

---

[1]) Bl. 214 v.

Hij vorderde dus van den Sultan het herstel van den Rijksbestuurder, maar ofschoon deze zijne waardigheid herkreeg, klaagde hij dat hij den vroegeren invloed geheel had verloren.

Daar de Sultan alle verkeer tusschen de hofgrooten en de Europeanen verboden had, vormde Danoe Redjå het eenige kanaal waardoor de minister, en dus ook de landvoogd, met de zaken van het Jogjakartasche hof bekend werden. Het was tengevolge der langs dien weg verkregen inlichtingen, dat Daendels de verschillende rooverijen en geweldenarijen, die omstreeks dezen tijd door onderdanen van Jogjakarta in de aan Nederland behoorende residentiën Semarang, Pekalongan en Rembang gepleegd werden, gelijk ook de in Djapan aangewende pogingen om Europeesche militairen tot desertie te verleiden, toeschreef aan de samenspanning van Nâtâ Koesoemâ en Kentjânâ Woelan met Radèn Rânggâ, wier gezamenlijke invloed hij als de oorzaak der weerspannigheid van den Sultan aanmerkte. Zeker is het dat de Pangéran Nâtâ Di-ning-Rat op het tijdstip aan het hof veel vermocht en Danoe Redjå schier geheel had verdrongen; maar de meeste schrijvers zijn van oordeel dat Nâtâ Koesoemâ door den Rijksbestuurder was belasterd en ten onrechte bij Daendels in verdenking was gebracht de rechten van den Kroonprins te belagen [1]. Het is genoeg bekend dat Nâtâ Koesoemâ later, onder Raffles, zijn belang te wel begreep, om zich niet aan het hoofd te stellen der partij die naar goede verstandhouding met de Europeanen streefde; maar zoo het onbewezen is dat hij de eerzuchtige bedoelingen die Daendels hem toeschreef, werkelijk heeft gekoesterd, het bewijs is evenmin geleverd dat de krachtige hand van den maarschalk niet in tijds een weefsel van intrige verscheurd heeft, waarin zich een minder energiek landvoogd wellicht zou hebben laten verstrikken.

Hoe wij ook Daendels' zienswijze ten opzichte van het

[1]) T. v. N. I. VI. 3. 154—156; Engelhard, Overzigt, 258; Hageman in T. v. I. T. Ld. en Vk. V. 268; Van Kampen, Nederl. buiten Europa, III. 486; Meinsma, II. 36. Aan de andere zijde staat Lauts, V. 342.

Jogjakartasche hof mogen beoordeelen, zeker is het dat hij handelde met karakteristieke onstuimigheid, die niet van hardheid en willekeur is vrij te pleiten. Nadat de minister aan dat hof, P. Engelhard, zich verwijderd had, omdat de Sultan halstarrig bleef weigeren aan de eischen van den maarschalk gehoor te geven, werd aan den president der Hooge Regeering en minister aan het Soerakartasche hof Van Braam de taak opgedragen om den Sultan een ultimatum te gaan stellen, terwijl Daendels zelf aan die vertoogen kracht bijzette, door te Semarang troepen bijeen te trekken en de bezettingen der forten te versterken. Zesduizend man rukten van Batavia naar Semarang op, drieduizend onder den brigadier Gaupp stonden te Soerabaja gereed om den marsch te aanvaarden, en zesduizend man hulptroepen zouden door Bangkalang en Soemenep op Madoera geleverd worden. Ook de Soesoehoenan en prins Mangkoe Negårå, of, zooals men hem destijds noemde, Prang Wadånå, maakten krachtige toebereidselen om als bondgenooten van het Nederlandsch gezag tegen den Sultan op te treden. Men beweert echter dat noch de Soesoehoenan noch de Madoereesche prinsen te vertrouwen waren. Maar hoe dit zij, het vertoon van macht miste zijn uitwerking op den Sultan niet, en toen Van Braam te Jogjakarta verscheen met een brief van den maarschalk, den 3den November 1810 te Batavia geschreven, waarin de intriges van Nåtå Koesoemå, Nåtå Di-ning-Rat, Radèn Rånggå en de Ratoe Kentjånå Woelan volgens zijne opvatting werden uiteengezet, en krachtige bedreigingen werden geuit, ingeval daaraan niet spoedig een einde werd gemaakt, en vervolgens dezelfde commissaris op den 12den November in een plechtig gehoor in den kraton op hoogen toon de eischen stelde, dat de Radèn Rånggå zou worden uitgeleverd, Danoe Redjå in rang en gezag zou worden hersteld, al de schuldigen aan de rooverijen en pogingen om tot desertie te verleiden in handen der Nederlanders zouden gesteld, vergoeding voor brand en roof in Demak uitgekeerd, en het vastgestelde ceremoniëel, waartegen de Sultan op nieuw in verzet was gekomen, gaaf

en zonder voorbehoud zou aangenomen worden — toen zag men een plotselinge verandering aan het Jogjakartasche hof plaats grijpen. Na een overleg met den Kroonprins, besloot de Sultan aan al de eischen van den maarschalk toe te geven, en daar het nu scheen dat de goede verstandhouding hersteld was, keerde Van Braam den 15den November naar Soerakarta terug.

Het bleek echter weldra dat de Sultan òf niet gezind òf niet bij machte was aan al de eischen van Daendels te voldoen. De Radèn Rånggå, die aangenomen had zich den 26sten November naar Buitenzorg te begeven om zich in handen van den maarschalk te stellen, verwijderde zich in den avond van den 20sten heimelijk van het Hof en begaf zich naar zijne regentschappen, terwijl hij in achtergelaten brieven aan de Toemenggoengs Nåtå Di-ning-Rat en Soemå Di-ning-Rat kennis gaf van zijn voornemen om aan de Europeanen en het hof van Soerakarta den oorlog aan te doen, en hen uitnoodigde den Sultan daarvan te onderrichten en zijne ondersteuning in te roepen. En kort daarna gaf de Radèn openlijk blijk van zijne vijandige gezindheid, daar hij eenige op den weg naar Madioen liggende Soerakartasche dessa's plunderde en verbrandde, proclamaties uitvaardigde waarbij hij alle Javanen en Chineezen opriep om met hem gemeene zaak te maken tegen het Gouvernement en tegen den Soesoehoenan, zelf den titel van Soesoehoenan Praboe ing-Ngalågå en den vergulden pajong aannam, en door onderscheiden benoemingen toonde dat hij zich een souverein gezag aanmatigde.

De Sultan, die zeer goed begreep dat de toorn van den maarschalk op zijn hoofd zou nederkomen, zond een zijner Toemenggoengs met een duizendtal Javanen, vergezeld van den luitenant Paulus en eenige dragonders, om den Radèn Rånggå na te zetten en dood of levend terug te brengen, en werd, toen het doel niet spoedig bereikt werd, slechts met moeite weerhouden om ook den Rijksbestuurder, vergezeld van eenige voorname personen, te zenden en de medewerking van Daendels zelven in te roepen om de verdere verbreiding

van den opstand te verhoeden. Er is geen reden om aan de oprechtheid van den Sultan te twijfelen [1]); maar Daendels hield hem nog steeds van dubbelhartigheid verdacht, en was vooral niet terug te brengen van de meening dat Nâtâ Koesoemâ, Nâtâ Di-ning-Rat en de Ratoe Kentjânâ de vlucht van Radèn Rânggâ bevorderd hadden en heimelijk met hem samenspanden. Hij eischte dus hunne uitlevering, en werkelijk werden de beide eerstgenoemden op een met grooten weerzin gegeven last van den Sultan naar Semarang gevoerd en later in het fort te Tjeribon gevangen gehouden. Van de uitlevering der Ratoe werd echter op de vertoogen van den minister Engelhard afgezien; maar daar de voortvarende maarschalk op krachtiger vervolging van Radèn Rânggâ aandrong, werd daartoe een tweede expeditie onder den Pangéran Dipâ Koesoemâ uitgezonden. Nu werd den 7den December de dalem van den oproerling te Maospati bezet, en onderscheiden leden zijner familie vielen in handen zijner vervolgers. Hijzelf, door het meerendeel van zijn aanhang verlaten, vluchtte naar Kertâsânâ, waar hij den 17den December door een detachement onder drie regenten en den sergeant Leberfeld werd aangevallen en in den strijd het leven liet.

Thans scheen de geheele zaak geëindigd; maar Daendels dacht er anders over. Hetzij hij den Sultan werkelijk bleef wantrouwen, of dit alleen voorwendde, omdat hij van de eenmaal bijeengebrachte macht tot vernedering der Javaansche vorsten wilde gebruik maken, zelfs de tijding van den val des muiters kon hem niet terughouden van zijn voornemen om in persoon naar Jogjakarta op te trekken; hij kwam den 29sten December daar aan, nadat hem den vorigen dag op den marsch derwaarts de dood van Radèn Rânggâ was bericht. Daendels had eenmaal het plan opgevat om den Sultan de regeering ten behoeve van zijn zoon, den Kroonprins, te ontnemen, om eene betere regeling der grenzen van de beide inlandsche rijken en van het Gouvernementsgebied door te

[1]) Zie vooral T. v. N. I. VI. 3. 265.

zetten, en om te geraken tot de afschaffing der zoogenaamde strandgelden, die nog altijd, volgens de contracten van 1743 en 1746, door de Hooge Regeering voor het bezit der noorderstranden aan de Vorsten werden uitgekeerd. Deze voornemens betroffen, althans ten deele, zoowel den Soesoehoenan als den Sultan, en daar eerstgenoemde ten minste in geene zijner verplichtingen was te kort geschoten, is het duidelijk genoeg dat Daendels zich veel meer door overwegingen van politieken aard dan door zijne overtuiging omtrent de schuld of onschuld der vorsten liet leiden.

De Sultan, reeds door een brief van den maarschalk uit Semarang van 23 December op het lot dat hem wachtte voorbereid, werd zoo beangst door de macht die deze landvoogd bij zijne komst ter hoofdstad kon ten toon spreiden, dat hij na korte onderhandeling in diens ijzeren wil berustte. De Kroonprins aanvaardde de regeering onder den titel van Prins-Regent; aan den Sultan, van nu af Sultan Sepoeh, d. i. de oude Sultan, genaamd, werd echter verlof gegeven in den kraton te blijven vertoeven. Eene som van 196,000 Spaansche matten werd gevorderd als eene gratificatie ten behoeve der ambtenaren en troepen die den maarschalk vergezelden, terwijl Van Braam, Wiese en Engelhard in commissie werden gesteld om met de rijksbestuurders van Jogjakarta en Soerakarta beide eene betere regeling der grenzen te ontwerpen. Den 4den Januari 1811 was alles beklonken, en onmiddellijk daarop vertrok Daendels naar Soerakarta, waar de aanzienlijke macht waarover hij te beschikken had, hem evenzeer een goede ontvangst en de gereede vervulling zijner wenschen verzekerde. De commissarissen brachten het eerst de nieuwe overeenkomst met den Soesoehoenan tot stand, die reeds den 6den Januari geteekend werd. Bij dit contract werden de bovenbedoelde recognitie-gelden afgeschaft en het noordelijk deel van Kedoe, een gedeelte van Blora en eenige Soerakartasche enclaves in de regentschappen Semarang, Salatiga, Demak en Djapara, in ruil voor Malang en Ngantang [1]),

[1]) Zie boven, 199.

aan de Nederlandsche regeering afgestaan, die zich bovendien verbond de schulden van den Soesoehoenan, ten bedrage van bijna 97,000 Spaansche matten, te betalen, terwijl eindelijk die vorst nog de verplichting tot onderhoud van het fort te Bojolali en van eenige groote gemeenschapswegen door zijn gebied loopende op zich nam. Den 10den Januari volgde de onderteekening van een soortgelijk contract met den Prins-Regent van Jogjakarta; ook deze overeenkomst hief de betaling der strandgelden op, schold den Prins de kosten van des maarschalks expeditie naar Jogjakarta kwijt, ruilde het Jogjasche gedeelte van Kedoe, de Jogjasche enclaves in Semarang, Demak en Djapara, de districten Grobogan, Wiråsari en Selo met de streek die zich vandaar tot Salatiga uitstrekt, en de regentschappen Djipang (Bådjånĕgårå) en Djapan (Mådjåkĕrtå) tegen de Gouvernementslanden om en bij Bojolali gelegen en het regentschap Galoe [1]), en belastte den vorst van Jogjakarta met het onderhoud van het fort Klatèn en met even zulke verplichtingen omtrent de groote wegen, als door Soerakarta waren aangegaan [2]).

Ofschoon deze regelingen, uithoofde der spoedig gevolgde terugroeping van Daendels, grootendeels onuitgevoerd bleven, zijn zij toch niet van gewicht ontbloot, omdat, zooals ons later blijken zal, de Engelsche landvoogd Raffles de politiek van Daendels weder opvatte en bij zijne handelingen met betrekking tot de Javaansche vorsten ten grondslag legde. De vergunning aan den ouden Sultan van Jogjakarta verleend om den kraton voortdurend te bewonen, wordt echter algemeen als een fout beschouwd, omdat zij dien vorst, welke daardoor in de oogen der menigte al het prestige van het gezag behield, in de gelegenheid stelde om weldra weder zijn invloed tegenover zijn zoon, den Prins-Regent, te doen gelden, waardoor zij de kiem werd van een lange reeks van twisten en rampen, die het rijk van Jogjakarta geteisterd hebben.

---

[1]) Vgl. boven, 272.

[2]) Zie de contracten met Soerakarta en Jogiakarta in Daendels, Org. St. II. A. S. nº. 27 en 28.

Maar vooral de handelingen van den maarschalk ten opzichte der prinsen Nåtå Koesoemå en Nåtå Di-ning-Rat werpen op zijn karakter een ongunstig licht. Ofschoon alle grieven tegen hen alleen op de beschuldigingen van den hun vijandigen Rijksbestuurder rustten en Nåtå Koesoemå steeds een vriend der Europeanen geweest was, bleef Daendels tegen hen met onverzoenlijken haat bezield. Aan den landdrost van Tjeribon, Waterloo, zond hij eene aanschrijving, waarin hij de prinsen als de voorname handlangers der Ratoe Kentjånå brandmerkte en, onder opmerking dat het Gouvernement hen niet openlijk kon ter dood veroordeelen, zich niet schaamde het verlangen uit te drukken om te vernemen dat zij niet meer bestonden. Waterloo verschoof de uitvoering van het gruwelijk bevel totdat de onverwachte komst van den nieuwen Gouverneur-Generaal Janssens in Mei 1811 het leven der ten dood gedoemde prinsen in veiligheid stelde.

Wij moeten thans nog een blik werpen op de administratieve maatregelen van Daendels, voor zooverre deze op het lot der inlandsche bevolking van overwegenden invloed waren. Hierbij treft het ons dat Daendels, hoe revolutionnair hij overigens wezen mocht, de inlandsche bevolking wel voor knevelarij en misbruik van gezag wilde vrijwaren, maar haar voor eene verandering van stelsel niet rijp achtte Hij dacht er niet aan de contingenten en gedwongen leverantiën af te schaffen, die hij beschouwde als het eenige aan den maatschappelijken toestand van Java beantwoordende middel om de bevolking in de kosten van het staatsbeheer te doen bijdragen. De voordeelen moesten dan ook uitsluitend komen ten bate van den souverein, als alleen bevoegd om de inlanders te belasten. Hij erkent ten volle dat de toestand der Javanen deerniswaardig was en verbetering behoefde, maar drukt tevens zijne overtuiging uit dat de knevelarij waaraan zij waren blootgesteld, en geenszins het stelsel waarnaar zij geregeerd werden op zich zelf, de oorzaak van dien slechten toestand was [1].

---

[1]) Daendels in Van Deventer, Bijdragen I. 19; Staat. 104.

De inzichten van Daendels stonden inderdaad niet verre van die des stichters van het cultuurstelsel.

De handelingen van Daendels kenmerken zich dan ook veel meer door betere regeling, dan door opheffing der cultures. Het is waar dat de levering van vele artikelen van ondergeschikt belang, die voor sommige, zooals indigo en katoenen garen, omdat zij toch onverkoopbaar waren, reeds door eene opbrengst in geld was vervangen, geheel door hem werd afgeschaft [1]); maar zijn doel daarmede was vooral de krachten van den Javaanschen landman zooveel mogelijk tot de productie van rijst en koffie aan te wenden. Aanvankelijk had Daendels aan de Javanen die niet bij de koffiecultuur waren ingedeeld, het verbouwen van katoen, met het doel om het ruwe product naar China uit te voeren, als verplichte cultuur opgelegd; maar de wisselvalligheid dezer teelt en de langzamerhand verkregen overtuiging dat Java slechts soorten van mindere hoedanigheid voortbracht, noopten hem, reeds bij besluit van 10 Mei 1809, de verplichte kapascultuur weder in te trekken, ofschoon hij den vrijwilligen aanplant door het aanbod van beschermende prijzen bleef aanmoedigen [2]). Om nu het lot der inlanders toch zooveel mogelijk gelijk te maken, werden de koffie-planters van de heerediensten voor het Gouvernement ontheven en deze opgedragen aan de Javanen die geene koffietuinen te verzorgen hadden. De rijstbouw werd bevorderd; in het voormalig Gouvernement der Noordoostkust, dat door Daendels als zoodanig werd opgeheven, bleven overal de contingenten en leverantiën behouden, de laatste tegen dezelfde geringe betaling van 15 rijksdaalders per kojan, terwijl bij levering van meer dan het bedongen bedrag 17 rijksdaalders per kojan werden aangeboden; dat de oogst in 1809 mislukte, was wellicht voor een groot deel aan de zware heerediensten te wijten [3]). De cultuur, die Daendels het meest ter harte ging, was die der koffie. Hij schiep een anderen

[1]) Staat, 12, 37, 45. Hageman in T. v. I. T. L. en Vk. V. 181.
[2]) O. St. Java's N. O. kust, n°. 18c.
[3]) Prediger bij Van Polanen, Brieven 194; Jaussaud bij De Jonge, XIII. 513 v.

toestand, deels door de cultuur beter te regelen, met gedeeltelijke terzijdestelling van de tusschenkomst der hoofden, deels door haar uit te breiden tot die deelen des eilands waar zij tot dusverre van weinig beteekenis was geweest; dat deze uitbreiding, waarbij een groot gedeelte van Java's bevolking aan het koffieplanten werd gezet, in rechte verhouding stond tot het verbruiksvermogen der wereldmarkt, mag niet beweerd worden. In de Jakatrasche en Preanger Regentschappen, tot nu toe de hoofdzetel der koffiecultuur, leverde de bevolking de koffie aan de regenten, hier bij pikols van 250, ginds bij pikols van 222 pond. Daarentegen leverden de regenten aan het Gouvernement bij pikols nu van 160, dan van 146 pond, en, terwijl hun boven het loon van den planter twee rijksdaalders in papier voor elk pikol werden uitgekeerd, staken zij bovendien de geheele winst op uit deze enorme overwichten geboren. En toch waren de regenten met schulden overladen, daar niet slechts de berg- en draagloonen te hunnen laste bleven, maar zij ook de huldegeschenken en de traktementen en ambtgelden der Europeesche ambtenaars, van den gecommitteerde af tot de klerken toe, hadden te voldoen. Daendels bepaalde dat aan de regenten hunne schulden zouden worden kwijtgescholden; dat de koffie door de bevolking overal aan hen zou worden geleverd bij pikols van 225 pond, door hen aan het gouvernement bij pikols van 126 tot 128 pond, terwijl de aflevering uit de magazijnen zou blijven geschieden bij pikols van 125 pond; dat de Javaansche hoofden voor elk pikol een rijksdaalder zilver zouden ontvangen, en dat de berg- en transportloonen en de traktementen der Europeesche opzieners en administrateurs ten laste zouden komen van het Gouvernement. Op deze wijze kwam nu het pikol aan de Regeering op ruim vier rijksdaalders te staan; de goedkoopheid en gemakkelijkheid van het vervoer werden door den aanleg van den postweg en andere verbeteringen in de communicatiën bevorderd. De betaling, die de bevolking zelve ontving, bleef echter zeer gering [1]).

[1]) Daendels, Staat, 35 v.; Org. St. Praep. Mem. No. 31; bij De Jonge,

Met het oog op de verdere uitbreiding der koffiecultuur stelde Daendels een inspecteur-generaal daarvoor aan, rechtstreeks aan hemzelven ondergeschikt. Aan dezen ambtenaar werd eene uitgebreide volmacht gegeven om overal op het eiland waar hij dit noodig oordeelde, koffietuinen te doen aanleggen en regelingen te maken omtrent het onderhoud der tuinen en de inzameling der vruchten. In al de residentiën der Noordoostkust, waar de koffiecultuur steeds van gering belang geweest en nu geheel in verval geraakt was, kreeg zij een nieuw leven, en alles wat betrekkelijk levering, betaling en vervoer voor de Preanger-landen was verordend, werd ook daar in toepassing gebracht. Daendels beroemt zich dat in de drie jaren van zijn bestuur 45,700,000 koffieboomen waren geplant en daardoor het aantal gebracht op 72,670,000, en dat, terwijl de oude boomen omstreeks 120,000 pikols hadden opgebracht, men wegens den vermeerderden aanplant in het vervolg op 300,000 pikols zou mogen rekenen. Welke indruk deze dwangcultuur op de bevolking maakte, blijkt uit het volksverloop in verschillende gewesten [1]).

De suikercultuur liet Daendels bij voortduring aan particulieren over, en alle verplichte leveringen van dit door den oorlogstoestand schier geheel onverkoopbare product werden afgeschaft. Men rekende dat daarna nog 25 molens aan den gang bleven [2]). Om de vrije cultuur van tabak en katjang tanah te bevorderen, moedigde hij in de Preanger de vestiging aan van Chineezen, die tot nog toe uit deze residentie geweerd waren, door hun onbebouwde gronden ter nederzetting toe te wijzen [3]).

Wat eindelijk de zoogenaamde blandong, d. i. het boschwezen

XIII. 311; Van den Broek in Tijdspiegel 1893, I. 9; De Jonge, XIII. LII, LXII v., LXVII. Van Deventer in Ind. Gids 1891. I. 528.

[1]) Het aantal der vroeger geplante boomen is in deze berekening echter stellig onjuist; Engelhard, Overzigt, 53 v.; 60. — Van Deventer in Ind. Gids 1891. I. 529. 30.

[2]) Staat, 86; Chassé bij De Jonge, XIII. 484 v.; Daendels ald. 511; vgl. boven 246.

[3]) Staat, 58; Engelhard t. a. p. 163, Hageman t. a. p. 226.

betreft, Daendels trachtte zoowel de voordeelen die het Gouvernement daaruit kon trekken, als de welvaart der daarbij ingedeelde bevolking (de glidig blandong) te vermeerderen, door in de plaats van het toezicht der regenten en residenten, dat van een inspecteur-generaal en een collegie van administratie te stellen en aan het blandongsvolk (misschien tot dusver het ongelukkigste deel van Java's bevolking) genoegzame rijstvelden, vrijdom van alle andere heerediensten, rijst gedurende den tijd op de kapplaatsen doorgebracht en eene jaarlijksche verstrekking van zout toe te kennen, en hun eene nauwgezette betaling voor de geleverde houtwerken volgens de bestaande tarieven te verzekeren [1]).

De aanstelling van generale inspecteurs voor de koffiecultuur en het boschwezen was niet de eenige belangrijke wijziging door Daendels in het bestuur der inlandsche bevolking gebracht. Een zijner meest doortastende maatregelen was de geheele opheffing van het Gouvernement der Noordoostkust. Zij ging gepaard met de aanstelling van prefecten (welke titel in plaats van den vroeger gebruikelijken van resident gesteld, en later op den wensch van Koning Lodewijk, die zooveel mogelijk de bastaardwoorden wilde verbannen, in dien van landdrost veranderd werd) te Tegal, Pekalongan, Semarang, Djapara, Djoewana en Rembang, terwijl de gezaghebber te Soerabaja met het bestuur over den geheelen Oosthoek vooreerst ook nog zijn titel behield. Naderhand werden hierin nog de volgende veranderingen gebracht. Djoewana werd vereenigd met Djapara; de gezaghebber van den Oosthoek kreeg mede den titel van prefect, maar behield als zoodanig den voorrang boven zijne ambtgenooten; Grissee, dat onder den gezaghebber door een resident was bestuurd geworden, werd een onder-prefectuur. Rembang, dat met uitzondering van het regentschap Toeban alleen van gewicht was om de djatibosschen en niet meer rijstvelden bevatte dan voor het blandongsvolk noodig waren, werd, terwijl Toeban met Grissee

---

[1]) Staat, 50, v., O. St. Houtbosschen, n°. 12; De Jonge XIII. LIII en LXXI.

werd vereenigd, voor 't overige onder het beheer van het Collegie van Administratie der bosschen gesteld [1]). Over de inrichting van het inlandsch bestuur raadplecgde Daendels niet alleen met den gezaghebber en de kundigste prefecten, maar hij riep ook alle regenten van de Noordoostkust, 38 in getal, te Semarang bijeen en hield met hen in Juli en Augustus 1808 herhaalde bijeenkomsten. Eerst daarna werd de organisatie vastgesteld, die de instandhouding van het inwendig bestuur en de wetten en gewoonten der Javanen voorschreef; de prefecten met de handhaving van orde en politie, het opzicht over de handelingen der regenten, de bescherming der bevolking tegen knevelarij, het toezicht op de cultures en het ontvangen der contingenten en leverantiën belastte; de regenten tot Hollandsche ambtenaren verklaarde, in rang onmiddellijk op de prefecten volgende, hunne aanstelling, met afschaffing der vroeger gebruikelijke huldegiften [2]), onmiddellijk aan den gouverneur-generaal opdroeg, die ook alleen het recht had hen af te zetten, maar hun overigens, slechts met inkrimping, voor zooveel raadzaam werd geacht, van hun stoet en staatsie, en met overdracht der benoeming van de mindere hoofden deels aan den gouverneur-generaal deels aan de prefecten, het gezag dat zij steeds over de bevolking hadden geoefend schier onverminderd overliet, zoo zelfs dat zij voortgingen de hoofdgelden en andere bestaande belastingen van hunne onderhoorigen te heffen, en alleen een vast bepaald aandeel daarvan, tot een gezamenlijk bedrag van ruim 100,000 rijksdaalders, aan het Gouvernement hadden uit te keeren. De laatste bepaling was allerverderfelijkst. Deze opbrengst in geld, die, gevoegd bij andere nieuwe verplichtingen der regenten, veel zwaarder dan de afgeschafte leveringen mocht heeten, gaf den hoofden een voorwendsel hunne ergerlijke verdrukking voort te zetten [3]).

[1]) Staat, 40; vgl. boven, 231.

[2]) Zie 235.

[3]) Raffles, Hist. II. 282; De Jonge, XIII. LVIII; Van Deventer in Ind. Gids 1891. I. 532 v.; Van den Broek in Tijdsp. 1893. I. 10.

Het behoud der Javaansche instellingen sloot natuurlijk ook de handhaving der bestaande rechtspleging in zich, doch vooral in dit opzicht bracht Daendels, tot beteugeling van willekeur en rechtsverkrachting, verbeteringen aan die te meer waardeering verdienen, daar het inlandsch rechtswezen door het Europeesch gezag tot dusver schier geheel aan zich zelf was overgelaten. In elk regentschap werd een vredegericht; in elk landdrostambt een landgericht; te Semarang en Soerabaja werden groote landraden ingesteld. De vredegerichten, waarin de regenten en mindere hoofden zitting hadden, behandelden slechts de zoogenaamde kleine zaken, en van hunne uitspraken was beroep op de landgerichten toegestaan. Deze laatste, onder voorzitting van den prefect uit regenten of andere voorname inlanders bestaande, deden de meer gewichtige burgerlijke en lijfstraffelijke zaken af, met uitzondering van alle aanrandingen der openbare veiligheid, die door de Europeesche rechtbanken werden berecht, en van tempelroof, schending van graven, doodslag van Javanen onderling en de misdrijven door de Javaansche hoofden zelven gepleegd, die tot de competentie der landraden behoorden. De landraad te Semarang was uit de leden van het landgericht met toevoeging van nog twee regenten, die van Soerabaja uit den gezaghebber als voorzitter en zeven voorname regenten samengesteld. Voor de Europeesche rechtbanken moesten alle zaken gebracht worden, waarin niet-Javanen, d. i. Europeanen of vreemde Oosterlingen, betrokken waren [1]).

In het uitgestrekte gebied dat onmiddellijk van Batavia uit bestuurd werd [2]), had Daendels bij zijne komst justitie en politie in den ellendigsten toestand aangetroffen. De jurisdictie der Schepenen van Batavia strekte zich niet alleen uit over de Ommelanden, maar zelfs over de afgelegen Jakatrasche en Preanger Bovenlanden, onder welker goedaardige bevolking echter zelden misdrijven en rustverstoringen voorkwamen.

---

[1]) Staat. 40—44; Org. St. N. O. kust, vooral No. 8 en No. 17.

[2]) Zie 241.

Daarentegen waren in de Ommelanden moord en roof aan de orde, en de politie was er geheel werkeloos. Het Collegie van Heemraden, welks rechterlijke functiën reeds in 1684 tot die van scheidslieden waren teruggebracht, was ook daaruit door den Gecommitteerde voor de zaken van den Inlander verdrongen, die, zegt men, in het bijleggen van geschillen, waarbij intusschen dwang niet altijd gespaard werd, een bron van ongeoorloofde voordeelen vond. De getuigen in crimineele zaken, die men niet telkens naar het ver verwijderde Batavia kon laten opkomen, werden daar in de boeien gesloten en als gevangenen behandeld. Dit gruwelijk misbruik maakte allen bevreesd om met de rechtspleging te doen te krijgen, en was de reden dat ieder, zooveel hij kon, zijn eigen rechter was [1]).

Om in dezen toestand verbetering te brengen, had Daendels reeds bij besluit van 16 Juni 1808 voor de Jakatrasche en Preanger Regentschappen een „Ambulant gericht tot vervolging en bestraffing van delicten" ingesteld, en toen later uit deze gewesten, met toevoeging van gedeelten van Tjeribon, de nieuwe landdrostambten Bataviasche Regentschappen (overeenkomende met de tegenwoordige Preanger) en Krawang gevormd waren [2]), schijnt er deze instelling eenvoudig in stand te zijn gebleven. Het ambulant gericht bestond uit den landdrost als president en den regent en hoofdpriester van het gewest waarin de misdaad bedreven was, alsmede twee door den landdrost benoemde opzieners als leden [3]). Overigens werden in deze landdrostambten, zooveel de omstandigheden gedoogden, dezelfde verordeningen als op de Noordoostkust toegepast. Dit geschiedde ook in de nieuwe landdrostambten Bantam en Tjeribon, het eerste uit het veroverde Bantamsche rijk, het andere uit het overschot van Tjeribon gevormd [4]). Bantam, nog niet rijp geacht voor een vollediger rechterlijke

[1]) Staat, 15. [2]) Boven, 272.

[3]) Staat, 59. Van een afzonderlijke rechtbank voor Krawang wordt geen gewag gemaakt. [4]) Vgl. boven 266, 270 v.

organisatie, ontving althans iets door de oprichting van een voorloopigen landraad ter uitoefening der crimineele justitie, in Augustus 1810. In Tjeribon werd een landraad geheel op denzelfden voet als die te Semarang ingesteld; alleen verdient het opmerking dat daarvan nevens andere hoofden ook de beide overgebleven Sultans leden waren.

In de Ommelanden zelve was, reeds bij besluit van 14 Maart 1808, de juridictie der schepenen van Batavia geheel ingetrokken, de gecommitteerde voor de zaken van den inlander van alle gezag ontheven, en alleen de drossaard en de onder hem staande schouten met de rechtspleging zoo in het civiele als crimineele en met de handhaving der politie belast. In elk der drie schoutambten waarin het gewest verdeeld was, zou hij drie- tot viermaal in het jaar zitting houden, bijgestaan door een secretaris en twee der voornaamste landeigenaars als assessoren [1]). Het Collegie van Heemraden, dat ook zijne overige functiën door de nieuwe regeling der cultures had zien vervallen, werd in Februari 1809 als geheel nutteloos opgeheven [2]). Toen ten gevolge van den verkoop van landerijen, waartoe Daendels de toevlucht nam als middel om in den financiëelen nood te voorzien, het particulier landbezit [3]) in de omstreken van Batavia aanmerkelijk werd uitgebreid, werden de op deze wijze vervreemde districten, die nu met de Ommelanden in gelijken rechtstoestand kwamen, allengs aan deze toegevoegd. Dit was achtereenvolgens het geval met het regentschap Tangeran [4]), met een deel van het voormalige regentschap Krawang [5]) en met de in 1808 van Bantam afgezonderde districten [6]). Ten gevolge dezer uitbreiding zijn in Maart 1809 de schoutambten met een vierde vermeerderd en het geheel der Ommelanden gesplitst in een Ooster- en Westerkwartier, met den grooten weg van Batavia naar Buitenzorg als grensscheiding [7]).

Een heilzame hervorming van Daendels bestond daarin,

---

[1]) Staat, 33 v.
[2]) Staat, 15; Org. St. Batavia, No. 10.
[3]) Zie den oorsprong daarvan 244, 246 v.
[4]) Zie 242.
[5]) Vgl. 242 en 272.
[6]) Zie 266.
[7]) Staat, 34.

dat hij, met afschaffing van het ambtgeld, aan alle landsdienaren vaste traktementen toelegde, en zoowel het geven als aannemen van huldegiften en andere geschenken verbood en met strenge straffen bedreigde. Om aan zijn beginsel getrouw te blijven, moest de landvoogd zelf van onderscheiden voordeelen afzien, die zijne voorgangers genoten hadden. Echter kan men niet zeggen dat zijne eigen belangen hem onverschillig waren. Zoo liet hij zich van de aan Bantam ontnomen landen het distrikt Djasinga in eigendom toewijzen; het werd eerst in den verkoop der landerijen begrepen, toen deze schenking, die den landvoogd de gelegenheid moest geven om een woest en onveilig distrikt tot welvaart en rust te brengen en daardoor een voorbeeld aan andere landheeren te stellen, door de Regeering in Holland was afgekeurd. Weltevreden, een buitenverblijf der gouverneurs-generaal in een bocht der Tji Liwong, ter plaatse waar thans het groot militair hospitaal is gelegen, met landerijen en wildbaan [1]), en het uitgestrekte landgoed Buitenzorg, dat, zooals vroeger vermeld werd [2]), voor een vaste geldsom door den éénen gouverneur-generaal aan den anderen was overgedaan, moesten, volgens Daendels' instructie, op gelijken voet en voorwaarden als door zijn voorgangers door hem bewoond worden. Het schijnt dat hij zich in de verwachtingen omtrent de inkomsten die hij uit deze landgoederen trekken kon, teleurgesteld vond; dit gaf hem aanleiding tot het geheel ongegrond beweren, dat geen gouverneur-generaal geneigd was het noodige voor de verbetering dier goederen te doen, daar hij niet zeker was er immer vruchten van te zullen trekken. Buitenzorg was, althans in verhouding tot de grootte der bevolking, goed in cultuur gebracht [3]). Daendels liet dus door den directeur-generaal Van IJsseldijk aan de Hooge Regeering het voorstel doen, om hem Buitenzorg in vollen eigendom over te laten tegen den eenmaal daarvoor betaalden prijs, en

---

1) Weitzel, Batavia, 61. 2) Bl. 246.

3) Engelhard, Overzigt, 113 v.; De Jonge, XII, 390.

daarentegen Weltevreden voor 's Gouvernements rekening te nemen. Dit voorstel werd aangenomen, maar Weltevreden werd daarna door Daendels niet aan de Regeering afgestaan, maar voor een aanzienlijke som aan haar verkocht. Buitenzorg werd van alle lasten aan de schatkist ontheven behalve een levering van 8 à 10 duizend pikols koffie. Daendels slaagde er in de inkomsten op 60,000 rijksdaalders 's jaars te brengen en wel door een „verbeterde inrichting" zooals hij zich uitdrukt; welke echter niet, zooals men in dat verband verwachten zou, in uitbreiding der cultuur bestond — die trouwens in dien korten tijd niet zulk een vlucht had kunnen nemen —, maar in een verdubbeling der heffing van de rijstvelden, die van een tiende op een vijfde gebracht werd. Stellig zou ieder verwacht hebben dat Daendels het landgoed zou behouden, om het te gaan verbeteren, maar in plaats daarvan verkocht hij het bij gedeelten voor een gezamenlijk bedrag van 860,000 rijksdaalders papieren geld. Het paleis zelf met den omliggenden grond en de meubelen werd voor 400,000 rijksdaalders door het Gouvernement teruggekocht, en is sedert zijn eigendom gebleven en aan de opvolgende gouverneurs-generaal ter bewoning afgestaan. Het overige kwam alles in handen van particulieren [1]).

Een der grootste door Daendels bewerkte verbeteringen, de herschepping van Batavia, zal elders ter sprake komen, en ik zou hier dus alleen nog van zijne financiëele maatregelen te gewagen hebben, die over het geheel niet de sterke zijde van zijn bestuur uitmaakten, indien zij op den toestand van Java en de Javanen van meer blijvenden invloed waren geweest. Terwijl ik dus de beschouwing der middelen waardoor Daendels in moeilijke omstandigheden de regeering gaande hield aan de schrijvers over de geschiedenis der Nederlanders in Indië overlaat, moet ik echter nog even terugkomen op de uitbreiding van het particulier landbezit, als een zaak die ook voor de inlandsche bevolking van groot gewicht was.

---

[1]) Staat, 29, 35; Van den Broek in Tijdspiegel 1893. III, 269 v.

De verkoop van landerijen bleef niet tot de omstreken van Batavia beperkt, maar werd ook tot Oost-Java uitgebreid. Behalve eenige grondstukken rondom Semarang en Soerabaja werden daar zelfs geheele gewesten vervreemd. De Chineesche huurder van Besoeki en Panaroekan [1]) kocht beide landen voor een betrekkelijk kleine som, terwijl Probolinggo verkocht werd aan den kapitein-Chinees van Soerabaja; het bracht een millioen rijksdaalders op, die de kooper aannam in twintig halfjaarlijksche termijnen te betalen. Daar Daendels evenwel het geld terstond behoefde, gaf hij tot dat bedrag schuldbrieven uit, die zouden worden afgelost naarmate de afbetaling geschiedde. Dit is de oorsprong van het bekende Probolinggo-papier [2]).

De inlijving van Holland bij het Fransche keizerrijk, die ook Java tot eene Fransche bezitting maakte, werd door Daendels, althans naar het uitwendige te oordeelen, met welgevallen begroet en als eene gelukkige gebeurtenis voor Java beschouwd. Intusschen werd men weldra onderricht dat nu een aanval der Engelschen niet lang zou uitblijven. Daendels deed al het mogelijke om het eiland in een staat van krachtigen tegenweer te brengen, en zijne militaire bekwaamheden gaven recht veel van zijne maatregelen te verwachten. Maar zeer onverwacht werd hij aan zijn werkkring onttrokken. De Keizer riep hem terug en stelde in zijne plaats den divisie-generaal Janssens tot gouverneur-generaal aan, terwijl de brigade-generaal Jumel tot bevelhebber der krijgsmacht werd benoemd. Den 16den Mei 1811 gaf Daendels het bestuur aan zijn opvolger over en zes weken later werd de terugreis door hem aanvaard.

Slechts weinige maanden duurde het bestuur van generaal Janssens. Het eindigde den 18den September van hetzelfde jaar, na eene slappe verdediging, die vooral de onbekwaamheid

---

[1]) Zie 231—2.

[2]) Zie over den verkoop van landerijen, Staat, 82; Org. St. Fin. no. 12, 26a; Daendels bij De Jonge, XIII. 521 v. Vgl. Hageman in T. v. I. T. L. en Vk. V. 238.

van Jumel, de onbruikbaarheid der hulptroepen van de Vorsten en de ontrouw van den Regent van Bangkalang op Madoera [1]) in het licht stelde, met eene capitulatie, waarbij Java en Onderhoorigheden aan de Engelschen overgingen. Raffles, een nog jong ambtenaar in dienst der Britsch-Indische Compagnie, die zich veel kennis van den Indischen Archipel verworven had, door pogingen tot verstandhouding met de inlandsche vorsten het Nederlandsche gezag zoo veel mogelijk had ondermijnd, en zeer op de verovering van Java en de inbezithouding door Engeland had aangedrongen, werd tot luitenant-gouverneur der veroverde gewesten benoemd, in naam onder het oppergezag van den gouverneur-generaal van Britsch Indië — lord Minto, later lord Moira — doch in werkelijkheid met groote vrijheid van handelen.

Het karakter van Raffles was niet onberispelijk. Hij behoorde tot die Engelschen die in de eerste plaats Brit en, in de tweede plaats mensch zijn, en toonde daarom bij menige gelegenheid, dat hij in staat was, waar het de Britsche belangen gold, de eischen van menschelijkheid, billijkheid en rechtvaardigheid met voeten te treden. Over het onrecht door hem met woord en daad aan de Nederlanders aangedaan, zal ik hier zwijgen. Maar zelfs de Javanen, die aan de politieke hervormingen van Raffles zooveel verschuldigd zijn en in zooverre recht hebben hem als hun weldoener te beschouwen, moesten het ondervinden, dat de philanthropische beginselen, waarop hij zich zoozeer beroemde en die, als men hemzelven geloof schenkt, zijn bestuur zoo gunstig van het Nederlandsche onderscheidden, meer uitblonken in zijne woorden dan in zijne daden. Ik heb hier het oog op hetgeen door zijne landgenooten zelven „the Banjermassin enormity” is genoemd, en in niets minder bestond dan dat hij, in strijd met de bestaande wetten, om het door zijn vriend Alexander Hare van den Sultan van Banjermasin verkregen en als een eigen vorstendom bestuurde land van bevolking te voorzien, 3000

---

[1]) Zie over hem 233—4 en 260.

à 4000 Javanen, mannen, vrouwen en kinderen, derwaarts liet overbrengen, niet alleen tot dwangarbeid veroordeelde misdadigers, maar voor een groot deel personen die op de lichtvaardigste wijze als onwaardige en ongeschikte leden der maatschappij werden gebrandmerkt, om een voorwendsel te vinden voor hunne gewelddadige ontvoering [1]). Het oordeel over Raffles' bestuur is in Nederland steeds gunstiger geworden, naarmate de beginselen van koloniale politiek door hem voorgestaan meer algemeen als de heilzaamste voor de volkplantingen en het moederland beide werden erkend; maar de onpartijdige geschiedenis is genoodzaakt te verklaren, dat zijn persoonlijk karakter steeds ongunstiger is uitgekomen, naarmate in de koloniale archieven vlijtiger onderzoek is ingesteld naar bescheiden, die licht over zijne handelingen en beweegredenen konden doen opgaan [2]). Doch hoeveel op Raffles moge zijn aan te merken, hij vereenigde met den blik van een staatsman en den doorzettenden wil van een hervormer eene rustelooze werkzaamheid. Ofschoon het waar is dat zijne inzichten dikwijls wijziging ondergingen en daardoor vastheid van gang aan zijne administratie ontbrak, heeft men vroeger bij de beoordeeling van zijn bestuur vaak te veel uit het oog verloren, dat het volgend lot van Java gedurende den ganschen tijd van zijn bewind hoogst onzeker bleef; dat hij, aan zich

[1]) Zie J. C. Baud, de Bandjermasinsche afschuwelijkheid, in Bijdr. t. d. T. L. en Vk. v. N. I., N. Vr. III. 1; vgl. Van der Kemp ald. 6e Vr. V. 7.

[2]) Onbekend met de stukken sedert door Baud, Netscher en Krabbe aan het licht gebracht, heb ik in vroegere geschriften verklaard, Raffles niet in staat te achten tot handelingen, die hij intusschen blijkt werkelijk te hebben gepleegd. Zie b. v. over zijn schuld aan den moord der Nederlanders te Palembang Kr(abbe) in Gids, 1849, II. Bijblad, en J. C Baud, Palembang in 1811 en 1812, in Bijdr. t. d. T. L. en Vk. v. N. I. I. 7; en over de verraderlijke wijze waarop hij ons Singapore ontfutseld heeft, Netscher, de Nederlanders in Djohor en Siak, Hfdst. XII en XIII. Zeer lezenswaardig over het Britsch chauvinisme van Raffles is Levyssohn Norman, de Britsche heerschappij over Java, 48—51, 319. Dat ook wat de kennis der Javaansche oudheid betreft de verdiensten der Nederlanders opzettelijk door hem verduisterd werden, toonde ik Deel I. 101, noot.

zelven overgelaten, vaak gedwongen was de toekomst bij de eischen van het oogenblik achter te stellen; en dat hij te midden zijner taak werd gestoord door de zekerheid, dat het land welks belang hem boven alles ter harte ging, niet zelf de vruchten van zijn arbeid plukken zou.

Met betrekking tot de inlandsche vorsten was de politiek van Raffles de voortzetting van die van Daendels, al was zijne wijze van optreden eene andere. Het was ook zijn volhardend streven, dat zeer door de omstandigheden werd begunstigd, het Europeesch gezag ten koste dier vorsten te versterken en uit te breiden. In Bantam werd Pangéran Ahmed, met wien vóór de verovering de Engelsche kruisers geheuld hadden [1]), thans als een rebel beschouwd, en de anarchische toestand waarin het gewest verkeerde, terwijl Ahmed den Sultan der bovenlanden gevangen hield, werd als een genoegzame reden aangemerkt om den prins door Engelsche troepen te doen opvatten en deporteeren [2]). Sultan Mochjî'd-dîn werd nu op zijn troon te Pandeglang hersteld, maar weldra wenschte Raffles om inkomsten uit de Bovenlanden te trekken ook deze onder rechtstreeksch Europeesch bestuur te brengen; zoo werd in 1813 met den Sultan eene schikking aangegaan, waarbij hij zijn gezag voor zich en zijne afstammelingen, tegen een jaargeld van 10,000 Spaansche matten, met behoud van den titel van Sultan, aan de Engelschen afstond. Hiermede nam het Bantamsche rijk, dat zulk eene gewichtige rol in de geschiedenis van Java vervuld had, voor goed een einde. Bantam werd nu geheel op den voet der overige residentiën georganiseerd; doch de Lampongs die sedert lang eene onderhoorigheid van dat rijk geweest waren, werden door de Engelschen aan zich zelven, d. i. aan onveiligheid en regeeringloosheid, overgelaten [3]). De Sultan

[1]) Zie 268.

[2]) Volgens Thorn, Memoir of the conquest of Java, 263, naar Poelo Pinang; volgens Temminck, Coup d'oeil, I, 105, naar Banda; volgens Van Deventer, Het Nederlandsch gezag over Java (1811—1820), XXX, naar Amboina.

[3]) Raffles, II. 267.

stierf in 1816. Zijn opvolger in titel en jaargeld, Mohammed Tsafioe'd-dîn, werd in 1832 wegens medeplichtigheid aan zeeroof naar Soerabaja gebannen, waar hij in een afgelegen kampong onder toezicht der politie zijne overige dagen in ledigheid en half zinneloos doorbracht [1]).

Ook in Tjeribon hadden de maatregelen van Daendels de rust niet voor goed kunnen herstellen; de druk op de bevolking was er waarschijnlijk weinig door verminderd [2]). Er deden zich daar gedurig nieuwe volksleiders op, waarvan wel de meest beruchte zekere Bagoes Rangin was, die zich voor een profeet uitgaf en vele volgelingen rondom zich verzamelde. Versterkt door een groot deel der bij de verovering verstrooide inlandsche troepen, bedreigde hij Indramajoe. De muiters, 2000 in getal en met geweren gewapend, waren echter, in weerwil hunner voordeelige positie, niet bestand tegen de bajonetten der tegen hen uitgezonden troepen. Hunne vlucht verstoorde den waan van Rangins onoverwinnelijkheid en in korten tijd was zijn geheele aanhang verloopen. Hij zelf viel nu weldra den Engelschen in handen en hetzelfde lot wedervoer kort daarna aan een anderen volksleider, Nairem genaamd, na wiens val de rust in Tjeribon onder het Engelsch bestuur niet meer ernstig verstoord werd [3]).

Toen het bleek dat de vestiging van het Europeesch gezag in Bantam goede resultaten had opgeleverd, besloot Raffles ook het laatste overblijfsel van de Sultans-heerschappij in Tjeribon te vernietigen. De Sultans [4]), die buiten staat waren aan de veel te hooge hun door Daendels opgelegde verplichtingen te voldoen, moesten zich den 19den Juli 1813 en andermaal den 21sten April 1815 schikkingen laten welgevallen, waarbij

---

[1]) Korte Kroniek in Regeerings-almanak onder 1832; Hageman in T. v. I. T. L. en Vk. VI. 433, IX. 81, 83, en T. v. N. I. 1859, I. 29, 119; Kussendrager, Java, 3; Van Deventer t. a. p., bl. XXXI v.; De Bruyn, ald., 148.

[2]) Zie bl. 271—2 en Van den Broek in Tijdspiegel 1891, III. 379—80.

[3]) Raffles, II. 274; Crawfurd, I. 61; Thorn, 124; Saxe-Weimar, Campagne de Java, 141, 149.

[4]) Zie 272.

het geheele inwendig bestuur in handen der Europeanen overging. De vorsten behielden met hun titel slechts een jaargeld en het genot der inkomsten van eenige dessa's. Maar ook deze laatsten verloren zij in 1819 tegen verhooging van hun pensioen. Sultan Sepoeh overleed in 1845 en Sultan Anom volgde hem, als de laatste der Tjeribonsche vorsten, in 1851 in 81jarigen ouderdom naar het graf [1]).

Van meer gewicht waren de gebeurtenissen die onder het Engelsch bestuur tot eene nieuwe besnoeiïng der macht van de vorsten van Soerakarta en Jogjakarta leidden.

De overeenkomsten door Daendels in Januari 1811 met deze vorsten gesloten, hadden nog slechts voor een klein deel uitvoering erlangd, toen de maarschalk werd teruggeroepen. Van den tijd van verwarring en moeilijkheid, die nu volgde, maakte Sultan Sepoeh gebruik om zich ten koste van zijn zoon den Prins-Regent steeds meer gezag aan te matigen. Doch zijne grieven tegen het Hollandsche Gouvernement maakten hem niet geneigd om de Engelschen te begunstigen; hij wilde slechts ten eigen behoeve in het troebele water visschen. Evenals het hof van Solo sloot ook het Jogjasche het oor voor de inblazingen van Raffles, en beide rijken voldeden evenzeer aan de oproeping van generaal Janssens om hem te Semarang te hulp te komen. De Jogjasche troepen, ofschoon niet minder gebrekkig uitgerust dan de Solosche, schijnen zich beter dan deze gedragen te hebben, tot ook zij te Serondol in de algemeene vlucht werden medegesleept; en de Prins-Regent, die trouwens reden had om den Hollanders trouw te blijven, wilde de vluchtelingen niet in zijne hoofdstad toelaten, tenzij ze konden toonen dat ze op bevel van generaal Janssens waren teruggekeerd, en was zelfs slechts met moeite daartoe te bewegen, toen de minister Engelhard hem van de capitulatie had kennis gegeven [2]). Reeds den 23sten September, vijf dagen na de capitulatie, kwam kapi-

---

[1]) T. v. N. I. 1849, I. 435; Hageman in T. v. I. T. L. en Vk. V. 220, VI. 435, IX. 92.

[2]) T. v. N. I. VI. 3. 281—283.

tein Robinson als commissaris van het nieuwe Gouvernement te Jojakarta en bracht er de verzekering dat de overeenkomst met Daendels aangegaan, onveranderd zou gehandhaafd blijven, wat niet belette, dat de Sultan en de Prins-Regent een drietal verzoeken tot lord Minto richtten: herstel der strandgelden, overgave van de begraafplaatsen hunner voorvaderen en terugkeer der verbannen prinsen. Het eerste verzoek achtte Raffles onmogelijk voor inwilliging vatbaar om het groot staatkundig gewicht van de afschaffing dier betaling; hij was echter bereid eene schadeloosstelling toe te staan, die ook door den Soesoehoenan gevraagd werd. De afstand der begraafplaatsen stond volgens zijne inlichtingen gelijk met die der geheele noordkust. Alleen in het derde verzoek bewilligde hij, zelfs gaarne; wij zullen hooren waarom. Nauwelijks was de commissaris weder vertrokken, of de Sultan maakte, in weerwil der vertoogen van Engelhard, die voorloopig in zijne functiën was gebleven, van de vaderlijke macht, door de Javanen steeds zoozeer geëerbiedigd, gebruik, om zich zelven weder op den troon te plaatsen en den Prins-Regent met den titel van kroonprins slechts de hoop op de opvolging over te laten. Een vroeger schrijven van Raffles, waarin deze hem tot opstand tegen het Nederlandsch gezag had aangespoord, had hem waarschijnlijk in den waan gebracht, dat de Britsche Regeering deze daad zou goedkeuren [1]). Hij hernam nu zijne oude rol en gaf zelfs onbewimpeld te kennen, dat hij het afgeschafte ceremoniëel wilde herstellen. De Rijksbestuurder Danoe Redjå, dien hij als den vriend der Europeanen haatte en alleen uit vrees voor Daendels had geduld [2]), werd op zijn last in den kraton gelokt en geworgd. Kort daarop werd Engelhard op eigen verzoek eervol ontslagen en door den bekwamen John Crawfurd vervangen, bij welke gelegenheid de titel van minister weder met dien van resident verwisseld werd en het pachten der vogelnestklippen en tolpoorten door dien ambtenaar streng werd verboden, evenals alle

[1]) T. v. N. I. VI. 4. 29.

[2]) Zie 276—8.

andere geldelijke voordeelen boven zijn jaarwedde van 750 dollars 's maands hem werden ontzegd. Daarmee werd een uitzondering opgeheven die Daendels ten behoeve der beide ministers, en wat de vogelnestklippen betreft ook ten behoeve van eigen voordeel, had toegelaten op zijn stelsel van vaste bezoldiging der ambtenaren. Tevens kreeg Crawfurd in last te trachten de inning der genoemde inkomsten aan de Regeering te brengen. Later zou blijken, dat het beter geweest ware het genoemd verbod eerst in werking te doen treden nadat dit laatste gelukt was. De macht die de vertegenwoordiger van het Europeesch gezag door deze inkomsten kon oefenen was zeer aanzienlijk; thans kwamen zij tijdelijk aan den Sultan terug en het zou uiterst moeilijk vallen ze weer uit zijne handen te krijgen [1].

Crawfurd overtuigde zich ten volle van den vijandigen geest des Sultans tegen het Europeesche gezag, en de berichten van Soerakarta lieten geen twijfel over dat ook de Soesoehoenan in het geheim met den Sultan tegen de Britsche regeering samenspande. Raffles werd hierdoor genoopt zich reeds in December 1811 in persoon naar Midden-Java te begeven, om de aangelegenheden der Vorstenlanden te onderzoeken en te regelen. Aan den eisch van den landvoogd, dat gezanten der beide hoven hem te Semarang den 12den December de gebruikelijke hulde zouden komen bewijzen, werd door den Soesoehoenan, die het voorzichtig achtte de uiterlijke vormen van onderdanigheid in acht te nemen, voldaan; maar de Sultan nam een trotsche houding aan; hij waagde het in zijnen brief den luitenant-gouverneur als b r o e d e r in plaats van als g r o o t v a d e r aan te spreken, en bleef in gebreke een gezantschap te zenden. Eerst nu gelastte Raffles Crawfurd, den Sultan en den Prins-Regent kennis te geven, dat de Regeering de eigenmachtige troonsbestijging van den eersten niet kon erkennen. Tegelijk besloot hij tot een persoonlijk

---

[1]) T. v. N. I. VI. 3. 283—288, 4. 36; instructie van Crawfurd bij Van Deventer, Ned. gezag, 308.

bezoek aan de beide Javaansche hoofdsteden. Terwijl hij zich eerst naar Soerakarta begaf, maakte hij van de diensten van Nâtâ Koesoemâ [1]), dien hij in zijn vertrouwen had genomen, gebruik, om den Sultan onder het oog te brengen, dat hij alleen dan waarschijnlijk op den troon hersteld zou worden, als hij den Prins-Regent herstelde en een verontschuldiging zond van zijn onwillig optreden, waarbij hij verklaarde zijne daden te betreuren, ervoor te willen boeten en alles aan de Regeering over te laten, ook de benoeming van een nieuwen Rijksbestuurder [2]). Tijdens het verblijf van Raffles te Soerakarta sloot de nieuwe resident, kolonel Adams, een contract met den Soesoehoenan, dat wat den afstand van grondgebied betreft van de bepalingen der overeenkomst van 6 Januari terugkwam, maar de afschaffing der recognitiegelden bevestigde, en den vorst tegen eene jaarlijksche uitkeering van 120,000 dollars de inkomsten der tolpoorten en den eigendom der vogelnestklippen deed afstaan. Ook de djatibosschen kwamen aan het Britsche Gouvernement. De jurisdictie des vorsten werd strikt beperkt tot de Javanen in zijn gebied, en onder andere bepalingen, die het toezicht der Europeesche gezagvoerders op het onderhoud der communicatie- en verdedigingsmiddelen en de keuze des rijksbestuurders verzekerden, moest hij ook de opperheerschappij der Britten over geheel Java erkennen. Daarentegen werden alle contingenten en gedwongen leverantiën afgeschaft [3]). Op den dag der sluiting van dit verdrag, waarin van het Jogjakartasche rijk gesproken werd als van „de landen, vroeger geplaatst onder het gezag van den Sultan", zond Raffles eene commissie onder leiding van Muntinghe naar Jogjakarta vooruit met de opdracht te bewerken, dat het gezag des Sultans, althans voorloopig en zoo mogelijk voorgoed, erkend kon worden. Mocht deze het oppergezag van het Britsche Gouvernement des ondanks niet willen erkennen, zoo moest de commissie onderzoeken of het

[1]) Zie 276 v., 283, 300.

[2]) Raffles bij Van Deventer, Ned. gezag, 311.

[3]) Zie het contract bij Van Deventer, ald., 314 noot.

met de beschikbare middelen in dat jaargetijde mogelijk zou zijn hem te dwingen. Aldus nam Raffles alle kort te voren gestelde eischen terug, wat hem steeds als een grove fout is aangerekend. Had hij wellicht nieuwe berichten ontvangen van den opstand in Tjeribon of de eerste tijding van de houding des Sultans van Palembang, die een expeditie daarheen noodzakelijk zou maken? Of was het hem eerst bij zijn verblijf in de binnenlanden duidelijk geworden, dat de beschikbare krijgsmacht niet toereikend was om midden in den regentijd een krachtig verzet te overwinnen [1])? Vier dagen later verscheen Raffles zelf te Jogjakarta. Crawfurd had aangedrongen op de noodzakelijkheid dat hij, om den Sultan ontzag in te boezemen, eene aanzienlijke militaire macht zou medebrengen; maar die Vorst had zich daartegen gekant, ja zich tot verdediging toegerust. Raffles gaf ook hierin toe en kwam slechts met een gering geleide. De Sultan wilde daarvan gebruik maken, en gaf al aanstonds, bij het officiëele bezoek dat hij den landvoogd bracht, grooten aanstoot, doordien hij onder zijn dampar [2]) een bankje wilde doen plaatsen, dat hem een voet hooger dan Raffles zou hebben doen zitten. Toen het bankje door een der aanwezige Engelschen werd weggeschopt, trokken onderscheidene grooten hunne krissen. De Sultan achtte het echter beter de vijandige gezindheid in toom te houden. Hij stelde zich tevreden met de erkenning zijner heerschappij. In het contract dat Raffles met hem sloot [3]), werd van den Prins-Regent met geen woord gewag gemaakt. Ook waren de termen ervan klaarblijkelijk zoo gekozen, dat de trots van

---

[1]) Raffles bij Van Deventer, ald., 313; vgl. boven 580 en Baud in Bijdr. t. d. T. L. en Vk. v. N. I. I. 15.

[2]) Een groote gouden, vierkante tabouret, die tot de rijksinsigniën behoort en waarop de vorst bij plechtige gelegenheden gezeten is; zie pl. VIII van Groneman, De Garĕbĕgs te Ngajogyåkartå.

[3]) Wij achten het met Van Deventer waarschijnlijk, dat het door zijn toedoen uit het residentie-archief van Jogjakarta te voorschijn gekomen concept-verdrag werkelijk in dien vorm is geratifiëerd (Ned. gezag 314 v.; vgl. 319 noot 2). Zekerheid is daaromtrent echter niet te verkrijgen. Wellicht ook volgde het contract het concept niet geheel.

den vorst er zoo min mogelijk door werd gekrenkt. Maar dit nam niet weg, dat de laatste toch belangrijke concessiën deed, belangrijker zelfs dan de Soesoehoenan. Als deze bewilligde hij, bij afschaffing der contingenten en leverantiën, in den afstand der tolpoorten en vogelnestklippen, maar werd daarvoor slechts met 80000 Spaansche matten schadeloos gesteld. Niet alle door Daendels hem ontnomen landen ontving hij terug: Grobogan werd hem onthouden, opdat het aan Nâtâ Koesoemâ kon worden gegeven ter belooning zijner diensten; bovendien werd het sultansgebied van Patjitan, omdat Raffles de eenige goede haven aan de zuidkust verlangde te bezitten, aan de Engelschen afgestaan. Dit alles woog zwaarder dan het ontbreken der overige van Soerakarta verkregen inwilligingen, die vervangen werden door opheffing der lijfwacht en oprichting van een hof van justitie. Eén zonderlinge bepaling bevatte het verdrag: in plaats van de gewone formule, dat de Rijksbestuurder slechts met goedvinden der Regeering kon worden benoemd en ontslagen, leest men dat de Britsche resident in 't vervolg deze waardigheid zal bekleeden! Hoe deze bepaling te rijmen is met het feit, dat Sindoe Negârâ als Rijksbestuurder erkend werd, is niet uit te maken [1].

De toegefelijkheid van den Engelschen landvoogd schijnt den Sultan slechts minachting voor diens macht te hebben ingeboezemd, en het werd niet beter toen het hem bleek dat hij straffeloos de grootste euveldaden kon verrichten. Den vader van den vermoorden Rijksbestuurder verbande hij naar Patjitan en liet hij op den weg derwaarts ombrengen. Eenige aanhangers van den Prins-Regent werden van kant gemaakt en andere opgeëischt; de prins zelf werd van zijn titel beroofd en zocht bescherming bij den resident, daar hij zich niet tegen vergiftiging veilig achtte. Inmiddels versterkte de Sultan den kraton en vermeerderde hij het getal zijner krijgers,

[1]) Van Deventer gist t. l. p., dat in deze bepaling de reden ligt, waarom Raffles het onderteekend contract uit de archieven heeft doen verdwijnen (vgl. T. N. I. VI. 4. 34).

terwijl hij weigerde de bepaling in het verdrag over den afstand der tolpoorten na te komen [1]). Eindelijk kreeg men door tusschenkomst van Nâtâ Koesoemâ de zekerheid dat tusschen den Sultan en den Soesoehoenan eene drukke briefwisseling werd onderhouden, met het doel om gezamenlijk hunne eischen omtrent de vernieuwde betaling van de strandgelden, het herstel van het oude ceremoniëel en de teruggave der afgestane gewesten door te zetten, en als dat zonder gevolg bleef, vereenigd het Gouvernement den oorlog aan te doen. Vooral schijnt de afwezigheid van een groot deel der troepen onder kolonel Gillespie hen overmoedig te hebben gemaakt. Het was voor de Engelschen hoog tijd geworden, om zoowel den Soesoehoenan als den Sultan te straffen, toen Gillespie, na een schitterende zege, van Palembang terugkeerde. Een corps van 1200 man Engelsche keurtroepen, versterkt door 800 man van Pangéran Prang Wedânâ [2]), trok, onder bevel van den dapperen Gillespie en door Raffles in persoon vergezeld, in de eerste plaats tegen Jogjakarta op, dat in naam door ruim 8000 man verdedigd werd. Hieronder waren echter de troepen van den Kroonprins en zijne aanhangers, die inderdaad de Engelschen begunstigden, en veel tuchteloos dessavolk, zoodat het aantal dergenen die werkelijk tegenstand boden, nog geen 1200 man bedroeg. Na vooraf uit het fort beschoten te zijn, werd de kraton den 20sten Juni 1812 bestormd, en na eene zwakke verdediging, waarbij de Kroonprins en de zijnen zich geheel lijdelijk hielden, met niet noemenswaardig verlies veroverd. Al de schatten door den Sultan verzameld en op 750,000 Spaansche matten in geld en kostbaarheden geraamd, vielen als krijgsbuit in handen der Engelsche troepen. Bij proclamatie van 28 Juni werd Sultan Sepoeh van den troon vervallen verklaard en naar Poelo Pinang verbannen, en de Kroonprins onder den titel van Sultan Amangkoe Boewânâ III in het verloren gezag hersteld.

Zoodra Raffles op de zaken van Jogjakarta voorloopig orde

[1]) Vgl. 301 noot 1.

[2]) Zie 216.

had gesteld, begaf hij zich naar Soerakarta, waar hij, toegerust met de bewijzen van des Soesoehoenans verraderlijke handelingen, die in den veroverden kraton gevonden waren, dien vorst zoodanig in de engte bracht, dat hij toestemde in al de harde voorwaarden waaronder de Engelsche landvoogd zich alleen wilde verbinden, hem den troon te laten behouden. Nieuwe contracten werden in Juli met de beide vorsten gesloten. De macht die hen werd overgelaten, was zoo gering, dat men van dat oogenblik af het Europeesch gezag als meester van geheel Java mag beschouwen. Beide vorsten werden verplicht hunne troepenmacht tot de sterkte eener bloote lijfwacht in te krimpen en al hunne verdedigingsmiddelen in handen der Engelschen te stellen. Jogjakarta moest zijn deel van Kedoe en Patjitan, benevens Djapan, Djipang en Grobogan, Soerakarta het andere deel van Kedoe en Patjitan, Blorå en Wiråsåbå afstaan, zoodat nu de reeds door Daendels bedongen, maar onuitgevoerd gebleven afstand van grondgebied, ofschoon met eenige wijziging en zonder de vroeger toegekende vergoeding, werkelijk zijn beslag kreeg. Behalve de tolpoorten stonden de vorsten ook de inkomsten der pasars af, waarover de jaarlijksche uitkeering aan den Sultan tot 100,000 Spaansche matten werd verhoogd, terwijl den Soesoehoenan nog eene schadeloosstelling aan zijne familieleden beloofd werd. De Sultan stond nu ook zijne djatibosschen af en beide vorsten verleenden den Engelschen het uitsluitend recht tot verkoop van opium, welk laatste trouwens Speelman reeds in 1677 van den Soesoehoenan voor de Compagnie verworven had [1]) De bepalingen omtrent de jurisdictie over Javanen en vreemdelingen werden ook op Jogjakarta toegepast en aangevuld met het voorschrift, dat een geregelde politie moest worden ingesteld en met het verbod van pijniging, verminkende straffen en het laten vechten van misdadigers met tijgers. Doch wat wel het zwaarste woog: beide vorsten moesten het recht der Britsche regeering erkennen, steeds in hun bestuur

[1]) De Jonge, VII. 163; Baud in Bijdr. t. d. T. L. en Vk. v. N. I. I. 95.

in te grijpen als zij dit noodig achtte; terwijl de rijksbestuurders omtrent alle maatregelen in overleg zouden moeten treden met den resident [1]). En alsof dit alles nog niet genoeg was, besloot Raffles ook in Jogjakarta een van den Sultan onafhankelijken prins nevens hem te plaatsen, op soortgelijken voet als de Compagnie prins Mangkoe Negårå naast den Soesoehoenan had gesteld. Nåtå Koesoemå werd daartoe verkoren en tevens op deze wijze voor zijne diensten beloond. De Sultan werd verplicht hem vierduizend tjatjah's [2]) land af te staan, terwijl hij daarentegen het landschap Selo of Seselo terug ontving, waarop hij hoogen prijs stelde, omdat daarop de graven van vele zijner voorouders lagen. De dus verheven prins ontving den titel van Pangéran Pakoe Alam en van het Gouvernement, tegen de verplichting om te diens behoeve een corps van honderd dragonders te onderhouden, eene maandelijksche toelage van 750 Spaansche matten [3]). Ook dit laatste was eene navolging van de verplichting door de Compagnie aan Prins Mangkoe Negårå opgelegd, om, tegen uitkeering van een jaargeld, een legioen te haren behoeve onder de wapenen te hebben [4]). Voor 't overige bewees de Britsche landvoogd dat hij de nieuw verworven rechten niet wilde laten slapen, toen hij den Rijksbestuurder van Jogjakarta ontsloeg en een hoofd van Balineesche afkomst in zijne plaats stelde, dien van Soerakarta verbande en verving, en aan den kapitein der Chineezen te Jogjakarta, voor de diensten die hij aan de Engelschen bewezen had, duizend tjatjah's land uit des Sultans domeinen liet toewijzen, terwijl die vorst zelf hem, nadat hij tot den Islam was overgegaan, tot den rang van Raden Toemenggoeng verhief [5]).

[1]) De contracten bij Van Deventer, Ned. gezag, 321, 327.

[2]) Zie over dit woord 132, noot 3 en 206, noot 2.

[3]) Het contract bij Van Deventer, Ned. gezag, 333.

[4]) Van Deventer, Ned. gezag, 320.

[5]) Memoir of Raffles' life, 126 ff.; Memoir of Gillespie, 172 ff.; T. v. N. I. VI. 4. 35 v.; Levyssohn Norman, 71 v.; Hageman in T. v. T. L. en Vk., v. N. I. VI. 419 v.; Van Deventer, Ned. gezag, XV v.; vgl. Vreede, Catalogus, 126 v.; dez. over een door Poensen uitgegeven babad in Ind. Gids 1893, I. 115.

Ofschoon de verheffing van een Balinees en een Chinees veel aanstoot aan de hofgrooten gegeven had, bleef de rust in Jogjakarta bewaard, zoolang Sultan Rådjå — want zoo wordt de nieuwe vorst gewoonlijk door de Javanen genoemd, omdat hij als Prins-Regent den titel van rådjå had gedragen — in het leven bleef. Doch de dood van dezen vorst, die reeds den 3den November 1814 werd weggerukt, gaf tot nieuwe moeilijkheden aanleiding. De oudste zoon des Sultans, Radèn Antå Wirjå, later zoo bekend geworden onder den naam van Pangéran Dipå Negårå, was geboren uit een goendik; de eenige zoon van den overleden vorst die uit een gelijkgradig huwelijk was gesproten, was Radèn Mas Djarot, die reeds vroeger tot kroonprins verheven was; maar deze was bij zijns vaders dood eerst 13 jaren oud. Desniettemin werd hij door den Engelschen resident Garnham, onder den titel van Amangkoe Boewånå IV, als Sultan uitgeroepen, maar onder toezicht van een regentschap gesteld. De leden van dit regentschap, waaronder een schoonzoon van Dipå Negårå, schenen aan de bevolking welkom te zijn; maar Raffles, die gebonden was door de beloften welke hij, tijdens de expeditie tegen Jogjakarta, aan Prins Pakoe Alam gedaan had, ontbond het regentschap weder en stelde dezen zijnen gunsteling alleen als regent aan. Ofschoon de prins het bestuur met veel beleid voerde en de bevolking in welvaart toenam, legden echter deze gebeurtenissen de kiem voor het ontstaan eener nieuwe anti-Europeesche partij, waarvan Dipå Negårå de ziel was, en die, zooals wij zien zullen, elf jaren later op nieuw een verwoestenden krijg over Java bracht [1]).

De Soesoehoenan kon zijn wrevel over de vernederende voorwaarden die Raffles hem had opgelegd, bezwaarlijk verkroppen en zocht door nieuwe intriges de gelegenheid om het Europeesch gezag te ondermijnen. Hij gaf daarbij een merkwaardig voorbeeld van den geringen invloed dien de

---

[1]) T. v. N. I. VI. 4. 48; Levyssohn Norman, 78; Hageman in T. v. I. T. L. en Vk. VI. 442 v.; Louw, De Java-oorlog, I, 42.

Islam op het gemoed van vele Javaansche grooten oefent. Het grootste gedeelte der Britsche krijgsmacht bestond uit sipahi's [1]) of inlandsche soldaten uit Hindostan, en Raffles zegt uitdrukkelijk [2]) dat de voorkeur die de Soesoehoenan aan het Sjiwaïsme zijner vaderen schonk, hem het eerst met het Hindoesch garnizoen zijner hoofdstad in aanraking bracht. Weldra ontstond eene samenzwering tegen het Britsche Gouvernement. De Soesoehoenan zou het rijk van Mataram herstellen, aan de sipahi's zouden de kustlanden worden toegewezen. Gelukkig werden deze plannen in November 1815, kort voordat de uitbarsting moest plaats hebben, ontdekt en door een garnizoensverwisseling verijdeld. De Soesoehoenan wierp de schuld op zijn broeder Mangkoe Boemi, die als doodsvijand der Europeanen te boek stond. Raffles vergenoegde zich met de verbanning van dien prins naar Amboina [3]), maar gevoelde wegens de naderende teruggave van Java aan Nederland weinig lust om mede te gaan met het verlangen van den opperbevelhebber Nightingall, die de afzetting van den Keizer en van prins Prang Wedånå noodig achtte. Raffles trachtte te Calcutta en te Londen de voorstelling ingang te doen vinden, alsof de opstand gevoed was door de afkeerigheid der vorsten van terugkeer onder het Nederlandsch gezag, een bewering, welker gezochtheid en bedriegelijkheid overtuigend zijn aangetoond; Raffles zelve heeft, hoewel te vergeefs, getracht het hof te Soerakarta van dien terugkeer afkeerig te maken [4]).

---

[1]) Eng. sepoys of seapoys; doch deze verbasterde schrijfwijze verdient evenmin navolging als de fransche *cipaye*. Men schrijve sipahi, zooals dit woord luidt in het Perzisch waaruit het afkomstig is. Het is eigenlijk een adjectief gevormd van *sipah*, leger, en in den grond hetzelfde woord als *spahi*, zooals wij een Turkschen ruiter noemen.

[2]) Java, II. 5.

[3]) Waarheen hij pas in 1817 vervoerd werd (Van Deventer, Ned. gezag, 218 noot).

[4]) Van Deventer. Ned. Gezag, XXIV v.; vgl. Memoir of Raffles' life, 621, en Hageman in T. v. I. T. L. en Vk. VI. 440 v.; de opmerking bij Louw, De Java-oorlog van 1825—30, I. 40 noot, 2e al., berust op een verwarring van deze samenzwering met die van Soesoehoenan en Sultan in 1811.

Een ander gevaarlijk oproer brak na reeds lang gesmeuld te hebben in Mei 1813 in Probolinggo uit. Het bleek, hoe onverantwoordelijk de maatregel van Daendels geweest was, dit gewest over een kam te scheren met Besoeki en Panaroekan, door het tegelijk met deze, die reeds lang aan een Chineeschen landheer verpacht waren, aan een Chinees te verkoopen [1]). Een talrijke regentenfamilie was daardoor plotseling van hare inkomsten beroofd en zette de bevolking, die gebukt ging onder zware heffingen tot betaling der koopsom, aan tot verzet. Een groote bende opstandelingen vermoordde den Chineeschen landheer en twee Engelsche officieren en maakte zich meester van de hoofdplaats. Spoedig echter rukten troepen uit Soerabaja en Pasoeroean aan onder majoor Forbes, die bij Tongas de inlanders volkomen versloeg en Probolinggo weer bezette [2]).

Voor Raffles kwam deze opstand juist van pas. Het was zijn wensch de onder Chineezen staande landen weer aan de regeering te brengen. Met Oeloedjami [3]) was hem dit door het overlijden van den landheer het eerst gelukt, en de opstand in Probolinggo gebruikte hij nu als voorwendsel om niet alleen dit gewest, maar ook Besoeki en Panaroekan terug te koopen. Terecht zag de gouverneur-generaal van Britsch-Indië, lord Moira, in de laatste daad een groote onrechtvaardigheid; hij gelastte Raffles beide landen weer aan den Chineeschen eigenaar aan te bieden, die echter schijnt geweigerd te hebben ze opnieuw te aanvaarden en genoegen nam met eene schadeloosstelling in geld en een landgoed in erfpacht, welke

[1]) Vgl. 232, 239—40.

[2]) Hageman geeft van dezen opstand een verhaal (t. a. p. 436 v.), dat bijna geheel overeenkomt met dat van Thorn (t. a. p. 305 v.), hoewel het kennelijk onafhankelijk daarvan is opgeschreven. Daar Thorn een tijdgenoot was en ook Hageman ooggetuigen raadpleegde, verwekt het verwondering, dat Van Deventer hun verhaal „fantastisch" noemt (Ned. gezag, CXXVI noot); wat hij uit Engelsche archiefstukken mededeelt is inderdaad niet met de beide andere bronnen overeen te brengen zonder raadpleging van die stukken zelve, die Van Deventer niet afdrukt.

[3]) Vgl. 231, 239.

vergoeding ook de kinderen van den vermoorden landheer van Probolinggo ontvingen [1]). Zoo waren weder uitgestrekte gewesten toegevoegd aan de massa der Javaansche gronden, die door het Gouvernement als domein werden beschouwd. Bij de teruggave van Java aan Nederland waren de uitgaven voor dien wederinkoop en de daaruit spruitende vorderingen eene bron van eindelooze moeilijkheden [2]).

De vorsten van Madoera, reeds tijdens de Compagnie, op grond van bewezen diensten, in rang en titel boven de overige regenten van Java gesteld, hadden ook van Daendels bijzondere gunsten ontvangen. In 1808 had hij aan Panembahan Tjåkrå Adi-ning-Rat, regent van Bangkalang, als persoonlijk eerbewijs, den titel van Sultan Toewa (oud-Sultan) geschonken, en zijn zoon Pangéran Adipati Setjå Adi-ning-Rat, die het bestuur als wakîl of gelastigde van zijn vader voerde [3]), onder het genot eener bezoldiging tot kolonel der Madoereesche troepen aangesteld. Een jongere zoon van dezen regent, kort te voren, bij het openvallen van het regentschap Pamekasan, onder den titel van Raden Toemenggoeng Adi-ning-Rat tot regent van dat landschap verheven, ontving van den maarschalk insgelijks eene bezoldiging met den rang van luitenant-kolonel. De regent van Bangkalang was dus bijzonder begunstigd, en het is wel een treurig bewijs, hoe weinig het Europeesch gezag, wanneer het niet door groote macht wordt gesteund, op de trouw der inlandsche hoofden kan rekenen, dat hij op de eerste uitnoodiging der Engelschen, hem na den val van Batavia door de schepen Francis Drake en Phaëton overgebracht, om geen andere reden dan dat hij hen als de sterksten beschouwde, hunne zijde koos en de dienaren van het Gouvernement in zijn regentschap liet vatten, binden en uitleveren [4]) en aan zijne beide genoemde zonen, die hij

[1]) Vgl. hiermede Van Deventer, Ned. gezag, CXXVII v.

[2]) Hageman t. a. p. 439; Levyssohn Norman, 83.

[3]) Zie boven 260.

[4]) Madoereesche babad in T. v. I. T. L. en Vk. XX. 293, 373 v.; Thorn

op de oproeping van generaal Janssens met ongeveer duizend man hulptroepen had uitgezonden, en die reeds straat Madoera waren overgestoken, bevel zond om terug te keeren. Sommigen beweren dat het verraad van den oud-Sultan voornamelijk aan de inblazingen van zijn patih, Poerwâ Negârâ, moet worden toegeschreven, en dat zijn zoon de Pangéran Adipati hem zelfs op de knieën zou gesmeekt hebben geene vijandige houding aan te nemen tegen de Hollanders, die zich wellicht te eeniger tijd zouden kunnen wreken [1]). Is dit laatste de waarheid, dan berust men eenigszins gemakkelijker in de daad van den Engelschen landvoogd, die in 1815, bij het overlijden van den oud-Sultan, in weerwil der uitdrukkelijke verklaring van Daendels, dat de sultanstitel niet op de opvolgers van den regent zou overgaan; in weerwil ook van het protest van Van Lawick van Pabst, die eene belooning van het verraad, zelfs van het standpunt der Engelschen, als zeer onstaatkundig brandmerkte; den nu in zijns vaders plaats optredenden Pangéran Adipati als Sultan Tjâkrâ Adi-ning-Rat den IIden erkende, en kort daarna op diens verlangen zijn derden zoon (de oudste was door een lichaamsgebrek van de opvolging buitengesloten, de tweede, zoon eener andere moeder, werd alleen uit partijdigheid ter zijde gesteld) als zijn opvolger aanwees. Na het herstel van het Nederlandsch gezag betoonde zich Van der Capellen lankmoedig genoeg om deze beschikkingen van Raffles bij besluit van 1 Februari 1820 te bevestigen. De tweede Sultan overleed in 1847. Van 1808 tot dat tijdstip voerden de regenten van Bangkalang een titel dien zij zelfs als leenmannen van Mataram nooit hadden gedragen, maar die dan ook na den dood des tweeden Sultans weder voor dien van Panembahan moest plaats maken [2]).

Gunstig moet, bij de verovering van Java, tegen de houding van den regent van Bangkalang de trouw van Pangéran,

---

93; Hageman in T. v. I. T. L. en Vk. VI, 376 v.; Van Hoëvell, Reis, II. 21 v. Vgl. boven 295.

[1]) Hageman, t. a. p. 382.

[2]) Hageman, t. a. p. 382 v.; Van Hoëvell t. a. p. 23 v.

later Panembahan, Nâtâ Koesoemâ, Regent van Soemenep [1]) hebben afgestoken. Hij verdedigde zich althans dapper en met goeden uitslag tegen de aanvallen die den 3den Juli en andermaal den 29sten Augustus tegen Soemenep werden gericht, en trok zich niet terug voordat alle weerstand hopeloos was geworden. Zijn zoon verhaalde aan Van Hoëvell, toen deze in 1847 Soemenep bezocht, dat hij zijn vader kort voor diens dood had moeten beloven hem onder de Hollandsche vlag te zullen laten begraven, en dat daartoe de toestemming van het Engelsche Gouvernement niet zonder moeite verkregen was [2]).

De dood van Panembahan Nâtâ Koesoemâ had plaats in 1812 [3]). Hij werd onder denzelfden titel, met goedkeuring van het Engelsch bestuur, door zijn zooeven bedoelden zoon opgevolgd. Deze prins was eene eer van zijn geslacht en wordt als om strijd door Engelschen en Nederlanders om zijne rechtschapenheid en geleerdheid geprezen. Zijne kennis der Kawi-taal, waarin hij zich door Baliërs had laten onderwijzen, en die, hoe gebrekkig ook, toch de beste was waarover op Java te beschikken viel, maakte hem onmisbaar voor Raffles, die zich bij zijne onderzoekingen naar de oudheid en letteren van Java gedurig door hem liet voorlichten [4]). Ofschoon hij vooral in de verklaring van inscripties dikwijls mistastte, is toch het groote werk dat Raffles over Java in het licht gaf, in alles wat tot de geschiedenis, letterkunde en oudheden betrekking heeft, oneindig veel aan den vorst van Soemenep verschuldigd. Raffles getuigt van hem, dat hij een schat van kennis bezat die allen wien het mocht gebeuren met hem om te gaan, evenzeer aantrok als verbaasde. Maar niet minder dan zijne kennis wordt ook zijne warme belangstelling in het welzijn der hem toevertrouwde bevolking geprezen. In 1815

---

1) Zie over hem boven, 234.

2) Hageman, t. a. p. 372, 374; Van Hoëvell, t. a. p. 52, 55.

3) Hageman, Handleiding, 221. Vgl. Van Hoëvell, t. a. p. 59. De opgave bij laatstgenoemden schrijver op bl. 52 is blijkbaar foutief.

4) Java, I. 414, 459, II. 63, 68.

schonk Raffles hem een bewijs zijner gunst, door zijn oudsten zoon, onder den titel van Pangéran Nåtå Negårå, als zijn opvolger aan te wijzen. Na het herstel van het Nederlandsch gezag werd dat recht van opvolging, onder toekenning van hoogere titels aan vader en zoon beide, door Van der Capellen bevestigd. Dit geschiedde in 1820, maar vijf jaren later wachtte den Panembahan een nog schitterender eerbewijs. Hij had in 1825 aan het hoofd zijner troepen groote diensten bewezen in den veldtocht tegen Boni, en toen later in dat jaar de door Dipå Negårå verwekte onlusten op Java uitbraken, verscheen hij, na Celebes den 25sten Augustus verlaten te hebben, reeds den 8sten September met zijne troepen te Semarang, om ook hier zijne hûlp aan het Gouvernement aan te bieden. De gouverneur-generaal Van der Capellen meende terecht dat de trouwe vazal minstens aanspraak had op denzelfden titel, die aan den Regent van Bangkalang als belooning, zoo het scheen, van zijn verraad was geschonken. Op een prachtig gastmaal, waaraan de landvoogd den 30sten November een aanzienlijk gezelschap vereenigd had, deelde hij den Panembaham mede, dat hem de persoonlijke titel van Sultan van Soemenep, onder den naam van Pakoe Nåtå-ning-Rat, als erkenning zijner hooge verdiensten was toegedacht. De Panembahan ontving deze gunst met tranen in de oogen en verklaarde, diep getroffen, dat zijn trouw aan het Gouvernement er niet door kon vermeerderd worden, omdat zij reeds volkomen was, maar dat hij er naar streven zou om den Sultan niet minder aangenaam aan het Gouvernement te doen zijn, dan de Panembahan geweest was. De brave vorst heeft woord gehouden totdat hij, den 31sten Maart 1854, in 73jarigen ouderdom in zijn kraton overleed [1]).

De uitbreiding van het rechtstreeksch gezag van het Europeesch Gouvernement was een voornaam oorzaak van de vermeerdering van het aantal prefecturen of landdrostambten,

[1]) Van Hoëvell, Reis, II. 52—64 en T. v. N. I. 1854, II. 74; Mijer in T. v. N. I. VII. 3. 85.

die nu weder den naam van residentiën ontvingen. Op het einde van het tusschenbestuur bedroeg hun aantal achttien, in geene van welke echter de stad Batavia met hare Ommelanden westwaarts tot aan de Tji Djani, later tot aan de Tji Kandi, en oostwaarts tot aan de Tji Taroem begrepen was. Maar de zuidelijke helft der Ommelanden werd geheel van Batavia gescheiden en onder den naam van Buitenzorg met het regentschap van dien naam tot eene afzonderlijke residentie verheven. De door Daendels gevormde prefectuur Krawang, waartoe ook de ten westen der Tji Manoek gelegen deelen van Tjeribon behoorden, werd weder ingetrokken en hereenigd met de Bataviasche regentschappen, van nu af gewoonlijk Preanger Regentschappen genoemd. De residentie Bantam werd vergroot door de opheffing van het laatste overblijfsel van het Sultanaat, terwijl de residentie Tjeribon de grenzen behield haar laatstelijk door Daendels toegekend [1]). In Midden Java werden Tegal, Pekalongan, Semarang en het door Daendels met Djoewana vergrootte Djapara [2]) behouden; uit een deel der gewesten door de Vorsten afgestaan de nieuwe residentie Kedoe gevormd; Rembang, na met Toeban hereenigd te zijn, als residentie hersteld. Ook werden van toen af de tot grooter afhankelijkheid gebrachte rijken Soerakarta en Jogjakarta, aan wier hoven politieke agenten met den titel van resident geplaatst waren, onder de residentiën medegeteld. Patjitan, schoon aan het Europeesch gezag afgestaan, schijnt onder den resident van Soerakarta te zijn gebleven. De insgelijks afgestane landschappen Grobogan en Djipang, eerst als een op zich zelf staand gewest bestuurd [3]), moeten later bij Semarang en Rembang zijn ingedeeld. Nog gewichtiger waren de veranderingen in de indeeling van Oost-Java. Hier werden in den Oosthoek drie geheel nieuwe residentiën ge-

---

[1]) Zie 290 v. [2]) Zie 287.

[3]) Zooals blijkt uit de tabellen bij Raffles, Java, II. 298, die tevens aantoonen dat het tegenwoordige Blora, tusschen Grobogan en Djipang (Bodjo Negårå) gelegen, onder deze landen behoorde; vgl. S. J. van Deventer, Bijdragen, I. 167, 240. Omtrent Patjitan zie men dezelfde tabellen, t. a. p. 332.

vormd: Pasoeroean, Probolinggo met Besoeki en Panaroekan, en Banjoewangi [1]). Grissee, onder Daendels een onder-prefectuur, werd nu weder een residentie, ofschoon door de afscheiding van Toeban tot de regentschappen Grissee, Sidajoe en Lamongan beperkt. Wat daarna nog van de voormalige prefectuur „Java's Oosthoek" overbleef, vermeerderd met de door de Vorsten afgestane districten Djapan en Wiråsåbå, vormde de residentie Soerabaja, waartoe ook Bangkalang en Pamekasan op Madoera gebracht werden, terwijl Soemenep een eigen resident erlangde.

Onder de overige administratieve maatregelen van Raffles treedt de hervorming van het belastingstelsel, waarvan de richting door lord Minto was aangewezen [2]), op den voorgrond. Hierin vooral ligt de groote beteekenis van zijn bestuur. Geheel brekende met het mercantieel stelsel der Compagnie, bevrijdde hij den handel en den arbeid zooveel mogelijk van de boeien die ze beknelden, terwijl hij de contingenten en gedwongen leverantiën verving door een geregelde betaling, van de opbrengst der velden geheven. Het doel dezer hervorming was, den inlander te verheffen, den Engelschen naam in den Archipel bemind te maken, Java te herscheppen in een veld voor den Britschen ondernemingsgeest en den terugkeer van het Nederlandsch gezag zooveel mogelijk te verhinderen.

De geschiedenis dezer groote hervorming kan in twee tijdperken gesplitst worden Het eerste was dat der voorbereiding en neemt de eerste twee jaren van Raffles' bestuur in, het tweede is dat der uitvoering, dat gezegd kan worden met de proclamatie van 15 October 1813 aan te vangen.

In het eerste tijdperk was eene commissie, uit kolonel Mackenzie als voorzitter en de voormalige Nederlandsche ambtenaren Knops, Van Lawick van Pabst en Rothenbuhler als

[1]) Aldus volgens de tabellen bij Raffles, History, II. 318—20; volgens Levyssohn Norman, 130 en Van Rees, Gesch. Preanger Reg., 129 behoorde ook Banjoewangi bij Probolinggo, volgens Meinsma, II, 1e stuk, 101 was de indeeling: Probolinggo met Besoeki, Panaroekan met Banjoewangi.

[2]) Minto bij Van Deventer, Ned. gezag, 9; Meinsma, II, 1e stuk, 111.

leden bestaande, met een onderzoek naar den aard van het grondbezit en de mogelijkheid der beoogde verandering van stelsel belast. Te gelijker tijd sloeg de luitenant-gouverneur de handen aan het werk om de verschillende takken van bestuur in overeenstemming met de Britsche begrippen of volgens zijne persoonlijke inzichten te regelen.

Onder deze regelingen verdienen vooral de inrichting van het gewestelijk bestuur en van het rechtswezen onze aandacht, omdat zij uit den aard der zaak op het lot van den inlander van overwegenden invloed waren.

Den 15den September 1812 werden door den Luitenant-Gouverneur in Rade nieuwe instructiën voor de residenten uitgevaardigd, waarbij hun een omvangrijke werkkring werd toegekend, die zoo juist werd omschreven, dat de Nederlandsche commissarissen-generaal deze instructiën schier onveranderd hebben gehandhaafd [1]). De hierbij ingestelde verplichtingen waren vierledig, naarmate zij tot het civiel of militair beheer, het rechtswezen of de financiën betrekking hadden.

In het civiel beheer was de resident het hoofd van het gewest, wiens bevelen stiptelijk moesten worden nagekomen, schoon aan ieder het recht tot klagen bij de Algemeene Regeering werd toegekend. De resident moest de geschillen tusschen de beambten in zijn ressort in eerste instantie beslissen, maandelijks den toestand van zijn gebied opnemen en daarover rapport doen, en de statistiek van inkomsten en uitgaven, van aankomende en vertrekkende schepen, van in- en uitvoer, van de uitkomsten van landbouw en nijverheid, van de openbare werken en van de Europeesche bevolking nauwkeurig bijhouden en ter kennis van het Gouvernement brengen. Voor het aanleggen van publieke werken behoefde hij steeds de machtiging der Hooge Regeering. De administratie der koffiecultuur en der bosschen moest hij overlaten aan de daarvoor bestemde departementen. Zelf mocht hij geen handel of nijverheid uitoefenen, diensten ten eigen behoeve mocht

[1]) Van Deventer, Ned. gezag, LXXIV.

hij slechts tegen behoorlijke vergoeding van den inlander vergen, geschenken mocht hij in geen geval aannemen.

Het militair gezag van den resident werd beperkt tot de door Daendels onder den naam Djajeng-Sekars tot handhaving van het gezag der prefecten georganiseerde inlandsche strikruiters of maréchaussée's [1]). Bij brand of opstand had hij zich tot den eerstaanwezenden officier te wenden. Voor doortrekkende troepen moest hij behoorlijk zorg dragen.

Over de rechterlijke functiën van den resident spreek ik zoo aanstonds bij het rechtswezen. Hier kan echter vermeld worden, dat hem ook de handhaving der politie, het toezicht op alle publieke werken en instellingen, de zorg voor de belangen der inlanders, het tegengaan van het pandelingschap en van den sluikhandel waren opgedragen.

Wat eindelijk de financiën betreft, had de resident te zorgen voor de inning van 's lands inkomsten en voerde hij het beheer der kassen. Na de invoering van het landrentestelsel werden, voor zoover afzonderlijke collecteurs waren aangesteld, zijne financiëele werkzaamheden beperkt; doch dit was niet dadelijk in alle residentiën het geval [2]).

De macht en invloed der regenten, door Daendels nagenoeg niet besnoeid [3]), onderging thans eindelijk beperking. Raffles vond, bij de aanvaarding des bestuurs, den regent nog den eenigen persoon van wien het Gouvernement de door gedwongen cultuur en levering verkregen inkomsten van het onder zijn beheer staande gebied ontving. De inwendige regeling was aan hem alleen overgelaten; van zijn persoonlijk karakter hing de goede behandeling en de voorspoed der landbouwers alleen af. Dien verderfelijken invloed te breken was een der hoofdbedoelingen van het nieuwe stelsel en van de instructiën der residenten, in wier handen nu schier alle belangen werden gesteld, die tot dusver aan de regenten waren overgelaten. Raffles meende echter voorzieningen te

---

[1]) S. J. van Deventer, Bijdragen, I. 22.

[2]) Levyssohn Norman, 132. [3]) Zie 288.

moeten treffen om aan de regenten een voegzaam en eervol bestaan, de middelen tot onderhoud hunner familie en tot het voeren van een staat overeenkomstig hun rang, te verzekeren. Tot dat einde kende hij hun, boven een vastgesteld salaris, een soort van ambtelijk landbezit toe. Hunne diensten bleven in de hoofdzaak tot een algemeen toezicht op de politie in hun regentschap bepaald. De proclamatie van 15 October 1813 resumeert de omtrent de regenten gemaakte beschikkingen in deze woorden: „De onbehoorlijke invloed en het gezag der regenten zijn beperkt geworden; maar het Gouvernement maakt van hunne diensten gebruik voor het belangrijk departement van inlandsche politie, dat zal geregeld worden naar vaste beginselen, overeenkomende met de gewoonten en oude instellingen des volks. Eene voldoende belooning in land en in geld is aan die hoofden toegekend, en het wordt hierdoor natuurlijk zoowel hun plicht als hun belang, de nijverheid aan te moedigen en te beschermen" [1]).

De verbeteringen door Daendels in het rechtswezen gebracht, waren naar het oordeel van Raffles ontoereikend om aan de eischen eener zuivere en onvertogen rechtspraak te voldoen. Hij zag hierin natuurlijk met de oogen van een Brit, gewoon aan eene rechtspraak die van de op Java gebruikelijke, vooral in strafzaken, hemelsbreed verschilde. De onmisbaar geachte veranderingen werden reeds bij proclamatie van 24 Januari 1812 afgekondigd. Met Februari werden alle bestaande gerechten opgeheven verklaard en een nieuwe organisatie werd vastgesteld, waarover wij hier hoofdzakelijk slechts te handelen hebben voor zoover zij de rechtspraak over de inlanders betrof. In elke residentie zouden de resident als voorzitter en eenige inlandsche ambtenaren als leden landraden vormen, zeer overeenkomende met de door Daendels ingestelde landgerechten, behalve dat in crimineele zaken hunne rechtsmacht meer beperkt was. Terwijl toch die land-

---

[1]) S. J. van Deventer, Bijdragen, I. 73 v., 81 v., 99; Raffles bij M. L. Van Deventer, Ned. gezag, 20 v.

raden alle civiele zaken zouden berechten waarin van weerszijden inlanders betrokken waren, met dien verstande dat vonnissen in zaken van hooger bedrag dan 50 Spaansche matten de goedkeuring der Raden van Justitie vereischten, werd hunne crimineele jurisdictie tot politiezaken beperkt. De raden van justitie, drie in getal, waren te Batavia, Semarang en Soerabaja gevestigd; maar die te Batavia, Hooge Raad van Justitie genoemd, was tevens hof van appèl voor de beide andere raden en voor alle andere gerechten. Alle misdrijven door inlanders jegens elkander begaan, moesten berecht worden door drie Rechtbanken van Ommegang, die uit den voorzitter en een der beide leden van de raden van justitie bestonden. Alle rechtsgedingen, hetzij civiele of crimineele, waarin Europeanen of inwoners van de drie hoofdplaatsen betrokken waren, werden voor de drie raden van justitie behandeld, wien evenwel voor kleine civiele zaken de zoogenaamde requestenkamers, geschoeid op de leest der Engelsche Courts of requests for small debts, voor kleine strafzaken de jurisdictie der magistraten waren ter zijde gesteld. De jurisdictie der voormalige Schepensbank te Batavia ging deels over aan den Hoogen Raad, deels aan eene Bank van Magistraten, uit een voorzitter en drie leden bestaande en bijgestaan door twee baljuws, één voor de Stad, en één voor de Ommelanden, en door een waterfiscaal voor het opzicht over de havens en de politie op de schepen. Doodvonnissen vereischten steeds de goedkeuring van den luitenant-gouverneur, die tevens gratie of verzachting van alle lijfstraffen mocht verleenen. Een zeer bedenkelijk beginsel werd gehuldigd door den Luitenant-Gouverneur in Rade de macht te verleenen om uitspraken voorloopig te schorsen, opgelegde straffen te wijzigen en zelfs het onderzoek te stremmen. Eindelijk werd, zooals van de gehechtheid der Britten aan de rechtspraak door gezworenen te wachten was, bij alle strafzaken die door de raden van justitie en rechtbanken van ommegang behandeld werden, de jury ingevoerd, en zelfs later bepaald dat deze bij de laatstgenoemde rechtbanken uit inlanders moest bestaan. De

Statuten van Batavia, waarover Raffles met ingenomenheid spreekt, bleven, behoudens de verzachting van enkele straffen in den geest der Engelsche wetten, het richtsnoer voor de rechtspraak over Europeanen; die voor inlanders bleef zooveel mogelijk door hunne eigen instellingen en herkomsten beheerscht.

Wij moeten ons hier ter plaatse vergenoegen met de hoofdtrekken dezer rechterlijke organisatie, die door het reglement van 11 Februari 1814 in sommige opzichten, vooral door uitbreiding der rechtsmacht van de residenten en door de vervanging der Rechtbanken van Ommegang door alléén rechtsprekende omgaande rechters, belangrijke wijzigingen ondergingen. De landraden werden residentieraden, waarin alleen de resident rechtsprak en de inlandsche leden slechts een adviseerende stem hadden. De residentiën werden verdeeld in districten, de districten in divisiën, en aan de inlandsche hoofden, over die grootere en kleinere afdeelingen gesteld, werd eene soortgelijke rechtsmacht in kleine zaken toegekend, als thans door de regentschapsgerechten en districtsgerechten wordt uitgeoefend. De grootste verdienste ten aanzien van deze organisatie, die de grondslag van alle latere gebleven is, kwam toe aan het hoogst bekwame raadslid Muntinghe. De gebreken, waarvan zij later bevrijd moest worden, waren met name de vermenging van machten, spruitende uit de bemoeienis met de dagelijksche bedeeling van het recht aan de Hooge Regeering vergund; de gebrekkige regeling van den Hoogen Raad, die binnen het ressort van Batavia in eenige instantie besliste en tevens hof van appèl was voor de rechtzaken door de beide andere Raden behandeld; en vooral de geheele instelling der jury, die, zoowel wegens het gering getal van Europeanen op de drie hoofdplaatsen, als door het volkomen gemis aan geschiktheid der inlandsche bevolking voor eene taak die een hoogen graad van ontwikkeling en een fijn gevoel van recht en zedelijkheid eischt, in de praktijk jammerlijk schipbreuk leed [1]).

[1]) Breeder handelt over de rechterlijke organisatie Levyssohn Norman, 135—155.

Terwijl de regeling van het gewestelijk bestuur en van het rechtswezen, behoudens de reeds vermelde latere wijzingen, werd tot stand gebracht, bracht ook de commissie aan wier hoofd kolonel Mackenzie stond, haar onderzoek ten einde. Eene memorie, gebaseerd op haar rapport en andere in de archieven voorhanden stukken, werd den 14den Juni 1813 door Raffles in handen gesteld van den Raad van Indië. Eene grondige studie van alle bescheiden had hem tot de overtuiging gebracht, dat zoowel de zorg voor de beschaving en het welzijn der bevolking, als het welbegrepen belang van den Staat, eene verandering van stelsel vorderden, en dat het in Britsch-Indië aangenomen stelsel, waarvan de weldaden en voordeelen den toets der ondervinding hadden doorstaan, zich, behoudens door de plaatselijke gesteldheid gevorderde wijzigingen, als het beste ook voor Java aanbeval. Aan het slot der memorie verlangde Raffles het gevoelen der drie raadsleden schriftelijk te mogen vernemen; maar alleen het rapport van Muntinghe, dat, in het algemeen aan het plan van den luitenant-gouverneur zijn bijval schenkende, eenige voorzichtige bedenkingen opperde, is door den druk openbaar gemaakt; Raffles schonk aan Muntinghe's voorlichting den hoogsten lof [1]), maar diens bedenkingen waren onvermogend om hem terug te houden van de uitvaardiging der proclamatie van 15 October 1813, waarin de grondslagen van het nieuwe stelsel worden aangewezen. Natuurlijk hecht onze belangstelling zich voornamelijk aan dit laatste stuk, waardoor de plannen daad werden; doch wij kunnen zijne bepalingen niet begrijpen, indien wij niet vooraf weten wat Raffles verstond onder „Gouvernements-landen", en wat hij bedoelde waar van „verhuring" dier gronden aan inlandsche landbouwers sprake was.

Raffles had van het geheele onderzoek den indruk gekregen, dat, naar de meening der Javanen, het recht van eigendom alleen aan den vorst behoorde; en dat in de gewesten

[1]) Substance of a minute, 78.

door verdrag of verovering in handen der Europeanen gekomen, dit recht op het Europeesch gezag was overgegaan. Deze laatste waren de Gouvernements-landen, de landen waarvan het Gouvernement eigenaar was. De belastingen van den grond of zijne voortbrengselen geheven, waren te beschouwen als een pacht of huurprijs voor het gebruik van den grond, aan den eigenaar of diens plaatsvervanger en rechtverkrijgende betaald. In de Gouvernements-landen waren, onder het Hollandsche stelsel, de regenten, wat de heffing van die pacht betreft, de souvereine rechten blijven uitoefenen, in vroeger tijd door de vorsten aan hen overgedragen; het Gouvernement had zich vergenoegd met hetgeen als contingent of leverantie van hen bedongen was en dat de regenten door gedwongen arbeid van de bevolking hadden verkregen. Aan de willekeurige beschikking over de werkkracht en de vrucht van den arbeid der bevolking, die daaruit was voortgevloeid, wilde Raffles een einde maken. Hij wilde dus contingenten en verplichte leveringen opheffen, maar daarentegen de pacht voor het gebruik van den grond, als voornaamste bron van inkomsten, in de koffers van den Staat doen vloeien, die daarop alleen wettige aanspraak had. De regenten, aan wie het mercantiele stelsel de heffing der territoriale inkomsten uit onwetendheid of onverschilligheid hadden overgelaten, moesten nu voor het gemis daarvan op andere wijze worden schadeloosgesteld. Hoe dit geschiedde hebben wij reeds boven gezien.

Deze in den souverein of staat gevestigde grondeigendom sloot echter naar de voorstellingen van Raffles geen recht tot willekeurige beschikking over den grond in zich; want tegenover de rechten van den eigenaar stonden de in overeenkomst of gewoonte gewortelde rechten van den gebruiker De bedoeling van den Britschen landvoogd was veeleer, elke willekeurige beschikking buiten te sluiten, door geenerlei recht op den grond aan eenig tusschenpersoon tusschen den gebruiker en de Regeering toe te kennen, en aan den landbouwer het genot van de volle opbrengst zijner velden, enkel na aftrek der daarvan onder den naam van pacht betaalde belas-

ting, te verzekeren. Daarom zegt dan ook de bedoelde proclamatie: „Al de huurders zullen beschermd worden in hunne rechten, zoolang zij van hunne zijde aan de getrouwe vervulling hunner verplichtingen vasthouden; want het is de bedoeling van het Gouvernement de nijverheid en de ontwikkeling des volks te bevorderen, door het een belang te geven bij den grond en een erkend recht op het bezit der velden te vestigen." Raffles dacht aan den toestand van zijn vaderland, waar ook naar de beginselen van het feodale recht, de eigendom van den grond in den Staat gevestigd wordt geacht, maar niettemin aan willekeurige beschikking daarover door den Staat nooit gedacht wordt [1]). Zelfs toen Raffles, door de financiëele ongelegenheden waarin hij verkeerde gedwongen, overging tot den verkoop aan particulieren van uitgestrekte landen in de Preanger Regentschappen, Krawang en de Ommelanden van Semarang en Soerabaja, — een verkoop die den 1sten Januari 1813 in het openbaar plaats had — bedoelde hij daarmede niets anders dan eene overdracht der rechten van het Gouvernement op een deel der vruchten, die de rechten van de opgezetenen intact liet [2]). Evenwel was die landverkoop, welke aan Raffles, in verband met andere grieven, groote onaangenaamheden van den kant van generaal Gillespie op den hals haalde, ongetwijfeld een stap in de verkeerde richting. Behalve dat het tijdstip zeer ongunstig en dat diensvolgens de opbrengst zeer onvoldoende was; behalve ook dat de maatregel in zonderlingen strijd was met den beoogden wederinkoop der door Daendels in den Oosthoek aan Chineezen verkochte landen, — gaf die verkoop, in verband met het vroeger, tijdens de Compagnie en het bestuur van Daendels, door particulieren onder verschillende voorwaarden verworven landbezit, inzonderheid in het gebied bewesten de Tji Manoek, aanleiding tot het ontstaan van een chaos van tegenstrijdige rechten en aanspraken, die om zoo te spreken, een Gordi-

---

[1]) Vgl. N. G. Pierson, Koloniale Politiek, 14—17.

[2]) Levysshon Norman, 297.

aanschen knoop vormden, welke de Regeering zich eindelijk genoodzaakt zag door het reglement voor de landerijen bewesten de Tji Manoek van 28 Februari 1836 niet los te maken, maar door te hakken. Zelfs zij die na 1848 het, gelukkig niet verwezenlijkte, plan vormden, om de bebouwde gronden van Java op groote schaal als middel tot schulddelging te verkoopen, lieten natuurlijk niet na zich op het voorbeeld van den landverkoop van Raffles te beroepen. Maar wat men ook beweren mocht, elke willekeurige beschikking over den grond, door de Javanen bebouwd, waarvoor men zich beriep op de door Raffles, zoo men zeide, geconstateerde eigendomsrechten van het Gouvernement, mocht schijnbaar overeenstemmen met zijne woorden, — met zijne bedoelingen was zij in lijnrechten strijd.

Vond de Britsche wetgever het noodig de van den oogst der Javanen geheven inkomsten der Regeering, die sedert den door hem gebezigden naam van landrenten behouden hebben, door een beweerd eigendomsrecht van den souverein op zijn grond te rechtvaardigen, voor ons zijn zij eenvoudig eene belasting, eene bijdrage van den Javaanschen landbouwer voor de instandhouding eener Regeering die hem veiligheid van persoon en goed verzekert, geheven op de wijze die vooralsnog het best met zijn maatschappelijken toestand schijnt overeen te komen.

De wijze waarop de landrenten zouden geheven worden, werd vastgesteld bij de Instructie voor de landelijke inkomsten van 11 Februari 1814. De aard van dit werk gedoogt slechts den algemeenen standaard voor de heffing te vermelden en verbiedt in tallooze bijzonderheden af te dalen. De heffing was evenredig hooger naarmate de grond beter was en dus òf een gelijken arbeid ruimer beloonde, òf even rijke vrucht voor minder arbeid schonk. De sawah's werden verdeeld in drie soorten: van de beste zou de helft, van de daarop volgende twee vijfden, van de minste een derde van de opbrengst worden geheven. Van de minder vruchtbare tegalgronden zou, naar gelang hunner hoedanigheid, $\frac{2}{5}$, $\frac{1}{3}$ of $\frac{1}{4}$ van de opbrengst

gevorderd worden. Men verwachtte intusschen dat in den eersten tijd de heffingen merkelijk minder dan het aangegevene zouden bedragen, en gaf aan de ingezetenen de stellige verzekering dat de maatstaf nooit zou verhoogd worden. De opbrengst kon geschieden in natura of in een æquivaleerende geldsom, het eerste echter alleen wat de rijst der sawah's betrof, die gebolsterd of als padi kon geleverd worden; de maïs, die als maatstaf voor de schatting van het product der tegalvelden werd aangenomen [1]), werd steeds tot geld herleid. Van de tweede gewassen werd niets gevorderd.

Ofschoon de heffing der landrenten aan bijzondere collecteurs werd opgedragen, bleef zij in vele streken in handen der residenten, en wat de wijze van aanslag betreft, schijnt Raffles zeer onzeker te zijn geweest of hij aan den dorpsaanslag of aan den individueelen aanslag de voorkeur zou geven. De proclamatie van 15 October 1813, gewagende van verhuur aan de hoofden der dorpen, die de akkers weder aan de bijzondere landbouwers verhuren zouden, had klaarblijkelijk het oog op eene overeenkomst met het dorpshoofd voor de opbrengst der geheele dessa, op hare voor eigen rekening landbouwende ingezetenen te verhalen. Zoodanige inrichting schijnt dan ook met den aard van het Javaansche dorpsgenootschap het best in overeenstemming te zijn, en het hersteld Nederlandsch gezag heeft zich altijd daaraan gehouden; maar in de instructie van 11 Februari 1814 wordt deze wijze van aanslag slechts als een maatregel van overgang voorgesteld, en aangekondigd, dat in het vervolg het Gouvernement door zijne ambtenaren rechtstreeks met de individueele landbewoners, de tiang alit [2]), zou handelen. Raffles drukt de meening uit dat dit stelsel voor de bevolking aangenamer, voor het Gouver-

---

[1]) Deze uitdrukking wordt in de instructie van 11 Febr. 1814, n°. 46, dus verklaard, dat de productie der tegalgronden zou getaxeerd worden naar de hoeveelheid maïs die daarvan had kunnen verkregen worden, indien ze met dit gewas waren beplant geweest. Op dezelfde wijze was padi de maatstaf voor de productie der sawah's, ook al waren er andere gewassen op geteeld.

[2]) D. i. de kleine man, de volksklasse, tegenover den adel.

nement voordeeliger zou zijn [1]). Tengevolge dier snelle verwisseling van denkwijze, die wegens gebrek aan personeel of wegens den bijzonderen toestand der bevolking niet overal even snel door eene verwisseling van handelwijze kon gevolgd worden, heerschte weldra in de heffing der landrenten in de verschillende residentiën groote ongelijkheid en schromelijke verwarring. Zelfs landgenooten van Raffles beschouwen de invoering van het stelsel van individueelen aanslag als een groote fout. Crawfurd zegt er van, dat die landvoogd zonder veel onderzoek een stelsel aannam dat hij door zijn aanhangers hoorde prijzen, en het onmiddellijk onder de toen vijf millioen tellende bevolking van Java invoerde, maar nog voor hij het bestuur in andere handen overgaf, de ervaring opdeed dat het volkomen ongeschikt was [2]).

In de proclamatie van 15 October 1813 werd verder uitgesproken, dat de dienstplichtigheid en gedwongen levering over het gansche eiland was afgeschaft. Echter werden onderscheiden uitzonderingen op dien regel gehandhaafd. De gedwongen koffieteelt in de Preanger hield Raffles voorloopig in stand, vermoedelijk omdat hij meende, dat de voordeelen die de Regeering er van trok, haar, wegens de geringe waarde der landbouwproducten in een landschap welks afgesloten ligging den uitvoer bezwaarlijk maakte, door de invoering der landrenten niet konden vergoed worden. Hij verontschuldigde deze afwijking van zijn stelsel, die hij in den grond als onrechtvaardig beschouwde, door er op te wijzen dat tijd en gewoonte dáár den inlander met de verplichte cultuur hadden verzoend. Maar behalve dat hier de koffieteelt, behoudens eenige vereenvoudiging in de administratie, op den bestaanden voet werd gehandhaafd, legde Raffles aan den Preanger landman nog een belasting van een ropij (*f* 1.20) per huisgezin op; commissarissen-generaal schaften die af bij besluit van 3 Januari 1819 [3]).

---

[1]) Zie vooral n°. 63 en 64.

[2]) Descriptive Dictionary, in voce Raffles.

[3]) Van Deventer, Ned. gezag, C en 13; vgl. CII. Staatsbl. n°. 1.

Eene tweede uitzondering op het stelsel van vrijen arbeid vormden de blandong-diensten, welke werden gehandhaafd op dien voet, dat zij in mindering zouden komen van de landrenten door de dorpen van het blandongsvolk verschuldigd. Het bestuur van het boschwezen werd echter vereenvoudigd, en voor de inlanders die zich met den scheepsbouw bezig hielden, werd het bekomen van het noodige hout gemakkelijker gemaakt.

Eindelijk zag Raffles zich genoodzaakt ook de heerediensten gedeeltelijk in stand te houden. Het onderhoud van wegen en bruggen, met uitzondering van den grooten postweg, bleef bij voortduring aan de bevolking opgedragen; en ook voor de Gouvernements-transporten moesten werkvolk en voertuigen geleverd worden, dit laatste echter tegen behoorlijke betaling [1]).

Met een enkel woord wensch ik nog eenige andere handelingen van Raffles in herinnering te brengen. Dat de slavernij in hem een vijand had, is uit zijne geheele richting af te leiden. Intusschen vond hij die instelling op Java slechts in den zachtsten vorm en in zeer beperkten omvang. Ingevoerd door de Europeanen, was zij nauwelijks tot de inlandsche maatschappij doorgedrongen, en geene andere dan huiselijke diensten werden er in het algemeen van de slaven gevorderd. Desniettemin deed Raffles wat hij kon om aan den slavenhandel en de slavernij afbreuk te doen. De parlements-acte van 11 Mei 1811 tot wering van den slavenhandel durfde hij aanvankelijk op Java niet executoir verklaren, omdat zij alleen met

---

[1]) Van Deventer, Bijdragen I. 80, wiens onnauwkeurigheid hier ter plaatse in de vertaling van zijn Engelsch origineel wordt aangewezen door Pierson, Koloniale Politiek, 14. De voornaamste stukken betrekkelijk de invoering van het stelsel van Raffles werden in 1814 te Londen gedrukt, maar die verzameling (Substance of a minute, etc.) kwam niet in den handel en is zeer zeldzaam. Vertalingen van een deel dezer stukken, maar die veel te wenschen overlaten, vindt men achter het 2de deel der vertaling van Crawfurd's History of the Ind. Archip. en in drie buitengewone nommers, gevoegd bij den 3^{den} Jaarg. van den „Nederlandsche Hermes". In Van Deventer's Bijdragen tot de kennis van het landelijk stelsel, I. 64—240, is een bijna volledige en doorgaans voldoende vertaling van al deze stukken vervat.

het oog op West-Indië was ontworpen, maar hij ging daartoe over bij besluit van 5 Februari 1813, na het advies der autoriteiten in Europa te hebben ingewonnen. Den 17den November volgde een scherpe proclamatie tegen den sluikswijzen aanvoer van slaven uit Bali. Om de eigenaars tot het vrijgeven hunner slaven aan te sporen, voerde hij in 1812 een hoofdgeld in van een spaanschen mat, door den meester jaarlijks voor iederen slaaf boven de 8 jaren te voldoen, alsmede eene belasting van een halven spaanschen mat op de eigendoms-overdracht van slaven, terwijl hij nog, bij proclamatie van 20 December 1815, alle kosten kwijtschold aan vrijwillige emancipatie verbonden, en aan de politie-beambten het recht ontnam om, ten verzoeke der eigenaars, slaven in hechtenis te houden. Het gevolg van al deze maatregelen was, dat het aantal slaven gedurende het bestuur van Raffles sterk verminderde [1]. Er was echter na het herstel van het Nederlandsch gezag nog een zware strijd noodig, eer die instelling met 1 Januari 1860 geheel van Java's bodem verdween.

De Compagnie had sedert 1677 het monopolie genoten van den handel in opium over geheel Java [2]; in de 18e eeuw een belangrijk middel van inkomst geworden, was vóór Daendels' komst de opbrengst zeer verminderd, maar hij deed haar belangrijk toenemen door de bestaande opiumdirectie op te heffen en langzamerhand eene verpachting der opiumkitten over geheel Java in te voeren [3]. Raffles bestendigde die verpachting, maar maakte in de regeling gedurig wijzigingen, meestal met de strekking om het verbruik door de heffing van hooge rechten te beperken, waarin hij zich echter telkens door den tegenstand van den handel te Calcutta zag gedwarsboomd. Den 1sten September 1815 nam Raffles daarop het heroïek besluit, om de bereiding van opium voor bijzonder gebruik en den verkoop van opium in het klein tot

---

1) Levyssohn Norman, 157 v. 2) Boven, bl. 306.

3) De Jonge, XI. 106 v; Klerk de Reus, Gesch. Ueberbl., 217—9; Daendels, Staat, 18, 102, 120; Baud in Bijdr. t. d. I. T. L. en Vk. I. 144, 149; Raffles, History, I, bij bl. 342; Van Deventer, Ned. gezag, CIII v.

de drie hoofdplaatsen en de Vorstenlanden te beperken, met bepaling van zware boeten voor de overtreders en verbeurdverklaring van al het opium buiten de grenzen ontdekt. Hij had echter kunnen verwachten dat die maatregel nog minder dan de vroegere de goedkeuring van het Gouvernement in Bengalen zou verwerven, en werkelijk ontving hij den last om het besluit in te trekken en alles weder op den ouden voet te brengen, waaraan den 25sten Januari 1816 werd voldaan [1].

De zoutaanmaak en zouthandel waren tijdens de Compagnie ingericht op eene uiterst drukkende wijze voor de Javanen, zonder aan dat handelslichaam eenig noemenswaardig voordeel op te leveren. Zij waren geheel in handen van de hoofden der Chineezen, die alle gunstig voor de zoutfabrikatie gelegen plaatsen in het Gouvernement van Java's Noordoostkust van de regenten pachtten. De helft van den pachtschat kwam aan de Compagnie; maar de bevolking der zoutdessa's was geheel aan de Chineezen overgeleverd; zij moest voor hen in heeredienst in de zoutpannen werken en hun de gewone belastingen opbrengen, welke laatste meestal reeds den pachtschat dekten, zoodat het zout aan den Chineeschen pachter op niet meer te staan kwam dan de aanzienlijke geschenken die hij jaarlijks aan den Gouverneur der Noordoostkust moest opbrengen. Het zout werd deels naar Batavia of den Overwal gebracht, waar het groote winsten opleverde; deels door onderpachters, mede Chineezen, langs de rivieren naar de bovenlanden vervoerd en bij kleine hoeveelheden aan den inlander tot buitensporige prijzen gesleten. De kojan zout, die te Tjeribon of Grissee 25 tot 30 spaansche matten waard was, bracht in de binnenlanden tot 140 spaansche matten op. In de Vorstenlanden werd, gelijk dat nog heden geschiedt [2], met behulp van vuur zout gemaakt. Overal elders hadden de Chineesche pachters het monopolie, dat zij, door de Compagnie beschermd, met nadruk wisten te handhaven [3].

---

[1]) Levyssohn Norman. 248.

[2]) Van der Kemp, Handboek tot de kennis van 's Lands zoutmiddel, 123—143.

[3]) D. v. Hogendorp, Bericht, 117; Raffles, Java, I. 198; Crawfurd, Hist. II. 497.

Deze treurige toestand bleef ongeveer dezelfde tot 1813; aan Raffles komt de eer toe het zout tegelijkertijd beter verkrijgbaar en voordeeliger voor de Regeering te hebben gemaakt, door de zoutadministratie geheel aan deze te trekken. Volgens de proclamatie en het reglement van 22 November 1813, mocht op Java en Madoera, (de Vorstenlanden uitgezonderd) geen ander zout worden aangemaakt dan voor rekening van het Gouvernement, dat reeds te voren zich langzamerhand van den eigendom der zoutpannen had verzekerd. Op eenige voorname plaatsen werden hoofddepots opgericht, waar het tegen 20 spaansche matten per kojan van 30 pikols werd verkocht. Mindere hoeveelheden dan een kojan werden hier niet afgeleverd; ten gerieve der bevolking werden echter ook kleinere pakhuizen in de verschillende districten opgericht, waar het zout met een prijsverhooging van 25 percent tot een bedrag van een pikol verkrijgbaar was. Voor den aanmaak werden met de bewoners der zoutdessa's vrijwillige overeenkomsten aangegaan; gemiddeld ontvingen zij omstreeks zes ropijen per kojan [1]).

De koffieteelt verkeerde onder het bestuur van Raffles in hoogst ongunstige omstandigheden, daar het continentale stelsel de markten van het vasteland van Europa voor de Britsche handelsproducten gesloten hield. Het Gouvernement had alle reden om de door Daendels zoozeer uitgebreide teelt te beschouwen als een drukkenden last waarvan het haakte zich te ontdoen. De nieuwe aanplantingen werden dus geheel verwaarloosd. De bevolking mocht koffie telen zooveel zij wilde, als zij zich met den door het Gouvernement geboden prijs van drie spaansche matten per pikol wilde vergenoegen of zelve hoogeren kon bedingen; maar zij werd van de teelt meer afgeschrikt dan er toe aangemoedigd, en zoo kwam het hier en daar tot gedeeltelijke uitroeiing der cultuur. Door verwaarloozing verminderde ook in de Preanger de productie van koffie onder het Engelsch bestuur minstens tot de helft [2]). Toen ech-

[1]) Van der Kemp, t. a. p., 1—4, 91—92, 265.

[2]) Levyssohn Norman, 239 v. Polanen, Brieven, 125, toont aan dat die

ter de vrede van 1813 verbetering der prijzen tengevolge had, werd de belangstelling van het Gouvernement daardoor aangewakkerd. Door regelingen, die bijna in iedere residentie verschillend waren, trachtte het de cultuur opnieuw uit te breiden en het product aan zich te trekken. In Tjeribon, Tegal en Pasoeroean werd de verplichte levering hersteld; waar financiëele voordeelen te behalen waren, schroomde Raffles niet, zelf nieuwe uitzonderingen op zijn stelsel te scheppen [1]).

De tijding der omwenteling in Holland in November 1813 had reeds aangevangen Raffles eenige vrees voor de teruggave van Java aan zijn oude meesters in te boezemen, toen de conventie van 13 Augustus 1814 hem daarvan de volkomen zekerheid verschafte [2]). Het bericht van Napoleon's terugkeer verlevendigde een oogenblik zijne hoop, en hij verzuimde niet om van het daaruit voortvloeiend uitstel gebruik te maken, om het Bestuur der Britsche Compagnie door memories en rapporten op het groote gewicht van het behoud van Java te wijzen. Maar niets mocht baten. Een korte veldtocht, waarbij naast Engeland en Pruissen ook Nederland eene hoofdrol vervulde, maakte aan het hersteld gezag des Franschen Keizers een plotseling einde, en zoo spoedig mogelijk werden de Nederlandsche Commissarissen voor de overneming der bezittingen naar Batavia gezonden, waar zij in Mei 1816 aankwamen. Gelukkig voerde Raffles daar niet meer het gezag. In Maart had hij het bestuur aan John Fendall moeten overgeven, waarna hij naar Engeland vertrok om zich te verantwoorden op Gillespie's beschuldigingen tegen zijn bestuur over Java ingebracht [3]). Nochtans waren allerlei omstandigheden en ver-

vernieling der koffietuinen niet door het Gouvernement kan bevolen zijn; zij kan echter zeer wel zijdelings zijn bevorderd.

[1]) Van Deventer, Ned gezag, LXXXVI, CXLVIII v.; De Salis, ald. 89; Vos, ald. 108; Motman, ald. 124; Elout, ald. 222; vgl. ald. 242 noot.

[2]) Over de geschiedenis dezer conventie, zie P. H. v. d. Kemp, De sluiting van het Londensch tractaat van 13 Augustus 1814, in Bijdr. t. d. T. L. en Vk. v. N. I., 6e Vr. III. 239.

[3]) Zie over de juiste toedracht dezer vervanging, niettegenstaande de conventie van 1814 eene spoedige teruggave kon doen verwachten, Van der Kemp,

schillen van inzicht, maar vooral het uitblijven van het bevel tot overgave door de Engelsche regeering oorzaak, dat de overdracht eerst den 1en Augustus 1816 plaats had.

Tot op het tijdstip dat de teruggave waarschijnlijk werd, had Raffles zich met alle kracht, zij het ook niet altijd met even juiste inzichten, aan de bevordering van Java's bloei en welzijn gewijd [1]). Maar van dat oogenblik af werden de gewichtigste takken van bestuur verwaarloosd en scheen het voornaamste streven, alles wat nog eenige winst kon opleveren, zooveel mogelijk te realiseeren, ook al moest daaraan de toekomst van Java worden opgeofferd [2]). Vanhier de treurige, ofschoon misschien niet volkomen onpartijdige tafereelen in de geschriften dier dagen opgehangen over den toestand waarin Java zich op het oogenblik der overneming bevond [3]). Niet weinig zeker bracht daartoe de zoo kortelings aangevangen en door ontijdige verandering van inzichten gestoorde invoering van het landelijk stelsel bij.

ZEVENDE HOOFDSTUK.

De invoering, bestrijding en zege van het nieuwe stelsel.

In het ontwerp der hervorming van Java had Muntinghe een niet gering aandeel gehad, en vele der denkbeelden waarop het rustte, waren reeds vroeger door Dirk van Hogendorp en anderen ontwikkeld. Commissarissen-generaal vonden de grondslagen gelegd en de bouwstoffen verzameld; maar de laatsten vormden nog een chaos. Er is niet heel veel reden om een stelsel, door Nederlanders voorbereid, door Nederlandsche hulp tot stand gebracht [4]), door Nederlanders uitgevoerd, met een vaak daaraan toegekenden naam „het Engel-

Fendall's en Raffles' opvattingen omtrent het Londensch tractaat van 1814, in Bijdr. t. d. T. L. en Vk. v. N. I., 6e Vr. III. 341 v.

[1]) Polanen, t. a. p. 124.

[2]) Levyssohn Norman, 161.

[3]) T. v. N. I. III. 2. 284—298

[4]) Vgl. hierover Van Lawick van Pabst bij Van Deventer, Bijdragen, I. 377.

sche stelsel" te noemen, al droeg het, zooals het door Raffles ontwikkeld werd, eene sterk Engelsche kleur. Passender zou het zijn daaraan den naam van het „economische stelsel" te geven; want het berust op de stelling door de staathuishoudkunde geleerd, dat „onder alle hemelstreken, onder alle omstandigheden, dat stelsel het beste is, waaronder de Regeering zich bepaalt tot het verleenen van bescherming, tot het maken van wijze wetten, tot het openen van middelen van gemeenschap, kortom, tot bevordering middellijk van de welvaart en de industrie der ingezetenen, met onthouding van de onmiddellijke bemoeiing daarmede onder wat vorm of benaming ook [1])." Dit is het stelsel levenslang beleden door Mr. C. Th. Elout, den eersten zoo in bekwaamheid als in rang van de commissarissen-generaal; tot welks vestiging zijn ambtgenooten G. A. G. P. baron van der Capellen en de schout bij nacht A. A. Buyskes hunne goedwillige medewerking verleenden; dat zelfs de generaal Van den Bosch in woorden prees, terwijl zijne daden op het herstel der dwangcultuur in den gewijzigden vorm van het zoogenaamde cultuurstelsel gericht waren [2]); dat J. C. Baud onder de leiding van Elout had leeren waardeeren, en waarvan hij slechts met weerzin afweek, toen de geldelijke nood van het moederland hem dwong zijne overtuiging aan den eisch tot snelle vermeerdering van uitvoer-artikelen ten offer te brengen, en mede te werken tot de vestiging en uitbreiding eener gedwongen cultuur, die hij als een noodzakelijk kwaad bleef beschouwen [3]); dat in art. 56 van het in 1854 wettelijk vastgestelde regeeringsreglement althans in beginsel werd gehuldigd [4]); het stelsel eindelijk, dat van dat oogenblik af gedurig in kracht heeft gewonnen en thans weder,

---

[1]) Woorden van J. C. Baud; zie Handelingen betreffende het regeeringsreglement (uitgave van Kemink), III. 482.

[2]) Betz. Het koloniale vraagstuk, I. (T. v. N. I., 1868. I. 1 v.)

[3]) T. v. N. I 1860. I. 38—43.

[4]) Duymaer van Twist, Art. 56 van het Regl. op het beleid der Reg., 1863 (Overdruk uit Bijdr. t. d. kennis van het staats-, prov. en gem. bestuur in Nederland).

behoudens enkele uitzonderingen, die echter steeds tot kleiner proportiën inkrimpen, het bestuur der Nederlandsche bezittingen beheerscht.

De vestiging en ontwikkeling van dit systeem, de stoornis daarin tijdelijk aangebracht, de eerst langzame en met duizend hindernissen kampende, maar allengs over alle tegenwerking zegepralende terugkeer tot zijne beginselen, zijn de hoofdfeiten der sedert 1816 verloopen jaren van Java's geschiedenis, niet slechts met het oog op Nederland, maar ook met het oog op de Javanen, wier lot, nu ze zonder uitzondering aan het Europeesch gezag onderworpen waren, geheel afhankelijk was van 't koloniale stelsel door hunne beheerschers gehuldigd. Hunne rol in hun eigen geschiedenis is nagenoeg geheel en al lijdelijk, en ofschoon nu en dan opschuddingen voorkwamen, is er eigenlijk slechts op ééne ernstige poging tot herwinning der nationale zelfstandigheid te wijzen, in den laatsten Javaanschen oorlog. die, na vijf volle jaren gewoed te hebben, in 1830 met de nog volkomener onderwerping, nog dieper vernedering der beide overgebleven Javaansche vorsten eindigde.

Commissarissen-generaal, ofschoon de bevordering van den vrijen arbeid en de meest mogelijke beperking van allen dwang beoogende, zagen echter duidelijk in, dat de Javanen noch de vereischte kunde, noch het kapitaal bezaten om ondernemingen tot stand te brengen, die, zooals suikermolens, indigomakerijen en dergelijke, een fabriekmatige inrichting op groote schaal vereischen. Wat aan de Javanen ontbrak, moest verschaft worden door Europeesch vernuft en Europeesch kapitaal. Vermeerdering der Europeesche bevolking, met uitgifte van gronden aan Europeanen tot uitoefening van het landbouwbedrijf, stond dus in hun stelsel naast het streven den Javaan zooveel mogelijk vrij te maken. Hun plan was wèl doordacht en stond in klare trekken voor den geest althans van Elout, en dit onderscheidde het zeker gunstig van dat van Raffles; maar in uitvoering schreden zij met behoedzaamheid voort. Toen de commissie zich in de eerste dagen van 1819 ontbond, was de uitgifte van gronden

in beginsel bepaald, maar de wijze van uitvoering moest nog geregeld worden. De Regeering in Indië begon al spoedig te neigen tot een stelsel dat het weren van Europeesch landbezit en de ontwikkeling der Javanen zonder tusschenkomst der Europeanen op den voorgrond stelde, en in het moederland ontbrak geheel de lust om deze zaak tot een punt van ernstige overweging te maken [1]). Op die wijze werd het stelsel der commissarissen-generaal verminkt. De besluiten die de door Raffles aangevangen vrijmaking van den Javaan bevestigden en regelden, bleven van kracht; maar het noodzakelijk complement dier maatregelen bleef achterwege. Dit was de oorzaak der mislukking van het bestuur van den gouverneur-generaal Van der Capellen, die in 1819 het bewind der commissie, waarvan ook hij lid was geweest, verving; dit was het wat ook in de oogen van hen die later hare maatregelen alleen naar de uitkomst beoordeelden, op haar bebestuur een donkere schaduw wierp. Eerst in 1870 is door de vaststelling der zoogenaamde agrarische wet aan het koloniaal bestuur eene richting gegeven die geheel met de denkbeelden van Elout overeenstemt; en de vlucht die de welvaart der Javanen in latere jaren genomen heeft, kan ons doen zien hoeveel schade de nood des moederlands, die tot herstel der dwangcultuur aanleiding gaf, aan de geleidelijke ontwikkeling van Java heeft toegebracht.

De bepalingen van commissarissen-generaal betreffende het gewestelijk bestuur, de rechtspraak, de belastingen en de cultures op Java, maken het voornaamste uit dat in dit driejarig tijdvak onze aandacht vordert; want zij zijn de zaken waarin het lot der Javaansche bevolking ontegenzeggelijk het meest betrokken was.

De indeeling van Java in residentiën werd behouden zooals zij door Raffles geregeld was, met de volgende wijzigingen. Batavia, ofschoon het wat 't inlandsch bestuur betreft eene anomalie bleef vormen, daar hier de inheemsche be-

---

[1]) Elout, Bijdragen tot de kennis van het kol. beheer, 1851, 136.

volking rechtstreeks onder de Europeesche beambten stond, werd in zooverre aan de andere gewesten gelijk gemaakt, dat ook hier een resident aan het hoofd der zaken kwam. Krawang, reeds door Daendels als landdrostambt georganiseerd, werd nu ook weder als afzonderlijke residentie beheerd. De zonderlinge regeling van het bestuur op Madoera door Raffles maakte voor een natuurlijkere plaats: Bangkalan werd weder van Soerabaja gescheiden en met Soemenep tot de residentie Madoera vereenigd. Het getal der residentiën was nu tot 20 gestegen [1]). Hetzelfde besluit dat deze gewijzigde indeeling regelde, bevatte ook eene nauwkeurige omschrijving van den werkkring der residenten, met de bepaling dat zij van de hulp der regenten en andere bestaande of later te benoemen inlandsche ambtenaren zouden gebruik maken [2]). De positie der inlandsche hoofden bleef ongeveer zooals ze door Raffles was geregeld, maar de mogelijkheid dat zij van hun gezag misbruik zouden maken, werd door drie gewichtige bepalingen veel beter afgesneden dan door Raffles gedaan was. Terwijl Raffles aan de regenten de keuze gelaten had tusschen bezoldiging in geld of in land, d. i. in het recht om van zekere hun daarvoor toegewezen landerijen de aan den souverein verschuldigde belastingen ten eigen behoeve te heffen, werd nu bepaald dat de regenten en hoofden alleen vaste traktementen in geld zouden genieten, en het ambtelijk landbezit, dat in de Vorstenlanden tot zooveel knevelarij en onbehoorlijken invloed op de vrije keuze der dorpshoofden leidde, in de Gouvernements-landen uitdrukkelijk afgeschaft. De tweede bepaling, die aan de regenten en hoofden het drijven van handel in producten verbood, had evenzeer ten doel te verhoeden dat zij hunne betrekking dienstbaar maakten aan hun belang. De derde bepaling had vooral de strekking om het verregaand misbruik te weren dat vaak de dorpshoofden van hunne macht gemaakt hadden, door met Europeanen, Chineezen of met andere inlandsche hoofden contracten voor aan-

[1]) Staatsbl. 1819, n°. 16, art. 1. [2]) Ald. art. 6; vgl. boven 317.

plantingen of leveringen uit naam van geheele dessa's te sluiten en hunne onderhoorigen tot nakoming daarvan te dwingen. In het vervolg zouden geene contracten geldig zijn, dan die met den persoon zelven wien daardoor eenige verplichting werd opgelegd, waren aangegaan [1]).

Wat de rechtspraak betreft, al wat in de Engelsche organisatie goed en voor Java bruikbaar was werd behouden. De verbeteringen bepaalden zich hoofdzakelijk tot de volgende punten. De jury, geheel in strijd geacht met den maatschappelijken toestand van Java, werd weder afgeschaft. Aan de zoo bedenkelijke inmenging der Regeering, die zich het wijzigen en schorsen van vonnissen had voorbehouden, werd een einde gemaakt. Er werd strengere scheiding van de rechtspraak voor inlanders en die voor Europeanen ingevoerd, door den werkkring der omgaande rechtbanken en der landraden strikt tot de rechtspraak over inlanders te beperken. In de landraden, in welke onder Raffles de resident alleen als rechter besliste en de regenten slechts eene adviseerende stem hadden, werden inlandsche hoofden tot rechters aangesteld onder praesidium van den resident; aan den omgaanden rechter werden inlandsche hoofden als assessoren toegevoegd. De hooge raad van justitie te Batavia werd gesplitst in een gewonen raad van justitie, die in rechtsbevoegdheid met die van Semarang en Soerabaja overeenkwam, en in een hof van appèl, revisie en cassatie, dat, onder den naam van hoog gerechtshof, een algemeen toezicht op de rechtspraak van alle andere rechterlijke collegiën oefenen en tevens in eersten aanleg de zaken behandelen zou waarin het Gouvernement of de hoofdambtenaren betrokken waren. De bank van magistraten te Batavia verviel, omdat het éene deel harer functiën op den nieuwen resident, het andere op den nieuwen raad van justitie te Batavia overging [2]).

Van de belastingen werd de landrente als het voorname

[1]) Staatsbl. 1819, n°. 10 en 11. Vgl. Pierson, Koloniale politiek, 35—39.

[2]) Staatsbl. 1819, n°. 20. Vgl. Mijer in T. v. N. I. III. 2 482, en Meinsma, II. 161 v.

middel van inkomsten voor de Regeering gehandhaafd, maar deze aangelegenheid vorderde velerlei voorziening. Commissarissen-generaal verstrekten den last aan alle residenten, om over de werking van het stelsel in hun gewest nauwkeurige rapporten in te dienen, en ondernamen in Juli 1817 eene reis over Java van Tjeribon tot Besoeki om zich persoonlijk van den staat van zaken te vergewissen. De uitkomst van hun onderzoek was, dat het nieuwe stelsel was ingevoerd met zoodanige overhaasting en slordigheid, dat daardoor al de heilzame bedoelingen van het Gouvernement verijdeld, de Hooge Regeering misleid, de ingezetenen onregelmatig belast en 's lands inkomsten in een staat van groote onzekerheid en verachtering gebracht waren [1]). De achterstanden van 1815 tot 1817 bedroegen niet minder dan twee millioen. Het duurde tot 9 Maart 1818 eer commissarissen-generaal een besluit uitvaardigden [2]), bestemd om voorloopig in dezen chaos eenige orde brengen en althans de heffing der landrente mogelijk te maken. Aan een aanslag der individueele landbouwers en aan een algemeen geldigen grondslag voor de heffing was, naar hunne meening, zonder behoorlijke opmeting der velden — eene taak die den onafzienbaren arbeid van vele jaren eischen zou — in het geheel niet te denken. Zij besloten dus tot den dorpsaanslag terug te keeren, en dezen afhankelijk te maken van eene jaarlijksche overeenkomst met de hoofden en oudsten der dessa's, waarbij de aanslag en het zuiver bedrag van vorige jaren, de onderlinge vergelijking van den toestand der verschillende dessa's en de vermoedelijke opbrengst van het te veld staande gewas als richtsnoer zouden moeten dienen. Hoe gebrekkig zulk een stelsel ook zijn moge, voor het oogenblik was geen ander mogelijk [3]). Of het echter ook noodzakelijk geweest is, het eene halve eeuw onveranderd te laten bestaan, en inmiddels de opneming der velden, ofschoon daarmede in 1820 in Kedoe een begin was gemaakt [4]),

---

1) Van Deventer, Bijdr. I. 385. 2) Staatsbl. n°. 14.

3) Elout, Bijdragen, 1851, bl. 32 v.; Pierson, Koloniale politiek, 42 v., Van Deventer, Ned gezag, XCIV v. 4) Van Deventer, Bijdr. II. 5.

schier geheel te verwaarloozen, is eene andere vraag, waarmede ik mij hier niet wensch in te laten.

Dat de commissarissen-generaal aan geene wederinvoering der verplichte cultures dachten, ligt geheel in den aard van hun stelsel; maar bevreesd voor proefnemingen in zaken die zelfs het Engelsche bewind onaangetast had gelaten, lieten ook zij de verplichte koffiecultuur in de Preanger en de gedwongen diensten bij het boschwezen in stand [1]). Alleen kreeg de Preanger man eenige verlichting door de afschaffing van het familiegeld [2]) en het blandongsvolk door vrijstelling zijner dorpen van landrente; doch deze laatste maatregel is spoedig weder in onbruik geraakt [3]). Daarentegen werd ook Banjoewangi, welks bevolking uit weinige inlanders, van tijd tot tijd derwaarts overkomende Baliërs en een aantal ballingen bestond, en waar de geregelde inning der landrente onmogelijk bleek te zijn, op nieuw met verplichte koffiecultuur belast [4]).

Maar de koffiecultuur in de overige residentiën, door het Engelsche bestuur eerst verwaarloosd, later zeer ongelijk geregeld, was sedert het herstel van den vrede voor Java van te veel gewicht geworden, om niet eene betere poging tot wederopbeuring te beproeven. Commissarissen-generaal besloten er het landrente-stelsel met eenige wijziging op toe te passen. Op den voorgrond stellende dat ook de koffietuinen eigendom van het Gouvernement waren, besloten zij die voor een deel der opbrengst aan de dessa's te verhuren. De huurprijs bedroeg, naarmate bij de classificatie der tuinen de opbrengst per boom op drie kwart, een half of een kwart katti geschat werd, 40, 20 of 9 katti's per 100 boomen of een telkens te bepalen æquivalent in geld. Over de overige tuinkoffie kon de inlander vrijelijk beschikken, terwijl het Gouvernement zich bereid verklaarde ze, evenals de koffie die hij in de kampongs mocht willen telen, tegen een jaarlijks te bepalen prijs van hem aan te nemen. Maar geene dessa was tot aan-

---

[1]) Van Deventer, Bijdr. I. 393; Elout, t. a. p. 45 v.

[2]) Staatsblad 1819, n°. I. [3]) T. v. N. I. 1867, I. 210. [4]) Elout t. a. p. 45.

vaarding der huur van koffietuinen verplicht. De niet aanvaarde tuinen zou het Gouvernement voor eigen rekening door gehuurde arbeiders laten bewerken [1]).

Met hoevele moeilijkheden ook het bestuur van commissarissen-generaal in de Buitenbezittingen te worstelen had, op Java bleef de rust over het algemeen bewaard. Bantam werd door rooverbenden verontrust; in Tjeribon bleef de sedert lang bestaande gisting voortduren en verlangde de bevolking thans zekeren Mas Ahmed, een zoon van den vroeger vermelden Radja Kanoman, tot heer. In December 1816 moest een oproerige bende, die zich onder zekeren Bagoes Jabin, in Krawang had genesteld, met geweld worden uiteengedreven; in Januari 1818 werd door Bagoes Seriet een ernstiger opstand verwekt, die zelfs de hoofdstad Tjeribon in gevaar bracht en eerst na verscheidene gevechten bedwongen werd [2]). Voor het overige schenen de Javanen zich in de herhaaldelijk ondergane lotswisselingen zonder bezwaar te schikken. Zelfs de financiëele uitkomsten van het bestuur van commissarissen-generaal waren niet ongunstig. In 1817 werd een excedent van negen ton, in 1818 van $3\frac{1}{2}$ millioen verkregen, en die voordeelen zouden nog belangrijk grooter zijn geweest, indien niet aanzienlijke sommen ten behoeve van vroegere besturen uit de Indische kas hadden moeten voldaan worden [3]).

Den 16den Januari 1819 droegen commissarissen-generaal het bestuur aan Van der Capellen over, en kort daarna aanvaardden Elout en Buyskes de terugreis naar het moederland. Van der Capellen, minder met Indische zaken bekend, had zich tot dusverre veelal door het gevoelen van Elout laten leiden, maar toonde zich na diens vertrek maar al te zeer toegankelijk voor de denkbeelden van hen die nog aan het oude stelsel gehecht waren, en, zooals het gaat, in elk bezwaar dat bij de invoering van het nieuwe ondervonden werd, een

[1]) Staatsbl. 1817, n°. 55; vgl. Van Deventer, Ned. gezag, CL v.

[2]) T. v. N. I. 111. 2. 303 v. 364 v.

[3]) De Waal, Ned. Ind. in de St. Gen. I. 165; Steyn Parvé, Kolon. Monopoliestelsel nader toegelicht, 40.

onomstootelijk bewijs voor de juistheid van hun gevoelen meenden te zien. Het bestuur hinkte op twee gedachten. De bestaande regelingen werden niet opgeheven, maar in hare werking verlamd. Het nieuwe stelsel kon niet tot zijn recht komen en de halve terugkeer tot het oude bleef onvruchtbaar. De gevolgen waren wat men van zulk een stelsel verwachten kon. Een welig zaad van misnoegen werd gestrooid, dat welhaast tot een ernstig verzet opwies. De verwachtingen van het moederland werden te leur gesteld, de welvaart van Java verminderde en de financiëele tekorten werden zoo dreigend, dat de Regeering in Nederland zich genoodzaakt vond op nieuw een commissaris-generaal naar Indië te zenden, met den last om het bestuur te hervormen met inachtneming der strengst mogelijke bezuiniging en het koloniale stelsel aan een nieuw en ernstig onderzoek te onderwerpen [1]).

Een der eerste handelingen van den nieuwen landvoogd was het ondernemen eener reis over Java, die den 6den Juli 1819 werd aangevangen. Aan de hoven der Javaansche vorsten, die in Augustus bezocht werden, was de ontvangst zeer voldoende, maar de toestand der bevolking scheen veel te wenschen over te laten. De aandacht van den gouverneur-generaal werd inzonderheid getrokken door de landverhuur aan Europeanen. De Javaansche vorsten waren gewoon aan familieleden, gunstelingen en ambtenaren, in stede van bezoldiging, stukken lands met de daarop gelegen dessa's en bebouwde velden in gebruik of leen af te staan, hetgeen beteekende, dat de rechten van den vorst om, hetzij in arbeid, hetzij in producten, hetzij in geld, belasting van de opgezetenen te heffen, op den aldus begunstigde overgingen. Dit stelsel werd ook na de invoering van den Islam door de Javaansche vorsten onveranderd behouden, en dit kon te gemakkelijker geschieden, daar de paloenggoehan [2]) of het ambtshalve bezeten land der Javanen treffend overeenkomt met de iqtá' of genotsconcessie van het Mohammedaansche recht [3]). Nog heden is deze manier

[1]) Van der Wijck, De Ned. O. I. bezittingen onder Du Bus, 3 v.

[2]) Paloenggoehan in Kr., palenggahan in Ng. [3]) Zie Mawerdi, ed. Enger 330.

van bezoldiging in de Vorstenlanden in zwang. De bezitters van zoodanige paloenggoehans zijn gewoon, als zij die niet in persoon bewonen, de inkomsten te verpachten aan derden, die onder den titel van loera of běkěl de dessa's besturen, de inkomsten daarvan innen en aan den loerah tabon of loerah babok, zooals de eigenlijk beleende te hunnen opzichte heet, den pachtschat jaarlijks uitkeeren. In de landen die de vorsten voor zich zelven reserveeren, worden de inkomsten geheven door de goenoeng's of redi's, de ambtenaren met de zorg der politie belast, die hier als pachters optreden. Deze instellingen klimmen op tot de hoogste oudheid, en reeds in den Hindoetijd vindt men er de duidelijke sporen van [1]. Doch op deze oude instelling had zich in den tijd van Van der Capellen een nieuw gebruik geënt. Onder begunstiging der residenten hadden onderscheiden Europeesche industrieëlen aan de met land beleende prinsen en beambten, of ook aan de vorsten zelven, bij huur op lange termijnen, veel aanzienlijker pacht geboden, dan de běkěl's of goenoeng's konden opbrengen, omdat zij zich voorstelden met de opgezetenen overeenkomsten aan te gaan tot het telen van producten voor de Europeesche markt. Natuurlijk werden zoo voordeelige aanbiedingen niet afgeslagen, en dus ontstonden de landverhuringen aan Europeanen in de Vorstenlanden, die zulk een groote rol in het laatste tijdperk der Javaansche geschiedenis hebben vervuld. De zaak was geheel in overeenstemming met het stelsel van Elout om Java door middel van Europeesch kapitaal en Europeesche intelligentie tot ontwikkeling te brengen, en strekte tot tevredenheid van alle partijen, ook van de bevolking, die van de Europeesche landheeren, wier belangen veelmeer dan die der voormalige Javaansche pachters met de hare vereenzelvigd waren, eene veel betere behandeling dan zij gewoon was ondervond. Ook uit politiek oogpunt beschouwd bood dus de zaak een onmiskenbaar voordeel, daar zij in het centrum der Javaansche samenleving den Europeeschen invloed

---

[1] Zie Dl. I. 40.

versterkte en dien der vorsten ondermijnde op eene wijze die, daar er hun belang mede verbonden was, alle ontevredenheid buitensloot. In het afgetrokkene kan men misschien tegen de rechten, door deze verhuringen aan de landheeren gegeven, gegronde bedenkingen opperen; maar zij pasten in de Javaansche instellingen, verbeterden de bestaande toestanden, bevorderden de algemeene welvaart en deden zelfs de opbrengst der van Gouvernementswege geheven tollen en marktgelden belangrijk stijgen. Ieder was dus tevreden, behalve de kleine partij aan de hoven, die boven alles de vermeerdering van Europeeschen invloed vreesde en de aanhangers van het stelsel der Compagnie, die, steeds van rechtstreeksche door de Regeering te behalen handelsvoordeelen droomende, iederen Europeeschen industrieël als een te gevaarlijker concurrent voor het Gouvernement beschouwde, naarmate hij meer producten voor overvoer naar Europa geschikt aan de markt wist te brengen. Van der Capellen schijnt reeds bij zijn eerste bezoek aan de Vorstenlanden de zaak met achterdocht te hebben gadegeslagen, en ofschoon hij vooralsnog niets daartegen ondernam, gelastte hij de residenten hem nauwkeurig met den aard en de uitkomsten dezer ondernemingen bekend te maken [1]).

De inlanders zooveel mogelijk te laten onder de onmiddellijke leiding hunner eigen hoofden en deze, terwijl zij inderdaad de werktuigen waren van het Europeesch gezag, in de oogen der bevolking het prestige van macht en rang te laten behouden dat zij aan hunne voormalige waardigheid ontleenden, was steeds het stelsel der Compagnie geweest, en werd steeds als een bij uitnemendheid conservatief beginsel in onze

---

[1]) Over de geschiedenis der landverhuringen verdienen bijzonder te worden nagelezen Nahuys, Rapporten. I. 281 v. en Van der Wijck, Du Bus. 117—137. Vgl. De Salis bij Louw, Java-oorlog, 1. 59 v. en Van der Kemp in Bijdr. t. d. T. L. en Vk., 6e Vr. III. 16 v. Kleine stukken gronds in de nabijheid der hoofdsteden waren nu en dan reeds in de vorige eeuw door de vorsten, doorgaans voor den tijd van drie jaren, ten behoeve der teelt van rijst en groenten voor huiselijk gebruik aan Europeanen verhuurd; doch de uitgifte in erfpacht van het landgoed Bedåjå in Jogjakarta aan den den resident Nahuys in 1816 was het eerste voorbeeld van verhuring op groote schaal.

koloniale politiek aangemerkt. Maar de luister en de invloed der regenten hadden door de maatregelen van Daendels, Raffles en commissarissen-generaal te hunnen opzichte ontzachlijk veel geleden. Algemeen waren zij ontevreden en bekommerd over hunne toekomst; door de Europeesche ambtenaren vaak met minachting bejegend, vreesden zij dat het de toeleg der Regeering was hun invloed geheel weg te cijferen en daarna hun overbodig geworden ambt in te trekken [1]. Ofschoon de kleine man steeds velerlei onrecht en knevelarij van zijne hoofden had moeten verduren, en de Regeering, door hun de macht daartoe te laten, zich aan de beschuldiging van medeplichtigheid blootstelde, betoonde Van der Capellen zich ook hier een voorstander der conservatieve politiek. Het reglement op de verplichtingen, titels en rangen der regenten, den 19den Mei 1820 uitgevaardigd [2], had de strekking om die hoofden zooveel mogelijk te bevredigen, en ofschoon het hun verboden bleef belastingen op te leggen en handel te drijven, werd hun zulk een uitgebreid toezicht op den landbouw, de nijverheid, de politie, de heerediensten, de gezondheidsmaatregelen, het onderwijs en den godsdienst toegekend, en werden zij opnieuw met zooveel luister en staatsie omringd, dat de geringe Javaan voortging in hen de vertegenwoordigers der vorstelijke waardigheid te eerbiedigen en in slaafsche onderwerping aan hunne luimen weinig aan zijne voorzaten toegaf. Of in die wederopbeuring der regenten lofwaardige politieke wijsheid of laakbare zwakheid de overhand had, durf ik niet beslissen; zeker is het dat zij weder voor langen tijd Java onderwierp aan een stelsel van beheer dat het doel van elke goede Regeering, de bevordering van het welzijn aller klassen van onderdanen, bij de belangen eener bevoorrechte kaste achterstelde, en dat Van der Capellen ook in dit opzicht de wegbereider was van den stichter van het cultuurstelsel, die zich, ofschoon dan in eenigszins anderen vorm dan de Compagnie, op nieuw van de regenten bediende, om de schat-

[1]) Mijer in T. v. N. I. III. 2. 504. [2]) Staatsbl. n°. 22.

kist ten behoeve van het moederland met de vruchten van den gedwongen arbeid der inboorlingen te vullen.

In de Preanger was door Raffles en commissarissen-generaal de verplichte koffiecultuur gehandhaafd, maar het monopolie der Regeering werd hier ernstig bedreigd door het heimelijk opkoopen en uitvoeren van koffie door Chineesche handelaars, die sedert het Engelsche tusschenbestuur vrijelijk in deze gewesten hadden rondgezworven, ofschoon reeds een plakaat van 1764 hun buiten bijzondere vergunning den toegang tot dat gedeelte van Java ontzegd had. Tot handhaving van het monopolie werd bij besluit van 6 Juni 1820 het oude verbod vernieuwd [1]). Dit was de eerste maatregel waaruit bleek dat de Regeering de hand wilde houden aan hetgeen nog van het vroegere mercantiele stelsel was overgebleven. Hij moge voor het koffiemonopolie voordeelig zijn geweest, maar hij was allerverderfelijkst voor de bevolking [2]). De Chineezen die het land doorkruisten, brachten den inlander zijne lijnwaden; zij waren de tusschenpersonen tusschen den landbouwer en den groothandelaar. De Europeanen hadden zich met de sleet in de binnenlanden nooit veel opgehouden. Mochten er echter gezind zijn geweest om de rol der Chineezen over te nemen, het zou hun weinig gebaat hebben. Een publicatie van 9 Januari 1821 [3]) verbood ook aan alle Europeanen, zonder schriftelijke vergunning van den resident, in de Preanger handel te drijven of zich daar op te houden. Zelfs van een pas voorzien mochten zij alleen op de groote wegen reizen, en alleen zij die landgoederen in de residentie bezaten — en kort zou dat bezit duren — waren voor zoover het verblijf op hunne goederen of de beschikking over hunne producten betreft, van dit verbod uitgesloten. De kleinhandel in de Preanger werd nu geheel gemonopoliseerd door een rijken Chinees te Buitenzorg, die hem dreef door tusschenkomst van Javaansche agenten en, daar alle mededinging geweerd was, zich de grootste winsten kon toeëigenen [4]).

---

[1]) Stsbl. n°. 22. Zie voorts Mijer in T. v. N. I. III, 2. 621.

[2]) Du Bus bij Steyn Parvé, Kol. monopoliestelsel nader toegelicht, Bijlagen, 85.

[3]) Stsbl n°. 6.

[4]) Du Bus, t. a. p. 84.

Een nog zwaarder slag werd aan het vrije handelsverkeer toegebracht door het besluit van 9 Januari 1821 [1]), waarbij aan Europeanen en andere vreemdelingen verboden werd om, zonder schriftelijke vergunning van het plaatselijk bestuur, op eenigen afstand van de gewone verblijfplaatsen der residenten pakhuizen op te slaan of handels-établissementen te vestigen of ook de reeds bestaande in stand te houden. Wie tegen dit verbod zou hebben gehandeld, zou onderworpen zijn aan zoodanige arbitraire dispositie als het Gouvernement in ieder geval zou noodig achten. Volgens de considerans moest dit besluit strekken om den inlander tegen knevelarij te beschermen en te verhoeden dat hij door geldelijke voorschotten in een toestand geraakte die de vrije beschikking over zijn product buitensloot, en dat hij werd teruggehouden om zijn product te brengen naar zoodanige plaatsen, waar de ruimste en vrijste mededinging hem de hoogste prijzen beloofde. Zijn de motieven van het besluit hier werkelijk eerlijk opgegeven, dan is de Regeering in een zonderlinge dwaling vervallen. Zij heeft, zooals Pierson het kernachtig uitdrukt, „om een kwaad te voorkomen dat zij vreesde, naar het middel gegrepen waardoor dit kwaad noodwendig moest ontstaan." Zij heeft geheel voorbijgezien dat de beperking der concurrentie juist opkooperij in de hand werkt. Zij begreep niet dat, zoo al de prijzen waarvoor sommige Europeesche handelaars zich het product der inlanders hadden toegeëigend, werkelijk te laag waren, de toeneming, niet de beperking, van het vrije handelsverkeer dat euvel zou hebben geweerd. Zij voorzag niet, wat toch zoo gemakkelijk te voorzien was, dat de Javaan, die noch de middelen, noch den handelsgeest bezat om zelf zijn product naar de strandplaatsen te voeren, waar het hooge prijzen bedingen kon, bij gemis van geregelden afzet ten prooi zou worden van ieder die hem nog iets voor het surplus zijner voorbrengselen zou willen bieden.

Men mag intusschen wel aannemen, dat ook bij dezen

---

[1]) Stsbl. n°. 6. [2]) Stsbl. n°. 5. [3]) Koloniale Politiek, 56.

laatsten maatregel de zucht om, door wering der concurrentie, de waarde van het gehandhaafde Preanger koffiemonopolie te verhoogen, niet zonder invloed was. En zeker, indien het er op was toegelegd geweest om de vrije koffiecultuur, die commissarissen-generaal buiten het monopoliegebied zooveel mogelijk hadden opgebeurd, geheel te vernietigen, een doeltreffender maatregel had men niet licht kunnen uitdenken. De koffieteelt, die onder de gegeven omstandigheden, voor de moeite en zorgen die de inlander daaraan besteedde, geene voldoende belooning meer opleverde, werd natuurlijk het voorwerp van zijn tegenzin. De hooge marktprijzen van het artikel konden op den lust der inlanders om koffie te telen hoegenaamd geen gunstigen invloed oefenen, daar, behalve het Gouvernement, dat een groot deel der koffie als landrente in handen kreeg, alleen de opkoopers, die den Javaan van de moeite onthieven om zelf zijn product ter markt te brengen, en het aan zijne onervarenheid en weerloosheid tegen spotprijzen wisten af te troggelen, de voordeelen daarvan genoten, ja het niet zelden gebeurde, dat de inlander meer aan landrente van de koffie had te betalen, dan het geheele product hem opleverde. Maar juist die hooge marktprijzen waren voor de Regeering een prikkel, om maatregelen te nemen ten einde de koffieteelt, als vrije cultuur gedood, als vermomde dwangcultuur te doen herleven. Vele residenten, nog van den ouden zuurdeesem doortrokken, wenschten niets liever dan van de tusschenkomst der regenten gebruik te maken om de dorpshoofden tot het aanvaarden van de huur en de bevolking tot de bewerking van de koffietuinen te dwingen. En toen in 1823 de voor zes jaren gesloten huurcontracten ten einde liepen, werd, bij publicatie van 2 December [1]), de voorloopige instandhouding daarvan eenvoudig van regeeringswege gelast, zonder dat men zich om de neiging of het belang der zoogenaamde huurders bekreunde. Op deze wijze gelukte het de productie van koffie, in weerwil van den tegenzin der be-

[1]) Stsbl. n°. 51.

volking, allengs wat hooger op te voeren; maar zooals de commissaris-generaal Du Bus terecht opmerkte, „in de gansche vrije koffiecultuur op Java was ten slotte niets te vinden dat vrij mocht heeten, dan de naam alleen" [1]).

Maar nog erger was in aantocht. In Juli ondernam de gouverneur-generaal eene nieuwe reis over Java, bij welke gelegenheid hij wederom een bezoek bracht aan de hoven der Javaansche vorsten. Vooral in Jogjakarta waren de landverhuringen aan Europeanen zeer toegenomen; maar even groot voorstander als de resident Nahuys daarvan was, even groot tegenstander had zich de waarnemende hoofdinspecteur van financiën Van de Graaff daarvan betoond. De beschouwingen van dien ambtenaar over de landverhuringen zijn hoogst merkwaardig: hij vindt juist daar het meest te berispen, waar ieder ander het meest te prijzen zou hebben gevonden. De belangrijke vermeerdering der inkomsten van de tolpoorten en passars geeft blijken van eene welvaart der bevolking, die hij met achterdochtige blikken gadeslaat. De Europeanen, niet meer stil levende burgers of schamele kooplieden in die weinige artikelen die buiten het monopolie waren, zooals in de dagen der Compagnie, maar kooplieden van beteekenis, die, door vreemde kapitalen ondersteund, d r e i g e n (horribile dictu!) binnen weinige jaren een oogst van 200,000 pikols koffie, d. i. van het meest winstgevende product dat Java oplevert, op de markt te werpen, vervullen hem met angstige zorg dat het land zal ten gronde gaan [2]).

De gouverneur-generaal had reeds, bij besluit van den

---

[1]) Du Bus, t. a. p. Vgl over de koffiecultuur onder Van der Capellen, Pierson, Kolon. Politiek, 58—61, en Bijdr. tot de kennis der voorn. voortbr. v. N. I. uitg. d. d. M. t. N. v. 't A. II. De Koffie, 21—24.

[2]) Brief van Van der Graaff bij Nahuys, t. a. p. I. 281; Rapport van 23 Maart 1822, in T. v. Nijv. en Landb. i. N. I., XLI, 154. De lijsten der verhuurde landen bij Louw, Java oorlog, I. Bijl. 5 en 6 zijn onvolledig; voor die van Soerakarta blijkt dit uit de mededeeling van De Salis, ald. 59, voor die van Jogjakarta uit de considerans der resolutie van 6 Mei 1823, ald. Bijl. IX, die zegt dat men in de sultanslanden tot in 1823 met verhuren was voortgegaan, terwijl de lijst bijna alleen verhuringen uit 1816 tot '18 bevat.

30sten October 1821 [1]), den resident der Vorstenlanden (Nahuys bekleedde destijds die betrekking aan beide hoven) gelast, een bericht over den aard en de uitgestrektheid der landverhuringen in te dienen, en bepaald dat, hangende de deliberatiën daarover, geen verdere uitgifte van landen in huur of erfpacht aan particulieren zonder uitdrukkelijke toestemming der Hooge Regeering zou plaats hebben. Nahuys verdedigde de landverhuringen met warmte, maar daar hij bemerkte dat de stroom hem tegen was, verzocht en verwierf hij verlof om naar Nederland te vertrekken.

In baron De Salis kreeg hij een opvolger die een geheel andere denkwijze was toegedaan en voorstelde al de huurovereenkomsten, als strijdig met de Javaansche wetten en zeden, tegen een bepaalden tijd op te heffen. De gouverneur-generaal, die lang geaarzeld had, werd nu, bij zijn bezoek in de Vorstenlanden, geheel voor deze zienswijze gewonnen en vaardigde diensvolgens den 6den Mei 1823 [2]) eene publicatie uit, waarbij bepaald werd, dat vóór of op 31 Januari 1824 alle contracten van landverhuring zouden vervallen, gesloten na 15 November 1821, op welken dag men mocht aannemen dat het verbod van 30 October in de Vorstenlanden was bekend geweest; dat van de vóór genoemd tijdstip gesloten contracten eveneens vervallen zouden alle die waren aangegaan voor langer dan drie jaren of onder een voorschot van meer dan de over een half jaar verschuldigde huurpenningen, ten ware zij mochten zijn tot stand gekomen met de uitdrukkelijke toestemming der Hooge Regeering; dat voortaan geen nieuwe overeenkomsten van landverhuring aan Europeanen, Chineezen of andere vreemdelingen in de Vorstenlanden zouden erkend worden, dan waartoe de Regeering hare goedkeuring had gegeven; en dat, bij het verleenen van zoodanige vergunningen, de Regeering dezen regel zou volgen, dat contracten voor langer dan drie jaren, met een voorschot van meer dan een half jaar, met anderen dan ingezetenen der Vorstenlanden, en met

[1]) Den tekst van dit besluit vindt men tweemaal bij Nahuys, I, 42 en 302.
[2]) Stsbl. nº. 17.

het doel, niet om het land tot groente- of pleziertuin te doen dienen, maar om het voor koffie-, peper- of andere plantages aan te wenden, voor geen toestemming zouden worden vatbaar geacht. Aan de huurders, wier contracten vervielen, zou door de verhuurders een schadeloosstelling moeten worden uitbetaald.

Door deze noodlottige publicatie, die, in plaats van misbruik weg te nemen, de landverhuur geheel vernietigde, werd over de in de Vorstenlanden ontloken cultuur van stapelproducten voor den handel het doodvonnis uitgesproken. De contracten met het oog daarop aangegaan, waren doorgaans voor termijnen van 10 tot 30 jaren gesloten; het zou trouwens geen zin gehad hebben koffiegronden voor drie jaar te huren, dewijl de koffieboom eerst in het vierde jaar vruchten draagt. Al zoodanige contracten waren nu vervallen en Van de Graaff had zijn doel bereikt, om aan de particuliere industrie, die het gewaagd had met de Gouvernements-cultuur in concurrentie te treden, een gevoeligen slag toe te brengen.

Men wordt pijnlijk aangedaan door de lezing van Van der Capellen's missive van 4 Juni 1823 aan den Minister van Koloniën Elout [1]), tot rechtvaardiging der publicatie bestemd. Klaarblijkelijk durfde de gouverneur-generaal tegenover den verlichten voorstander van vrijen handel en vrije cultuur voor de ware reden niet uitkomen. Hij behielp zich met algemeenheden die niets beteekenen, met een beroep op oude verbodsbepalingen die niemand ooit heeft kunnen aanwijzen, met een belofte van nadere rapporten die nooit zijn ingediend, en heeft dan ook Elout zoo weinig overtuigd, dat deze, bij dépêche van 27 November 1826 [2]), in naam des Konings den commissaris-generaal Du Bus opdroeg de oude huurders in hunne rechten te herstellen en nieuwe landverhuringen onder billijke bepalingen toe te staan. Aan dezen last werd gevolg gegeven door de intrekking der publicatie van 6 Mei 1823, bij besluit van den commissaris-generaal van 17 Mei 1827 [3]);

[1]) Medegedeeld door Steyn Parvé, Kolon. monopoliestelsel nader toegelicht, 155.

[2]) Bij Steyn Parvé, t. a. p. 160. [3]) Stsbl. n°. 53.

maar het ging boven het vermogen van dien ambtenaar het kwaad te herstellen, dat de gevolgen der intrekking over Java gebracht hadden. Doch eer ik dit aantoon, moet ik nog eenige andere maatregelen van baron Van der Capellen vermelden, waardoor de kruistocht tegen het stelsel der commissarissen-generaal, om Java door Europeesche intelligentie en Europeesch kapitaal tot ontwikkeling en welvaart te brengen, op roekelooze wijze werd voortgezet.

Indien reeds het huren van landen door Europeanen in het gebied der vorsten een doorn was in het oog der voorstanders van het monopoliestelsel, nog veel meer moest dat het blijvende landbezit der Europeanen zijn, dat door den verkoop onder Daendels en Raffles zoo groote uitbreiding had ondergaan. Het ergste was echter, dat het in den tijd van Raffles ook post had gevat in de Preanger, het overigens voor de monopolisten gereserveerd gebleven terrein. Natuurlijk kon de Hooge Regeering niet rusten voor zij het hier weder had uitgedreven. In 1821 vond zij gelegenheid het landgoed Oedjong Bron voor eene som van 55000 Spaansche matten terug te koopen[1]; maar met het uitgestrekte landgoed Goenong Parang of Soekaboemi ging dit zoo gemakkelijk niet. Dit land was in Januari 1813 voor gezamenlijke rekening gekocht door Raffles, Mac Quoid, N. Engelhard en A. de Wilde en onder administratie van laatstgenoemden gesteld, die er in slaagde zich bij de opgezetenen als een vader bemind te maken en het land tot zulk een hoogen trap van ontwikkeling en productie te brengen, dat het als het model der particuliere landen geroemd werd. Hoe men in het afgetrokkene, wegens de mogelijke misbruiken, over het Europeesch landbezit moge oordeelen, tegen de wijze waarop Soekaboemi beheerd werd, kon geen enkele bedenking worden geopperd. Het eenige bezwaar wortelde in de vraag, of de koffie door dit landgoed opgebracht al of niet in het Gouvernements-monopolie begrepen was. Zij was dit niet volgens de bepaling der koopconditiën,

[1]) P. de Haan, Schetsen der landel. admin. 192; Mijer in T. v N. I. IV. I. 217; C. S. W. van Hogendorp, Coup d'oeil, 237.

dat de te verkoopen landen van alle geforceerde leveringen tegen onevenredige prijzen zouden bevrijd zijn; maar Raffles zelf had den misslag door hem gepleegd, toen hij aan de verkrijging van landbezit persoonlijk deelnam, moeten boeten door eershalve te wijken voor het gevoelen van Gillespie, dat een ander artikel der koopconditiën, bepalende dat de verkochte landen zouden onderworpen blijven aan de algemeene wetten en koloniale verordeningen van het Gouvernement, het land Soekaboemi aan het koffiemonopolie onderwierp. De ongerijmdheid dezer uitlegging, die eene zeer duidelijke bepaling door eene zeer vage en algemeene laat vernietigen, springt in het oog, en het is zeker niet te verwonderen, dat na het vertrek van Raffles, toen zijn aandeel op zijne medeëigenaren was overgegaan, dezen hun goed recht zochten te handhaven. Commissarissen-generaal lieten de zaak onbeslist, maar bij den geest die het bestuur van baron Van der Capellen kenmerkte, ligt het voor de hand, dat de eigenaars na hun vertrek slechts doove ooren vonden. De Wilde vertrok naar Nederland om daar herstel van grieven te zoeken, en vond de bewindvoerders aldaar hem gunstig gezind; hij keerde terug met een koninklijk besluit, dd. 11 Juli 1821, waarbij hem, bij wijze van dading, verhooging van den prijs der door hem te leveren koffie, te regelen naar den gemiddelden marktprijs, werd toegestaan. De Indische regeering stelde dit besluit eenvoudig buiten effect, bewerende dat De Wilde den Koning door valsche voorstellingen misleid had. Zijn beroep op den Koning werd hem bovendien zeer kwalijk genomen, en de administratie spaarde hem geene kwellingen en arbitraire maatregelen om hem voor zijn vermetelheid te straffen. De eigenaren, in den toestand van den aarden pot tegenover den ijzeren verkeerende, besloten na lange onderhandelingen te berusten in het aanbod der Hooge Regeering, om hun Soekaboemi voor *f* 800,000 af te koopen, waarmede het onbetwist monopolie in de gansche Preanger was hersteld. Zij wilden echter geen afstand doen van het aan een koninklijk besluit ontleende recht om voor de door hen geleverde

koffie alsnog den verhoogden prijs te ontvangen, maar moesten ook in dit opzicht voor hoogere macht bukken. De hoop dat hun in het moederland alsnog recht zou geschieden, werd verijdeld. Men beriep zich daar op het fait accompli, en gaf te kennen dat hun een rechtmatige aanspraak op vergoeding zou zijn toegekend, indien zij niet zonder Zijner Majesteits nadere beschikking af te wachten, van de voordeelige bepalingen in 's Konings besluit hadden afgezien [1]).

Aan al de geschetste maatregelen om het dwang- en monopolie-stelsel te doen herleven, werd eindelijk de kroon opgezet door de publicatie van 20 Mei 1823 [2]), regelende het verblijf en het landbezit van Europeanen op Java. De bedoelingen waarmede het Europeesch landbezit en de rechtstreeksche aanraking van den Europeeschen handelaar met den inlander zoo in de Preanger als in de Vorstenlanden was tegengegaan, konden niet volkomen verwezenlijkt worden zonder eene nadere bepaling, die de lastige indringers, zoo vaak zij de Regeering ongelegen kwamen, geheel uit de binnenlanden weerde. Bij genoemde publicatie werd het recht tot inwoning of verblijf van Europeanen op Java afhankelijk gemaakt van een nauwkeurig voorafgaand onderzoek, en het ook dan nog beperkt tot bepaalde plaatsen en juist omschreven doeleinden, terwijl het bezit van land op Java, hetzij in eigendom, erfpacht, huur of onder wat titel ook, uitsluitend werd vergund aan hen die de hoedanigheid van Nederlander bezaten, zoodat personen niet vallende onder de termen dezer qualificatie, wanneer zij door erfenis, schenking of op eenige andere wijze in het bezit van gronden kwamen, gehouden waren zich uiterlijk binnen een jaar daarvan te ontdoen.

---

[1]) Zie over deze zaak de Ned. vert. van Crawfurd, De Indische Archipel, D. II, bl. XXXV—XLVII; P. de Haan, t. a. p. 189—192; Doornik, Vrijm. Ged. 181—191; P. Mijer, Diss. de Commercio, etc. 106—189; A. de Wilde, Adres aan Z. M., 1838; C. S. W. van Hogendorp, Coup d'oeil, 281—287; Van der Kemp, Het reglement op de particuliere landerijen bewesten de Tjimanoek, 1890, 234 v.; J. Faes, Ontwerp nieuw reglement op de part. land. bew. de Tjimanoek, 1897, 52 v.

[2]) Stbl. nº. 20.

Van der Capellen was een groothartig edelman, die, als grondlegger van het door de Engelschen zoo zeer verwaarloosde onderwijs voor Europeanen op Java en als bevorderaar van kunsten en wetenschappen, onder de landvoogden van Ned. Indië een hoogst eervolle plaats inneemt [1]). Maar hoe dieper men in de kennis van zijn bestuur doordringt, hoe meer men overtuigd raakt dat de behoeften van Java ten eenenmale door hem miskend werden. Had hij, bij nadere overweging, zich niet met het stelsel van Raffles en commissarissen-generaal kunnen vereenigen, dan had hij moeten handelen als Van den Bosch en het dwang- en monopoliestelsel, na den Koning van de noodzakelijkheid daarvan overtuigd te hebben, openlijk moeten proclameeren. Maar de handelwijze door hem gevolgd, om het in schijn voortbestaande stelsel van vrijen arbeid door eene lange reeks van maatregelen te ondermijnen en van zijne steunsels te berooven, — door te handelen als de termieten, die de oppervlakte ongeschonden laten, maar daaronder in alle richtingen gangen graven, die het houtwerk van zijne kracht berooven — was zoowel uit zedelijk als politiek oogpunt de slechtst mogelijke. De wrange vruchten bleven niet weg. Zij bestonden in achteruitgaande productie, verminderende welvaart, ontevredenheid, financiëele tekorten. De bescherming van den Nederlandschen handel door hooge differentiëele tarieven verbitterde Engeland, zonder dat het doel werd bereikt, en toen door de oprichting der Handelmaatschappij in 1824 een beter middel tot concurrentie werd beproefd, daarin bestaand dat eene over groote kapitalen beschikkende maatschappij zich de bevordering van den handel in Nederlandsch fabrikaat en van de vrachtvaart met Nederlandsche schepen zou ten doel stellen, werd zij met vrees en achterdocht gadegeslagen. De Indische handel had niet zoo geheel onrecht toen hij vreesde, dat eerlang de Gouvernements-producten aan dit lichaam zouden geconsigneerd worden; maar aan eene van monopoliegeest

[1]) Sprenger, Van der Capellen. 166—181; Vreede, De invloed der wetenschap op het openb. leven van baron Van der Capellen, 1848.

doortrokken regeering betaamde het niet daartegen bezwaar te opperen. Indien zij zich bepaald had tot de taak en den plicht der regeering, om handel en nijverheid aan te moedigen, in plaats van handel en nijverheid te drijven, dan zou een handelslichaam dat, door de beschikking over groote kapitalen, beter dan de individueele kooplieden, die den weg naar Indië verleerd hadden, in staat was de mededinging met den vreemdeling vol te houden, mits het niet ten nadeele van anderen werd bevoorrecht, als een weldaad moeten begroet zijn.

Maar de noodlottigste erfenis die het bestuur van Van der Capellen aan zijn opvolger naliet, was de krijg die vijf jaren lang de schoonste gewesten van Midden-Java verwoestte. Om de aanleiding tot dien oorlog na te gaan, moeten wij in de geschiedenis der Vorstenlanden eenige jaren terugtreden.

Tijdens het herstel van het Nederlandsch gezag bekleedde Pakoe Boewånå IV [1]) nog steeds den troon van Soerakarta; in Jogjakarta was in 1814 een 13jarige prins, onder den naam van Amangkoe Boewånå IV, beter bekend onder dien van Sultan Djarot, met voorbijgang van zijn ouderen doch, uit een dessavrouw geboren broeder Pangéran Dipå Negårå, als Sultan uitgeroepen en onder de voogdij van Prins Pakoe Alam gesteld [2]).

Pakoe Boewånå IV had steeds het Europeesche juk met ongeduld gedragen en herhaaldelijk pogingen om het af te schudden in het werk gesteld [3]). De diepe vernedering die hij dientengevolge van Raffles ondergaan had, was oorzaak dat hij den terugkeer van het Nederlandsch gezag met vreugde begroette, te meer daar hij zich gevleid schijnt te hebben herstel van zijn vroegere macht en luister van de nieuwe regeering te zullen verwerven. In die hoop hield hij zich aanvankelijk rustig; maar toen de vervulling achterwege bleef, begreep hij in 1820 van de afwezigheid van den resident, die naar Batavia was opontboden, te mogen gebruik maken, om den rijksbestuurder te gelasten, aan alle Soerakartasche regenten kennis te geven, dat de Soesoehoenan weder in het volle

[1]) Zie 209. [2]) Zie 308 v. [3]) Bl. 210 v., 273, 300, 304 v., 308 v.

genot was getreden van alle rechten die hij tijdens de Oost-Indische Compagnie bezeten had. De rijksbestuurder had echter, overeenkomstig de hem bij de contracten opgelegde verplichting, den assistent-resident van dezen stap onderricht, en de Hooge Regeering benoemde daarop onmiddellijk den resident van Jogjakarta Nahuys ook tot waarnemend resident van Soerakarta, met den last om de aanmatiging van den Soesoehoenan op voorzichtige wijze te keer te gaan. Plotseling verscheen Nahuys te Soerakarta en gaf dadelijk het verlangen te kennen om den volgenden dag in een plechtig gehoor in zijne nieuwe waardigheid aan den vorst te worden voorgesteld. De Soesoehoenan was blijkbaar ongerust over dit ongewone optreden, doch Nahuys wiegde hem in slaap door gedurende een paar dagen een volstrekt stilzwijgen over het gebeurde te bewaren. Eindelijk nam hij de houding aan van bijzondere ontevredenheid op den assistent-resident, van wien hij beweerde eene volstrekt ongeloofwaardige mededeeling te hebben ontvangen. Ook tegenover de verklaringen van den rijksbestuurder hield hij vol, dat de bevelen des Soesoehoenans niet goed moesten opgevat zijn, en den volgenden dag overhandigde hij dien vorst in den kraton eene nota, waarin hij, zich op hetzelfde standpunt plaatsende, zijne overtuiging uitdrukte, dat bevelen zoo strijdig met de bestaande contracten niet van hem konden zijn uitgegaan, en dat alles op een misverstand moest berusten. De sluwe Soesoehoenan riep, zoodra hij de nota had ingezien, glimlachende uit, dat de rijksbestuurder hem verkeerd begrepen had en dat dit dadelijk aan de regenten zou worden medegedeeld, en genoemde staatsdienaar, die maar niet zoo gereedelijk wilde toegeven dat hij de dwaze rol die men hem toeschreef, werkelijk had gespeeld, kreeg een wenk dat hij niet beter doen kon, dan in de verklaring van zijn souverein te berusten [1]. Kort na deze belachelijke geschiedenis werd de Soesoehoenan door een hevigen buikloop aangetast, die den 1sten October 1820 een einde aan zijn leven

---

[1] Meijer in T. v. N. I. III. 2. 610 v.

maakte. Onder de voorzichtige leiding van den waarnemenden resident, werd de oudste zoon des overledenen voorloopig als opvolger voorgesteld en uitgeroepen, en den 31sten October in tegenwoordigheid van nog twee commissarissen der Hooge Regeering, onder den naam van Soesoehoenan Pakoe Boewânâ V, als zoodanig bevestigd. De overleden vorst liet 56 kinderen en 146 kleinkinderen na [1]).

De jeugdige vorst van Jogjakarta, die den 27sten Januari 1820 de teugels van het bestuur zelf in handen had genomen, mocht ze slechts twee jaren voeren, daar hij den 6den December op 21jarigen leeftijd plotseling overleed. Een zoon, hem den 25sten Januari 1820 geboren, was in het laatst des volgenden jaars tot kroonprins benoemd, en werd nu onder den naam van Amangkoe Boewânâ V als Sultan uitgeroepen; hij is onder den bijnaam Sultan Menol bekend.

Pakoe Alam had zich als regent en voogd van Amangkoe Boewânâ IV den vriend der Europeanen betoond en den jongen Sultan zelven voor zijne denkbeelden gewonnen. Terwijl Sultan Sepoeh aan zijne hovelingen den omgang met Europeanen streng verboden had, verkeerden zij nu op vertrouwelijken voet met den vorst, die er zelfs een genoegen in vond de Europeesche gewoonten en kleederdracht na te volgen. De anti-Europeesche partij, aan welker hoofd de Pangéran Dipâ Negârâ stond, zag dit alles met klimmend ongenoegen; de Pangéran waagde het zelfs den vorst te onderhouden over het gevaar der toenemende landverhuringen, die natuurlijk den vijand der Europeanen een doorn in het oog moesten zijn. Werkelijk kleefde daaraan, voor zoover zij die vorstelijke domeinen betroffen, die tot dusverre aan de hovelingen en hofbeambten tot hun onderhoud waren toegekend, het bezwaar dat zij 's vorsten vermogen beperkten om deze personen in land te beloonen, en hij hen betalen moest in geld, dat den lichtzinnigen en ijdelen Javaan gewoonlijk zoo spoedig door de vingers slipt Dit drukte te erger, daar de

---

[1]) Mijer, t. a. p. 613 v.

grooten toch reeds slechter beloond werden dan vroeger, voor 1812, toen de vorstenlanden zooveel uitgestrekter waren: het aantal tjatjah's in de sultanslanden in engeren zin, dat in 1774 op 67700 was gesteld, werd in 1820 op 52300 begroot, terwijl het in de Måntjå Negårå van 32000 op 20800 was verminderd [1]). Door die vermindering drukten ook de rijkslasten veel zwaarder op de bevolking, te meer daar de zucht naar weelde en de geldverspilling aan het hof te Jogjakarta sterk waren toegenomen. Het aantal der ontevredenen was door dit alles niet weinig vermeerderd [2]).

Nu de Hooge Regeering zelve, zooals vele harer maatregelen bewezen, vrees voor den toenemenden invloed der Europeanen begon te koesteren, is het niet te verwonderen dat de sporen der reactie zich ook vertoonden in de regeling van het nieuwe regentschap, dat door het optreden van een slechts tweejarigen Sultan gevorderd werd. Prins Pakoe Alam werd daarbij geheel ter zijde gesteld. Er werd bepaald dat het rijkszegel zou blijven in de handen van den resident, tot welke waardigheid thans A. H. Smissaert, in plaats van De Salis benoemd werd. Het bestuur des lands werd, ônder toezicht van den resident, aan den rijksbestuurder opgedragen, en de voogdij over den persoon des jongen Sultans, nevens het beheer der inkomsten, hem volgens de bestaande con-

[1]) Van het geheele aantal van 73000 tjatjah's kwamen 4000 aan Pakoe Alam, en 1200 aan den rijksbestuurder, uit welker opbrengst deze, naar het schijnt, wegen en gebouwen moest onderhouden en andere rijkslasten voldoen; 23000 waren onder meer dan honderd prinsen en regenten verdeeld, die deze landen naar willekeur kouden verhuren. De overige 45000 vormden het eigen bezit der vorsten; met 15000 daarvan beleenden zij bloedverwanten, hofbeambten, officieren en troepen, met dien verstande dat zij toch in zooverre daarover de beschikking hielden, dat verhuring alleen door henzelven kon plaats hebben. Zij die dan door zulke verhuring hun inkomen verloren, moesten op andere wijze worden schadeloos gesteld. De andere 30000 tjatjah's van den vorst moesten voor hem alleen heerendiensten verrichten. Hiertoe behoorde het grootste deel der Måntjå Negårå, waar de heerendiensten echter sedert het Engelsche bestuur door een niet aanzienlijke geldelijke opbrengst vervangen waren. Zie Louw, I. Bijl. I; de cijfers van Bijl. II zijn niet duidelijk.

[2]) Van Nes in T. v. N. I. VI. 4. 132—145. Vgl. Van der Wijck, Du Bus, 124 v.

tracten van Gouvernementswege toegekend, aan de Ratoe Ageng, 's vorsten grootmoeder, een vrouw van een krachtdadig maar bedorven karakter, aan de Ratoe Kentjånå, zijne moeder, en aan de Pangérans Mangkoe Boemi en Dipå Negårå. Omdat men den laatsten niet geheel kon voorbijgaan, trachtte men door deze machtsverdeeling zijn invloed zoo gering mogelijk te maken. Men verhaalt dat hij bij het lijk van zijn broeder, te midden der algemeene jammerklachten, had uitgeroepen: „God dank! nu zullen de zaken beter gaan"; en zelfs werd hij aan het hof door velen verdacht, vergift aan den overleden vorst te hebben toegediend. De regeling bewerkte echter niets anders dan des prinsen diepe teleurstelling; hij had stellige hoop gehad wegens de minderjarigheid van den wettigen zoon tot sultan verheven te worden en was ten zeerste verontwaardigd over de ondergeschikte rol, die men hem toedacht [1]).

Vijf maanden na het optreden dezer nieuwe regeering volgde de intrekking der landverhuringen, die aanvankelijk de nu boven drijvende partij met vreugde vervulde, maar een geheel anderen indruk begon te maken, toen de resident, na den voordeeligen toestand geschilderd te hebben waarin de huurders de door hen beheerde landen gebracht hadden, aan de voogden van den Sultan de billijkheid betoogde, dat de aan de huurders van sultanslanden, wegens het verbreken der contracten vóór het einde van den huurtijd, te verleenen schadeloosstellingen aanzienlijke sommen moesten bedragen. Alleen voor het land Bedåjå, dat aan Nahuys was verpacht geweest tegen 120 Spaansche matten 's jaars, vorderde hij 50,000 Spaansche matten. Men bood hem 800. Ten laatste bewilligde de Ratoe Ageng in de betaling van 26,000 Spaansche matten, waarvan 6000 in mindering voldaan, de overige op de maandelijksche toelage der Regeering aan den Sultan ingehouden zouden worden. De andere voogden verklaarden later dit aanbod wel op ver-

[1]) Louw, I. 125 v.; vgl. ald. 109 v.; Van Sevenhoven ald., 450 v. en vooral Van der Kemp, in Bijdr. t. d. T. L. en Vk. v. N. I. VIe Vr. II, 325 v.; Du Bus ald. VIe Vr. III. 10.

zoek der Ratoe te hebben geteekend, maar met den inhoud niet te zijn bekend geweest [1]).

Doch dit was slechts het begin der moeilijkheden die uit de schadeloosstellingen sproten. Een nieuwe eisch werd spoedig ten behoeve van het land Rådjå Winangon ingesteld, en zoo volgde de eene na de andere, waaronder zeer overdrevene [2]). Er heerschte aan het hof van Jogjakarta welhaast algemeene verslagenheid en nijpend gebrek. In deze moeilijke omstandigheden bleek het maar al te duidelijk, hoe ellendig daar het Gouvernement vertegenwoordigd was. De resident en assistent-resident en hun onmisbaar werktuig, de translateur Ditré, stapelden de eene onhandigheid op de andere, voedden de aanmatiging van den rijksbestuurder, die zich om zijne medevoogden niet meer bekreunde, en kwetsten telkens de Javaansche hofgrooten in hun gevoel van eer en waardigheid. Dipå Negårå, die zich reeds een poos van het hof had teruggetrokken, werd op eene partij ten huize van den resident zoo zwaar beleedigd, dat hij zich plotseling verwijderde, en in eenzaamheid, te midden van ascetische oefeningen, het plan ging uitbroeden om tegen de Europeanen in verzet te komen, waarvan aanvankelijk Mangkoe Boemi hem, doch zonder vrucht, trachtte terug te brengen. Het plan tot het aanleggen, tegen zijn goedvinden, van een weg over zijn landgoed, deed zijne woede ten top stijgen [3]).

Den Soesoehoenan Pakoe Boewånå V kon de intrekking der landverhuringen al dadelijk weinig behagen, dewijl hij er geen voordeel in zag en zijn zegel door het verbreken der contracten miskend achtte. Doch deze vorst kreeg slechts weinig ervaring van de moeilijkheden die ook daar de schadeloosstellingen opleverden. Hij stierf den 5den September 1823, na eene ziekte van weinige dagen, in het derde jaar zijner regeering. Gedurende zijn leven was geen kroonprins benoemd,

---

[1]) Van der Wijck, Du Bus, 130. Van Nes, t. a. p. 148 v.; zie het aldaar 151, bedoelde schrijven bij Louw, I. 602.

[2]) Louw, I. 58 noot.

[3]) Van Nes, t. a. p. 145—160; Dipå Negårå bij Louw, I. 138 v.

omdat de vorst onder een menigte kinderen geen enkelen zoon uit gelijkgradig huwelijk had [1]). Evenwel schijnt hij kort voor zijn dood aan den rijksbestuurder een bevel ter hand te hebben gesteld, om Raden Mas Saperdan, den oudsten zijner uit huwelijken met vrouwen van minderen stand verwekte zonen, tot dusver kwispedoordrager van den rijksbestuurder, als zijn opvolger uit te roepen. Daar het bleek dat de voornaamste prins, die volgens de Javaansche gebruiken dezen Raden den voorrang betwisten kon, den troon niet voor zich begeerde, berustte de Hooge Regeering in deze keuze en werd Raden Mas Saperdan als Pakoe Boewånå VI tot Soesoehoenan verheven [2]).

Inmiddels waren langzamerhand onderscheidene overeenkomsten omtrent de schadeloosstellingen tot stand gekomen, ofschoon ook de pangérans de aan velen hunner aanvankelijk niet onwelkome intrekking der landverhuringen, nu zij er de gevolgen van ondervonden, van gansche harte verwenschten. Ten behoeve der nog overige vorderingen, die voornamelijk tot Soerakarta betrekking hadden, bewilligde de Regeering in den wensch van vele huurders, dat de verevening zou plaats hebben door levering der koffie die de landen in quaestie zouden afwerpen, totdat de vordering ten volle was afgedragen, en stelde zij, bij besluit van 3 Februari 1824, Van Sevenhoven, Smissaert en Mac Gillavry, residenten van Soerakarta en Jogjakarta en tweede resident van Soerakarta, in commissie, om de bijzonderheden te regelen en te zorgen dat op de betrokken landen de koffieplantages in goeden staat onderhouden werden. Den 30sten Augustus bracht daarop de commissie een verslag uit, waaruit blijkt, dat door deze voorzichtige regeling Soerakarta grootendeels bewaard was voor de schokken die de schadeloosstellingen aan het andere rijk berokkend hadden Er bleef echter volgens dat verslag eene zwarigheid over, de zoogenaamde Djabarangka'sche landen en het district Karang Kobar betreffende, die voor de koffiecultuur — geheel ten onrechte trouwens — minder geschikt en voor behoorlijk toe-

---

[1]) Vgl. Louw, I 109 v. [2]) Mijer in T. v. N. I. IV. 1. 210.

zicht op het plantsoen te ver van de hoofdplaatsen gelegen heetten. Deze landen, waarvan het eerste aan Jogjakarta, het tweede aan Soerakarta behoorde, werden op voorstel der commissie door de Regeering zelve voor 30 jaren in pacht genomen, onder verbintenis om voor de schadeloosstellingen te zorgen, en toegevoegd aan de residentiën Semarang, Kedoe en Pekalongan — tusschen welke zij gelegen waren [1]), — om voortaan als Gouvernementslanden beheerd te worden. De Soesoehoenan gaf noode zijne toestemming; de voogden des jongen Sultans, die toch reeds met plannen van verzet omgingen, toonden zich onverschillig; de Regeering, gebruik makende van de gelegenheid om haar gebied af te ronden, gaf het beste bewijs dat zij de landverhuringen niet om den wille der belangen van de vorsten had tegengewerkt, maar omdat zij de daaruit te trekken voordeelen niet aan particulieren gunde, en veeleer voor zich zelve begeerde. Wij lezen trouwens in een rapport van Du Bus, dat de Regeering meermalen voorstellen had gedaan om zelve de landen der vorsten in huur te nemen, maar telkens beleefdelijk was afgewezen, totdat de nood hen of hunne voogden dwong, zich de verpachting der bedoelde landen huns ondanks te laten welgevallen [2]). Deze verkapte annexatie, gevoegd bij verdere teekenen van veroveringslust, maakte aan beiden hoven den indruk, dat hun bestaan bedreigd werd; de ontevredenheid verergerde nog doordat de Regeering bovendien in gebreke bleef de pacht te betalen.

Bij Dipå Negårå was inmiddels het plan tot den opstand volkomen gerijpt. Er bestaat een Javaansch geschrift over den oorsprong en het begin van dien opstand, dat, zooals alle dergelijke inlandsche stukken, veel te fantastisch gekleurd is, om als bron voor het verhaal der gebeurtenissen te dienen, maar daarentegen in hooge mate geschikt, om ons een blik in

[1]) Mijer in T. v. N. I. VII. 3, 48—50; Louw, I. 19 noot 2, 76 noot 1.

[2]) Du Bus bij Steyn Parvé, Kol. monopoliest. nader toegel. Bijl. 78. Zie verder Van der Kemp, in Bijdr. t. d. T. L. en Vk. v. N. I. VIe Vr. III. 38 v.; De Salis ald. 46.

het gemoed van zulk een man als Dipå Negårå te doen slaan [1]). Hij wordt door den schrijver, den regent van Poerwåredjå, Tjåkrå Negårå, voorgesteld als een toonbeeld van vroomheid, sterk afstekende bij de losbandigheid en verwaarloozing aller godsdienstplichten, waaraan zich zijn jongeren broeder, Sultan Amangkoe Boewånå, gedurende zijne korte regeering had overgegeven. Die vroomheid was, gelijk doorgaans bij de Javanen, een zonderling mengsel van heidensch bijgeloof en Mohammedaanschen ijver; de vorsten van het Mataramsche huis stonden trouwens te allen tijde met den éénen voet op Islamietischen, met den anderen op Hindoeschen bodem. Wanneer wij ons van de eigenaardige gemoedsstemming van een Dipå Negårå geen goede voorstelling kunnen vormen, geeft ons dit geenszins het recht om met vele schrijvers zijne vroomheid voor huichelarij te houden. Wij moeten trachten den Javaan te verstaan, aleer wij een streng vonnis over hem vellen [2]). Daar hij gewoon is in zijne gesprekken te verbergen wat in hem omgaat, is voor ons de kennis zijner letterkunde de eenige sleutel tot zijn gemoed.

Dipå Negårå, zoo lezen wij in bedoeld verhaal, was, met uitzondering van Donderdag-avonds, dag en nacht in zijne kapel te Sélå-rådjå, om te bidden en den koran te lezen, dien hij met een liefelijke, zoetvloeiende stem reciteerde. Als hij vermoeid was van het koranlezen, nam hij de geschiedenissen van de veroveringen der oude vorsten ter hand. Menigmaal ging hij in stille afzondering zijn verblijf houden in de eene of andere grot van het Zuidergebergte. Hij ontzegde zich fraaie kleederen, en hulde zich in een zwarte bĕbĕd en een zwart buis. Hij dacht gedurig na over de kortston-

[1]) Vertaling van het eerste gedeelte dezer babad door Roorda en Winter in Bijdr. t. d. T. L. en Vk. v. N. I., N. Vr. III. 140; vgl. Vreede Cat., 136.

[2]) Vgl. ook de babad, door Dipå Negårå zelven in zijne ballingschap geschreven, die natuurlijk eenigermate van het hier gevolgd verhaal afwijkt, bij Louw, I. 98 v. Zie verder de voortreffelijke karakterschets van Van der Kemp, Dipanegara, eene geschiedkundige Hamlettype, in Bijdr. t. d. T. L. en Vk. v. N. I., VIe Vr. II. 283; vgl. ook Hageman, Gesch. v. d. oorlog op Java, 410 v. en Louw, I. 154.

digheid en ijdelheid van het tegenwoordige leven en over de eindelooze rampzaligheid van hen die sterven in hunne zonden. Den faqîrs en armen gaf hij gedurig offermalen en hij ondersteunde de behoeftigen en weezen. Zijn schuldgevoel was zoo sterk, dat hij eenmaal, door een buitengewoon geluid en het neervallen van steenen in een donkere grot verschrikt, aan zijn dienaar verklaarde zich te beschouwen als een erg morsig kleed waarop door het vuil de figuren niet meer zichtbaar waren, en dat gewasschen en met loog gebleekt moest worden. De verontwaardiging die zich van hem meester maakte over alles wat er aan het hof plaats greep en over den toenemenden invloed der Europeanen zette zich voor zijne verbeelding om in geheimzinnige wenken van Godswege om zich aan de bevrijding van Java en aan den heiligen krijg tot verbreiding van den waren godsdienst te wijden. Ten laatste meende hij, na het verrichten van het middernachtsgebed, eene stem te hooren die hem influisterde: „Hoor, het is u toegestaan van God, om vorst te worden! Wacht u voor zelfverheffing! Indien gij u daaraan bezondigt, gebeurt het niet." Zijn twijfel of hij de stem des verzoekers dan wel die eens engels vernomen had, week spoedig, toen hij meende te bespeuren dat hij overal bespied werd en men zijn val had besloten. Overtuigd dat hij verdacht werd een kraman [1]) te wezen, meende hij dat de eenige kans van behoud voor hem daarin gelegen was, dat hij het werkelijk werd. „Als ik mij onderwerp," zoo redeneerde hij, „zal de Compagnie mij oppakken en naar den overwal bannen. Dan liever een stouten stap gedaan! Een mensch kan gelukkig zijn!"

Ik keer thans tot de geschiedenis terug, zonder echter de hand van den Javaanschen schrijver nog geheel los te laten. 's Prinsen verblijfplaats Tĕgal Redjå, een paal ten noordwesten van de hoofdstad gelegen, werd het middelpunt der samenkomsten en overleggingen van ontevredenen en nieuwigheidszoekers. In den nacht van den zevenden der maand Soerå zou het oproer uitbreken. De resident, van het gevaar onderricht,

[1]) D. i. een opstandeling tegen het gevestigde gezag.

liet Dipå Negårå ter verantwoording oproepen, en toen hij weigerde te komen, zond hij Mangkoe Boemi om hem te halen, doch had het verdriet te zien dat deze niet terugkeerde, maar zich bij zijn medevoogd aansloot. Eene poging om de beide Pangérans te Tegal Redjå met gewapende macht op te vatten, mislukte, daar zij hun heil zochten in de vlucht naar Selarong, voor de zuidoosthelling van de bewesten de hoofdplaats gelegen heuvels [1]). Van hier, gelijk kort te voren van Tegal Redjå, werden door gansch Mataram brieven verspreid van den volgenden inhoud: „Vrienden en kameraden in het land van Mataram! Wie prins Dipå Negårå lief heeft kome spoedig tot hem! De prins en zijn oom zijn samen te Selarong. Komt spoedig die hem liefhebt, uitgerust tot den strijd!" Ook naar de oostelijke districten en de landen ten noórden en westen van Jogjakarta werden dergelijke brieven gezonden. De roepstem van den prins vond een gereed gehoor. Hoog was de ontevredenheid bij 't volk gestegen, vooral door de duldelooze knevelarij, die de Chineezen bij de tolpoorten pleegden, sedert deze jaarlijks door de regeering werden verpacht [2]). Thans werden overal de Chineezen verjaagd, de tolpoorten en pasars geplunderd. Zoo zag men spoedig van alle zijden de dorpshoofden met hun volk in groote scharen toestroomen. Weldra vond hij zich sterk genoeg om de hoofdstad en den kraton in te sluiten. De jonge Sultan, wien behalve Prins Pakoe Alam slechts weinige aanhangers waren overgebleven, werd door dezen in het fort in veiligheid gebracht. Terwijl het zeer zwakke garnizoen was ingesloten en de pogingen tot ontzet ijdel bleken, werd Dipå Negårå, zooals de Javaansche schrijver het uitdrukt, „door zelfverheffing

[1]) De residentiekaart van Jogjakarta, die vele namen slordig spelt, heeft Slareng en Slaron Kentolan; vgl. kaart II en III bij Dl. II van Louw, Java-oorlog, waarvan de bergteekening, vooral op de laatste, het topografisch bureau te Batavia onwaardig is.

[2]) Van der Kemp, in Bijdr. t. d. T. L. en Vk. v. N. I, 6e Vr. III. 42 v.; Chevelier in Ind. Gids, 1892. I. 997; Zie over het verder wanbestuur Djåjå di-ning-Rat bij Louw, I. 85, Dipå Negårå, ald. I. 122.

aangeraakt." Hij vergat de goddelijke vermaning die hij ontvangen had, en sprak tot zich zelven: „Thans ben ik vorst, heel Mataram staat onder mijn gebied." Kjai Mådjå, een van Dipå Negårå's vurigste aanhangers, trachtte hem de noodzakelijkheid te betoogen om den titel van Sultan aan te nemen, teneinde daardoor een hechteren steun aan zijn gezag te verschaffen. Dipå Negårå leende het oor aan dien raad en liet zich door zijne volgelingen, onder algemeen vreugdebetoon, als Sultan huldigen. Maar daarvoor was volgens onzen schrijver de tijd nog niet gekomen, de rechte windoe niet aangebroken. Die ontijdige verheffing is in zijne oogen de oorzaak geweest van Dipå Negårå's val [1]).

Van der Capellen was inmiddels zeer onaangenaam verrast geworden, toen het bericht van den opstand den 24sten Juli 1825 te Batavia aankwam, daar de zorgelooze resident van Jogjakarta in zijne rapporten nooit eenige vrees voor ruststoring had aan den dag gelegd. De tijding was te ernstiger, daar het grootste deel der krijgsmacht zich op Celebes en Sumatra bevond. De leger-kommandant, generaal De Kock, die in 1822 tot luitenant gouverneur-generaal benoemd was, had onmiddellijk, met uitgebreide volmacht, de reis naar de Vorstenlanden aanvaard, waar hij het geluk had gehad door zijn beleidvolle houding den Soesoehoenan van Soerakarta in

[1]) Volgens Dipå Negårå zelven geschiedde de verheffing iets later (Louw, Java-oorlog, I. 439). Men zal in dit werk geen omstandig verhaal zoeken van den zoo bekenden krijg; er is slechts ruimte voor een vluchtige herinnering der hoofdtrekken. Wie meer verlangt kan de volgende geschriften raadplegen: De Stuers, Mémoires sur la guerre de Java de 1825 à 1830 (1833); id. Gedenkschrift van den oorlog op Java, vert. (en met vele aanteekeningen verrijkt) door H. M. Lange (1847); Nahuys, Verzameling van officiëele rapporten, 4 dln. (1835, 1836); A. W. P. Weitzel, De oorlog op Java van 1825—1830, 2 dln. (1852, 1854); Hageman, Geschiedenis van den oorlog op Java (1856); Nijpels, O. I. krijgsgeschiedenis. II. De oorlog in Midden-Java (Mil. Acad., lith. 1895; niet in den handel), en vooral P. J. F. Louw, De Java-oorlog van 1825—30 (dl. 1, 1894; dl. 2, 1897, loopend tot het einde van 1826; nog niet verder verschenen). Van belang voor de kennis der oorzaken van den krijg is ook P. H. van der Kemp, De economische oorzaken van den Java-oorlog, in Bijdr. t. d. T. L. en Vk. v. N. I., 6e Vr. III, 1 v.

zijne wankelende trouw aan het Gouvernement te bevestigen. Maar de macht waarover hij te beschikken had, was uiterst gering en, ofschoon zij allengs door eenige Madoereesche hulpbenden versterkt werd, ontoereikend om de uitbreiding van den opstand tegen te gaan, die in alle richtingen naar de omliggende Gouvernementslanden was overgeslagen. Gelukkig kwam de generaal Van Geen den 31sten Augustus van de expeditie tegen Boni te Semarang terug, vanwaar hij, met de nu van alle zijden toestroomende versterkingen, eerst naar Demak trok, waar de Pangéran van Serang, een der Soerakartasche hoofden, de vaan des oproers had ontplooid, en, nadat hij dit gewest met het aangrenzende Grobogan van vijanden gezuiverd had, het ingesloten garnizoen van Jogjakarta te hulp snelde en bevrijdde. Den 25sten September deed generaal De Kock zijne intrede in deze hoofdplaats, waar hij den resident Smissaert in zijne functiën schorste en het bestuur voorloopig aan Mac Gillavry opdroeg, die later door Van Sevenhoven werd vervangen. Op een brief van den luitenant-gouverneur aan de hoofden des opstands werd een ontwijkend antwoord gegeven, waarop drie sterke colonnes naar Selarong optrokken, om de oproerige prinsen in hun hoofdkwartier aan te tasten. Zij vonden echter die plaats bijna geheel door den vijand verlaten. Het was reeds toen de tactiek van Dipå Negårå alle groote gevechten te vermijden, maar op het moeilijke en hem zooveel beter dan zijn tegenstanders bekende terrein, de Europeanen door gedurige kleine aanvallen te verontrusten en af te matten; hetzelfde spel als tachtig jaar te voren door Mangkoe Negårå en Mas Saïd was gespeeld en waarbij het eenig doel van onze troepen, de hoofden van den opstand in handen te krijgen, telkens mislukte [1]).

De colonnes keerden onverrichter zake van Selarong terug en onmiddellijk vestigde Dipå Negårå zich daar weder. Den 4den October gelukte het door een omtrekkende beweging der cavallerie, hem tusschen twee vuren te krijgen en met

[1]) Vgl. Louw, I. 398 v., vooral 408.

gevoelig verlies te verdrijven. Tegelijk zond de luitenant-gouverneur eene kolonne onder kolonel Cochius naar Kedoe, in welk nog zoo kortelings van de Vorstenlanden gescheiden gewest de bevolking den opstand begunstigde en herhaalde invallen der muitelingen de onrust gaande hielden; eerst aan 't einde des jaars werd het, vooral door toedoen van majoor De Bast, voorloopig tot rust gebracht. De in October in Madioen en Patjitan uitgebroken onlusten waren spoedig weder bedwongen en toen nu ook in Banjoemas, Bagelèn en Pekälongan onze troepen den vijand herhaaldelijk hadden uiteengedreven, schenen de zaken een gunstiger aanzien te bekomen. Zelfs in Jogjakarta, waar nog voortdurend tegen de opstandelingen gestreden moest worden, scheen de bevolking tot beter gezindheid terug te keeren, zooals bleek uit hare bereidwilligheid om den grooten weg van de hoofdstad naar Brossot te herstellen. Zij moest echter zwaar daarvoor boeten: bij een tocht naar Bantoel en Kasihan zagen onze troepen de op Dipå Negårå's last afgeslagen hoofden der loerahs of bĕkĕls die tot die daad bevel hadden gegeven, op lange bamboestaken langs den weg tentoongesteld. Inmiddels was den 3den October de jonge Sultan met veel staatsie uit het fort naar den kraton teruggevoerd, en waren zijn oudoom en overoudoom, de Pangérans Moerda-ning-Rat en Panoelar, in plaats van de oproerige prinsen, tot voogden over hem aangesteld, als hoedanig zij den 17den November plechtig door den resident Van Sevenhoven werden ingehuldigd.

De vergevorderde regentijd had nu de krijgsverrichtingen bemoeilijkt, en van den gedwongen stilstand der vijandelijkheden maakte de luitenant-gouverneur gebruik om het oorlogstooneel voor een korte poos te verlaten, ten einde het bestuur als waarnemend gouverneur-generaal uit handen van den baron Van der Capellen over te nemen, die vooral door zijne financiëele maatregelen het ongenoegen des Konings op zich geladen en stelligen last ontvangen had om met het einde des jaars het bewind neder te leggen, terwijl de nieuwe commissaris-generaal Du Bus reeds sedert het laatst van Sep-

tember uit Nederland naar Java op reis was. De overdracht des bestuurs aan generaal De Kock had plaats op den 1sten Januari 1826 en Van der Capellen verliet de hoofdstad van Nederlandsch-Indië op den 2den Februari, d. i. op denzelfden dag waarop de commissaris voet aan wal zette [1]. Reeds den 4den ving deze zijne werkzaamheden aan, en bij proclamatie van den 8sten gaf hij onverholen te kennen, dat het herstel der verwarde financiën door vereenvoudiging des bestuurs het hoofddoel zijner zending was, waartoe hij de krachtige medewerking aller autoriteiten inriep [2].

Generaal De Kock kon nu naar het oorlogstooneel terugkeeren en hield in April te Salatiga eene samenkomst met de residenten van Kedoe, Semarang en Rembang, waarin besloten werd, dat men in het gebrek aan voldoende krijgsmacht zooveel mogelijk zou voorzien door Javaansche barisans, die onder het bevel hunner regenten zouden te velde trekken. Prins Mangkoe Negårå, die goede diensten had bewezen, werd met het ridderkruis der Militaire Willemsorde 3e klasse versierd (het eerste voorbeeld dat deze onderscheiding aan een inlandsch hoofd ten deel viel) en De Kock vestigde zijn hoofdkwartier te Jogjakarta, terwijl Dipå Negårå daartoe de dessa Dekså, 19 palen N. W. van Jogjakarta aan den hoogen oostoever van de Prågå, had uitverkoren. Aanvankelijk concentreerde zich echter de strijd om den ouden kraton van Plèrèd [3], een vierhoek van 2400

[1]) Zie over beider ontmoeting Van der Kemp in Bijdr. t. d. T. L. en Vk. v. N. I. 6e Vr. II. 581 v. [2]) Stsbl. nº. 6.

[3]) Het is onzeker of deze kraton wel door Sultan Ageng gesticht werd, zooals I. 395 en II. 10 beweerd is; waarschijnlijker wellicht dat dit door zijn opvolger Amangkoe-Rat I gebeurde; vgl. Brandes in Tijdschr. v. I. T. L. en Vk., XXXVII. 415. Evenmin is de mededeeling II. 10 juist, dat Van Goens' kaart van stad en kraton verloren zou zijn gegaan. Zij bevindt zich in het Rijks-archief: Vertooningh van de Provinciale Hofplaats van den Sousouhounan Ingalaga, genaamt Mataram of de Hoofdstad zijns rijks. (Invent. I. 187, nº. 1256.) Volgens Louw, II. 280 had de kraton den vorm van een rechthoek, volgens de kaart van Oudemans en hemzelven (Dl. II, Pl. III) van een parallelogram; vgl. ook Louw, II. 256—7. Op Van Goens' kaart is hij als een rechthoek geteekend, waarvan de afmetingen vrij wel met die bij Louw overeenkomen.

meters in omtrek, met zware steenen muren, aan welks behoud den muiters veel gelegen was, om de gemeenschap te kunnen afsnijden tusschen de hoofdplaats en het door zijne ligging op den rand van het Zuidergebergte sterke Imâgiri, dat aan den Soesoehoenan behoorde en door zijne troepen bezet was. In April stormenderhand door generaal Van Geen veroverd, maar wegens gebrek aan genoegzame macht weder verlaten, werd Plèrèd in Juni voor de tweede maal door kolonel Cochius aangetast. Deze tweede bestorming was een schitterend wapenfeit, dat den vijand op groot verlies te staan kwam. Thans bleef eene kleine bezetting met de bewaring der sterkte belast. Omstreeks dienzelfden tijd waren vele andere kleine voordeelen bevochten, die door de oprichting eener reeks van redouten langs de groote wegen verzekerd werden. Onder de aanvoerders van Dipå Negårå's scharen begon zich verdeeldheid, onder het volk moedeloosheid en weerzin tegen den krijg te openbaren. De oproervaan, die van Banjoemas tot Kertå Sånå in Kediri, van Semarang tot aan den mond der Oepak had gewapperd, vertoonde zich bijna alleen nog in Mataram, waar zij het eerst was opgestoken; de generaal De Kock hoopte, dat een aanval op Dekså gelijktijdig uit zes verschillende punten door al zijne strijdkrachten ondernomen, zijne zege geheel zou voltooien.

Maar de veldtocht tegen het uitstekend gelegen Dekså leverde niets dan teleurstelling op. Even als vroeger Selarong, werd nu ook Dekså door den vijand verlaten gevonden; omtrent de plaats waar hij zich ophield, werd men door valsche berichten misleid, terwijl maar te duidelijk bleek, dat hij van de bewegingen der onzen nauwkeurig onderricht was. Onze troepen werden door nuttelooze marschen afgemat en soms door onverwachte en plotselinge aanvallen in ernstig gevaar gebracht, en ofschoon zij in de meeste ontmoetingen overwinnaars waren, bleven zij steeds even ver van het doel verwijderd. Daar vernam men eensklaps dat de nieuwe voogden van den jongen Sultan, die men eerst mede naar Dekså had laten oprukken, in de hoop dat hunne tegenwoordigheid aan

het herstel der orde bevorderlijk zou zijn, maar die nu op hun verzoek met een klein geleide naar de hoofdstad waren teruggezonden, den 31sten Juli bij Lengkong door eene groote overmacht overvallen waren. Deze verrassing was waarschijnlijk beraamd en uitgevoerd door den bekwaamsten en onverschrokkensten van Dipå Negårå's onderbevelhebbers, den eerst achttienjarigen Sentot, zoon van dien Radèn Rånggå die zich ten tijde van Daendels den geduchtsten vijand van het Europeesch gezag had betoond [1]). Het geheele detachement werd in de pan gehakt en ook de bevelhebber luitenant Haubert en de beide voogden bleven op het slagveld. Verscheidene andere inlandsche hoofden, pangérans of toemenggoengs, werden gevangen gemaakt en te Sabrang voor Dipå Negårå gebracht, dien zij, zich in het stof werpende, met een beroep op hunne bloedverwantschap met hem en met belofte van zich tot zijne zaak te bekeeren, ootmoedig om het behoud van hun leven smeekten. Opgehitst door zijn kwaden geest Kjai Mådjå, dien hij tot opperpriester en goeroe of geestelijk leidsman had gekozen, bleef de prins onverbiddelijk. „Gij vraagt vergiffenis," dus sprak hij, „ik kan u die niet schenken; gij vraagt u te bekeeren, dat kan ik u niet verleenen; gij moet genade en bekeering aan het Opperwezen vragen. Ik ken vader, broeder noch bloedverwanten; mijn vader, mijn broeder, mijn bloedverwant is God" Het worgkoord of de kris maakten daarop een einde aan hun leven. Slechts twee pangérans bleven gespaard, waarvan een zijn leven aan de tusschenkomst van Sentot te danken had [2]).

Deze gebeurtenis, zoo geschikt om indruk te maken op het gemoed der inlanders, had voor Dipå Negårå gunstiger gevolgen dan de beslissendste overwinning kon gehad hebben. Hij was nu weder in de oogen van duizenden Javanen het voorbestemde werktuig Gods tot herstel der ware leer. De schitterende zege door hem vier dagen later over de troepen van Prins Mangkoe Negårå behaald, die, gebruikt om de rust

[1]) Zie boven 274—280. [2]) Weitzel, I. 341, vgl. Louw, II. 390.

in de weder onderworpen gedeelten van Jogjakarta te bewaren, op verschillende punten en met voorbeeldelooze woede werden aangevallen eer hun de onzen ter hulp snellen konden en met aanzienlijk verlies naar Soerakarta werden teruggedreven, verhoogde zijn prestige nog meer. De opstand breidde zich nu weder uit over de geheele landstreek ten zuiden van Jogjakarta en plantte zich oostwaarts voort tot onder de muren van Soerakarta. Op het geheele oorlogstooneel was de gemeenschap tusschen de kolonnes verbroken; zij die kort te voren de aanvallers en schier in iederen strijd overwinnaars waren, moesten zich weder tot eene verdedigende rol bepalen, en de colonne van majoor Sollewijn, bij Kedjiwan, op de grens van Mataram met het Soerakartasche district Klaten, na aanvankelijk geluk door van alle zijden opdoemende vijanden overvallen, leed ontzettende verliezen en werd slechts door de toesnellende hulp van den majoor Le Bron de Vexela voor geheele vernietiging bewaard.

Hoe zwaar de zucht tot bezuiniging wegen mocht, men kon zich thans ook te Batavia niet verbloemen, dat versterking der krijgsmacht dringend noodzakelijk was. Alle troepen die eenigszins in de Buitenbezittingen konden gemist worden, werden naar Java opontboden en met de uit Nederland komende aanvullingstroepen naar het oorlogtooneel gezonden. De ongunstige uitkomst van een strijd die op den 28sten Augustus bij Delangoe, op den weg van Klaten naar Soerakarta, plaats had, en in welks aanvang Sollewijn een gevaarlijke wond aan het hoofd kreeg, terwijl zijn opvolger in het kommando, kapitein Van Geen, de nederlaag der Soerakartasche barisans niet kon verhoeden, ofschoon hij zich door zijn meesterlijken terugtocht met roem overdekte, maakte den vijand nog vermeteler. Soerakarta zelf werd ernstig bedreigd, en zoowel in Kedoe als in het Ledoksche werden de door onze troepen bezette posten slechts door de uiterste inspanning behouden; al het land tusschen Soerakarta en Banjoemas was weer in vollen opstand.

Terwijl de versterkingen werden afgewacht om den strijd

met kracht te hervatten, besloot de Regeering den invloed van een politieken maatregel te beproeven, die zeker niet boven bedenking verheven was. De eerst door Daendels, later andermaal door Raffles [1]) van den troon gestooten Amangkoe Boewânâ II, die door de Britten, bij het herstel van het Nederlandsch gezag, in aller ijl uit zijne ballingschap op Poelo Pinang naar Batavia teruggezonden en daarop door commissarissen-generaal naar Amboina verwijderd was; die in 1824, op 70-jarigen leeftijd, van baron Van der Capellen verlof had erlangd om zich te Soerabaja te vestigen, maar bij het uitbreken der onlusten, omdat men nog steeds zijne gezindheden niet vertrouwde, aan boord van het wachtschip Melampus te Batavia was geplaatst, was reeds in het begin van den opstand door sommigen als de eenige man aangewezen, wiens gezag met eenige kans op goeden uitslag aan dat van Dipâ Negârâ kon worden overgesteld. Het toen verworpen denkbeeld werd thans door den luitenant-gouverneur en den commissaris-generaal omhelsd [2]), en men zag het zonderling schouwspel, dat den ouden vorst door dezelfde regeering die hem steeds gevaarlijk voor de rust van Java had geoordeeld, heimelijk een verzoek tot herstel op den troon in den mond werd gegeven, dat, in een smeekschrift nedergelegd, door den commissaris-generaal in gunstige overweging genomen en na kort beraad over de voorwaarden ingewilligd werd. Het plan tot herstel van den Sultan, den 5den Augustus door generaal De Kock geopperd, had den 17den reeds zijn volkomen beslag erlangd [3]). Onder zijn ouden titel van Sultan Sepoeh zou de grijze vorst op den troon worden hersteld, terwijl hij zijn nog onmondigen achterkleinzoon, voor wiens opvoeding hij beloofde te zorgen, onder den titel van Sultan Anom [4]), als zijn wettigen mede-regent en aangewezen opvol-

[1]) Boven 280 v., 305.

[2]) Zie over deze wijziging van meening De Kock bij Louw, II. 410 v., vgl. Du Bus, ald. 416 en ook Van Sevenhoven, ald. 419 v.

[3]) Nahuys, Rapporten I. 110; Lange, 102; Weitzel, I. 393.

[4]) Zie over de beteekenis der woorden Sepoeh en Anom, 26.

ger erkende. In de overige bepalingen van het tractaat werden de Nederlandsche belangen niet vergeten, en zelfs nog beter dan in eenig der vroegere tractaten gewaarborgd [1]). Maar de begeerigheid scheen de wijsheid te bedriegen, toen, in art. 11 der overeenkomst, het rijk van Jogjakarta met de betaling der kosten van den tegenwoordigen krijg werd belast, zoodat aan hoofden en bevolking, die men door de nieuwe regeering wilde tevreden stellen, het vooruitzicht op verzwaarden druk, als eerste gevolg daarvan, werd geopend. In gedeeltelijke voldoening dier kosten werden de Djabarangka'sche landen [2]) aan het Gouvernement afgestaan voor *f* 433,000, zijnde het bedrag der à 6 pCt. gekapitaliseerde pacht die daarvoor tot dusver was betaald. Du Bus verklaarde in zijne toelichting aan den Minister zeer goed te weten, dat de Sultans nooit in staat zouden zijn het overige der schuld af te doen, maar de bepaling alleen gemaakt te hebben opdat men daarin later een voorwendsel kon vinden om het rijk te verkleinen of zelfs in te lijven [3]).

De plechtige wederinhuldiging van Sultan Sepoeh had plaats te Salatiga den 12den September, op denzelfden dag waarop te Jogjakarta twee pangérans, die tot nog toe trouw aan de gevestigde orde van zaken hadden voorgewend, zich van den jongen Sultan trachtten meester te maken, om hem Dipå Negårå in handen te spelen, en toen hun toeleg verijdeld was, zich door de vlucht wisten te redden. Dit beloofde niet veel goeds van de gevolgen des gedanen staps, die dan ook werkelijk het bewijs van onmacht en verlegenheid niet waard bleken dat de Regeering daardoor voor de oogen van gansch Java gegeven had. De brieven door Sultan Sepoeh aan de hoofden van den opstand geschreven, werden door Dipå Negårå in het geheel niet, door Mangkoe Boemi met hooghartige weigering om iets met de Europeanen of hun handlanger te doen te hebben, door de andere afgevallen prinsen ontwijkend beantwoord, en Mangkoe Di-ning-Rat, het eenige hoofd

---

[1]) Zie het tractaat bij Nahuys, I. 115, en in hoofdzaak bij Weitzel, I. 399 en Louw, II. 435. [2]) Zie 362. [3]) Bij Louw, II. 444.

van beteekenis dat voor het einde des jaars zijne onderwerping aanbood, werd daartoe meer door den voorspoed onzer wapenen in Kedoe en het beleid van resident Valck en kolonel Cleerens, dan door eerbied voor zijn grootvader, Sultan Sepoeh, bewogen. Karakteristiek was eene der voorwaarden zijner onderwerping, dat namelijk het lijk zijns vaders, die als deelgenoot der ballingschap van Sultan Sepoeh te Amboina gestorven was, vandaar naar Java teruggevoerd en in het voorvaderlijk graf bijgezet zou worden.

Gelukkig dat generaal De Kock wijs genoeg was, om niet, zooals sommigen verlangden, de steeds uitblijvende gunstige gevolgen van Sultan Sepoeh's verheffing af te wachten, maar met de thans toestroomende versterkingen de vijandelijkheden voort te zetten. Het was hoog noodig Soerakarta tegen des vijands aanhoudende invallen en strooptochten, van den Merapi uit ondernomen, te beveiligen en de hoofdstad des Soesoehoenans te dekken. Die taak werd aan kolonel Cochius toevertrouwd. In verschillende ontmoetingen werden aan Dipå Negårå min of meer belangrijke verliezen toegebracht; den 15den October werd hijzelf, bij den strijd om het bezit der dessa Gowok, weinige palen van Soerakarta, in de borst en aan de knie gewond, en zijne scharen werden vier dagen later overhoop geworpen in een gevecht dat op de Javanen bijzonderen indruk maakte, daar het door den Soesoehoenan in persoon werd bestuurd. Deze voordeelen waren van groot gewicht, vooral de verwonding van Dipå Negårå. Hij verliet tijdelijk het oorlogstooneel en dit gaf den onzen gelegenheid tot herstel op 't oogenblik dat het gevaar voor Solo, welks val van onberekenbare gevolgen had kunnen zijn, zeer groot werd; thans was het voorloopig afgewend. Evenwel bleef de vijand zijne tactiek om onze troepen aanhoudend te verontrusten en ernstige gevechten te vermijden, waarin hij nu ook geholpen werd door de bezwaren die de regentijd voor de bewegingen van Europeesche troepen oplevert, over het geheel met gunstig gevolg voortzetten. De vooruitzichten waarmede het jaar 1827 werd ingetreden, konden nog op verre na niet gunstig genoemd worden.

De generaal De Kock, door de ervaring geleerd, werd er nu op bedacht een nieuw stelsel van oorlogvoeren tegen zijn gevaarlijken vijand in praktijk te brengen, waarmede door De Bast en Van Geen reeds op kleine schaal een begin was gemaakt. Het bestond daarin, dat elke voet gronds op den vijand veroverd, door de oprichting eener kleine benteng of schans met blijvende bezetting tegen zijn terugkeer werd gewaarborgd. De bentengs werden allen onderling door wegen verbonden, en door kleine mobiele colonnes, uit Europeesche en inlandsche troepen samengesteld en die steeds marschvaardig waren, moest de gemeenschap tusschen die versterkingen onderhouden en het doordringen van den vijand tusschen de posten belet worden. Op deze wijze hoopte men het terrein van den opstand te beperken en eerlang tusschen de rivieren de Prågå en de Bågåwåntå te besluiten. In weerwil van het hardnekkig verzet werd dus om den vijand een cordon getrokken, dat gedurig nauwer werd toegehaald. Deze nieuwe tactiek is in de geschiedenis van dezen oorlog onder den naam van bentengstelsel bekend. Ongelukkigerwijze kon het korps expeditionnaire troepen, op aandrang van den commissaris-generaal in het laatst van 1826 in Nederland uitgerust, met het doel om den vijand door een sterke macht in eens te verpletteren, nadat het in Mei en Juni allengs te Semarang was aangekomen, voor deze nieuwe wijze van krijgvoeren slechts weinig dienst bewijzen, dewijl Du Bus aan de meening bleef vasthouden, dat deze troepen in hun geheel tegen den vijand moesten worden aangevoerd. Bij de hooggaande geschillen hierover, tusschen den legerbevelhebber en den commissaris-generaal gerezen, werd wel ten slotte generaal De Kock door de Regeering in Nederland wat de hoofdzaak betreft in het gelijk gesteld, maar inmiddels bleven de expeditionnaire troepen, terwijl zij door het klimaat gedecimeerd werden, grootendeels werkeloos. Gunstiger gevolg had het besluit der Indische Regeering van 13 Februari 1827, om in het gebied der leenroerige vorsten op Celebes, de Molukken en Timor troepen te doen werven. Op deze wijze verkreeg men eene versterking van ongeveer

3000 man, die, bij de mobiele colonnes ingedeeld, zich spoedig aan de krijgstucht gewende en uitstekende diensten bewees.

Het verdient opmerking dat ook Dipå Negårå zich in het begin van 1827 bijzonder beijverde aan zijne troepen eene meer geregelde samenstelling te geven en tevens te doen uitkomen dat de opstand vooral als een strijd voor het ware geloof moest worden beschouwd. De oude gebruiken van het Jogjasche hof volgende, verdeelde hij zijne benden in een aantal kleine korpsen, onder zonderlinge en gedeeltelijk uitheemsche namen, als Boelkio's, Toerkio's, Arkio's, Larbans enz. Sommige dier korpsen bestonden geheel uit santri's en priesters. Tulbanden van verschillende kleur: witte, zwarte, groene, roode, met verschillende kleuren gestreepte, waarbij dan een wambuis van dezelfde, soms van andere kleur gevoegd was, en bonte vaandels met koranspreuken, halve manen, deels ook met slangen en andere symbolen versierd, onderscheidden de verschillende afdeelingen welker aanvoerders den Turkschen titel van Bassa droegen. Zoo kreeg b. v. Sentot den naam van Ali Bassa Prawirå Dirdjå. Een groot deel der landerijen van Jogjakarta niet alleen, maar ook van Soerakarta, werd door Dipå Negårå, hetzij ze al of niet in zijne macht waren, onder zijne legerhoofden verdeeld, met recht om van de opgezetenen padjeg te heffen, zoovaak de kansen des oorlogs hen daartoe in staat stelden. Maar de meer geregelde troepen vormden slechts een deel van Dipå Negårå's aanhang. Talrijke scharen van vrijbuiters, uit de landlieden der weerspannige districten bestaande, voerden den krijg op eigen hand en leefden van roof [1]).

De luitenant-kolonel De Leeuw, met het aanleggen eener reeks van bentengs om den zuidelijken voet van den Merapi belast, bracht, ondersteund door de colonne van Le Bron de Vexela, aan den vijand, die hem telkens verontrustte, gevoelige verliezen toe, en de pogingen van Dipå Negårå om zich in Madioen te werpen en daarheen den zetel des opstands te

[1]) Hageman, Oorlog op Java, 264 v.; Weitzel, II. 53

verplaatsen, werden door de waakzaamheid der onzen geheel verijdeld. Doch deze nadeelen, die den afval der Pangérans Nåtå Prådjå en Serang ten gevolge hadden, schenen Dipå Negårå slechts tot verdubbelde inspanning aan te sporen. De strijd concentreerde zich nu weder in Jogjakarta. Hier werd in Juli en Augustus met schier voorbeeldelooze hardnekkigheid gevochten om het bezit van het marktvlek Pasar Gedé, waar de onzen eene benteng wilden oprichten. Maar toen de vijand ook hier voor goed was afgeslagen en tevens in Kedoe en Banjoemas groote verliezen leed, begon zijn moed te zakken Kjai Mådjå trad in onderhandeling met den Europeeschen landheer Stavers, te Semarang, hetgeen een korten wapenstilstand ten gevolge had. Alles sprong echter af op den eisch van Dipå Negårå om als Panåtågåmå, d. i. regelaar van het geloof, te worden erkend, en om de voorschriften van den Islam als eenig richtsnoer voor de rechtspraak op geheel Java te zien aangenomen, slechts met de vergunning dat de geschillen tusschen Europeanen onderling door den gouverneur-generaal zouden beslist worden. Den 24sten September werd tot hervatting der vijandelijkheden overgegaan. Met de grootste inspanning werd Dipå Negårå allerwege bestookt, en eindelijk gelukte het op den laatsten dag des jaars hem over de Prågå terug te werpen. Ook in Bagelèn werden door kolonel Cleerens den vijand zware verliezen toegebracht. Maar daarentegen was in November onverwachts eene gevaarlijke opstand in Rembang uitgebroken, die men vreesde dat eerlang naar Madioen en Kediri zou overslaan. De bezuinigingen, door den commissaris-generaal ingevoerd, hadden de residenten schier geheel van de middelen tot handhaving der veiligheid beroofd. Deze opstand was verwekt door den Toemenggoeng Såsrå Di-Lågå, broeder der Ratoe Ageng van Jogjakarta, die, met eenige andere aanhangers van Sultan Rådjå, uit vijandschap tegen Sultan Sepoeh, de zijde van Dipå Negårå had gekozen. De opstandelingen versloegen de inlandsche troepen van Soerakarta onder den resident Nahuys en daarna den luitenant De Sturler, veroverden Blora en

brachten Toeban zeer in het nauw. Het gelukte echter den generaal Holsman den vijand op den 27sten Januari 1828 bij Ploentoeran eene beslissende nederlaag toe te brengen, nadat reeds den dag te voren, dank zij de welberaamde bewegingen van dien bevelhebber, 's vijands hoofdkwartier, Radjeg Wesi, zonder slag of stoot in onze handen gevallen was. Aan den opstand in Rembang was hiermede de doodsteek toegebracht; het duurde echter nog tot October eer Såsrå Di-Lågå, het lange omzwerven moede, zich onderwierp.

Middelerwijl was Sultan Sepoeh den 2den Januari 1828 aan verval van krachten overleden, en hierdoor was de benoeming van nieuwe voogden over den nog onmondigen Sultan Anom noodig geworden. De Ratoe Ageng en Ratoe Kentjånå, zijne moeder en grootmoeder, werden met de opvoeding van den jongen vorst en het inwendig beheer van den kraton belast, terwijl het bestuur van het rijk, onder toezicht van den resident, aan de Pangérans Mangkoe Koesoemå en Adi Winåtå werd toevertrouwd.

Terwijl de opstand in Rembang een deel onzer troepen bezig hield, werd de strijd, ook in weerwil van den regentijd, op het hoofdtooneel van den oorlog niet geheel gestaakt. Cochius ging voort den vijand te bestoken in de streken tusschen de Oepak en de Prågå, waar zekere Djåjå Menggålå het verzet gaande hield en ook Dipå Negårå zich dikwijls vertoonde. Door het opwerpen eener benteng te Pidjenang werd de laatste hand gelegd aan de bevestiging van het Soerakartasche gewest Padjang, dat van nu af nog slechts enkele malen aan de westelijke grenzen door vijandelijke stroopers werd verontrust. Cochius hield niet op aan Dipå Negårå in de streken ten zuiden der hoofdstad Jogjakarta door het telkens uiteendrijven zijner scharen en het oprichten van bentengs afbreuk te doen, en mocht zich in April over de onderwerping van Pangéran Nåtå Di-ning-Rat, een zoon van Pangéran Mangkoe Boemi, verblijden. Tegenover dezen onspoed trachtte Dipå Negårå, door eene indrukwekkende vertooning, den moed zijner aanhangers te verlevendigen. Om-

streeks de helft van Maart verzamelde hij te Sambirâtâ, in het middelpunt van het gebied tusschen de Prâgâ en de Bâgâwântâ zooveel volk als hij maar kon bijeenbrengen, om de poeasa (vasten) luisterrijk te vieren, en zich tot sultan van geheel Java te doen uitroepen. Hij wilde hier zijn hoofdstad vestigen en een kraton bouwen en benoemde er een nieuwen opperpriester, in plaats van Kjai Mâdjâ, die in ongenade was gevallen, omdat van zijne voorspellingen niets was uitgekomen. Doch te midden der feesten werd Dipâ Negârâ door een aanval der 2de en 4de colonne verrast en zijn volk uiteengedreven, terwijl hijzelf slechts ter nauwernood naar Pengasih ontkwam [1]). De pogingen van Dipâ Negârâ om den opstand in Kedoe te doen herleven, waren kort te voren door den welgeslaagden aanval van kolonel Vermersch op Langong verijdeld; en in het Bagelènsche regentschap Ledok, waar Imam Moesbah en Mas Loerah de reeds in December schier geheel onderdrukte beroeringen opnieuw hadden weten aan te wakkeren, was, tengevolge van ongeloofelijke inspanningen, het gevaar in Mei althans tijdelijk weer geweken. Des te meer is het te betreuren, dat, toen de terugkeer van het gunstige jaargetijde meer doortastende maatregelen scheen mogelijk te maken, de geschillen tusschen den generaal De Kock en den commissaris-generaal over de beste wijze om den krijg ten einde te brengen, met nieuwe hevigheid uitbraken. De burggraaf Du Bus bleef steeds aandringen op maatregelen om den vijand in eens als het ware te verpletteren, terwijl hij tegelijkertijd, in zijn ijver om het evenwicht tusschen ontvangsten en uitgaven te herstellen, het leger ontstemde door het meedoogenloos te onderwerpen aan al de nadeelen, voortvloeiende uit den rampzaligen toestand van het Indische muntstelsel, waarin koper, dat slechts 5/8 der nominale waarde bezat, het heerschende betaalmiddel was geworden. De opperbevelhebber liet zich echter niet tot afwijking van het eenmaal aangenomen stelsel bewegen en nam daarvoor de volle ver-

[1]) Lange. 135; Hageman. 299 v.

antwoordelijkheid op zich, terwijl hij tevens de voldoening had dat zijne volhardende pogingen in het belang van den soldaat althans eenige verbetering in de betaling der soldijen ten gevolge hadden.

Doch welke nadeelige gevolgen deze geschillen ook op de krijgsbewegingen mochten oefenen, Dipå Negårå bleef steeds in het nadeel en zag het terrein dat hij bezet hield, gedurig meer beperkt. Eene samenzwering in het district Soekawati werd, zoowel als eene andere ter hoofdplaats Soerakarta zelve, verijdeld door de waakzaamheid van Nahuys [1]), die nu den post van commissaris bij de inlandsche hoven bekleedde. Na herhaalde hardnekkige gevechten gelukte het in Augustus aan Cochius en Sollewijn het land tusschen Oepak en Prågå weder geheel, althans van de geregelde troepen van Dipå Negårå te zuiveren, en toen die prins, beseffende hoeveel hem aan het bezit van dat gewest gelegen was, in September er in geslaagd was bij Brossot weer eene aanzienlijke macht over de Prågå te brengen, werd hij met groot verlies teruggeworpen. Zelfs de schitterende wapenfeiten van Sentot, die op den 30sten September de Bågåwåntå overtrok, om den opstand in Bagelen en Banjoemas te doen herleven, en aan de kolonne van majoor Buschkens eene zeer gevoelige nederlaag toebracht, had voor den vijand geen blijvend gunstig gevolg, daar kolonel Cleerens in aller ijl twee colonnes naar de bedreigde gewesten in beweging bracht en kapitein Van Nauta, den 7den October, door een woedenden ruiter-aanval de benden van Sentot geheel overhoop wierp en, den vijand steeds voor zich uitjagende, zijn zegevierende tocht tot aan de oevers van de Bågåwåntå vervolgde.

Kjai Mådjå, gebruik makende van de onkunde onzer officieren omtrent de ongenade waarin hij bij Dipå Negårå vervallen was, trachtte thans zijn verloren aanzien te herstellen door eene onderhandeling te openen met Toemenggoeng Wirå Negårå, bevelhebber van de troepen des Sultans. Nederland-

[1]) Nahuys, I. 149 v.

sche gemachtigden waren daarbij tegenwoordig. Een wapenstilstand van vijf dagen werd den priester op zijn verzoek toegestaan, ten einde Dipå Negårå te raadplegen. Uit het antwoord van dien prins bleek echter dat Kjai Mådjå slechts op eigen gezag gehandeld had. Toen nu de wapenstilstand voorbij was, trachtte die priester zich met zijn nog talrijken aanhang in het Padjangsche te werpen, doch door de colonne van Le Bron de Vexela hardnekkig vervolgd, werd hij eindelijk den 11den November, met wel 500 zijner volgelingen, grootendeels gewapende santri's en priesters, gevangen gemaakt en naar Semarang vervoerd. Kort daarna onderwierp zich ook Mas Loerah, die den opstand zoolang in het Ledoksche had gaande gehouden; zoo hadden omstreeks het einde van 1828 de omstandigheden voor Dipå Negårå een zeer ongunstige wending genomen, en ofschoon hij soms nog kleine voordeelen bevocht, toonden vele hoofden zich meer en meer geneigd om zijne als verloren beschouwde zaak te verlaten.

Inmiddels was Kjai Mådjå naar Batavia overgebracht en terwijl hij daar gevangen zat, besloot de Regeering van zijn vermeenden invloed op Dipå Negårå gebruik te maken om tot onderhandelingen met dien prins zelven te komen. In den brief dien men Kjai Mådjå liet schrijven, werd vooral op den voorgrond gesteld, dat het Gouvernement volstrekt geene vijandschap koesterde tegen den Islam en dus een oorlog voor de handhaving des geloofs eigenlijk zijn doel miste. Kapitein Roeps belastte zich met overbrenging van dezen brief. Hij had den moed in Januari 1829 de Prågå over te gaan om met Sentot in persoon te onderhandelen, maar hij liep ernstig gevaar voor zijn leven, toen majoor Bauer, niet tijdig onderricht van den wapenstilstand, die gedurende de onderhandelingen zou worden in acht genomen, den 22sten Januari eene Javaansche bende aanviel en uiteendreef. Roeps zelf snelde met een Javaansch geleide naar Sadong, waar Bauer gelegerd was, om aan het misverstand een einde te maken, en onze troepen waren zeer verbaasd, toen zij uit

het midden der Javaansche scharen een Nederlandsch officier zagen te voorschijn treden. Gedurende de verdere onderhandelingen stak het kloeke gedrag van Roeps gunstig af bij de dubbelzinnige houding der Javaansche hoofden, ofschoon de billijkheid vordert te erkennen dat Sentot persoonlijk geen reden tot beklag schijnt gegeven te hebben [1]). Nadat Roeps den 28sten door het beleid van den commissaris Nahuys uit 's vijands handen bevrijd was, liepen de onderhandelingen te niet en werden de vijandelijkheden, schoon met weinig nadruk, hervat. Doch weldra vroeg de vijand nogmaals eene wapenstilstand, die onzerzijds, met ingang op 10 Februari, bewilligd werd. De nieuwe onderhandelingen, nu aangeknoopt, leidden echter evenmin als alle vorige tot eenig resultaat, daar Dipå Negårå bleef volharden in zijn eisch om als hoofd van den godsdienst erkend te worden. Om het invallen der poeasa werden die onderhandelingen na weinige weken weder geschorst, en toen generaal De Kock, ook na het einde van de vastenmaand, niets meer van Dipå Negårå's bedoelingen vernam, liet hij dat opperhoofd aanzeggen, dat de vijandelijkheden den 10den April zouden hervat worden. Men beweert dat het besluit tot het aanleggen van een nieuwen grooten weg langs Java's zuidkust en geruchten omtrent een plan om de Vorstenlanden nog meer te versnipperen, een ongunstigen invloed op deze onderhandelingen hadden uitgeoefend. Kjai Mådjå werd, toen alle hoop ijdel bleek om door zijne bemiddeling den vrede hersteld te krijgen, naar Menado gebannen, waar hij in December 1849 overleed.

De oorlog werd in 1829 door de onzen onder veel gunstiger omstandigheden voortgezet. Het doel om den opstand tot het terrein tusschen Prågå en Bågåwåntå te beperken, was bijna bereikt; de vijand, door zijne verliezen ontmoedigd, was door de afval veler hoofden verzwakt; zijne hulpmiddelen waren zoozeer uitgeput, dat de troepen zich slechts door plundering der bevolking, die daardoor natuurlijk verbitterd werd, het

[1]) Weitzel, II. 336.

levensonderhoud konden verschaffen; en nooit had generaal De Kock over talrijker en beter uitgeruste macht te beschikken gehad. Gevoelige verliezen volgden elkander met snelheid op, en noch de schitterende verdediging van Geger in het Zuidergebergte, waar den 17den Juli Djåjå Menggålå den heldendood stierf, noch de dapperheid door Sentot, steeds de held van dezen krijg, den 6den Augustus bij Tangkilan, een weinig ten westen der hoofdstad Jogjakarta, betoond, waren in staat den zegevierenden voortgang onzer troepen te stuiten. Toen in September Dipå Negårå zich nogmaals over de Prågå begeven en in het Selarongsche gebergte geworpen had, werd hij door de colonne van Sollewijn zoo hevig bestookt, dat hij slechts door een wilde vlucht over bergen en kloven hopen kon zich aan de woede zijner vervolgers te onttrekken. In dolle vaart joegen onze ruiters hem achterna, steeds het oog op zijn zwarten tulband en groenen kabaai en zijn edel zwart ros gericht houdende. Daar stort zich Dipå Negårå in de schuimende wateren van de Prågå. Ook zijne vervolgers laten zich door dien stroom niet weerhouden, maar terwijl de vijand eene doorwaadbare plek heeft gevonden, zijn de paarden der onzen tot zwemmen verplicht. Dipå Negårå wint terrein; Sollewijn, in zijn ongeduld, geeft last op hem te vuren, maar de nat geworden karabijnen weigeren hun dienst. De huzaar Doorenboom bereikt tegelijk met den Javaanschen prins vasten grond, blijft hem op zijde, lost zijn pistool op hem, doch mist, grijpt daarop zijn paard in de teugels, maar valt door twee lanssteken doorboord. De luitenant Jaubert, met drie andere huzaren aansnellend, wreekt den dood van den dapperen Doorenboom, maar komt te laat om de wilde vlucht van Dipå Negårå naar Banjoemenang te stuiten. Als door een wonder is de „sultan van Java” ook ditmaal gered.

Zelfs deze schier wonderdadige redding kon thans den val van Dipå Negårå niet lang meer vertragen. De Javanen hadden het geloof aan zijn goed gesternte verloren en zelfs zijne trouwste aanhangers begonnen hem den rug toe te keeren. In het Kelir-gebergte, dat zich langs de Bågåwåntå uitstrekt,

waren reeds in Augustus eenige aanzienlijke Javaansche vrouwen, die Dipå Negårå als gijzelaars voor de trouw harer echtgenooten bewaken liet, door de onzen gevangen gemaakt. Daaronder bevond zich de vrouw van Pangéran Pakoe-ning-Rat, een van de dapperste hoofden der opstandelingen, die nu de vrijheid zijner echtgenoote met zijne onderwerping kocht. Vier dagen na Dipå Negårå's zooeven beschreven vlucht raakte de barisan van zekeren Toemenggoeng Tjåkrå Djåjå in hetzelfde gebergte slaags met eene kleine bende, waarbij zich Pangéran Bèï [1]), Dipå Negårå's oom, met twee zijner zonen bevond. Tot het uiterste gebracht hoopten zij door de verklaring dat hun het vorstelijk bloed van Mataram door de aderen stroomde, hun leven te redden; doch daar zij weigerden zich over te geven, werden zij op last van Wångså Semitå, een onderbevelhebber van Tjåkrå Djåjå, van kant gemaakt. Hunne hoofden werden als zegeteekenen medegevoerd en op pieken ten toon gesteld, doch toen Tjåkrå Djåjå vernam, dat het heilige bloed van drie telgen van het Mataramsche huis vergoten was, liet hij in hevigen gemoedsangst hunne hoofden door een talrijke priesterschaar met alle gevorderde plechtigheid begraven. Den 27sten September besloot Mangkoe Boemi, Dipå Negårå's medevoogd, een man van hooge jaren en weinig veerkracht, die nauwelijks eenig werkdadig deel in den krijg had genomen, zijne onderwerping aan te bieden. Hij wendde zich tot dat einde tot zijn zoon Nâtå Di-ning-Rat, die reeds lang onze zijde gekozen had. Om zijn hoogen rang en het aanzien waarin hij bij de Jogjasche hofgrooten stond, werd zijn afval van de zaak des opstands als een groot voordeel beschouwd, waarom hij met veel zachtheid en onderscheiding werd behandeld. Zijne onderwerping was in de oogen des volks wel het beste bewijs dat de zaken van Dipå Negårå hopeloos stonden.

Nog één opperhoofd van grooten naam, de jonge en dappere Sentot, was Dipå Negårå getrouw gebleven, maar zwierf, na

---

[1]) Verkort van Ngabèhi of Ngabèï.

herhaalde slagen, hem in het begin van October door de onzen toegebracht, met eene kleine schaar onder nijpend gebrek in het Zuidergebergte rond. Nu begon ook hij op zijne veiligheid bedacht te worden en liet hij door zendelingen aan Pangéran Prådjå zijne geneigdheid verklaren om het hoofd in den schoot te leggen. Na korte onderhandeling werd den 17den October zijne onderwerping met groote plechtigheid door Cochius te Imågiri aangenomen. Hij behield zijn titel Ali Bassa Prawirå Dirdjå en ging met het meerendeel zijne vroegere volgelingen, die zich weldra van heinde en ver weder onder zijne banier kwamen scharen, in Nederlandschen dienst over, terwijl de overigen als rustige burgers naar hunne dessa's terugkeerden. Gelukkig was het niet meer noodig Sentot met zijn legioen in den strijd tegen Dipå Negårå zelven te gebruiken. Hij werd naar Sumatra gezonden, waar hij in den oorlog tegen de Padri's gewichtige diensten bewees, maar in 1833, van verraderlijke bedoelingen verdacht, naar Batavia verwijderd. De gouverneur-generaal Van den Bosch, deed zich kort daarna door hem op zijne reis naar Sumatra vergezellen, wellicht omdat hij hem op Java niet vertrouwde, en liet hem te Benkoelen geïnterneerd [1]).

Ofschoon de proclamatie van 21 September 1829, die een belooning van 20,000 spaansche matten toezegde aan wie Dipå Negårå dood of levend in handen der Regeering leverde, geen enkelen Javaan bewegen kon om zich aan zijn persoon te vergrijpen, maakte de afval zijner volgelingen gedurig grooter vorderingen. Eene voorzichtige staatkunde deed daarbij generaal De Kock al de titels erkennen, die de oproerige prins aan zijne aanhangers had verleend. Door onze colonnes zonder ophouden achtervolgd en van de ééne schuilplaats naar de andere gedreven, ontkwam Dipå Negårå in November nogmaals op wonderdadige wijze, toen hem een schot van den

[1]) Zie De Stuers, Vestiging en uitbreiding der Nederlanders ter Westkust van Sumatra, I. 184, 189; Lange, Het Ned. O. Ind. leger ter Westkust van Sumatra, I. 325 noot; en vooral Kielstra in Bijdr. t. d. T. L. en Vk. van N. I. 5e Vr. IV. 166, 169 v.

Ambonschen sergeant Dilangoe in zijn wit priestergewaad van zijn schimmel deed storten, maar hij zich nochtans in het dichte glagah aan alle nasporingen wist te onttrekken. In Januari 1830 verlieten hem achtereenvolgens de bekende Imam Moesbah, die zoolang de schrik was geweest van Ledok, zijn rijksbestuurder Danoe Redjå, en zijn tweede zoon Dipå Koesoemå, die zich reeds vroeger eens aan het Gouvernement onderworpen, maar daarna op nieuw zijns vaders zijde gekozen had. Eindelijk liet Dipå Negårå in Februari aan kolonel Cleerens weten dat hij een onderhoud met hem verlangde. Het verzoek werd toegestaan en den 16den Februari had te Remå Kawal de samenkomst plaats. Doch Dipå Negårå achtte het beneden zijn waardigheid met iemand anders dan den legerbevelhebber in eigenlijke onderhandelingen te treden, en generaal De Kock had zich juist naar Batavia begeven om den nieuwen gouverneur-generaal Van den Bosch te spreken. Men kwam nu overeen dat de Javaansche prins zich, zonder zijn gevolg te vermeerderen, naar Minoreh in Kedoe zou begeven, om daar den generaal af te wachten. Zijn weg derwaarts nam hij langs een omweg, om het overtrekken der Bågåwåntå te vermijden ter plaatse waar dit, volgens der Javanen meening, voor de prinsen van het Mataramsche huis onheilspellend is. Op den weg naar Minoreh werd hij door de bevolking met eerbied bejegend en in strijd met de afspraak gedoogde hij dat zijn gevolg zich allengs tot 700 man vermeerderde. Daar den 24sten de poeasa inviel, weigerde hij van dat oogenblik af over wereldsche zaken te spreken of zelfs met generaal De Kock in correspondentie te treden. Ofschoon hij alles wat hij tot zijn onderhoud en dat van zijn gevolg behoefde, van het Gouvernement ontving en met de meeste welwillendheid behandeld werd, bleef hij zich steeds trotsch en aanmatigend toonen, ook toen generaal De Kock den 29sten Februari te Magelang, de hoofdstad van Kedoe, aankwam en Dipå Negårå daar tot een samenkomst uitnoodigde. Ook daar weigerde hij uit hoofde van de vasten over zaken te spreken, terwijl hij zich inmiddels sultan liet noemen, den

resident als zijn mindere in Ngoko toesprak en gedurig voortging zijn gevolg te vermeerderen, Toen eindelijk de vasten ten einde was, bracht hij den generaal op 28 Maart een bezoek, maar liet zich nu slechts door herhaalden aandrang bewegen om over de voorwaarden zijner onderwerping te spreken. Eindelijk noemde hij als zoodanig zijne erkenning als hoofd van den Islam op Java, met behoud van den titel van sultan. De Kock verklaarde hem, dat hij door het stellen van een eisch dien hij wel wist dat niet kon worden ingewilligd, alle aanspraak op vertrouwen verbeurd had, en dat hij zich als gevangen moest beschouwen. Inmiddels waren de noodige maatregelen genomen om te zorgen dat dit geen ijdel woord werd; de majoor Michiels had de pradjoerits van Dipå Negårå ontwapend.

Natuurlijk wist Dipå Negårå inderdaad zeer goed, dat een eisch, die in 1827 was afgewezen, thans minder dan ooit zou worden ingewilligd. Dat hij hem handhaafde is uit zijn karakter volkomen verklaarbaar. In eigen oogen en die zijner volgelingen had hij zich niet meer kunnen vernederen, dan door bijv. met een prinsdom als Mangkoe Boemi en Pakoe Alam genoegen te nemen. Hij wilde alles of niets en wist maar al te wel dat het eerste ondenkbaar was geworden en alleen het laatste overschoot. Tot het einde speelde hij zijne rol, heftig tegen zijne gevangenneming protesteerend [1]). Hij werd eerst naar Semarang, later naar Batavia en vandaar naar Menado vervoerd, en schreef op die reize nog brieven aan zijne moeder en kinderen, waarin hij zich vergenoegd en tevreden noemt en, zonder iets aan het Gouvernement te verwijten, zich gerust toont omtrent de zorg die het voor zijne zonen dragen zou en hen aanspoort in alle bezwaren zich te houden aan den raad van kapitein Roeps, die hem van alle Nederlanders het meeste vertrouwen schijnt te hebben ingeboezemd [2]). Van Menado is Dipå Negårå in 1833 als „zeer

[1]) Kielstra in Tijdspiegel 1898, I. 83 v.

[2]) Zie twee brieven van Dipå Negårå, uitgegeven door De Hollander in Bijdr. t. d. T. L. en Vk. van N. I. 4e Volgr. I. 192.

gevaarlijk" naar Makasser overgevoerd, waar hij in 1855 overleed [1]).

Zoo eindigde de laatste groote oorlog door de Javaansche bevolking voor het behoud harer nationale zelfstandigheid of liever van hare nationale dynastie gevoerd. De lange wanhopige worsteling had aan 8000 Europeanen en 7000 Inlanders in onzen dienst het leven gekost en 20 millioen gulden verzwolgen. Oneindig grooter was het verlies van menschenlevens aan de zijde van Dipå Negårå; doch wie acht zich in staat het te berekenen?

De langdurige krijg had de Europeesche meesters van Java veel beter dan ooit te voren met den waren aard van het Javaansche bestuur, met den wezenlijken toestand der Vorstenlanden bekend gemaakt. Het was gebleken dat de opstand weinig vordering had gemaakt en gemakkelijk te onderdrukken was geweest in de gewesten die sedert lang door het Gouvernement waren beheerd, dat geen der door ons aangestelde regenten de zijde van Dipå Negårå had gekozen, dat de opstand hoofdzakelijk de landen der vorsten en enkele sedert kort aan ons gezag onderworpen gewesten, zooals Kedoe, geteisterd had. Politieke berekening eischte dus eene nieuwe beperking van de macht der vorsten, die ook aanbevolen werd door het onbetwistbare feit, dat ieder aan het inlandsch bestuur onttrokken en onder de hoede van het Gouvernement gesteld gewest door opheffing van velerlei wanbestuur en verdrukking, door bevordering van veiligheid en welvaart, eene betere toekomst te gemoet ging. De eigenlijke kern der Vorstenlanden, de landschappen Soekawati, Padjang, Mataram en Goenoeng Kidoel, besloot men aan den Soesoehoenan en den Sultan over te laten, echter met dien verstande, dat de aloude ingewikkelde grensscheiding [2]), waarvan men gedurende den oorlog meer dan ooit de schadelijke gevolgen had ondervonden, daar zij juist de voorname oorzaak geweest was waarom

[1]) De Waal, Onze Indische Financiën, I. 210. Hij werd te Makasser begraven. Zie de afbeelding van de grafplaats in Eigen Haard 1896, n° 36.

[2]) Zie boven, 182 v.

de in Jogjakarta uitgebroken opstand zich als vanzelf over Soerakarta had verbreid, voor een eenvoudigere en natuurlijkere zou plaats maken. De twee eerstgenoemde gewesten werden dus in hun geheel aan den Soesoehoenan, de beide andere aan den Sultan toegewezen, en de grenzen zoo geregeld dat vermeden werden alle enclaves van het ééne rijk in het andere [1]). De meer oostelijk gelegen gewesten, bestuurd door regenten, die aan de vorsten slechts geringe belasting opbrachten en er overigens zeer willekeurig huishielden, waren onder den naam van Måntjå-negårå [2]) bekend; zij bestonden destijds, in het algemeen gesproken, nog uit de landschappen waaruit sedert de residentiën Madioen en Kediri gevormd zijn. In deze gewesten was het wanbestuur ten top gestegen en was de kleine man aan grenzenlooze verdrukking en knevelarij bloot gesteld. In 1830 werden zij door twee hoofdambtenaren nauwkeurig opgenomen. Van de 34 belastingen die zij er in zwang vonden, stelden zij al dadelijk aan het Gouvernement voor er 24 onmiddellijk en voor altijd af te schaffen. De arme Javanen, om eenige voorbeelden te noemen, betaalden eene belasting voor het wegen der padi bij de voldoening der padjeg, ofschoon dat wegen nooit plaats vond; voor het tellen hunner rijstvelden, ofschoon daaraan nooit gedacht werd; voor het bewijs dat zij de belasting betaald hadden, ofschoon dat nooit werd uitgereikt. Zij betaalden voor de wachthuizen op of bij de rijstvelden, ook wanneer zij geene wachthuizen bezaten; voor het recht om de talèdèks te zien dansen, ook al zagen zij er niet naar om; voor vrijstelling van arbeid op de sawahs van den regent, ook al werden zij tot dien arbeid verplicht. Aan de regenten moest voor het blanketsel der talèdèks zeker bedrag voldaan worden, ofschoon het nooit door die regenten werd bekostigd; bij elke aanklacht omtrent een diefstal waarvan men het slachtoffer was, moest men beginnen met zich aan eene heffing te onderwerpen. Er werd eene belasting op

---

[1]) Alles wat hierover voorviel is uiteengezet bij Nahuys, I. 205—220; vgl. ook Filet, De verhouding der vorsten op Java tot de N.-I. reg., 112.

[2]) Zie 181.

de kuiten geheven, die ook de spillebeenen moesten voldoen, en voor het onderhoud der blinden werd eene opbrengst van de eenoogigen gevorderd [1]). Niet veel beter was de toestand in de westelijke provinciën, Bagelèn, Banjoemas en Ledok, dat een korte poos een afzonderlijke residentie vormde, vervolgens met Kedoe en later met Bagelèn vereenigd werd; hier waren, onder andere namen, vele even zonderlinge en willekeurige heffingen in zwang [2]). Het was zeker een weldaad voor de bevolking dat in zulk een bestuur verandering werd gebracht; maar het was een moeilijke taak de vorsten te overtuigen van de wenschelijkheid, dat de trouwe diensten die zij ons als bondgenooten in den strijd tegen Dipå Negårå bewezen hadden, door het verlies van het grootste deel van hun grondgebied werden beloond.

Met betrekking tot Jogjakarta kon men van een oud beproefd middel gebruik maken, dewijl dat rijk bij het tractaat van 1826 de verplichting had op zich genomen om de oorlogskosten te betalen, waaraan het natuurlijk niet kon voldoen. Hier was dus de afstand van grondgebied het middel om uit de moeilijkheid te geraken, en de voogden van den onmondigen Sultan stemden er zonder veel bezwaar in toe, toen eene vaste som van *f* 182,000 's jaars als vergoeding voor het gemis der inkomsten werd aangeboden. Geheel anders was de indruk te Soerakarta. Pakoe Boewånå VI was zoo verbitterd, dat hij den 7den Juni 1830 heimelijk het hof verliet om zich naar het zuiderstrand te begeven en, naar de wijze der Javaansche vorsten wanneer zij met gewaagde plannen omgaan, in droomen of teekenen eene openbaring van Allah, of wellicht meer nog van de Njai Lårå Kidoel, de maagdelijke vorstin van den zuider oceaan, te zoeken. Niet zonder reden werd dit als een verdacht teeken aangemerkt. De resident Van Nes, door den overste Sollewijn vergezeld, achterhaalde hem en

---

[1]) Nahuys, Verzam. van rapporten, I. 49, 62 v.; Van Deventer, Bijdragen, I. 178, II. 139.

[2]) Valck, Verslag over Bagelèn in 1830, in T. v N. I. 1858; II. 77; Kollmann in Tijdschr. v. I. T. L en Vk. XIV. 362.

maakte zich te Mantjingan, waar men hem slapende vond, van zijn persoon meester. Hij werd daarop aan Nahuys overgeleverd, die hem naar Semarang bracht, en vervolgens in ballingschap naar Amboina gezonden, waar hij in 1849 overleed. Pangéran Poerbåjå, een echte zoon van Pakoe Boewånå IV en een jongere broeder van Pakoe Boewånå V, werd nu, onder den naam van Pakoe Boewånå VII, op den troon van Soerakarta gesteld, en met hem werd den 22sten Juni de overeenkomst gesloten waarbij de afstand van zijn aandeel in de Måntjå-negårå tegen eene jaarlijksche vergoeding van *f* 264,000 geregeld werd [1]). Merkus, Van Sevenhoven en Nahuys, reeds in April 1830 als commissarissen tot regeling der zaken van de Vorstenlanden benoemd, hadden hunne netelige taak vóór het einde des jaars ten einde gebracht, zoodat de commissie, bij besluit van 18 December, onder dankbetuiging voor hare gewichtige diensten, ontbonden werd. Wel waren die diensten gewichtig geweest; want aan het Gouvernements-gebied waren de schoone gewesten toegevoegd, die thans de residentiën Banjoemas, Bagelèn, Madioen en Kediri vormen, en de macht der inlandsche vorsten was zoodanig verzwakt, dat zij nog slechts onder zeer bijzondere omstandigheden weder gevaarlijk zouden kunnen worden voor het Nederlandsch gezag [2]).

Op denzelfden dag waarop de commissie ontbonden werd, nam de gouverneur-generaal nog een besluit waardoor aan de Javaansche bevolking eene onberekenbare weldaad bewezen werd, daar alle tolpoorten, waarvan de inkomsten reeds vroeger door de vorsten aan het Nederlandsche Gouvernement tegen behoorlijke schadeloosstelling waren afgestaan, in de gezamenlijke Vorstenlanden voor altijd werden opgeheven. In de afgestane gewesten had die opheffing reeds den 31sten Augustus plaats gehad. Welk eene belemmering voor het verkeer in die instelling gelegen was, kan men beseffen, wanneer

---

1) Wilkens in T. v. N. I. 1849, II. 226; Hageman, Java, I. 246. De overeenkomst met Soerakarta vinden wij bij Nahuys, I. 192.

2) Uitvoerig zijn de regelingen der commissie uiteengezet bij Van Deventer, Bijdragen, II. 139—147.

men weet dat het aantal der tolpoorten in de Vorstenlanden op niet minder dan 350 werd begroot, en dat aan iedere dier barrières van alle goederen, met uitzondering van Gouvernements zout, eenige rechten moesten voldaan worden [1]).

Maar er bleef ook na dit alles nog veel te doen overig om de zaken, zoowel in de afgestane gewesten als in die onder het beheer der vorsten gebleven, op een vasten voet te brengen. Voor de eersten werd Lawick van Pabst, voor de andere Van Sevenhoven tot commissaris benoemd. Op laatstgenoemden rustte o. a. de moeilijke taak om de hoofden tevreden te stellen, die, op grond hunner aan het Gouvernement bewezen diensten, op belooningen in jaargelden of landerijen aanspraak maakten. Pangéran Nâtâ Prâdjâ werd voor zijn tijdig verlaten van de zaak des opstands en zijne sedert in den krijg bewezen diensten beloond met het landschap Kali Bawang, begroot op 500 tjatjah's, en aan Wirâ Negârâ, den bevelhebber van de troepen des Sultans en naar men zegt een afstammeling van Soerapati, werd, met den titel van Pangéran Adipati Praboe Di-ning-Rat en den rang van kolonel, het landschap Nangoelan met 100 tjatjah's toegewezen [2]). Zij oefenden in die gewesten, wier afstand zich de Sultan moest laten welgevallen, een soortgelijk gezag uit als door Raffles aan Prins Pakoe Alam was toegekend [3]); maar Wirâ Negârâ had er kort genot van, daar hij reeds in 1832 om zijne aanmatigende houding opgevat en naar Semarang vervoerd werd, vanwaar hij naar Ternate in ballingschap werd gezonden [4]). Het landschap Nangoelan werd toen beschouwd als vervallen aan het Gouvernement; later rees evenwel de vraag of het niet in billijkheid aan den Sultan behoorde te worden teruggegeven, daar het begrepen was in de landen die bij acte van 3 November 1830 aan dien vorst waren toegekend. Deze zaak is in 1851 door eene overeenkomst met den Sultan geregeld, waarbij het onder diens bestuur terugkeerde, wat ook met

[1]) Nahuys, I. 221 v.

[2]) Zie Filet, Verh. vorsten op Java, 114. [3]) Boven, 307.

[4]) Hageman, Java, I. 248; Filet, t. a. p., 114.

Kali Bawang na den dood van Nâtâ Prâdjâ het geval was [1]).

Na 1830 verliezen de inlandsche rijken als zoodanig voor de geschiedenis van Java schier alle beteekenis. Er is weinig meer van te vermelden dan hoe de eene vorst den anderen opvolgde. In Soerakarta stierf Pakoe Boewânâ VII in 1858 en werd vervangen door zijn oudsten onechten broeder Pangéran Adipati Ngabèhi als Pakoe Boewânâ VIII, terwijl te gelijker tijd Pangéran Praboe Widjâjâ, de oudste echte zoon van den in 1830 verbannen Pakoe Boewânâ VI, tot kroonprins werd verheven. Toen in December 1861 Pakoe Boewânâ VIII in 72jarigen ouderdom overleden was, kreeg deze prins, als Pakoe Boewânâ IX, het bestuur in handen [2]). Hij regeerde ruim 30 jaren en vooral in den lateren tijd kwamen tal van verbeteringen in het bestuur tot stand, waartoe de in 1889 benoemde rijksbestuurder krachtig medewerkte. Zijn zoon, reeds in 1869 tot troonsopvolger benoemd, werd in 1893 tot Soesoehoenan verheven.

De zoo dikwijls vermelde Pangéran Arjâ Praboe Prang Wadânâ, sinds 1821 Pangéran Adipati Mangkoe Negârâ II is overleden in 1835 en werd opgevolgd door zijn kleinzoon; in 1853 werd deze Mangkoe Negârâ III door een neef als vierden prins van dien naam vervangen, een uitnemend vorst die tot 1881 regeerde, waarop zijn zoon het bestuur kreeg [3]); hij stierf in 1896, om door zijn oudsten broeder, als zesde hoofd van het huis te worden opgevolgd. De vorsten van dit huis hebben zich steeds door bijzondere aanhankelijkheid aan het Nederlandsche gezag onderscheiden.

In Jogjakarta overleed Amangkoe Boewânâ V in 1855 in den ouderdom van 35 jaren en werd door zijn wettigen broeder Pangéran Adipati Mangkoe Boemi als Amangkoe Boewânâ

---

[1]) Kolon. Verslag over 1851, uitg. Kemink, 2; en Van der Kemp, Handboek zoutmiddel, 132; de overeenkomsten bij Filet, t. a. p., 299 en 304.

[2]) Hand. en Geschr. v. h. Ind. Gen. VI. 374 v.; Kol. Verslag 1858, bl. 6; 1861 bl. 11; 1862, bl. 12.

[3]) Filet, t. a. p., 121; vgl. 123 noot 2 aldaar.

VI opgevolgd [1]). De belangstelling van dien vorst in het welzijn zijner onderdanen en zijne goede verstandhouding met het Europeesch bestuur worden zeer geprezen [2]). Maar de vraag wie hem zou opvolgen was voor de Indische Regeering niet zonder moeilijkheid, daar hij geen uit gelijkgradige huwelijken afkomstige zonen, broeders of ooms bezat. Een zoon van den vijfden sultan, na diens dood geboren, Pangéran Soeriëng Ngalågå kon om zijn zwakke geestvermogens niet in aanmerking komen. In April 1872 werd de successie tot algemeene tevredenheid geregeld, toen de Sultan zijne goendik Raden Ajoe Sepoeh tot Ratoe of wettige gemalin verhief, en Pangéran Ngabèhi, de oudste zoon dien zij hem geschonken had, en die den rang van luitenant-kolonel en adjudant in buitengewonen dienst van den gouverneur-generaal bekleedde, als Pangéran Adipati Anom of kroonprins werd erkend [3]). Toen Amangkoe Boewånå VI in Juli 1877 was gestorven, werd deze prins eene maand later, onder den naam van Amangkoe Boewånå VII, als zijn opvolger uitgeroepen. Ook de laatste had geen zoon uit eene ratoe en verhief daarom de moeder zijner zonen tot dien rang, waarop de oudste, Raden Mas Chadiat, in 1883 tot kroonprins benoemd werd. Hiertegen kwam eene adelspartij in verzet, die de opvolging van den zooeven genoemden Soeriëng Ngalågå begeerde en onder de leiding stond van diens krachtdadige moeder, de Ratoe Kedaton, die in 1877 de aanspraken van haar zoon tevergeefs had doen gelden. Moeder en zoon gingen met hun aanhang steun zoeken bij de vele afstammelingen uit de sultansfamilie gevestigd in het Kedoe'sche district Remameh, maar werden achternagezet en in hechtenis genomen na een treffen tusschen hunne volgelingen en een afdeeling van de lijfwacht des sultans. De ratoe, de pangéran en eenige radens werden naar Menado verbannen [4]).

---

[1]) Kol. versl. over 1855, bl. 13.

[2]) Kol. versl. 1862, bl. 12; 1865, bl. 9; 1866, bl. 8; 1870, bl. 6.

[3]) Kol. versl. 1872, bl. 5.

[4]) Kol. versl. 1879, bl. 2 en 1883, bl. 2.

De door Raffles in 1812, onder den titel van Pangéran Pakoe Alam tot zoogenaamd onafhankelijk prins verheven Nâtâ Koesoemâ, die tijdens de minderjarigheid van Amangkoe Boewânâ IV het bestuur over Jogjakarta als regent had gevoerd, was in 1829 gestorven en onder denzelfden titel opgevolgd door zijn zoon, die, na een loffelijk bestuur, in 1858 op 75-jarigen leeftijd overleed. De jongste van diens nog levende zonen — de oudste was krankzinnig, de tweede kort te voren gestorven — werd onder den titel van Pangéran Arjâ Sasra-ning-Rat tot zijn opvolger benoemd, maar overleed reeds in 1864 Daar hij geene meerderjarige wettige zonen naliet, werd de oudste echte zoon zijns overledenen broeders onder denzelfden titel in zijne plaats gesteld, onder bepaling dat hij den eernaam van Pakoe Alam eerst zou aannemen als hij den ouderdom van 40 jaren bereikt had. Hij stierf in 1878 zonder zonen uit gelijkgradig huwelijk na te laten en werd door een neef als Pangéran Adipati Arjâ Praboe opgevolgd [1]).

Te midden van al deze verwisselingen van inlandsche vorsten nam de Europeesche invloed in de Vorstenlanden gedurig toe, eensdeels tengevolge van de zich steeds uitbreidende landverhuringen, anderdeels door de maatregelen der Regeering om verbetering in het rechtswezen en de politie aan te brengen. Nadat de landverhuring door den commissaris-generaal Du Bus op den vroegeren voet hersteld was [2]), werden overal de contracten vernieuwd waar de voortdurende oorlogstoestand dit niet verhinderde, terwijl men de vroegere welvaart daar spoedig zag herleven. Doch de huurders die niet in het bezit hunner gronden konden hersteld worden, hadden met groote bezwaren te kampen, daar de vorsten buiten staat waren de schadeloosstellingen te betalen en de Regeering zich niet verplicht achtte ze in hunne plaats te voldoen. Na het einde van den oorlog werden echter deze moeilijkheden allengs uit den weg geruimd, en tot op heden kreeg de landverhu-

---

[1]) Filet, t. a. p., 124. [2]) Zie boven, 351.

ring steeds grootere uitgebreidheid, terwijl algemeen erkend wordt, dat op de verhuurde landen de bevolking grooter welvaart geniet dan op die welke in het bezit der inlandsche vorsten en hoofden zijn gebleven. Tegen misbruiken trachtte de Regeering herhaaldelijk door zorgvuldige bepalingen te waken. Den 4den November 1839 vaardigde de gouverneur-generaal De Eerens een provisioneel reglement op den landverhuur uit, dat den 24sten December 1857, onder het bestuur van den gouverneur-generaal Pahud, door een definitief werd vervangen. In 1876 is echter de zaak aan een nieuw onderzoek onderworpen; het toen ontworpen reglement was nog bij de Regeering in behandeling, toen het koloniaal verslag van 1877 werd samengesteld [1]. In 1876 openbaarde prins Mangkoe Negårå het voornemen om de door hem verhuurde perceelen terug te nemen en zelf zijn domein te beheeren; de zware slag die daardoor de Europeesche industrie bedreigde, werd echter door de voorstellen van den resident namens de Regeering gelukkig afgewend [2]. De in 1863 aangevangen en, wat de hoofdlijn betreft, in 1872 voltooide spoorweg, die Soerakarta en Jogjakarta met Semarang verbindt, heeft op den bloei der landbouw-ondernemingen een gunstigen invloed geoefend.

In de eerste jaren na het einde van den Javaanschen oorlog bleef in de Vorstenlanden, voornamelijk in Jogjakarta, nog eene zekere gisting heerschen, die krachtige politie-maatregelen vorderde en herhaaldelijk tot de gevangenneming en verbanning van onruststokers aanleiding gaf [3]. Nog in 1839 bracht eene samenspanning van Radèn Prawirå Sentånå met den Chinees Boengseng, die zich als Arabier voordeed en aan zijn voorgeven kracht bijzette door het gemak waarmede hij de Arabische taal sprak, de rust in Jogjakarta in ernstig gevaar [4], en zelfs nog in 1849 smeulde in dezelfde residentie eene

[1]) Van der Wijck, Du Bus, 136 v.; Staatsbl. 1857, n° 116; de Louter, Handl., 2e dr. 386; Kol. versl. 1877, bl. 208.

[2]) Kol. versl. 1877, bl. 208. [3]) Van Deventer, Bijdr. II. 422 v.

[4]) J. Steyn Parvé in T. v. N. I. 1850, II. 53.

samenzwering die de terugroeping van Dipå Negårå uit zijne ballingschap en zijne vernieuwde uitroeping tot sultan van Java beoogde. Deze beweging, die uitgebreide vertakkingen had, maar door de gevangenneming van Pangéran Arjå Rånggå, broeder van Dipå Negårå, gelukkig onderdrukt werd, is destijds zooveel mogelijk geheim gehouden, hoewel nog in 1850 een zoon van Dipå Negårå in het fort te Soemenep werd opgesloten, omdat hij in die samenzwering was betrokken geweest [1]). Sedert schijnt in Jogjakarta de rust niet gestoord te zijn, maar in 1865 werd in Soerakarta te Klatèn eene samenspanning ontdekt, waarvan de hoofden reeds eenige jaren vroeger wegens opruiing der bevolking een tijd lang in hechtenis waren geweest. De voornaamste raddraaier Mangkoe Widjåjå benam zich in den kerker door ophanging het leven [2]). De onrust die, tengevolge der oprakeling van de zoogenaamde profetiën van Djåjå Båjå en de op grond daarvan verwachte verheffing van een vorst over geheel Java [3]), zich omstreeks 1870 in vele gedeelten van dat eiland openbaarde, schijnt de Vorstenlanden wel niet geheel verschoond te hebben [4]), maar er geen ernstig karakter te hebben aangenomen.

Veel ernstiger dan deze voorbijgaande en steeds in de kiem gesmoorde bewegingen, is de blijvende onveiligheid van leven en goed, die zich, vooral sedert 1867, in de Vorstenlanden en inzonderheid in Soerakarta heeft geopenbaard. De zoogenaamde ketjoe-partijen [5]), rooftochten van talrijke gewapende benden, vaak met moord en brandstichting gepaard, die hier vroeger zeer veelvuldig waren, maar sedert lang tot het verledene schenen te behooren, vermenigvuldigden zich op verontrustende wijze. Over de oorzaak van dit verschijnsel is

---

[1]) T. v. N. I. 1853, II. 275. [2]) Kol. versl. 1865, bl. 8.

[3]) Zie Brandes, Iets over een ouderen Dipanegara in verband met een prototype van de voorspellingen van Jayabaya in Tijds. Bat. Gen. XXXII. 368 v.

[4]) Kol. versl. 1870 I. bl. 6. Vgl. Meinsma II. 2. 110; Wiselius in Bijdr. t. I. T. L. en Vk. 3e Vr. VII. 172.

[5]) Indien zulke rooverijen door een vereeniging van niet meer dan drie of vier personen gepleegd worden, noemt men ze krojok- of kojok-partijen.

veel getwist. Het koloniaal verslag van 1872 [1]) schrijft het vooral toe aan het vermeerderd gebruik van opium, op zich zelf een bewijs van toenemende welvaart, maar te gelijker tijd een bron van ellende en misdaad, daar het ongeschikt maakt tot den arbeid en naar onzedelijke middelen tot bevrediging der kostbare behoefte doet grijpen.

Deze bedenkelijke toeneming van misdrijven, waarvan niet zelden ook Europeanen de slachtoffers waren, en die men niet zonder zorg zich ook over aangrenzende gewesten zag verbreiden, vestigde de bijzondere aandacht der Regeering op de gebrekkige inrichting van politie en rechtspraak, die in Soerakarta, meer nog dan in Jogjakarta, schier geheel aan inlandsche hoofden en ambtenaren waren overgelaten. Wel had reeds in 1847 de Regeering met den Soesoehoenan eene overeenkomst gesloten, waarbij het inlandsche rechtswezen beter geregeld en vereenvoudigd en de macht der geestelijke rechtbanken beperkt was [2]); maar de in 1831 in Jogjakarta opgerichte, en nog heden bestaande, rechtbank voor crimineele zaken, waar inlandsche hoofden, onder leiding van den resident als voorzitter, over alle misdrijven recht spraken [3]), beantwoordde veel beter aan het doel. Ook de wijziging in 1854 in de overeenkomst met Soerakarta tot stand gebracht [4]), had het kwaad lang niet geheel verholpen, ofschoon zij door de oprichting eeniger kleinere rechtbanken voor burgelijke en strafzaken in de districten buiten de hoofdplaats vermeerdering van veiligheid en rechtszekerheid beoogd had. De slecht bezoldigde inlandsche ambtenaars die met de handhaving der politie belast waren, heulden vaak met de roovers, ten einde zich met een deel van den buit te verrijken, en konden zelfs veelal als de aanleggers beschouwd worden, daar de kleine man, ook op den weg der misdaad, slechts de leiding zijner meerderen pleegt te volgen. Afdoende verbetering kon men slechts hopen van vermeerdering van Europeesch toezicht. Daarom werden, bij besluit van 6 Januari 1873 [5]), aan den resident van Soera-

[1]) Bl. 6. [2]) Stbl. n°. 30. [3]) Filet, t. a. p., 227. [4]) Stbl. n°. 32. [5]) Stbl. n°. 5.

karta vier assistent-residenten met eenig hulppersoneel tot handhaving der politie toegevoegd, en door de aanwijzing van Sragèn, Klatèn, Bojolali en Karang Pandan als hunne standplaatsen over het geheele rijk verdeeld. Het gezag van den vierden assistent-resident strekte zich vooral uit over de samenhangende Mangkoe-negåråsche landen in het oosten en zuidoosten der residentie, waarom in 1874 zijne standplaats van Karang Pandan naar Wånågiri, als meer in het centrum dier landen gelegen, werd overgebracht [1]). In hetzelfde jaar werd ook aan de reeds genoemde kleinere rechtbanken eene betere organisatie gegeven. Met eenige wijziging in de indeeling werd het rijk buiten de hoofdstad gesplitst in zes kaboepatèns of regentschappen: Klatèn, Ampèl, Bojolali, Kartasoera, Sragèn en Soekå-ardjå, en in ieder dezer regentschappen een pradåtå kaboepatèn, uit den boepati of regent als voorzitter en eenige mindere hoofden als leden bestaande, gevestigd. In tegenstelling met deze nieuwe rechtbanken heet nu de burgerlijke rechtbank ter hoofdplaats pradåtå gĕdé of pradåtå negri. Met uitzondering van eenige zware misdrijven en van de zoodanige die door ambtenaren en bloedverwanten van den Soesoehoenan gepleegd zijn, omvat thans de rechtspraak der kleine pradåtå's alle burgerlijke en strafzaken die vroeger door de pradåtå ter hoofdplaats werden behandeld [2]). Voor de Mangkoe-negåråsche landen was in 1848, nevens eene geestelijke rechtbank of soerambi, ook eene pradåtå Mangkoe-negaran ter hoofplaats opgericht, maar thans werd ook nevens deze eene plaatselijke rechtbank te Wånågiri onder den naam van pradåtå kawedanan ingesteld [3]). Eene belangrijke schrede op den weg der openstelling van de Vorstenlanden voor Europeeschen invloed is eindelijk gedaan door het bevel van den Soesoehoenan, in 1878, dat door de pradåtå's zooveel mogelijk de straffen zullen moeten worden opgelegd die bij het in 1872 vastgestelde, schier geheel op Europeesche leest geschoeide strafwetboek voor inlanders zijn voorgeschreven [4]).

[1]) Stbl. 1873, n°. 136ª; 1874, n°. 186.
[2]) Stbl. 1874, n°. 209.
[3]) Stbl. 1848, n° 9; 1874, n°. 211.
[4]) Kol. versl. 1878, bl. 66.

Terwijl de Vorstenlanden, ondanks de uitbreiding van den Europeeschen invloed, duidelijk toonen hoezeer de toestand der bevolking onder het gezag der inlandsche hoven achterstaat bij die onder rechtstreeksch bestuur, is Madoera geheel onder dat bestuur gebracht en ondervindt het daarvan de voordeelen. Dringend noodig was hier het ingrijpen der Regeering. Wij hebben reeds vermeld [1]), dat de tweede Sultan van Bangkalan van 1815 tot 1847 het bewind voerde. Hij leefde met zijn hof in praal en verkwisting, waartoe de bevolking op allerlei wijze werd uitgezogen; er heerschte willekeur en regeeringloosheid; de zoogenaamde vrijwillige werving, die in 1831 de verplichte levering van recruten voor het Indische leger verving, werd gebruikt op een wijze als in Rusland de administratieve verbanning naar Siberië [2]).

Ter vermijding van verwikkelingen onthield de Regeering zich van inmenging tot den dood des Sultans. Nu werd aan zijn zoon slechts den titel panembahan verleend, zijn macht verminderd en die van den assistent-resident vergroot, maar ook nu werd nog niet krachtig doorgetast. Beter geschiedde dit in 1863, bij de benoeming van den tweeden panembahan Tjakrå Adi-ning Rat. Het recht tot belastingheffing, dat een rijke bron van knevelarij geweest was, werd voor een groot deel op de Regeering overgedragen, die ten spoedigste daarvan gebruik maakte om eenige voor handel en nijverheid schadelijke, aan Chineesche knevelaars verpachte heffingen, zooals die op den in- en uitvoer van goederen en vee, bekend onder den naam van belasting der bandarijen, en de passarpacht af te schaffen. Het gemis dezer inkomsten werd den regent vergoed door de opheffing van eenige op hem rustende bezwarende verplichtingen, en door een maandelijksche tegemoetkoming van *f* 5000. Voorts nam de regent op zich, tot betere handhaving der veiligheid, die alles te wenschen liet, zijn rijkje in acht districten te verdeelen en in elk district een wedånå te plaatsen, dien hij niet langer, ge-

---

[1]) Bl. 312. [2]) Kielstra, Het eiland Madoera in De Gids 1890. IV. 523 v.

lijk tot dusver de gewoonte was geweest, in land. maar in geld zou bezoldigen. De Regeering breidde daarop het Europeesch bestuur uit [1]).

Aanvankelijk deed de panembahan ijverig mede om het bestuur krachtiger te doen werken, maar later kreeg ook bij hem de baatzucht de overhand. Zoo bleef de toestand veel ongunstiger dan in Pamekasan, dat het eerst van de drie rijkjes onder rechtstreeksch bestuur kwam. Mangkoe Adi-ning-Rat, de laatste panembahan van Pamekasan, stierf in 1842. Daarna werd het tot 1853 bestuurd door een pangéran, een aartsknevelaar, die in dat jaar gedwongen werd zijn ontslag te nemen. Na eene voorloopige regeling werd Pamekasan geheel in den toestand van een regentschap op Java gebracht in 1858, nadat in het vorig jaar Madoera van Soerabaja gescheiden en een afzonderlijke residentie geworden was. Spoedig verbeterde nu in dit kleinste der rijkjes de toestand der bevolking en verminderde de landverhuizing; na eenige jaren staken de orde en de welvaart scherp af tegen de toestanden aan weerszijden.

Want ook in 't oosten, in Soemenep, was het treurig gesteld geworden na den dood van den voortreffelijken Sultan in 1854 [2]). Door vroegere beloften was men gebonden zijn zoon, die in alle opzichten de mindere des vaders was, te erkennen als panembahan Nâtâ Koesoemâ; ook door zijn ziekelijk gestel voerde hij slecht het bestuur, zoodat de bevolking onder het machtsgebruik der mindere hoofden zuchtte. De Regeering greep niet in, eer de vorst in 1879 overleed, zonder tot de opvolging gerechtigde zoons of broeders na te laten; in 1882 geschiedde gelukkigerwijze hetzelfde met den panembahan van Bangkalan. Beide gewesten werden nu, achtereenvolgens in 1883 en 1885 onder rechtstreeksch bestuur gebracht, met regenten die dezelfde positie kregen als op Java. Afgeschaft werden daarbij het bezit van apanage-gronden

---

[1]) Kol. versl. 1862, bl. 10; 1863, bl. 9 en 129; Kielstra, t. a. p., 531.

[2]) Bl. 314.

door hoofden en grooten, die hiervoor werden schadeloos gesteld, de heffing van niet goedgekeurde belastingen en de uitoefening van macht door anderen dan de regeeringsambtenaren en de dorpshoofden. De bevolking ontving de verandering met instemming, terwijl zelfs de hoofden hunne medewerking verleenden. Allen begrepen, dat land en volk daarmede een betere toekomst tegemoet gingen [1]).

In Bantam had de opheffing van het sultansbestuur vele aanzienlijken in hunne belangen gekwetst en jaren lang bleef in dit gewest eene gisting heerschen, die zich telkens in bedenkelijke verschijnselen openbaarde. Van elke ontevredenheid onder het volk maakten woelige hoofden gebruik om te trachten het verlorene te herwinnen Van 1815 tot 1819 werden de Bantamsche bovenlanden aanhoudend door roovers verontrust [2]); in 1822 werd een hevig oproer door zekeren Moerad verwekt [3]); in 1825 zien wij Toemenggoeng Mohammed van Menes zich aan het hoofd van een opstand plaatsen, waarvan in 1829 nog sporen aanwezig waren [4]); in 1832 moest de laatste titulaire sultan, als gevaarlijk voor de rust, verwijderd worden [5]); in 1834 viel de beruchte Mas Zacharia (uitgesproken als Djakaria), die reeds onder het Engelsche bestuur onlusten verwekt en sedert nooit rust had, in handen der Regeering en betaalde zijn verzet met den dood [6]); in 1836 braken onlusten uit waarbij onder anderen het heerenhuis van Tjikandi ilir een prooi der vlammen werd [7]); in 1839 een nieuw oproer, waarbij zekere Kjai Gedé als aanvoerder genoemd wordt.

Aan dezelfde algemeene oorzaken die Bantam zoo lang in onrust hielden, moet ook het in 1845 op het landgoed Tji-

[1]) Kielstra, t. a. p., 538 v.

[2]) T. v. N. I. 1870, II. 322 v. [3]) T. v. N. I. IV. 1. 205.

[4]) T. v. N. I., VII. 3. 90 en 1860, II. 381; Roorda v. Eysinga, Ld. en Vk., III. 2. 313—15; Van der Velde, Gezigten van Ned. Indië, 11.

[5]) Zie boven 297.

[6]) T. v. N. I. 1859, I. 144, 150, 157; Roorda v. Eysinga, Ld. en Vk. III. 2. 313. [7]) T. v. N. I. 1859, I. 143.

kandi Oedik gebeurde worden toegeschreven, ofschoon het mogelijk is dat plaatselijke omstandigheden daartoe hebben medegewerkt [1]). De landheer met zijne vrouw en vijf hunner kinderen, de administrateur en een opzichter werden om 't leven gebracht en deze moord gaf het sein tot een oproer, dat met veel moeite onderdrukt werd. In 1850 brak nogmaals een hevige opstand uit waarvan de afdeeling Anjer het hoofdtooneel was; het verkleinen van de rechten der inlanders en de overmatige druk der landrente hadden ontevredenheid gekweekt en daarvan maakte Raden Bagoes Djaja Kerta, patih van Serang en zoon van den overleden regent van Serang, gebruik om de bevolking op te hitsen, toen hij niet tot opvolger zijns vaders was benoemd; troepen uit Batavia gezonden slaagden eerst na bekomen versterking er in de muiters uiteen te jagen en hunne hoofden gevangen te nemen of te dooden [2]).

Op de Javaansche maatschappij in de Gouvernements-landen werden beurtelings de beginselen der strijdige stelsels toegepast, die elkander sedert de dagen van Dirk van Hogendorp en Nederburgh den voorrang betwist hadden, en nog steeds de weinigen verdeelen die zich in Nederland aan de koloniale politiek laten gelegen zijn. Met Du Bus scheen het economische stelsel over de tegenwerking van Van der Capellen te hebben gezegevierd, maar de toepassing zijner denkbeelden was even onvolledig als kort van duur. Gebonden aan voorwaarden die bezuiniging in alle takken van bestuur op den voorgrond stelden, de begunstiging der Handelmaatschappij door consignatie der Gouvernements-producten als plicht oplegden, de bescherming der Nederlandsche nijverheid door differentiëele tarieven tot beginsel hadden, en overigens den commissaris-generaal wel vergunden ten aanzien der inlanders de vrijheid van cultuur en handel te handhaven, maar ten opzichte der toelating of wering van de particu-

---

1) Vgl. T. v. N. I. 1859, I. 133, 1860, I. 156.

2) W. A. van Rees, Wachia, Taykong en Amir, 3—88.

liere industrie der Europeanen zijne taak tot onderzoeken en adviseeren beperkten, werd het bestuur van Du Bus, zooals Pierson het uitdrukt, belangrijker door wat hij voorstelde, dan door wat hij tot stand bracht [1]). Wèl werd tegelijk met de publicatie tot wering der landverhuringen ook die tegen het verblijf der Europeanen in de binnenlanden ingetrokken [2]). Wèl werd de koffiecultuur gehandhaafd op den voet waarop zij door commissarissen-generaal was geregeld, en bood Du Bus standvastig het hoofd aan den aandrang der ambtenaren om de verplichte levering aller koffie aan het Gouvernement weder in te voeren [3]). Wèl bevorderde hij de cultures door de instelling van commissiën van landbouw, onder wier leiding èn elders èn inzonderheid in de in Krawang en Banjoewangi opgerichte landbouw-etablissementen, waarbij tot dwangarbeid veroordeelden werden te werk gesteld [4]), allerlei proeven genomen werden om nieuwe takken van cultuur op Java in te voeren, vervallene te doen herleven, op gebrekkige grondslagen rustende te verbeteren [5]). Maar aan doortas-

---

[1]) Kolon. Polit. 70. [2]) Stbl. 1827, n°. 55.

[3]) Du Bus wenschte de meer algemeene toepassing van het zoogenaamde Tjeribonsche stelsel, d. i. levering der koffie in de Gouvernements-pakhuizen, maar met blijvende vrije beschikking door den eigenaar, behoudens eene korting van 2 percent als bewaarloon, zooals dit door commissarissen-generaal voor Tjeribon was verordend (Stbl. 1813, n°. 15), en daarnevens, met opheffing der drie klassen van koffietuinen (zie II. 340), den afstand van $^2/_5$ der opbrengst als maximum van huurschat. Doch de voorstellen daaromtrent werden in Nederland afgekeurd. Zie Van Deventer, II. 494—499; Van der Wijck, Du Bus, 157 v. De invoering dezer verbeteringen wordt door Pierson, Kol. Polit. 70 v., minder juist als feit voorgesteld.

[4]) Stbl. 1828, n°. 16.

[5]) De verslagen der Hoofdcommissie zijn te vinden: die van 9 April en 4 Juli 1827 in Ind. Mag. 2e Twaalft., n°. 5 en 6, bl. 78 en 146; dat van 31 Maart 1828, ald. n°. 7 en 8, bl. 168; dat van 29 Aug. 1829 in Nederl. Hermes, 5e jaarg., bijvoegs. van n°. 4. Het laatste, van Aug. 1830, werd eerst in 1846 te Brussel uitgegeven.

Tot de nieuw ingevoerde cultures behooren: thee, kaneel, kruidnagelen, opium, zijde, cochenille en uitheemsche katoensoorten; tot de vervallene, die weder werden opgebeurd, peper, indigo en wijn. De proeven met kruidnagelen leid-

tende hervorming, zooals hij in zijne rapporten aan de Regeering voorstelde, en die niets minder beoogde dan de vervanging van het communaal door het individueel grondbezit voor den inlander en een ruime gelegenheid tot verkrijging van woeste gronden in erfpacht voor den Europeaan [1]), was het hem niet vergund zelf, al was het ook maar ter voorbereiding, de hand te slaan. En inmiddels was in werkelijkheid de dwang bij de cultures niet losgelaten; want de Javaan, gewoon slechts op bevel zijner hoofden te arbeiden, kon niet dan met veel beleid en geduld tot het gehoor geven aan andere prikkels gebracht worden. De ambtenaren misten dit beleid en geduld, omdat zij de liefde voor de zaak misten. Wat Du Bus zoozeer in de koffiecultuur gegispt had, dat hare vrijheid alleen in naam bestond, werd evenzeer opgemerkt bij andere cultures die heetten met de hulp van vrije arbeiders te worden gedreven. Het beste voorbeeld leveren de in naam gehuurde, in werkelijkheid gepreste Tjeribonsche boedjangs, die van 1824 tot 1834 in de suikermolens van Batavia en Ommelanden en van Krawang kwamen arbeiden [2]).

In afwachting van 's Konings goedkeuring waagde Du Bus het eenige stukken woesten grond in verschillende residentiën voor 25 jaren te verpachten, en die maatregel is, vreemd genoeg, zelfs door de invoerders van het cultuurstelsel niet alleen geëerbiedigd, maar op kleine schaal nagevolgd, totdat in 1839 een kabinetsbrief van den minister van koloniën de uitgiften van land, als onvereenigbaar met de werkzaamheden aan de dessabewoners opgelegd, deed staken [3]). Maar de wijder strekkende voorstellen van Du Bus, om Java door het

---

den tot niets; de opiumcultuur werd op politieke gronden spoedig niet alleen gestaakt, maar verboden; de wijnstok bracht soms wel eetbare en zelfs smakelijke vruchten voort, maar voor de productie van goeden wijn bleek het tropische klimaat ongeschikt te wezen.

[1]) Rapport van 1 Mei 1827, bij Steyn Parvé, Kolon. Monopoliest. nader toegel., Aanh. 1—125, en de resumé's daarvan bij Van der Wijck, Du Bus, 166—173, en Pierson, Kolon. Polit. 72—77.

[2]) Van Deventer, II. 316 v.

[3]) Van der Wijck, Du Bus, 181—183.

vernuft en de kapitalen van particuliere Europeanen tot hoogeren welstand en ontwikkeling te brengen, vonden al aanstonds in Nederland geen bijval. De minister Elout, die er de grondtrekken van zijn eigen stelsel in terugvond, vereenigde zich geheel met hunne strekking en onderwierp, bij een rapport van 13 Mei 1828, het ontwerp van een besluit tot regeling der uitgifte aan 's Konings goedkeuring [1]. Maar die goedkeuring werd niet verkregen. Een man van geheel andere denkwijze had 's Konings oor weten te winnen; tot het wettig en openlijk herstel der dwangcultuur, die in 't geheim nooit had opgehouden te bestaan, was reeds in beginsel besloten De generaal Van den Bosch, reeds in October 1827 [2] tot gouverneur-generaal benoemd, maar door de langdurige overleggingen over het in Nederlandsch Indië te volgen stelsel nog lang in het moederland teruggehouden, was van eene met die van Elout schier geheel overeenstemmende zienswijze allengs bekeerd tot dien gewijzigden vorm van het oude dwangstelsel, dien hij onder den naam van „cultuurstelsel" in werking bracht. De strijd tusschen zijne vroegere en latere adviezen maakt het zeer twijfelachtig, of de behoeften der schatkist en de wensch des Konings naar spoedige remises aan de eerste conceptie van dit stelsel niet meer aandeel hadden, dan de overtuiging van zijn stichter, ofschoon het niet twijfelachtig is dat deze het later met hart en ziel heeft voorgestaan en verdedigd. Elout, die zich met deze nieuwe wending der koloniale politiek niet kon vereenigen, trad af; Van den Bosch vertrok naar Indië en aanvaardde het bestuur den 16den Januari 1830. Toen den 28sten Maart daaraanvolgende de gevangenneming van Dipå Negårå een einde aan den krijg had gemaakt, kon hij weldra de handen aan het werk slaan. Het uitbreken der Belgische revolutie in Augustus van hetzelfde jaar deed door zijne gevolgen de behoeften der schatkist ontzettend stijgen. Het is als de ware reden te beschouwen,

---

[1]) Zie dit concept bij Elout, Bijdr 1851, 189.

[2]) V. d. Wijck, Du Bus, 173.

waarom een stelsel, dat eigenlijk slechts tot tijdelijke schatkistvulling strekken moest, zulke diepe wortelen schoot, dat het langen tijd tegen de slagen der hevigste oppositie bestand bleek [1]).

Het leidende beginsel van Van den Bosch schijnt uitgesproken in zijne stelling, dat, volgens de oude instellingen der Javanen, de verplichtingen door de sikeps of hoofden der tjatjah's [2]) jegens den souverein te vervullen, eigenlijk berustten op den grond door hen en hunne onderhoorigen bewerkt, en de souverein recht had van iederen sikep een zeker deel der opbrengst van zijn grond als schatting, of het aequivalent daarvan in persoonlijke diensten, te vorderen. Hij schat dat deel in zijne bekende memorie van 1834 [3]) op $\frac{1}{5}$ [4]) van den oogst of 66 dagen arbeid. Het is vreemd zulke bepaalde cijfers te zien aangegeven tegenover alles wat van de eindelooze plaatselijke verscheidenheden en de grenzelooze willekeur der afpersingen van de Javaansche vorsten en hoofden bekend is. Men komt in verzoeking te gelooven, dat Van den Bosch alleen daarom hunne heffingen op $\frac{1}{5}$ stelt, omdat hijzelf zich met de afzondering van $\frac{1}{5}$ der rijstvelden ten behoeve der teelt van producten voor de Europeesche markt meende te moeten tevreden stellen [5]). Inderdaad noemt hij

---

[1]) Ik verwijs hier kortheidshalve alleen naar G. H. Betz, Het Koloniaal vraagstuk, in T. v. N. I. 1868, I, en Pierson, Kol. Polit. 79—87.

[2]) Zie over deze benamingen T. N. I. 1865 II. 61.

[3]) Die memorie is nitgegeven in Bijdr. t. d. I. T., L. en Vk. N. Vr. VII, 295—481. Een uittreksel, bekend onder den naam van Zakelijke extracten, is opgenomen in Stbl. 1834, n°. 22.

[4]) Zoo staat in de Zakelijke extracten; $^1/_3$, zooals in de aangehaalde uitgave der Memorie, bl. 347, gelezen wordt, zal wel een drnkfont zijn.

[5]) In een nota van 8 Maart 1831 (Van Deventer, II. 257) zegt Van den Bosch, dat de Javaansche vorsten, als zij onbebouwde gronden aan de dessa's ter bebonwing afstonden, zich doorgaans $^1/_2$, $^2/_5$ of $^1/_3$ der gronden voorbehielden en daardoor in ieder dorp markgenooten waren, en dat hunne aanspraak op een gedeelte van de opbrengst der velden daarnit ontstond, dat zij hun deel van den grond aan de gezamenlijke dorpsbewoners in vruchtgebruik gaven. Uit deze voorstelling, daargelaten alle andere bezwaren die zich daarbij aan den geest opdringen, zon, dunkt mij, volgen, dat naarmate het oorspronkelijk aandeel

later als grondslagen van zijn stelsel: dat elke dessa die $\frac{1}{5}$ harer velden voor zulke gewassen bestemde, zonder daaraan meer arbeid dan aan hare rijstcultuur te besteden, niet slechts van de landrente zou zijn vrijgesteld, maar ook genieten zou wat het geleverde product bij taxatie blijken zou boven het bedrag der landrente te zullen opleveren, terwijl, in geval van misgewas, voor zoover dit niet aan de traagheid of zorgeloosheid van den inlander was te wijten, de Regeering de schade zou dragen. Zooals de zaak hier wordt voorsteld, schijnen vrije overeenkomsten met de dessa's bedoeld te zijn, en doet niets vermoeden, dat het stelsel op gedwongen arbeid zou uitloopen.

Zelfs voor hen die in het cultuurstelsel eene weldaad zoowel voor Java als voor het moederland zien — voor Java omdat het de Javanen tot den arbeid opleidde, voor het moederland omdat het zijne schatkist vulde — moet dunkt mij de hypocrisie stuitend zijn waarmede het werd ingevoerd. Voor den schijn en om niet in te groote tegenspraak met de heerschende meening te komen, wordt de banier van den vrijen arbeid omhoog gehouden, nog op het tijdstip toen het lang was gebleken, dat het doel niet met vrijwillige overeenkomsten te bereiken was, en dat alleen dwang, door tusschenkomst der inlandsche hoofden geoefend, kon leiden tot die

van den souverein in den grond grooter was geweest, hij ook grooter opbrengst zou gevorderd hebben. Reeds hieruit is het duidelijk dat dit $^1/_5$ uit de lucht gegrepen is. Daarentegen rust op de hier genoemde bedragen van $^1/_2$, $^2/_5$ of $^1/_3$ de verdenking, dat zij eenvondig aan Raffles' classificatie der velden voor de landrente zijn ontleend. Het komt mij voor dat niets meer misleidend is, dan het air dat Van den Bosch zich in al zijne nota's en memoriën geeft, van de Javaansche instellingen en gebruiken volkomen te kennen. Het vage, het onderling strijdige, het historisch onmogelijke van vele zijner beweringen is het beste bewijs dat zij *pour le besoin de la cause* zijn uitgedacht. In zijne polemiek tegen Merkus beschreef Van den Bosch zijne eigene methode van redeneering in scherp geteekende trekken; hij dwaalde slechts daarin, dat hij ze toekende aan zijne tegenpartij. Zie bij Van Deventer, II. 254, de woorden: „Het zijn juist deze soort van redeneeringen," enz. Zeer verdient hier vergeleken te worden Van Soest, Geschiedenis van het kultuurstelsel, II. 94 v.

groote en plotselinge uitbreiding der productie en die levering van het geproduceerde aan het Gouvernement tot een prijs die de gelegenheid tot zeer aanzienlijke winsten zou geven, welk een en ander het eigenlijke doel van des landvoogds streven was. Het blijkt dan ook, dat de werkelijkheid in geen enkel opzicht aan de voorgewende beginselen beantwoordde. Met hoe weinig recht reeds in 1832 van vrijwillige overeenkomsten sprake kon zijn, blijkt uit eene kabinetsmissive van den gouverneur-generaal van 9 Februari, waarbij iedere residentie voor de levering van producten voor de Europeesche markt werd aangeslagen in verhouding tot de, met niet weinig overdrijving geschatte hoegrootheid harer bevolking en naar den maatstaf van *f* 2 per hoofd [1]). In plaats van een vijfde der rijstvelden werd weldra vaak een derde [2]) of meer, in het algemeen zooveel men begreep noodig te hebben, gevorderd. Met de opheffing der landrente scheen het Van den Bosch ernst te zijn [3]). Hij had zich steeds met de meeste bitterheid tegen het drukkende, het onstaatkundige dezer belasting uitgelaten. In de nieuwe residenties Madioen en Kediri, waar die belasting in 1831 door den regeerings-commissaris was ingevoerd [4]), werd zij werkelijk in 1833 bij de invoering van het cultuurstelsel opgeheven, in dier voege, dat het bedrag van *f* 1,55 per hoofd, waarop de landrente geschat werd, zou vervangen worden door eene levering van ruwe producten, die in Madioen eene waarde van *f* 5,96, in Kediri van *f* 7,40 per huisgezin moest bedragen [5]). Deze inrichting, in 1841 vervangen door eene

[1]) Blik op het bestuur van den Gouv. Gen. v. d. Bosch, 45. Men heeft een tijd lang Merkus voor den schrijver dezer brochure gehouden. In lateren tijd is dit weder betwijfeld. Zie Pierson, Kol. Pol. 123 en De Bosch Kemper, Gesch. v. Ned. na 1830, II. 163.

[2]) Van Deventer, II. 157.

[3]) Pierson, Kol. Pol. 94.   [4]) Van Deventer, II. 422.

[5]) Van Deventer, II. 440, 443. Schijnbaar leed het Gouvernement daarbij verlies (zie ald. 441), doch men begrijpt licht, dat alle rekeningen van dien aard fictief zijn, wanneer, zooals hier het geval was, de waarde der producten eenvoudig werd bepaald door het Gouvernement waaraan zij geleverd werden en dat zich voorstelde er groote winsten op te behalen.

vaste betaling voor de geleverde koffie, suiker en indigo, tot zulk een bedrag dat de landrente, op *f* 10 per huisgezin gesteld, als daarmede verrekend kon beschouwd worden, werd echter op den duur met eene gelijkmatige verdeeling van de lasten der Javanen onbestaanbaar geacht, en nadat reeds in 1842 bepaald was, dat men op eene voorzichtige wijze beproeven zou de betaling der landrente in geld weder in te voeren, werd eindelijk, volgens de ordonnantie van 8 April 1858 [1]), met den aanvang van 1859 daartoe overgegaan [2]). In geene andere residentie toch was het tot eene werkelijke opheffing der landrente gekomen. Overal was aan de bevolking de teelt van producten tegen een willekeurig bepaald, zeer ongelijk werkend en bij sommige cultures uitermate gering plantloon opgelegd, en daar nevens is, in strijd met de voorspiegelingen en zeker ook met de wenschen van Van den Bosch, de landrente op den gewonen voet gehandhaafd, omdat de in geldnood verkeerende Regeering de millioenen die zij opleverde, niet missen kon. Zeker was in den bloeitijd van het cultuurstelsel de toestand van Madioen en Kediri benijdenswaardig voor de andere residentiën [3]), die voor de voortdurende betaling van eene door Van den Bosch steeds als de grootste ramp voor de Javanen uitgekreten belasting, in de zoo karig berekende plantloonen waarlijk geene vergoeding vonden. En dit was nog te erger, omdat werkelijk voor de cultures dikwijls veel langere en zwaardere arbeid dan voor de rijstteelt werd gevorderd. Zoo eischt bij voorbeeld het suikerriet een arbeid van tien of elf maanden, tegen zes die voor de rijstteelt toereikend zijn en dus nog tijd voor het verbouwen van tweede gewassen overlaten [4]). Bij de koffiecultuur moest de bevolking drie à vier jaren geheel onbeloonden arbeid aan den aanleg en het onderhoud der tuinen besteden, daar de boom eerst in het vierde jaar eenige vrucht

[1]) Stbl. n°. 46.

[2]) Van Deventer, III. 85; Kol. Versl. over 1858, bl. 19.

[3]) Hasselman bij Van Deventer, III. 225.

[4]) Van Deventer, II. 667.

begint te dragen, en de betaling van plantloon alleen plaats had bij en in verhouding tot de aflevering van het product. Maar juist omdat, niet de gepresteerde arbeid, maar het geleverd product betaald werd, kwam er ook niets van de vergoeding voor misgewassen, zelfs wanneer die, zooals vaak het geval was, door de verkeerde bevelen der in landbouwzaken onkundige ambtenaren werden veroorzaakt.

De eerste proeven van het nieuwe stelsel werden in Juli en Augustus 1830 genomen met de cultuur van indigo en suiker; doch deze producten eischen fabriekmatige bewerking, eer zij in den handel kunnen gebracht worden. Die bewerking had soms direct voor rekening van het Gouvernement plaats; spoedig echter kwam men er toe om daarvoor veelal contracten aan te gaan met particulieren, aan wie van regeeringswege de noodige gronden werden toegewezen en voorschotten in eens voor den opbouw der fabrieken, benevens jaarlijksche voor de betaling van plant- en verdere arbeidsloonen aan het hun op hoog bevel geleverde cultuurdienstplichtige werkvolk werden verstrekt. Het product werd tegen vastgestelde prijzen, een derde boven den kostenden prijs bedragende, aan de Regeering geleverd. Bij de betaling aan den contractant werd naar vaste regelen ingehouden wat hij aan de Regeering schuldig was; over het overige product, dat hij aanvankelijk mede tegen contractsprijs aan haar leveren moest, kreeg hij bij latere aanwijzing ten deele vrije beschikking. Eenvoudiger was de inrichting der koffiecultuur, die mede door Van den Bosch op nieuwe grondslagen werd gevestigd en in zooverre wel degelijk tot zijn stelsel behoort, zoodat het niets dan een spitsvondigheid is, wanneer sommigen die cultuur, omdat zij toch reeds bestond en den naam van vrije cultuur nooit had verdiend, niet als een tak van het cultuurstelsel willen beschouwen. Alleen in de Preanger en in Banjoewangi, waar de landrente nooit was ingevoerd, bleef de koffiecultuur op den ouden voet bestaan. In de overige residentiën werd zij zeer uitgebreid en aan nieuwe regelen onderworpen; maar daar de koffie geen fabriek-

matige bewerking vereischte, kon hier de tusschenkomst van Europeesche contractanten worden ontbeerd [1]). De belooning der koffieplantende bevolking werd, zoo het heette, geregeld naar den marktprijs; doch dit was weder eene dier misleidende uitdrukkingen waardoor Van den Bosch den waren aard van zijn stelsel, zelfs voor zich zelven zou men meenen, trachtte te bedekken. Weldra toch bleek het dat die marktprijs jaarlijks door het Gouvernement zou bepaald worden. Een besluit van 3 Februari 1833 stelde dien op *f* 25 per pikol, waarvan twee vijfden of *f* 10 zouden worden afgetrokken als landrente, en drie gulden voor de transportkosten, die het Gouvernement voor zijne rekening nam, zoodat de Javaan *f* 12 per pikol zou ontvangen; doch daar deze sommen in koperen munt berekend waren, en de waarde van een gulden koper tot een gulden zilver stond als 5 tot 6, bedroegen *f* 12 koper slechts *f* 10 zilver. Men heeft becijferd dat de ware marktprijs der koffie op Java in 1833 *f* 27,64 per pikol bedragen heeft, en dat dus de Javaan, indien het met de belofte van den marktprijs ernst ware geweest, *f* 16,85^5 koper of *f* 14,08^5 zilver had moeten ontvangen. Tot 1844 is, trots alle stijgingen of dalingen der markt, *f* 10 zilver de vaste som gebleven die aan den Javaan voor zijn koffie betaald werd; maar in 1845 werd dat bedrag tot *f* 10 koper of *f* 8$\frac{1}{3}$ zilver verminderd, om eerst in 1858, met verzaking van dien misleidenden term van m a r k t p r ij s, weder op *f* 9,20 (zilver) te worden gebracht. Men sprak toen, volgens art. 56 van het bij de wet van 2 September 1854 vastgestelde Regeeringsreglement, van eene belooning gelijkstaande met de voordeelen die de vrije teelt aan den Javaan kon opleveren, maar dat de schatting daarvan niet overdreven werd (s c h a d e l ij k e o v e r d r ij v i n g moest trouwens ook volgens de woorden van het aangehaald artikel vermeden worden),

---

[1]) Het drogen der vruchten en het bevrijden der zaden van de gedroogde vleezige omhulsels en van de perkamenten huid, wordt doorgaans door de planters zelven verricht; de zoogenaamde West-Indische bereiding of natte pelling in daarvoor bestemde molens had toenmaals slechts bij uitzondering plaats.

kan men gemakkelijk nagaan als men weet, dat de gemiddelde marktprijs der koffie in 1858 op Java *f* 28,73 per pikol bedragen heeft. In verband met de sterke stijging der marktprijzen werd de belooning der bevolking allengs verhoogd, totdat zij in 1874 op *f* 14, in 1889 op *f* 15 per pikol gebracht werd [1]).

Koffie, suiker en indigo zijn de eenige producten die op groote schaal voor Gouvernements rekening zijn geteeld. Er werden echter allengs proeven aan toegevoegd met thee, tabak, kaneel, cochenille en peper. Thee en tabak zijn gewichtige cultures geworden, nadat het Gouvernement ze heeft losgelaten en ze geheel in handen van particulieren zijn gekomen; de overige zijn steeds van ondergeschikt belang gebleven. Opmerking verdient het, dat voor de theecultuur hoofdzakelijk slechts bij de allereerste proeven gedwongen arbeid werd gebezigd en reeds in November 1834 werd bepaald, dat de contractanten met het Gouvernement voor den arbeid in de theetuinen en theefabrieken gebruik zouden maken van vrijwillige arbeiders, tegen het loon dat plaatselijk gewoonlijk voor particuliere diensten bedongen werd [2]). Ofschoon niet zonder uitzondering is hieraan later steeds de hand gehouden, waarschijnlijk omdat de arbeid aan de cultuur en bereiding van thee bij het werkvolk eenige oefening en ervaring vordert, zooals niet bij iederen cultuurdienstplichtigen Javaan kon verondersteld worden. Die behoefte aan vaste arbeiders had zelfs in Januari 1834 tot het besluit geleid om een honderdtal Niassers te doen overkomen, ten einde ze tot theebereiders op te leiden [3]).

In het algemeen schijnt Van den Bosch meer en meer overtuigd te zijn geraakt, dat de verplichte arbeid in het belang van den Javaan en voor zijn maatschappelijken toe-

---

[1]) Voor de regeling der koffiecultuur door en na Van den Bosch zie Bijdragen tot de kennis van de voorn. voortbr. v. N. I., uitg. d. d. M. t. N. v. 't A. II. De koffie, bl. 25 v.; verder Encycl. v. Ned. Ind. II. 260, i. v. koffiecultuur.

[2]) Van Deventer, II. 747 v.

[3]) Van Deventer, II. 569.

stand het meest geschikt is; maar dat de beschikking van het Gouvernement over zijne velden en zijne werkkracht hem ook welgevallig zou geweest zijn, dit werd, al deinsde het optimisme van Van den Bosch zelfs voor die bewering niet terug, door de feiten te luide weersproken. Vooral in Pasoeroean verwekte de groote uitbreiding der suikercultuur in Augustus 1833 hevige misnoegdheid en hadden volksoploopen plaats, die zich echter verstrooiden nadat de resident herstel van grieven beloofd had, — eene belofte die zeer gebrekkig is nagekomen. De verdere uitbreiding dier cultuur in Pasoeroean werd echter verboden en de fabrikanten verhoogden het plantloon, ofschoon de contracten hen niet daartoe verplichtten; maar eenige der belhamels werden opgevat en uit de residentie verwijderd. Ook in Soerabaja hadden omstreeks dien tijd om dezelfde reden onrustige bewegingen plaats, die echter van minder belang waren [1]).

Maar hoe hoog Van den Bosch ook gewoon was van de goede gezindheid der bevolking op te geven, toch begreep hij dat hij, om voldoende resultaten te verkrijgen, zich van de goedwillige medewerking der ambtenaren moest verzekeren. De ijver der Europeesche ambtenaren werd geprikkeld door de toekenning van zoogenaamde cultuurprocenten, d. i. zekere premiën evenredig aan het in hunne afdeeling geleverde product. Doch van nog veel meer gewicht was hem de medewerking der inlandsche ambtenaren. Het stelsel om de inlanders te laten onder de rechtstreeksche leiding hunner eigen hoofden, was ook de hoeksteen van het cultuurstelsel. Door die hoofden was alles van het volk gedaan te krijgen, vooral wanneer zij weder uit de vernedering werden opgeheven waartoe vroegere besturen hen gebracht hadden, en de bevolking zich weder meer aan hun vorstelijken luister kon blindstaren [2]). Het was daarom dat Van den Bosch het ambtelijk landbezit

---

[1]) Van Deventer, II. 582-591, 654—667. Vgl. vooral ook Pierson, Kol. Pol. 121—127.

[2]) Hoe Van den Bosch hierover dacht, blijkt uit zijne Memorie van 1834 in Bijdr. t. d. I. T. L. en Vk. N. Vr. VII. 444.

in zooverre herstelde, dat de hoofden voor de helft in de belasting, te heffen van daartoe aangewezen stukken bouwland, konden gesalarieerd worden, terwijl tevens eene soort van inlandsche schutterij (barisan), uit hunne familieleden en afhangelingen samengesteld en door het Gouvernement bezoldigd, onder hunne bevelen werd gesteld. En terwijl op die wijze hun aanzien in de oogen der bevolking werd verhoogd, ontvingen ook zij een ruim aandeel in de cultuurprocenten, opdat ook hun belang door de krachtige aanmoediging der productie zou bevorderd worden [1]).

Zoo was het cultuurstelsel een bron van aanzien en rijkdom voor de inlandsche aristocratie geworden, en weinig bekreunde men zich over de vraag, of soms de belangen van den kleinen man daardoor geschaad werden, indien hij zich maar rustig hield. Maar zeker is het dat het stelsel dat zoo bij uitnemendheid gegrond heette te zijn op de adat der Javanen, deze in menig opzicht juist daar met voeten trad, waar zij de strekking had voor het welzijn der dessabewoners te waken. De dessahoofden werden onder dat stelsel geheel werktuigen van het openbaar gezag, en het recht der dorpsbewoners om ze vrijelijk te kiezen, schoon in schijn bewaard, ging in werkelijkheid verloren. Men had geen zelfstandige mannen, maar afhankelijke dienaren noodig. Wie ongeschikt of onwillig was om tot vermeerdering der producten behulpzaam te zijn, werd met rottingslagen gestraft, en toen dit in 1841 verboden was, bij het minste verzuim uit zijne betrekking ontslagen. Een schaamtelooze handel in dorpsambten werd daaruit geboren, en niet zelden zag men gewezen oppassers of staljongens aan het hoofd eener dessa geplaatst [2]). De door de adat beschermde rechten der inlanders op hunne bouwlanden werden voorts, vooral ten behoeve der suikercultuur, dikwijls schromelijk miskend. In het belang der ondernemingen werden niet zelden de meeste, ja zelfs al de velden

[1]) Van Deventer, II. 198—214.
[2]) Van Deventer, III. 283.

eener dessa met riet beplant, en de arme landbouwers moesten zich vergenoegen met de toewijzing van bouwland aan verder van de fabriek verwijderde dessa's behoorende, die dan daarentegen van afstand van gronden voor de cultuur verschoond bleven. Maar de ergste miskenning van de rechten der inlanders had daar plaats, waar individueel grondbezit heerschte, of in eenige dessa, nevens de gemeenschappelijke velden, op grond der door ontginning verworven rechten, ook sawah jåså — eigen, door ontginning verworven akkers — voorkwamen. Op die individueel bezeten akkers was het cultuurstelsel moeilijk toe te passen [1]). Vandaar dat bij de invoering der suikercultuur in vele streken de sawah jåså eenvoudig aan de gemeentegronden getrokken en de rechten der bezitters ter zijde geschoven werden. Vandaar dat in de residentie Tjeribon, waar het individueel bezit, gelijk in de overige Soendalanden, heerschende was, eene geheele maatschappelijke omwenteling tot stand kwam [2]), en onder andere een der regenten in het district Gegesik lor in 1833 van alle dessahoofden en landbouwers de registers en bewijzen hunner rechten opeischte en verbrandde, om aan het individueel bezit voor goed een einde te maken [3]).

In Juni 1833 maakte Van den Bosch gebruik van de hem verleende machtiging om als commissaris-generaal op te treden, en nadat hij den 2den Juli daaraanvolgende in naam des Konings aan den vice-president van den Raad van Indië, J. C. Baud, de waardigheid van gouverneur-generaal ad interim had opgedragen, met den bepaalden last om zijne beschikkingen omtrent de cultures in allen deele te volgen en uit te voeren, vertrok hij naar Sumatra, vanwaar hij in Februari 1834 de reis naar het moederland aannam. Hier zag hij zich vereerd met het volledigst vertrouwen des Konings, die

---

[1]) Vgl. Rochussen, Toelichting. 120; T. v. N. I. 1863, I. 146.

[2]) T. v. N. I. 1863, I. 169 v.

[3]) Van Deventer, III. 94. Wie over de verkrachting der adat ten behoeve van het cultuurstelsel meer bijzonderheden verlangt, raadplege Pierson, Kol. Polit. 140—147.

hem met het departement van koloniën belastte. Tot 1840 bleef Van den Bosch als minister werkzaam, en daar aan Baud, evenals aan zijn opvolger generaal De Eerens, die in Februari 1836 het bestuur van hem overnam, slechts zeer geringe vrijheid van handelen werd gelaten, kan men deze jaren in hoofdzaak eenvoudig als de voortzetting van het bestuur van Van den Bosch beschouwen. Bij den stijgenden nood van het moederland, ten gevolge der steeds voortdurende verwikkelingen met België, werden ook de eischen van Van den Bosch tot remises aanhoudend grooter en dringender, terwijl hij in zijne financiëele operatiën gedurig meer den steun behoefde van de kapitalen der Handelmaatschappij, aan welk lichaam alle producten van het Gouvernement ter overbrenging naar het moederland en ten verkoop aldaar geconsigneerd werden [1]). Baud kweet zich echter van zijne moeilijke taak, die hem persoonlijk nooit aangenaam is geweest en die hij zich alleen om den toestand van het moederland liet welgevallen [2]), met zooveel beleid en gematigdheid als zijne instructiën veroorloofden. In het midden van 1834 deed hij eene reis over Java, om zich zekerheid omtrent de werking van het cultuurstelsel te verschaffen, en het gevolg daarvan was dat menige wijziging werd aangebracht en sommige cultures, in streken die daarvoor minder geschikt bleken, werden ingetrokken of beperkt [3]).

Onder de belangrijke maatregelen door Baud gedurende zijn kortstondig bestuur genomen, verdient nog de nieuwe regeling der opiumpacht met een woord vermeld te worden. Sedert Raffles was het eerst een belangrijke verandering daarin gebracht, toen in 1824 [4]) de Preanger geheel voor den invoer en het debiet van opium gesloten werden, omdat men vreesde dat, zoo de bevolking zich daaraan verslaafde, zij verleid zou

---

[1]) Tydeman, De Ned. Handelm. 272 v.

[2]) Zie Van Deventer, II. 615—617. Over Baud's bestuur zie men ook P. Mijer, Jean Chrétien Baud.

[3]) Van Deventer, II. 620 v.

[4]) Stbl. n⁰. 44.

worden om de Gouvernementskoffie te verkoopen, ten einde aan die neiging te kunnen voldoen [1]).

Met 1^{0} Januari 1827 was de opiumpacht aan de Handelmaatschappij afgestaan. Zij betaalde gedurende het eerste driejarig tijdvak ruim $2\frac{1}{2}$, gedurende het tweede 3 millioen 's jaars aan de koloniale kas als pachtschat en moest bovendien een zeker bedrag van hare zuivere winst uitkeeren. In 1833 meende echter Baud nog grootere voordeelen voor de schatkist uit dit middel te kunnen verkrijgen, door de invoering van het zoogenaamde tiban- en siramstelsel [2]). Daarbij ging hij uit van het denkbeeld dat men door de ervaring der voorafgaande jaren vrij wel met de behoefte bekend was. De pacht werd in een aantal grootere of kleinere perceelen aan de meestbiedenden gegund, met dien verstande, dat iedere pachter een hoeveelheid met de vooronderstelde behoefte van zijn pachtgebied gelijkstaande, als tiban of vaste verstrekking moest aannemen, tegen betaling van den buitensporigen prijs van *f* 100 per kati, terwijl hij, als het bleek dat zijn debiet de tiban te boven ging, het meerdere, onder den naam van siram of toegift, doch slechts tot een zeker maximum, tegen *f* 40,60 per kati van het Gouvernement kon bekomen. In deze regeling zijn tot 1855 geen doortastende veranderingen gebracht. Alleen heeft men er steeds naar gestreefd, door herhaalde wijziging van prijzen en vorm van verstrekking tevens het voordeel der schatkist te behartigen en het gebruik binnen enge grenzen te beperken. Doch de overtuiging dat door smokkelhandel een groote invoer van opium buiten het Gouvernement om plaats had, deed in 1855 het stelsel omhelzen om de verstrekking van zooveel siram tegen inkoopsprijs toe te staan, als de pachter aantoonde te behoeven. Men werd hierdoor beter bekend met den omvang van het gebruik, dat inderdaad verre te boven ging wat vroeger aan de pachters geleverd was. Daarom besloot men in 1862 een vast maximum te bepalen. Wie den hoogsten pachtschat bood zou als pach-

[1]) Baud in Bijdr. t. d. T. L. en Vk. v. N. I.; I. 162. [2]) Stbl. n^{0}. 74.

ter worden aangenomen, en dan, mits blijvende binnen het maximum, tegen den inkoopsprijs van *f* 20 per kati zooveel opium van het Gouvernement verkrijgen als hij verlangde.

De smokkelarij verijdelde echter weder geheel het doel waarmede het maximum bepaald was, en deed in 1870 den gouverneur-generaal Mijer tot het tiban- en siramstelsel met onbeperkte siramverstrekking terugkeeren. Doch toen Loudon, die als minister het maximum-stelsel gehuldigd had, met 17 Januari 1872 als landvoogd was opgetreden, werd voor de pacht van het volgende jaar dat systeem hersteld, met aanmerkelijke verhooging, wel is waar, van het maximum, maar met zeer strenge maatregelen, om den verboden handel tegen te gaan, dien zij echter niet hebben kunnen fnuiken, evenmin als latere wijzigingen in de bepalingen [1]). Over de sedert kort begonnen proefneming met eene regie zal elders worden gesproken.

Doch wij moeten tot het cultuurstelsel terugkeeren, het alles beheerschende feit in Java's geschiedenis sedert 1830, welks bloei en verval haar in twee in aard zeer verschillende tijdperken verdeelen. Tot 1848, het tijdstip der grondwetsherziening in het moederland, of liever tot 1850, toen zich de invloed der nieuwe beginselen duidelijker begon te doen voelen, stond de eisch van geld, en steeds meer geld, zoodanig op den voorgrond, dat de belangen van den Javaan daaraan meedoogenloos werden opgeofferd. Niettegenstaande de rijstcultuur in sommige streken door het gebruik der velden voor de teelt van handelsproducten groote schade leed; niettegenstaande de indigo-teelt, bij eene wijze van bebouwing die de kleine zorgen over 't hoofd zag waardoor de particuliere planter de vruchtbaarheid van zijn grond onderhoudt of herstelt, de akkers op schromelijke wijze uitputte; niettegenstaande de gedwongen cultures, inzonderheid die van tabak, de teelt van tweede gewassen vaak in hooge mate belemmerden, — moest de Javaan steeds tot den arbeid gedreven

[1]) Zie Baud, t. a. p. 168 v.; De Louter, Handl. 403 v.

worden om aan de onverzadelijke behoeften van de schatkist des moederlands te voldoen. En toch was het er verre van af, dat de beloofde, de aan de natie voorgespiegelde voordeelen inderdaad verkregen werden. De Handelmaatschappij had grootendeels de gelden voorgeschoten die als vruchten van het cultuurstelsel met zooveel vreugde begroet werden, en Van den Bosch zelf zag zich genoodzaakt, in het laatst van 1839 een wets-ontwerp voor het sluiten eener leening van 56 millioen bij de Staten-Generaal in te dienen. De verwerping van het voorstel noopte den alvermogenden minister af te treden en het staatstooneel te verlaten. Baud werd zijn opvolger van 1840 tot 1848, en bleef in denzelfden geest, maar toch met meer beleid en gematigdheid werkzaam, en had zich niet te beklagen over gebrek aan medewerking van den gouverneur-generaal Merkus (1841—1844), ofschoon deze vroeger tot de heftigste tegenstanders van het cultuurstelsel behoord had. Die bekwame mannen, zonder voor de schaduwzijde van het stelsel blind te zijn, troostten zich met de gedachte, dat het productief vermogen van Java daardoor met verbazende snelheid werd ontwikkeld, dat de Javaan er door tot noesten arbeid werd opgeleid en in het algemeen, zooals de sterk toenemende bevolking aanwees, in welvaart vooruitging, en dat ook de handel en nijverheid van het moederland — om van de directe baten voor de schatkist niet te spreken — daarin een krachtigen steun vonden. Baud slaagde er in nieuwe contracten met de Handelmaatschappij tot regeling der rentebetaling en aflossing van hare schuldvordering, waarbij haar de consignatie der producten tot en met 1848 verzekerd werd, in 1842 door de Staten-Generaal te doen aannemen, terwijl de zoogenaamde vrijwillige leening van 1844 de Regeering in staat stelde de financiën te regelen en de schuld aan de Handelmaatschappij in zoo verre af te betalen, dat slechts tien millioen overbleven, die als waarborgsom voor de in consignatie ontvangen producten beschouwd werden.

Merkus, in 1844 overleden, werd na een kort tusschenbe-

stuur opgevolgd door Rochussen, die zijne waardigheid in September 1845 aanvaardde. De nieuwe landvoogd, ofschoon een voorstander van het stelsel, heeft meer gedaan dan een zijner voorgangers, om de nadeelen er van te temperen De regel om niet meer dan $\frac{1}{5}$ der sawahs voor de Gouvernementscultuur te bestemmen, werd weder streng gehandhaafd. Waar de cultures wegens de gesteldheid van den bodem of de maatschappelijke toestanden slecht werkten, werden zij opgeheven, zooals met de suiker- en indigo-cultuur in Bantam het geval was. De indigo-cultuur werd ingetrokken overal waar zij minder dan 30 Amst. ponden per bouw opleverde, terwijl tevens het plantloon bij die teelt werd verhoogd.

De inkrimping der indigo-cultuur ging echter gepaard met eene uitbreiding der suikercultuur, die, kort te voren, aan eene nieuwe regeling onderworpen was. In 1842 was namelijk bepaald, dat de fabrikanten de vrije beschikking zouden houden over een derde van hun product, maar daarentegen voor de lage contractsprijzen suiker van veel beter hoedanigheid dan vroeger aan de Regeering zouden leveren. De goede werking dezer bepalingen begon zich in 1845 te doen gevoelen. Terwijl tot dien tijd het Gouvernement wel 10 millioen op de suiker verloren had, begon zij nu winsten af te werpen, die van 1845 tot 1864 gemiddeld $3\frac{1}{2}$ millioen 's jaars bedroegen.

Minder gelukkig was de landvoogd ten aanzien der koffiecultuur, daar de uitbreiding der teelt van tuinkoffie, ten koste van die der bosch- en kampongkoffie, vermeerdering van arbeid en vermindering van product ten gevolge had [1]). Ook kon de intrekking van zes der bestaande acht tabakscontracten in Demak niet verhinderen, dat in 1849 en 1850 die afdeeling, met het naburige Grobogan, door vreeselijk gebrek en sterfte geteisterd werd. Ofschoon misgewas een groot aandeel had in die ramp, was zij toch stellig ten deele aan de overdrijving der cultuur- en heerendiensten te wijten. Strenge

[1]) Pierson, Kol. Politiek, 110.

gisping verdienen de zorgeloosheid van den resident, die verzuimde de Regeering op de hoogte te stellen, en het wangedrag van sommige inlandsche hoofden; doch Rochussen viel het niet moeielijk zich tegenover de ook hem toegeworpen beschuldigingen te verantwoorden en te toonen dat hij, na lang omtrent den waren toestand onwetend te zijn gelaten, zoodra hij daarvan onderricht was, al het mogelijke had gedaan om het kwaad af te wenden. De rijstbouw werd zooveel doenlijk door hem aangemoedigd, het irrigatiestelsel verbeterd, de heerendiensten dragelijk gemaakt. Tegenover belangrijke vermindering der Gouvernements cultures onder zijn bestuur, die van 84,541 tot 70,651 bouws werden teruggebracht, stond dan ook een niet onaanzienlijke uitbreiding van de eigen cultuur der bevolking, die van 1,478,200 tot 1,547,841 bouws vermeerderde [1]).

Inmiddels was in 1848 in het moederland de herziening der grondwet tot stand gekomen. Zij schonk aan de vertegenwoordiging des volks voor het eerst een belangrijken invloed op den gang van zaken in de koloniën, door de bepalingen, dat het reglement op het beleid der Regeering, het muntstelsel en de wijze van beheer en verantwoording der koloniale geldmiddelen bij de wet zouden worden vastgesteld, en dat de Koning jaarlijks een omstandig verslag van het bestuur der koloniën aan de Staten-Generaal zou doen geven. De tijding dat tot die herziening besloten was, terwijl zij de Javanen, die er niets van begrepen hoezeer hunne toekomst op het spel stond, volkomen koud liet, had al aanstonds bij de Europeanen in Indië groote verwachtingen opgewekt, en was door hen met meer opgewondenheid ontvangen dan Rochussen welkom was De uitkomst beantwoordde echter op verre na niet aan hetgeen men zich had voorgespiegeld. De invloed van Baud, die zelfs schier uitsluitend de raadsman was van den nieuwen minister van koloniën Pahud, handhaafde op de meeste punten de conservatieve beginselen en bestreed met

[1]) Rochussen, Toelichting, 119.

goed gevolg den ijver der hervormingsgezinden, die in Van Hoëvell, door Rochussen uit Indië verwijderd, hun bekwaamsten woordvoerder vonden. Evenwel werkte het eenmaal aan de vertegenwoordiging toegekende recht tot inmenging als een zuurdeesem, die allengs alle deelen van het koloniale beheer doortrok, en daar de beginselen der hervormers steeds dieper doordrongen, kan de grondwetsherziening met recht als het keerpunt in het beleid der Regeering van Indië, als de aanvang van de zegepraal der beginselen die reeds door Dirk van Hogendorp ontwikkeld waren, beschouwd worden. Reeds het bestuur van den gouverneur-generaal Duymaer van Twist (1850—1856) kenmerkte zich door een anderen geest dan dat zijner voorgangers. Onder anderen bewees hij aan de Javaansche bevolking een uitnemenden dienst door de opheffing der pasar-belasting (1852), die, gewoonlijk door Chineezen gepacht, niet alleen den binnenlandschen handel belemmerde, maar ook aanleiding gaf tot knevelarijen die voor de bevolking een groote kwelling waren [1]).

Nadat de wet tot regeling van het Indische muntwezen in Mei 1854 was tot stand gekomen, werd in den zomer van dat jaar in de Tweede Kamer een hevige strijd gevoerd over de beginselen van het vast te stellen Regeerings-reglement, waarin, in weerwil van de groote bekwaamheid en energie door de hervormingspartij aan den dag gelegd, de conservatieven toch weder in het algemeen de overhand behielden. Dit neemt echter niet weg dat vele bepalingen, zooals die waarbij de slavernij met 1 Januari 1860 werd afgeschaft (art. 115) en de bevordering van het onderwijs ook onder de inlanders werd voorgeschreven (art. 125), die waardoor een ruime mate van drukpersvrijheid en onbelemmerde toelating van gedrukte stukken werd verzekerd (art. 110), die welke den gouverneur-generaal tot behoorlijke regeling der heerendiensten

---

[1]) Van der Kemp, Handboek zoutmiddel, 104 v. Zie over het bestuur van Van Twist verder Van der Lith's uitstekende levensschets in Levensber. v. d. Maatsch. d. Ned. Letterk, 1891, 1 en 1892, 408.

en der landrente bij algemeene verordening verplichtten (art. 57 en 58), die waarbij het in huur geven van woeste gronden aan Europeanen werd toegestaan (art. 62) en verscheidene andere, belangrijke concessiën aan de hervormingsgezinden bevatten. De strijd voor en tegen het cultuurstelsel leidde tot de ongelukkige transactie van art. 56, dat tegelijk de instandhouding der op hoog gezag ingestelde cultures en de voorbereiding van een toestand waarin de tusschenkomst der Regeering bij de cultures gemist kon worden, voorschreef. Beide partijen smeedden zich dus een wapen uit dat artikel, dat desniettemin, door een billijke verdeeling der lasten, eene behoorlijke belooning en de opheffing zooveel doenlijk van alle bezwaren te gebieden, in het algemeen in het voordeel was van hen die de Javanen niet enkel als werktuigen tot verrijking van het moederland wenschten beschouwd te zien.

In 1856 kreeg Nederlandsch Indië een nieuwen landvoogd in den oud-minister Pahud, van wien natuurlijk geene belangrijke stappen in de richting der hervorming te wachten waren, te minder daar ook de nieuwe minister van koloniën Mijer zich als een voorstander der conservatieve meeningen deed kennen. Het koninklijk besluit tot uitvoering van art. 62 van het regeerings-reglement, dat in 1856 tot stand kwam [1]), gaf dan ook aan de verhuring van woeste gronden eene zeer beperkte strekking, door haar slechts voor een tijdperk van 20 jaren te vergunnen, onder bepaling echter, dat de huurder bevoegd was na verloop van drie vierden van dat tijdvak verlenging aan te vragen. Mijer's opvolger Rochussen, die aanvankelijk meer tot de denkbeelden der hervormingsgezinden scheen over te hellen, werd door de berichten omtrent de verbazende toeneming der op vrijwillige overeenkomsten berustende tabakscultuur in Rembang zoozeer verschrikt, dat hij eensklaps tot streng conservatieve beginselen terugkeerde. Er werd nu hoog opgegeven van de schandalen der Rembangsche tabakscultuur. Omkooperijen der hoofden, wier be-

[1]) Stbl. n°. 64.

velen de bevolking blindelings gehoorzaamt, zouden het eenige middel zijn geweest waardoor die zoogenaamd vrije tabak verkregen werd. Openlijk werd nu verkondigd, dat de Regeering zulk een mystificatie niet mocht en niet zou in de hand werken. De bevolking, de vrije tabaksteelt als veroordeeld beschouwende, werd huiverig zich daarmede in te laten; maar het scherpste onderzoek heeft slechts enkele gevallen aan het licht gebracht, waarin ondernemers gepoogd hebben zich door geschenken van de medewerking der hoofden te verzekeren. In 1864 leverde de aanleg van den spoorweg Semarang-Vorstenlanden op nieuw het bewijs dat vrije arbeid op Java geenszins onbestaanbaar is; dat de Javanen volstrekt niet ongeneigd zijn om te werken, wanneer zij zeker zijn van behoorlijk loon en het uitzicht hebben hun toestand te verbeteren.

In het laatst van 1860 zag Rochussen zijn begrooting verworpen en trad af als minister. Nu kwam de hervormingsgezinde partij aan het bestuur, die in 1861 aan baron Sloet van de Beele de taak opdroeg hare beginselen in Indië in praktijk te brengen. Inmiddels gelukte het aan Fransen van de Putte, die op 2 Februari 1863 als minister van koloniën optrad, den 23sten April des volgenden jaars de wet op het beheer en de verantwoording der koloniale geldmiddelen tot stand te brengen. Het eerste artikel schreef voor, dat de Indische begrooting jaarlijks door de wet moet worden vastgesteld. Deze bepaling, die de geheele wet beheerscht, had gewichtige, maar ook zeer bedenkelijke gevolgen. De financiën van Indië en Nederland waren zoodanig ineengeweven, dat een toezicht der Nederlandsche vertegenwoordiging op de uitgaven in Indië onvermijdelijk was. Toch is die wet de voorname oorzaak waarom, bij velerlei verbetering en onmiskenbaren vooruitgang in Indië, onder de Europeanen aldaar meer dan ooit ontevredenheid heerscht. Het is niet onnatuurlijk dat men zich ergert, dat de vertegenwoordigers van het Nederlandsche volk, wier groote meerderheid omtrent de belangen van Indië en de eischen van een goed bestuur aldaar volmaakt onkundig is, ook de koorden van de beurs van

Indië houden, en nu eens uitgaven weigeren voor zaken die men in Indië als levenquaestiën beschouwt, dan eens uitgaven toestaan die men daar ginds als nuttelooze geldverspillingen aanmerkt, en maar al te dikwijls de belangen van Nederland, niet die van Indië, tot maatstaf hunner adviezen en beslissingen nemen.

Een ander nadeel verbonden aan de lijdelijke onderwerping van Indië aan de mederegeering van het Nederlandsche parlement, waarvan ook de volkomen ondergeschiktheid der Indische Regeering aan den verantwoordelijken minister van koloniën het onvermijdelijk uitvloeisel is, openbaarde zich meer dan ooit in Mei 1866. De gouverneur-generaal Sloet van de Beele had geheel in den geest der hervormingspartij gehandeld. Hij had de Javanen ontheven van de bezwaarlijke verpfichting om zich bij het reizen over Java en Madoera steeds van een pas te voorzien; hij had kamers van koophandel opgericht; de verpachting der visscherijen afgeschaft; in verband met eene verbetering der tractementen, de cultuurprocenten der Europeesche ambtenaren ingetrokken; nadat reeds in 1860 tot intrekking der gouvernements-cultuur van thee en tabak bij het eindigen der nog loopende contracten besloten was, had hij in 1865 aan alle voor de bevolking schadelijke en voor den Staat niet voordeelige gouvernements-cultures, zooals die van indigo, peper, kaneel en cochenille, een einde gemaakt; bij een geheel nieuwe regeling van de exploitatie der bosschen, de blandong-diensten afgeschaft; voor den inlander de straf van rottingslagen opgeheven, voor zoover die ter zake van politie-overtredingen kon worden opgelegd. Ook het koninklijk besluit van 20 Juli 1863 tot regeling der suikercultuur en de tariefwet van 5 Juli 1865 waren onder Sloet's bestuur in werking gebracht. In 1854 was de verplichte levering van twee derden der gefabriceerde suiker aan de Regeering door die van een vast bedrag vervangen, omdat de fabrikanten, ten nadeele der bevolking, die daardoor minder plantloon ontving, de ten laatste overblijvende stroop niet meer tot suiker verwerkten, zoodra

deze minder waarde had dan het verlies bedroeg, dat, wegens de grooter productie, door de levering van meer suiker van de beste hoedanigheid aan het Gouvernement tegen contractsprijs, werd geleden. Rochussen had in 1860 ongetwijfeld een fout begaan door van de levering van een fixum, die voortreffelijk werkte, weder tot die van twee derden terug te keeren, maar daarbij, tot voorkoming dat het zoo even gemelde misbruik zich weer voordeed, de levering van een zekere hoeveelheid in suiker van minder gehalte toe te staan. Ofschoon het gevoelen zich langzamerhand bevestigd had, dat de suikercultuur bij de wet moest geregeld worden, had de minister Fransen van de Putte in 1863 nogmaals zijn toevlucht genomen tot een tijdelijken maatregel, waarbij vooral ook het belang der bevolking behartigd werd. De contracten zouden worden uitbesteed aan diegenen die zich aanboden de grootste hoeveelheid suiker van bepaalde soort tegen vasten prijs aan het Gouvernement te leveren; voor de suikercultuur zou nooit over meer dan $\frac{1}{5}$ van de velden eener dessa mogen beschikt worden; het plantloon werd op een minimum van *f* 90 per bouw gesteld; en het snijden en vervoeren van het riet naar den molen, gelijk ook alle werkzaamheden in en bij den molen en voor den afvoer van het product, moesten plaats hebben in vrijen arbeid, zonder eenige tusschenkomst van het bestuur. En wat de nieuwe tariefwet betreft, deze had elk verschil van vlag opgeheven en alleen nog aan goederen van Nederlandschen oorsprong, boven die van elders afkomstig, door het verschil tusschen 10 en 16 percent invoerrecht een kleine begunstiging verleend.

Het bestuur van den gouverneur-generaal Sloet was dus rijk geweest in gewichtige hervormingen en nog in het begin van 1866 was hij daarmede voortgegaan. Het ambtelijk landbezit der inlandsche hoofden, de gedwongen leveringen te hunnen behoeve, de persoonlijke diensten die zij gewoon waren van de bevolking te vorderen, waren door hem afgeschaft en verboden, en met koninklijke machtiging had hij een besluit afgekondigd, waarbij, volgens den eisch van art.

57 van het regeerings-reglement, de heerendiensten ten behoeve van het Gouvernement geregeld werden, en waardoor hij die, onder velerlei waarborgen tegen misbruik, tot de bezitters van akkers en tot een duur van 52 dagen in 't jaar en 12 uren per dag beperkt.

Maar de stroom der hervormingen werd plotseling gestuit en zelfs teruggedrongen, toen de door de houding der Kamer noodzakelijk geworden intrekking der door den minister Fransen van de Putte voorgedragen wet tot regeling van de cultures en het grondbezit, in Mei 1866 zijne aftreding ten gevolge had en de conservatieve richting weder aan het roer bracht. Nu bleek het hoezeer, bij het bestaande regeeringsstelsel, Indië is blootgesteld aan de onzekerheid en slingering, veroorzaakt door het beurtelings optreden van strijdige en in vele opzichten lijnrecht tegenover elkander staande partijen. De thans optredende ministers ontzagen zich niet, zelfs ten opzichte van Indië, de solidariteit der elkander opvolgende regeeringen te miskennen, de ordonnantiën van 5 Januari en 15 Februari tot regeling van de positie der inlandsche hoofden en van de heerendiensten, die reeds wettig waren afgekondigd, te schorsen of in te trekken [1]) en dus het prestige der Regeering in Indië aan den gevaarlijksten schok bloot te stellen dien het wellicht ooit ondergaan heeft. De gouverneur-generaal Sloet werd teruggeroepen en tijdelijk door den vice-president van den Raad van Indië Mr. Prins vervangen. Maar nog vóór het einde des jaars nam de minister Mijer zelf den post van gouverneur-generaal op zich en vertrok naar Indië, om het conservatieve regeeringsbeleid te herstellen.

Toen Mijer in Indië kwam, bemerkte hij echter spoedig, dat de denkbeelden der hervormers reeds zoo diep hadden wortel geschoten en zich zoozeer in alle takken van de administratie hadden doen gelden, dat aan terugkeer tot het oude stelsel niet meer te denken viel. In plaats van het geschorste besluit van 5 Januari 1866, vaardigde hij den 28sten

[1]) Stbl. 1890, n°. 130, 131.

September 1867 een ander uit, dat evenzeer het ambtelijk landbezit en de gedwongen leveringen afschafte, maar in plaats van het geheel verbod der persoonlijke diensten ten behoeve der hoofden eene beperking tot huishoudelijke bezigheden stelde, waarvoor de naam pantjèn-diensten in zwang is gekomen [1]). Voor het overige kenmerkte zich zijn bestuur meer door stilstand dan door reactie, totdat eene nieuwe parlementaire wenteling in Juni 1868 de liberalen weder boven en E. de Waal als minister van koloniën aan de groene tafel bracht.

Nu werden de hervormingen weder ijverig ter hand genomen en in den vorm van wijziging of aanvulling van het regeerings-reglement werden in 1870 twee belangrijke wetten tot stand gebracht, waarvan de eerste bepaalde, dat voortaan geene uitbreiding aan de suiker-cultuur op hoog gezag gegeven, maar de bestaande van 1878 af allengs zou ingekrompen worden, totdat zij in 1890 geheel zou vervallen zijn, en dat inmiddels de inkomsten van den Staat uit de suiker uit een vasten cijns, onafhankelijk van de productie, zouden bestaan. De andere, de zoogenaamde agrarische wet, veroorloofde de uitgifte van woeste gronden in erfpacht aan Europeanen voor den tijd van 75 jaren, en opende voor de inlanders den weg om hunne rechten op den door hen ontgonnen en bebouwden grond door toekenning van eigendomsbewijzen gewaarborgd te zien, een gelegenheid waarvan weinig gebruik is gemaakt [2]). Door de eerste dezer wetten is, met uitzondering der koffiecultuur, in beginsel, en weldra ook in werkelijkheid, alles weggevaagd wat nog van het stelsel van Van den Bosch was overgebleven, terwijl door de tweede de belemmeringen zijn weggenomen die, juist om den wille der gedwongen cultures en der daarmede verbonden willekeurige beschikking over de akkers der inlanders, aan de verkrijging van grond voor landbouw-ondernemingen door Europeanen en aan de toekenning van eigendomsrechten aan de

---

[1]) Van pantji, bestemmen, toewijzen.

[2]) Encycl. v. N. I. i. v. Agrarische wet, I. 12.

inlanders op hunne velden, zoo langen tijd waren in den weg gelegd.

Andere hervormingen die tot dit tijdvak behooren, zijn de bij koninklijk besluit van 5 Mei 1869 in beginsel vastgestelde geleidelijke opheffing van de rechtsmacht der residenten, met de bepaling, dat zij als voorzitters der landraden zooveel mogelijk door rechtsgeleerden zouden vervangen worden; en vooral de bij verschillende ordonnantiën van 10 September 1870 bepaalde opheffing van den bijzonderen toestand waarin nog altijd de Preanger Regentschappen gebleven waren, met afschaffing van het recht der regenten tot belastingheffing en willekeurige beschikking over de bevolking en van de wereldlijke macht hier bij uitzondering door de geestelijkheid geoefend, en met invoering van de landrente en andere gewone belastingen en van dezelfde regeling der koffiecultuur als in de overige deelen van Java bestond. Intusschen gaf ook deze laatste hervorming weder aanleiding tot een conflict met de vertegenwoordiging in Nederland, daar de Eerste Kamer de Indische begrooting verwierp wegens de daarop voor de hervorming van het Preanger-stelsel gebrachte sommen. De aftreding van den minister De Waal en de optreding van Van Bosse als zijn opvolger, die echter geene verandering in den geest der regeeringsmaatregelen te weeg bracht, was hiervan het gevolg. Aan de ontworpen Preanger hervorming kon dan ook, na eene schorsing, reeds bij eenige ordonnantiën van 13 April 1871 het gewenschte gevolg gegeven worden.

De gouverneur-generaal Mijer, die, na de verandering van het ministerie in 1868, zich naar de liberale beginselen gevoegd had, droeg den 1sten Januari 1872 het bestuur over aan zijn opvolger, Mr. James Loudon, die den 25sten Mei een algemeen reglement op het lager onderwijs voor inlanders uitvaardigde, waarbij bepaald werd dat dit onderwijs zou worden dienstbaar gemaakt aan de zedelijke en verstandelijke vorming der inlandsche jeugd, zonder dat ook de lichamelijke werd uit het oog verloren. Ten opzichte van den gods-

dienst moest natuurlijk de gouvernements-school neutraal blijven; het godsdienst-onderwijs moest aan de priesters worden overgelaten. Een wetboek van strafrecht voor de inlanders, schier geheel volgens Europeesche begrippen ingericht, kon den 6den Mei 1872 worden afgekondigd. Eene herziening der tariefwet, op voordracht van Fransen van de Putte, die inmiddels weder als minister was opgetreden, den 27sten November 1872 tot wet verheven, werd in Indië 14 Februari 1873 uitgevaardigd en ruimde het laatste overblijfsel der differentiëele rechten op. Een zeer ongelukkige proeve van Indische wetgeving was de nieuwe verordening op de heffing der landrente van 3 April 1872, die, in het streven naar het bij de nog in Indië aanwezige toestanden onbereikbaar ideaal eener eenvormige en gelijkmatige heffing, moeilijkheden op moeilijkheden stapelde en, in weerwil van herhaalde partiëele herziening, nog altijd niet aan het oogmerk beantwoordt [1].

In 1874 raakte in Nederland de conservatieve partij weder aan het bewind. De nieuwe minister Van Goltstein, die tot 1876 aan bleef, volgde echter een zeer gematigde gedragslijn en hield zich vrij van reactionnaire maatregelen. Immers, men mag dien naam niet geven aan zijn tegenwerken van de aanmoediging, door de Indische regeering geschonken aan de conversie van communaal in individueel grondbezit; een tegenwerking die hem in 1882 de drie jaar te voren ten tweeden male aanvaarde portefeuille kostte. Sedert is, in 1885 [2], de conversie gemakkelijker gemaakt, maar door de dessa's werd zeer weinig, sedert 1890 zelfs in 't geheel niet meer geconverteerd, wat wel vooral daaraan is toe te schrijven dat de bevolking de op zeker oogenblik levende aandeelhebbers in communaal bezeten gronden niet het recht toekent die gronden te verdeelen, van meening zijnde dat zij daarmede

---

[1] Deze twintig jaar geleden in den eersten druk van dit boek neergeschreven woorden zijn nog volkomen juist. Vgl. o. a. Van Gorkom in Ind. Tolk van het Nieuws van den Dag 1892, nrs. 154—156 en 1894, no. 245.

[2] Stbl. no. 102.

inbreuk maken op de rechten van de nakomelingschap [1]).

In 1875 zag de minister Van Goltstein zijne wet aannemen waarmede met den aanleg van staatsspoorwegen een begin werd gemaakt. In datzelfde jaar trad Mr. J. W. van Lansberge op als gouverneur-generaal, om tot 1881 het bewind te voeren, een tijdperk dat niet door belangrijke hervormingen in het bestuur van Java werd gekenmerkt. Datzelfde geldt van het korter durend bewind zijns opvolgers F. s'Jacob, die tot April 1884 aanbleef. In Februari van dat jaar werd een nieuw reglement uitgevaardigd op de huur en verhuur van gronden voor Europeesche landbouw-ondernemingen in de Vorstenlanden [2]); de bevoegdheid der hoofden van gewestelijk bestuur met betrekking tot de landverhuur werd aanmerkelijk uitgebreid en maatregelen werden getroffen ten einde te verzekeren dat de gronden werkelijk alleen voor de Europeesche landbouw-nijverheid werden gebezigd. Voorts werd door dezen landvoogd een aanzienlijke vermindering der heerendiensten voorgeschreven. Eenige gouvernementsdiensten werden opgeheven en het maximum aantal dagen van 52 op 42 gebracht. De persoonlijke diensten aan de inlandsche ambtenaren werden geheel afgeschaft; voor de dessa-hoofden bleven zij behouden. De druk op de inlanders werd daarmede echter weinig verlicht, want gelijktijdig werd een hoofdgeld ingevoerd van *f* 1.— 's jaars voor elken heerendienstplichtige, dat de inlandsche ambtenaren en de Regeering moest schadeloos stellen. Men wist van te voren, dat de opbrengst van dit hoofdgeld de benoodigde uitgaven ver zou overtreffen. Wel werd beloofd, dat het overschot zou worden gebruikt tot meerdere verlichting van diensten, maar hoewel het millioenen bedroeg, hield de Regeering de belofte niet en liet het bedrag jarenlang in de schatkist vloeien.

In 1887 verhieven zich hiertegen stemmen in het moederland

---

[1]) Vgl. Encycl. v. N. I. i. v. Conversie en vooral Bergsma ald. i. v. Grond (rechten op den), I. 613, en de door hem aangehaalde bronnen, ook voor de bezwaarlijke gevolgen der conversie.

[2]) Vgl. boven, 398; Kol. Versl. van 1884, 185 v.

tengevolge van den ongunstigen toestand der inlandsche bevolking, die gebukt ging onder het om zijn strenge fiscaliteit beruchte regime van den minister Mr. J. P. Sprenger van Eijk en den gouverneur-generaal O. van Rees, die beiden van 1884 tot 1888 regeerden [1]). Door dien aandrang werd op de begrooting voor 1888 een post van twee millioen gebracht, te nemen uit het overschot van vorige jaren, en die ten bate der bevolking te besteden, terwijl sedert een groot deel van het jaarlijksch overschot gebezigd werd om openbare werken in vrijen arbeid te doen aanleggen.

Erger dan elders op Java was het in deze jaren in Bantam gesteld. De veepest die in 1879 dat gewest bezocht, nam een groot gedeelte van het ploegvee weg en was oorzaak dat de rijstvelden, door onvoldoende bewerking, aanzienlijk minder opbrachten; de maatregelen tot beteugeling van de veepest hadden onder de Bantamsche bevolking een zeer gegronde haat tegen het Nederlandsch bestuur doen ontstaan [2]); het grondverzet bij 't delven der kuilen waarin de karbouwen werden doodgeschoten en begraven en de onvoldoende ontsmetting der karbouwenlijken waren de aanleiding tot eene koortsepidemie, die in 1880—'81 woedde en meer dan 40.000 menschen 't leven kostte; de landrente was opgedreven tot een cijfer dat de draagkracht der langzamerhand zeer geslonken bevolking verre te boven ging; dat alles bijeen maakte het Bantamsche volk, uiteraard fanatiek, uiterst vatbaar voor de ontkieming van eene weerspannigheid tegen het Nederlandsch gezag die lang te voren gezaaid was [3]). Want het verzet dat zich in 1888 openbaarde was reeds in 1872 als prang sabil gepredikt door Abdoel Karim, een Mekka-ganger, wiens leerlingen een broederschap over geheel Bantam vormden en de bevolking overal onder den invloed der hadji's brachten. Toebagoes Ismaël, die reeds eenige malen naar Mekka was

[1]) Zie o. a. Nederburgh, Tjilegon, Bantam, Java.

[2]) Van Sandick, Leed en lief uit Bantam, 28 v.

[3]) Van Sandick ald., 10 v.; Nederburg, t. a. p. 4 v., vooral 25.

geweest, zette, toen hij zich in 1883 in Bantam vestigde, Abdoel Karim's werk voort en hij verkreeg een grooten aanhang, daar men hem als een heilige beschouwde. In hetzelfde jaar teisterde de uitbarsting van Krakatau het schoonste gedeelte van Bantam; 51 dorpen werden geheel, 67 gedeeltelijk verwoest en 21500 menschen kwamen om 't leven; de godsdienstleeraren die in Bantam stookten, gebruikten ook deze ramp om hun invloed te bevestigen.

Tot verbazing van het niets vermoedende bestuur en terwijl de assistent-resident van Anjer en een aspirant-controleur met den resident op tournée waren, brak den 9den Juli 1888 de opstand uit; verscheidene Europeesche ingezetenen van Tjilegon en van Bodjonegoro werden vermoord; omdat sedert 1875 hier en daar de militaire bezetting was ingetrokken, kon het oproer eerst worden onderdrukt toen troepen opdaagden uit Serang en uit Batavia, die de muiters achtervolgden en de aanleggers doodden of gevangen namen; elf werden er in 1889 opgehangen. In datzelfde jaar beraamden hadji's te Serang het plan alle Europeanen en alle inlandsche hoofden te vermoorden maar hun opzet werd verijdeld en de schuldigen werden gevat en verbannen.

Gelijktijdig hadden ook in Midden- en Oost-Java godsdienstige woelingen plaats, die tot talrijke gevangennemingen leidden en niet weinig onrust onder de Europeesche bevolking veroorzaakten.

Kort na dit alles nam Van Rees zijn ontslag. Een maatregel, die van zegenrijke gevolgen is geweest voor de inlandsche bevolking, was het besluit om een plaatselijk onderzoek naar de inrichting der heerendiensten in den ruimsten zin te doen instellen. Vooral door toedoen van zijn opvolger, Mr. C. Pijnacker Hordijk, werd dit onderzoek niet alleen degelijk maar ook met vlugheid voortgezet. Onder leiding van den hoofd-inspecteur der cultures, later directeur van binnenlandsch bestuur Mr. H. Kuneman en van den inspecteur der cultures Fokkens werd het in 1893 voltooid en belichaamd in den vorm van regelingen voor elk

gewest afzonderlijk. Daarbij werden een aantal misbruiken verwijderd; de tot dusver geheel willekeurig ingerichte vrijstellingen geregeld; eenige diensten afgeschaft tengevolge van de bepaling dat voortaan het hoofdgeld geheel ten voordeele der heerendienstplichtige bevolking zou worden gebruikt, zoodat daarmede meer werken in vrijen arbeid betaald werden; ten slotte de overblijvende diensten op rationeele wijze geregeld, waarmede millioenen dagdiensten uitgespaard en het maximum in de meeste gewesten verlaagd werd tot 36, 24, 21 en zelfs 12 dagen in het jaar.

Het onderzoek strekte zich ook tot de dessa-diensten uit. Terecht besefte de Regeering de noodzakelijkheid deze tegelijk te regelen; maar al te dikwijls was te voren verlichting van heerendiensten illusoir gemaakt door dessa-diensten. Thans werd voor deze diensten een maximum vastgesteld, waardoor de bevolking inderdaad groote verlichting werd bezorgd; het aantal nacht- en dagdiensten verminderde met vele millioenen.

Mede onder het bewind van Van Rees werd, in 't voorjaar van 1888, een onderzoek begonnen omtrent de landrente in verband met den economischen toestand der inlandsche bevolking; door dit onderzoek is gebleken, dat de toenmalige aanslag dier belasting in de meeste afdeelingen de draagkracht der bevolking verre overtrof en het resultaat is geweest dat de aanslag in de beide volgende jaren met ongeveer vier millioen gulden werd verminderd.

Dit vluchtig overzicht van de voornaamste hervormingen der laatste jaren, waarin vooral die vermeld werden welke op het lot der Javanen een overwegenden invloed hadden, zal toereikend zijn om de overtuiging te schenken, dat de gebeurtenissen van dezen tijd niet ten onrechte in het begin van dit hoofdstuk onder de woorden „de zege van het nieuwe stelsel" zijn saamgevat. Evenwel is die zege nog onvolkomen en blijft, zoolang de verplichte koffiecultuur wordt gehandhaafd, een uitzondering op het systeem in stand. Wel is ook deze dwangcultuur in beginsel veroordeeld, in de Tweede Kamer door de aanneming der motie van Van Houten op 24 November

1892, waarbij de Regeering werd uitgenoodigd het koffiemonopolie op te heffen en de inlandsche planters te beloonen overeenkomstig de marktwaarde der door hen verrichte diensten, dan wel de koffietuinen tegen vaste betaling in bruikleen te geven hetzij aan die planters zelven, hetzij met hunne toestemming aan inlandsche of Europeesche ondernemers; maar tot dusver is de Regeering steeds blijven verklaren dat de baten uit de cultuur niet gemist kunnen worden. Alleen in de residentiën Bantam, Krawang, Djapara en Rembang, waar de productie reeds tal van jaren zonder beteekenis was, werd de verplichte teelt ingetrokken. De Regeering streeft er naar de gedwongen aanplant in een volkscultuur te herscheppen, die door den Javaan uit eigen beweging gedreven wordt, maar het is nog niet te voorspellen binnen welk tijdsverloop haar dit gelukken zal.

VOORLOOPIGE LIJST VAN VERBETERINGEN EN AANVULLINGEN.

DEEL I.

Bl. V regel 3 v. o. lees: vierde hoofdstuk.
„ 10 „ 1 v. o. „ Friederich.
„ 11 „ 19 v. b. „ Zâbadj.
„ 26 „ 5 v. o. „ Leuwiliang.
„ 33 „ 2 v. b. en 77 regel 16 v. o. lees: Brahmâ.
„ 35 „ 3—1 v. o. Op den Diëng is een inscriptie in het bedoelde schrift gevonden. Mededeeling van Dr. J. Brandes.
„ 41 „ 18 v. b. lees: Doergâ.
„ 41 „ 9 v. o. „ Sjoedra's.
„ 46 „ 14 v. o. „ Mahârâdja.
„ 49 „ 3 v. o. „ Machiavelli.
„ 59 „ 10—9 v. o. Hier had de beteekenis van den naam Mådjå-pahit, die op bl. 216 is opgegeven, moeten worden vermeld.
„ 80 „ 11 v. o. lees: Prambanan.
„ 85 „ 4—5 v. b. Verbeterd op bl. 158 noot 1.
„ 97 „ 4 v. b. lees: Mânoesji.
„ 98 noot [1]). Verdere aanvullingen gaven Vorderman, Tijdschr. v. I. T. L. en Vk. XXXVII. 313, Van Aalst voor Kedoe, ald. 551 en Haase voor Kediri, Notulen Bat. Gen. XXXIII, V.
„ 119 regel 2 v. o. lees: XXII.
„ 127 „ 6 v. o. „ steunwerken.
„ 169 „ 6 v. o. „ Tj. Sèwoe voor Tj. Plaosan.
„ 220 „ 16 v. o. „ Takht-i-Bahi.
„ 221 „ 11—13 v. b. Dezen trek hebben ook de Khmertempels. L. Fournereau (Les ruines Khmer du Cambodge-Siamois, in Bulletin de la Soc. de géogr. 1889, X, 260 noot) schrijft: „Dans tous les monuments Khmers j'ai remarqué des parties inachevées".
„ 267 „ 1 en 14 v. b. lees: Pengging.
„ 317 „ 12 v. o. lees: voorlaatste hoofdstuk (zie bl. 284).
„ 319 „ 4 v. o. „ oosten.

Bl. 321 regel 14 v. o. II weg te laten; (vgl. hieronder bij Deel II bl. 26 regel 6—7).
„ 390 „ 12—13 v. b.: en gedwongen, enz. weg te laten.
„ 390 „ noot 1. De bronnen over de Kalangs moeten vervallen.
„ 395 „ „ 1. Heeres, Bouwstoffen III, bl. XLIII en 282 noot 2, stelt het sterfjaar van Sultan Ageng op 1646.
Kaart III. De naam Kampong Baroe bij Buitenzorg is wat te westelijk geplaatst.

DEEL II.

Bl. 10 regel 11—9 v. o. De afbeelding bevindt zich in het Rijksarchief; vgl. bl. 370 noot 3.
„ 11 „ 11 v. b.: ? weg te laten.
„ 26 „ 6—7 v. b. Naar Hageman meent. Het geslachtsregister bij De Jonge XI, 180 v. kent er slechts één.
„ 26 „ 16 v. b.: die ook door al hunne opvolgers gevoerd is, weg te laten.
„ 26 „ 5 v. o. lees: 161 voor 168.
„ 48 „ 5 v. o.: voeg achter 147: , 160.
„ 76 „ 2 v. o. lees: Soerapati.
„ 88 „ 1 v. o. „ Tijdschr. v., voor: Bijdr. t. d.
„ 90 „ 16 v. o. „ Abedîn.
„ 132 „ 14—15 v. b. Waarschijnlijk is dit niet juist voorgesteld en is er nooit een opschuiving geweest als waarvan Hageman, Handleiding, I. 216, spreekt. Wel heeft de rangorde afgewisseld; vgl. De Jonge, XI. 41, 85—86, 179 v.; L. W. C. van den Berg, De Indische rangen en titels.
„ 219 „ 7 v. o. lees: 1804.
„ 226 „ 13 v. o.: looden pitjis. Vgl. Groeneveldt, De Nederlanders in China, Bijdr. t. d. T. L. en Vk. v. N. I. 6e Vr. IV, 50, noot 2.
„ 253 „ 4 v. o. lees: XXXVII.